

П-209

Г Л А С Н И К

ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

BULLETIN DU MUSEE ETHNOGRAPHIQUE DE BEOGRAD

XVI КЊИГА - TOME XVI

БЕОГРАД · 1953 · БЕОГРАД

Г Л А С Н И К

**ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ**

1953

B U L L E T I N

**DU MUSÉE ETHNOGRAPHIQUE
DE BEOGRAD**

XVI КЊИГА — ТОМЕ XVI

БЕОГРАД — БЕОГРАД

БИБЛИОТЕКА
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
у Београду

Бр. II 209

Уредник

Митар Влаховић

Редакциони одбор:

Босиљка Радовић, Персида Томић, Јерина
Шобић, Војин Ивановић, Митар С. Влаховић

Издање Етнографског музеја у Београду
Студентски трг 13

Musée Ethnographique Beograd
Studentski trg 13
Jugoslavija

Штампарија задружна „Бранко Ђоновић“, 1 маја 15, Телефон 24-641

САДРЖАЈ — CONTENTS — TABLE DES MATIERES

-----	5
Босилјка Радовић: Женска народна ношња у Мачви и Поцерини	7
Bosiljka Radović: Women's Costume in Mačva and Pocerina — —	46
Митар С. Влаховић: Женска ношња у околини Београда од средине 19 века до данас	48
Mitar S. Vlahović: Women's Costume in the Surroundings of Beograd from the Middle of the 19th Century to the Present Day — —	80
Персида Томић: Данашња аранђеловачка грнчарија — — — —	83
Persida Tomić: Modern Pottery of Aranđelovac — — — — —	107
Јерина Шобић: Кожухарство у Неготинској Крајини, Пожаревцу и околини	110
Jerina Šobić: Furrier's Craft in the Negotinska Krajina, at Požarevac and in its Surroundings — — — — —	142
Леонтије Павловић: Рукописни молитвеник Етнографског музеја у Београду	144
Leontije L. Pavlović: A Manuscript Prayer-Book on the Roll in the Ethnographical Museum in Beograd — — — — —	162
Љубица С. Јанковић и Даница С. Јанковић: Три генерације народних игара у Чачку — Преглед чачанских орских игара — —	163
Ljubica S. Janković and Danica S. Janković: Three Generations of Folk-Dancers at Čačak — — — — —	169
Персида Томић: Црепуљарство у селу Котражи у шумадиској Јасеници	170
Persida Tomić: Pottery manufacture of the village Kotraža in the region Šumadska Jasenica — — — — —	177
Загорка Марковић-Благојевић: О опанцима на Косову и Метохији — — — — —	178
Zagorka Marković-Bлагојевић: Opanci (a Kind of Moccasins) in Metohija and Kosovo — — — — —	186

Петар Ж. Петровић: Да ли су Срби имали кревет? — — — —	187
Petar Ž. Petrović: Did the Serbians Use the Bed? — — — —	194
Оливера Поповић: Испирање злата у потоцима и речицама слива Тимока —	195
Olivera Popović: A Method of Washing Gold in Brooks and Rivulets of the River Basin of the Timok — — — — — — — — — — — — — —	203
Војин Ивановић: Наше народно бојење — — — — — — — — — —	205
Vojin Ivanović: Popular Dyeing in Yugoslavia — — — — — — — —	227
Петар Ш. Влаховић и Предраг Ацић: Паун у народној ре- лигији, умотворинама и уметности — — — — — — — — — —	228
Petar Š. Vlahović and Predrag Ačić: Peacock in Popular Re- ligion, Poetry and Art. — — — — — — — — — — — — — — — —	239
Милутин Јовановић и Радуле Кецојевић: Столарско- препараторска радионица — — — — — — — — — — — — — —	240
Milutin Jovanović — Radule Kecojević: On the Activity of the Preparators' Workshop — — — — — — — — — — — — — —	240
Милица Бошковић-Матић: Библиографија за 1938 и 1939 годину	242
Milica Bošković-Matić: Ethnographical bibliography for 1938 and 1939	242
Д-р Мирко Варјакаровић: Д-р Тих. Р. Ђорђевић и његов рад	256
Mirko Varjaktarović: D-r Tihomir R. Đorđević — — — — —	261
Петар Ш. Влаховић: Д-р Јован Ердељановић — — — — —	262
Petar Š. Vlahović: D-r Jovan Erdeljanović — — — — — — — —	266

У Етнографском музеју се радило у првој деценији његовог настајања из године у годину помало, али непрекидно и стрпљиво, по оној народној „Зрно по зрно погача, кап по кап Морача“. Таквим радом, иако су била минимална средства и мали број људи, кад се сагледају збирке и културно-просветни рад кроз изложбе, постигнут је значајан успех. У погледу публикација било је друкчије, јер тек после двадесет и пет година свога постојања, рачунајући ту и ратно време од 1912—1919, Музеј је почео да објављује прва своја издања. Од 1924 до 1940 године издао је један водич, 15 књига Гласника, два већа албума у бојама, четири посебна списа и троја упутства. Али је све то било мало према ономе што је требало урадити. Други светски рат је прекинуо и тај скромни рад, те се од 1940 до 1950 није могло радити на музејским издањима.

Међутим, за кратко време, од 1944—1953, учињен је велики напредак у погледу допуњавања збирки са више хиљада значајних предмета. За то време радило се у Музеју и на подизању стручног особља, сређивању систематских збирки и на општем уређењу Музеја. Велики је успех постигнут у припремању изложба, те су у том погледу многи наши музеји данас на завидној висини. Али се са музејским издањима почело тек 1950 и то са водичем („Изложба ћилимарства у НР Србији“). Године 1953 издао је Музеј „Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951“ поводом своје педесетогодишњице. Како је тај Зборник по садржају и обиму значајно дело, надокнадио је бар у погледу публикација колико-толико од онога што је у току рата изгубљено.

После тог јубиларног Зборника Музеј издаје овај Гласник за 1953 годину као XVI књигу свога ранијег Гласника. Тако се наставља прекинути рад и у овом правцу, јер су потребе Музеја сада правилно схваћене. За 1954 и у наредним годинама објавићемо поред Гласника албуме у бојама и друга издања.

Le deuxième guerre mondiale a interrompu toute activité au Musée. Mais dans la période d'après guerre, de 1944 à 1953 un grand progrès fut effectué dans le complètement des collections et l'arrangement général du Musée. Un succès particulier fut remporté dans la préparation des expositions et la manière d'exhiber les objets, de sorte que nos musées, sous ce rapport, occupent actuellement un rang assez élevé. En 1953 le Musée publia, à l'occasion de son cinquantième anniversaire Recueil des travaux du Musée Ethnographique de Beograd 1901—1951. Après cette édition jubilaire le Musée fait paraître le

présent Bulletin pour l'année 1953, comme volume XVI de son ancien Bulletin. Ces publications représentent la continuation de son activité interrompue.

In 1953 the Museum published, on the occasion of its fiftieth anniversary its Collection of Works of the Ethnographical Museum in Beograd 1901—1951. After that jubilee edition the Museum issues now the present Bulletin for 1953, being the volume XVI of its ancient series of Bulletin. These publications represent a continuation of its publishing activity, interrupted by the Second World War.

ЖЕНСКА НАРОДНА НОШЊА У МАЧВИ И ПОЦЕРИНИ

Област. — „Мачва и Поцерица су област у доњем делу Посавине, на крајњем северозападу северне Србије, између Дрине и Саве. Била је вероватно још од 7 века насељена Србима као и суседне области Соли и Подриња. Али је у састав српске државе ушла доста касно. Њу су, углавном, кроз читав Средњи век држали Маџари, који су 1247 год. образовали први мачвански банат, који је обухватао подручје од Дрине до Цера и Савом, као границом на северу, до Београда. Срби су почели војничка освајања у том правцу тек за владе Уроша I али су 1268 претрпели тежак пораз. Од 1284—1316 Мачва је, са Сремом и Солима, била под влашћу краља Драгутина као маџарског вазала. После Драгутинове смрти почеле су честе борбе Срба и Маџара о посед Мачве. Срби су успели да овладају Мачвом за време Душана. Ту је покушао да се учврсти 1386—1388 и кнез Лазар. Најстарији споменик у коме се налазе нека топографска имена из околине шабачке јесте Раваничка повеља кнеза Лазара. Том повељом је Лазар дао Раваници извесна села у Мачви. 1458 год. просидбом кћери деспота Лазара за босанског краљевића краљ Стефан Томаш дао је нека села и повластице Степану Ратковићу, великом логотету српском. Међу њима дао му је у Мачви села Вучци и Полусак и заселак Димковци. После Ангорске битке деспот Стеван Лазаревић добио је Мачву као лено од Маџара. У Средњем веку друм који је полазио од ушћа Неретве преко Босне водио је кроз Мачву за Сремску Митровицу. Овим су путем дубровачки трговци ишли до Ср. Митровице, а одатле даље за Угарску. Вероватно да је тај пут ишао правцем старог римског пута, од кога се налазе трагови у Мачви. У 16 веку Турци су заузели Шабац, постали господари целе области и држали су је све до 19 века, сем од 1718—1739, кад је била под Аустријом. По свршеном разграничењу између Аустрије и Турске, војни комесар Бичард добио је налог да изврши попис у шест дистриката: крагујевачком, рудничком, београдском, шабачком, ваљевском и у Чачку ради резезивања контрибуције. Он је тај посао извршио 1719 год. и по том попису Шабачка нахија имала је 74 насељена места, а свега 4 пушта места. По броју кућа највећа је била Шабачка нахија. Она је имала 886 кућа у 74 насеља. У Шабачкој нахији било је 31 насеље с преко 10 кућа. Највише кућа

имала су места: Богатић 44, Мишар 38 и Метковић 38. У једном запису на једном старом рукопису, спомиње се Браничевска и Мачванска епископија, па Мачванска обухвата, по имену, крајеве око Саве и Колубаре. У 19 веку Мачва је једна кнежина Шабачке нахије. До 1804 била је најбогатија кнежина у Србији, него је потом до године 1816 погажена и оплијењена, али се сад опет опоравила. По пописима из 1818—1825 год. Шабачка нахија има:

1818 г.	2357 домова		кућа	пор. ожење-	харачких
	кнежине	села			
1820 г.	4	104	6218	5383	—
1821 г.	4+Шабач	105	6225	5509	—
1822 г.	4+Шабач	111	6234	5509	—
1824 г.	4	111	6234	6234	13.739
1825 г. домова	2867, пор. ож.	глава	3077, жена	1722, деце	испод 15 год. 4698.

Водопађа реке Саве у Србији доста је пространа и у њој се находе врло простране равнице. Посавина се реком Вукодражом дели на горњу и доњу. У горњој је најважнији део Мачва, у старим споменицима Битва. То је готово потпуна равница и с тако малим нагибом, да се реке по њој једва мичу. Највећи део мачванских река протиче кроз баре и пиштаљине. Отуда су она грдна пространа мачванска блатишта, која су сваке године краће или дуже под водом. Брежуљкасти део горње Посавине, непосредно под Цером, зове се Поцерина. У Мачви су још средином 19 века биле у животу оне простране шуме и чести лугови о којима певају наше народне песме из доба великих буна. Шуме више нема, крчевина је сва под плугом, земља је особито родна. Мачванска села су сва ушорена, куће су махом лепе и начињене по угледу на сеоске куће у Срему. Безмало у дну Мачве находи се Шабач, главно место целе Посавине. Много личи српским варошима у Срему. Улице су му сасвим праве, веома широке, покалдрмљене и чисте, куће нове и лепе, безмало све приземне.¹⁾

Досадашња мишљења о народној ношњи

Сви описи и мишљења о народној ношњи у Мачви и Поцерини углавном се слажу — да је та ношња нехигијенска, да „не одговара захтевима лепоте“, да је веома ружна и непрактична.

Један лекар каже: „Само Мађари и Срби који живе у Шумадији, а нарочито у Мачви и у Ваљевском округу иду овако тако рећи

необучени. А баш у овим крајевима Мађари су најдуже боравили и дан данашњи видне трагове оставили. У крајевима где Мађари нису живели, Србина је просто срамота да у гаћама у свет изађе. Народ у ваљевском и шабачком округу и зими махом иде без чакшира у гаћама. Шта више 1885 дође у окторбу у Ниш један батаљон Мачвана махом у гаћама. Пошли људи у рат. Статистика Краљевине Србије показује да најдуже живе Срби у новоослобођеним крајевима, а у тим крајевима, иако је народ сиромашан, ипак и зими и лети носи вунено одело а најсиромашнији се стиди да без чакшира у свет изађе. Највише шкартираних регрута даје Мачва иако је Банат много баровитији, па ако ко хоће може ово за узрок кржљавости да узме. Ићи у гаћама и кошуљи, то не значи носити српско народно одело, то је мађарски костим.²⁾“

Особито се такво мишљење односи на забрађивање и чешљање главе код женског света. Тако: „Одело женско у свом Шабачком округу било је веома ружно, но се сада већ догони те више одговара захтевима лепоте. Жене носе на глави коњге (цеге) које стоје на самом потиљку, оставивши све теме припеци и хладноћи. Форма те коњге је неукусна а покрива се белим убрадачем. Кошуљу извуку преко појаса, те би човек рекао да носе нешто у недрима.³⁾“

Или: „Коњга стоји баш над потиоком и налик је на коњску копиту.⁴⁾“

Затим: „Мачванска коњга стоји за потиоком као каква половина земичке и покрива се белим убрадачем.⁵⁾“

Па: „Жена носи на глави фантастичан накит од сребра са многобројним ђерданима, парама, које се у дебелим редовима спуштају на врат и груди. А младе богате жене „унижу“ сву главу белим парама тако, да од терета једва окрећу главу.⁶⁾“

Изумрла старинска ношња до 80-тих година 19 века

О најстаријој познатој народној ношњи има доста података у литератури. Називи и описи појединих хаљетака сусрећу се код више описивача народне ношње. Особито је чешљање и повезивање главе код женскиња привлачило пажњу оних који су путовали по Србији, па они сви описују младине капе и ношњу као нешто што се не среће често. Многобројан накит, који су жене саме правиле, начињен је од металног новца многих земаља из 17 и 18 века. Сви путописци наводе у својим путописима да су их жене молиле за који сребрн или никлен новац, који ће употребити за накит.

Поред описа ове ношње у литератури, многе старије жене сећају се још тих изобичајених хаљетака, иако их ни оне ни њихове мајке нису носиле, већ су се налазиле у сандуцима баба из времена

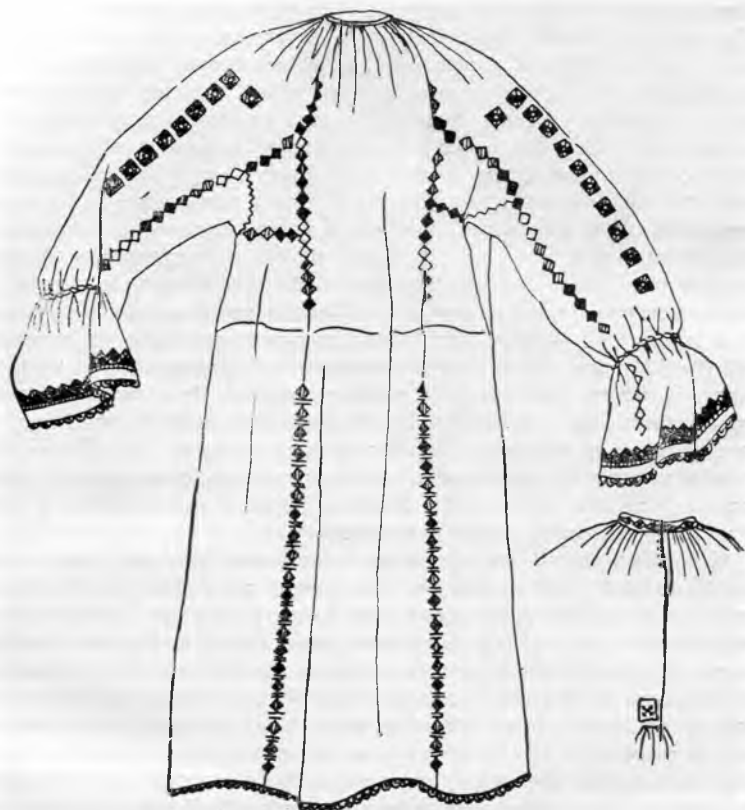
кад су се носили. По томе опису и литератури, а и по хаљецима из тога доба, који се налазе у Етнографском музеју у Београду, а набавлени су сви око 1902 године као већ изобичајени, женска народна ношња изгледала би овако.

Деца, мушка и женска, до године дана повијала су се у пртене и вунене пелене. Сва се деца шишала тек кад прође година. Шишао их отац, пре подне кад „напредује дан“, а мајка косу стављала на калем (воћку) да коса деци расте као калем. Мушка и женска деца после прве године па док не пођу у школу носила су пртену кошуљу од дебелог кудељног платна, белу или обојену у галици, широку „кб добош“, само око врата „сабрану“, па је дете личило на кошницу. Мушка деца нису облачила гаће пре седме или девете године, а било је случајева да су мушка деца ишла без гаћа до своје 15 године, а облачила су само дугачку пртену кошуљу препасану тканим појасом. Кад почну да носе одело, носе се као одрасли људи, само не носе тозлуке.

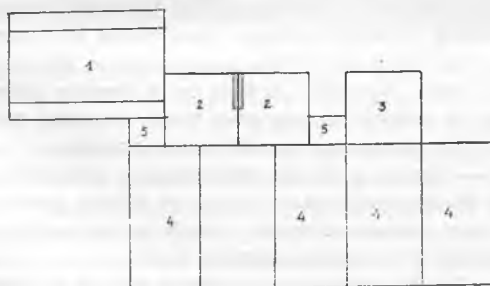
Девојчице од седме године па док се не задевојче носиле су се као и девојке, само простије и без накита.

Девојке су до себе носиле гаће. Оне су биле кроја као и познате шалваре, широке и од дебелог пртеног платна. „Гаће су носиле сељанке једино у Шабачком округу у Србији почев од самог Шапца па до Дрине.“⁷⁾

Кошуља. — Преко гаћа носиле су кошуљу (сл. 1 и 1а). Кошуља је била главно женско одело: широка, дуга до чланака и с дугим и широким рукавима. Кројена је једноставно, према облику платна. Ова се кошуља облачила преко главе и лежала непосредно на телу, па је уједно била и кошуља и одело. Кројила се „на скуте“, тј. од два дела: горњи — „ождреље“ и доњи — „скути“, па се у појасу зашивала. Ождреље, од рамена до појаса, кројило се од три постава (постав је ширина домаћег пртеног платна изатканог од конопље увек ширине 50 см према брду у које је основа увођена): један постав на леђима и два за предњи део. Да би ождреље било шире, испод пазуха до појаса уметане су „латице“, четвртасти комадићи постава, чија је страна 25 см (пола постава). Тиме је ождреље добијало око паса ширину од 4 постава. За ождреље су пришивани рукави од 1,5 постава широки; углављивали су се код врата. Кад се делови ождреља саставе, онда се предњи делови, горњи део рукава и задњи део ождреља, „саберу“, наберу, на 3—4 јака паралелна конца и затегну да се добије округло отвор за огрлицу, па се овај отвор опшије уским комадићем постава и добије огрлица око 0,5 см широка. Дугметом и пређицом кошуља се под грлом закопчавала. Рукави се око лакта „саберу“ на 3—4 конца и затегну толико да се рука може провући кроз тај отвор. Понекад се рукави нису сабирали, него кад се кошуља обуче, рукав се више лакта веже црвеном пантљиком, а рукав „навуче да наседне“. Скути кошуље кројени су од 6 постава, без икаква украјања у клинове. Скути се са-

Сл. 1. Женска кошуља из Мачве

Сл. 1а. Крој жен. кошуље, 1 рукав, 2 груди, 3 леђа, 4 скути, 5 латице

ставе и зашију у појасу за ојдреље тако да се на куковима и позади добро наберу. Делови скута и ојдреља састављали су се „расплетом“, уском чипком рађеном „шиватком“, шивањом иглом, обметањем или завезивањем, па се расплет звао и „завезаник“. Расплет се у вароши зове шуљлика а у Босни „ћесма“. Расплет се радио „пограђеником“ (пограђеник је памучни конац у боји а „грађа“ је вуница, обоје се куповало у дућанима) црвене и црне боје. Кошуља се по дну и око рукава „очивка“, изради шиватком уска чипка непосредно по ивици зупчићима „на две ножице“ (обметањем ивице), црвеним и црним пограђеником, а при дну и на зарукављу навезе опет црвеним и црним пограђеником. Шаре веза су „шмрчки“, „као нека оканца“ и „лозица“. Оваква кошуља носила се сваки дан. Стајаћа девојачка кошуља била је од „препреде“ — беза (без је домаће платно изаткано од памука број 60—120 врло танко) „танког као длака“ с „узводима“, па на куковима и позади „све узвод на узвод преврјен“. По узводима је кошуља добила име „узводлија“. На стајаћим кошуљама рукави од рамена до лакта за судланицу широко били су навезени „гроздовима“ и „гдешто пошљокани шљокицама“, а по дну кошуље и око рукава пришивана је широка бела чипка. Кошуље су шиле саме женске, а оне су и „чивке чивкале“ (чипке кукичале).

Преко кошуље опасивале су појас, ткан од вуне, ужи него мушке, ширине 5—6 см, дуг око 2 м, толико да се два-три пута опасивао око паса. На крају појаса биле су исплетене ресе. Вуну за појасе мушке и женске, бојиле су саме жене. Пређу су бојиле биљним бојама. „Турске бојације, који нису били ни шегрти великих радионица оне врсте на истоку, не дозвољаваху српским женама у Београдском санџаку да масте пасове својих мужева. Ипак су сеоске жене успевале да справљају боје, на исти начин, као што то бива на истоку. Приврженици ислама бранили су своју занатлиску вештину од потлачене раје, која је била осуђена на земљорадни терет“. (Поглед на културу ислама. Летопис Матице Српске књ. 134, стр. 20).

Лекедов. — Спреда по кошуљи опасивале су „лекедов“, кецељу од белог танког беза (сл. 2). Кројио се из два беза уздуж сашивена. Око појаса лекедов се добро набирао, „све узвод на узвод преврјен“ као и кошуља, а био је од истог беза као и кошуља. Био је мало краћи од кошуље и по дну „очивкан“. Носиле су га девојке и младе на венчању. Младе су га носиле годину дана после венчања док су носиле венац, а неке су га носиле до своје 30 године живота.

Бајадер. — Преко лекедова опасивале су „бајадер“, бајадер, од свиле с ресама на оба краја, па су га с десне стране превезивале и пуштале да виси низ лекедов. Носиле су га богатије девојке и младе на венчању. Примљен је из градске ношње (сл. 3).

Јелек. — Преко кошуље на плећима носиле су јелек од црне чохе, постављен куповином памучном тканином, кројен у струк, дуг

Сл. 2. Две девојке и млада (у средини) у народној ношњи

до појаса, без рукава. Закопчавао се на грудима и, за разлику од шумадског јелека, имао је мали изрез на грудима. Био је „богато погајтањен“, навезен црним свиленим или вуненим гајтаном и „бућметом“, бућмом. Израђивале су га терзије и због чохе и веза био је доста скуп хељетак, па су га носиле само богаташке кћери. Сиромашније су место чоханих јелека носиле јелеке од „прутасте полусвиле“ (памук и свила ткани у пруге).

Обућа. — Чарапе су биле исплетене од дебеле, црне или црвене вуне, дуге до колена, завезивале су се испод колена узицама од упредене вуне. Везене су биле на почетку грла (чарапа се почињала од приглавака) покрстицама или су је поплетали једном иглом. Ова се шара зове „мала вођица“. Преко чарапа носиле су, као и мушкарци, назувице, а преко назувица обувале су опанке. Опанци су били од црвене коже, правили су их мајстори у селу или сами људи и жене.

Сл. 3. Девојка из Поцерине
са *бајадером*

Кожа се бојила у броћу. Богатије девојке празником су носиле „штивлете“, високе ципеле.

Чешљање косе. — Девојке, као и деца, чешљале су се сваки дан „јер је девојкама опроштено“, али су се чешљале само изјутра, „док напредује дан“, јер „је иксан здравији кад се очешља пре подне и охрабри се“. Косу су прале цеђом и сапуном понедељником и четвртком. Делиле су је средином главе или са стране, од чела к темену. Део косе од чела до ува одвајале су и сплитале по једну плетеницу изнад ува, а затим ове плетенице, сваку за себе, сплитале с несплетеном косом од ува до за врат у другу плетеницу, једну или две. Девојке су ишле гологлаве и плетенице пуштале да падају низ леђа. Пре него пусте плетенице низ леђа свежу их „наплитком“. Наплитак је гајтанић нанизан ђинђувама којима се у младе и девојке позади свежу крајеви обеју витица. Која је девојка имала слабу косу, уплитала је туђ перчин

Укошњак. — За витице су метале „укошњаке“. Укошњак је накит од „белих новаца“, а правиле су га саме жене и девојке. На двоструком комадићу пртеног постава, скројеном у клин „доле у свод сведеном“, дугом 20—30 см, горе широком 3—4 см, пришивале су „у почеп“, као крљушт од рибе, бушене цванцике у редове. На ширем крају укошњак је имао куку и њом се закачињао за почетак плетенице, за вратом, па пуштао да виси низ плетеницу.

Поред укошњака девојке су у витице уплитале и „калајлије“. Оне су служиле као украс на глави, „као укошњак“. То су певчице

трубастог облика од „меди“ — мједи, с кружним шарама. Девојке су их уплитале у плетенице, а момци их носили везане на каишима око ногу. Неке калајлије личиле су на мали топић и биле су од туча (сл. 4). Девојке по две-три калајлије вежу за крај плетенице, а људи их привежу за подвезице испод колена, са спољне стране. Једна калајлија је дугачка (сл. 4а). 6,5 см, а друга је (сл. 4) знатно мања. Поред калајлија и укошњака, неке девојке су на плетенице, пуштене чак до близу колена, привезивале неколико пара и прапораца, па кад трче прапорци све звече.

Женској деци бушили су уши око Младенаца. Уши се прво протрљају копривом да утрну, па се буше танком иглом, којом се нижу ђинђуве, са црвеним свиленим концем, чији се крајеви саставе грудвицом воска да се не растављају. Да не би уво зарасло конач се сваког дана мало помера у уво. Кад уши преболе, увлаче се мињуше. Око руке су гривне.

Свакадашња и празнична девојачка ношња разликују се само по томе што је свакидашња од простијег материјала, грубља и изношенија, а за празнике лепша и новија. Накит и украси (бајадер, огрице, ципеле) носе се само празником. Поред накита китиле су се цвећем за увом и у коси, за појасом и за каишима од опанака. Цвеће су држале и у рукама. У руци је девојка држала мараму или пешкир, што је обично стављала на уста кад говори (сл. 5).

Ђудица. — Зими су девојке преко побројаних хаљетака носиле ђудице. Она је била од „морава“, плаве чохе, постављене платном, испуњена памуком па испрошивана, али не обично као памуклија, већ на цветове, листове и друге разне шаре, које су се рељефно истицале. Кроја је јелека, без рукава, дуга до појаса, на струк, богато погајтанена. Носиле су се и зими и лети.

Ђуда. — Ђуда се носила само зими. Израђивала се од разнобојне свилене материје, „прутасте полусвиле“ и чохе. Имала је дугачке рукаве, била постављена платном и испуњена памуком па испрошивана, на шаре као и ђудица. Богато је украшавана гајтанима и бућмом унаоколо и по пешевима. Закопчавала се скроз на грудима, дуга до кукова, кројена на струк. Кад је ђуда изобичајена, замењена је кожом. Носило је све женскије. Правиле су је терзије.

Памуклија. — Место зубуна носиле су се памуклије. Мала памуклија била је од „лица“ (порхета или друге куповне тканине), из-

Сл. 4 и 4а. Калајлије-накит за косу

нутра постављена па испуњена памуком и испрошивана просто у редове. Дуга до кукова, кројена на струк, без рукава, спреда се закопчавала копчима. Носиле је све женскиње зими и лети место ђудице.

Велика памуклија била је као и мала памуклија од „лица“, постављена и испуњена памуком па испрошивана у редове. Имала је

дуге рукаве, била је дуга до кукова, а предње стране су јој се преклапале и закопчавала се скоро под мишком. Изрез уз врат био је мали. Зимски је хаљетак. Носиле су је све женске преко јелека и гуњића

Ношња младе. — „Кад пође на венчање, обуче нову кошуљу с везеним расплетима низ бедра и са зарукављем које је везено „модрим“, плавим и црвеним пограђеником. До себе обуче гаће. Горе, преко плећа, обуче јелек од црне чохе везан гајтанима, који „сапне“, закопча.“⁸⁾

Јелек. — Неке младе место чоханих црних јелека облачиле су „кадивни“ јелек, од плиша, кадифе. Био је истог кроја као и чохани јелек, с малим грудним исечком, кројен на струк, дуг до појаса, закопчавао се спреда пуцадима. Кад је „изашао“ (почео се носити), носиле су га само младе на венчању. Куповао га момков отац млади за венчање. Био је скупецен хаљетак, богато извезен белом и жутом срмом по пешевима, спреда и унаоколо. Облачио се преко кошуље. Млада га је носила на венчању и годину дана по венчању у празничне дане, а затим га остављала у сандук,

Сл. 5. Девочка из 1900 год. у празничној ношњи

за своју снаху или кћер. Имале су га само богатије, али су га позајмљивале сиромашнијим јер се млада, откад је тај јелек изашао, морала обавезно у њему венчати.

Либаде. — Преко „кадивног“ јелека млада је облачила либаде. Оно је најпре било од чохе, доцније од кадифе и атласа. Кројено је на струк дугачко до појаса, са широким рукавима, спреда изрезано у полукруг. Не закопчава се. Унаоколо је извезено жутом или белом срмом. Типичан младин хаљетак. У младину ношњу дошао је из варошке ношње. Као и „кадивни“ јелек, куповао га млади свекар за

венчање. Пошто се, кад је већ ушло у моду, без њега није могло венчати, позајмљивао се као и кадивни јелек (сл 6).

Ђурак. — Богатије младе носиле су преко јелека ђурак. Од чохе је, постављен, кројен на струк, широких дугих рукава као либаде, украшен лисичјим крзном око врата и дуж груди, а закопчавао се на грудима целом дужином. Често је постављен лисичјом или зечјом кожом. Врло је скупоцен хаљетак.

Сајица. — Место јелека носила се сајица (сл. 7). Сапивена је од „прутасте полусвиле“ (памук и свила ткани у пруге), као јелек, без рукава и грудног исечка, с усправљеним окочником, кратка до појаса, постављена платном, закопчавала се металним пуцадма од грла до средине груди. Са стране код појаса на обе стране расечена за судланицу. Старински је хаљетак. Носила се кад и „каица“ — „тарпош-капа“ за главу. „Старинска кайца била је нарочито парче вунене црвене тканине на девојачкој и младиној глави коју је доцније заменио фес.“.

Лекедов. — Спреда млада опаше лекедов, кецељу од танког белог памучног бега, добро убран у појасу. После венчања неке младе су носиле лекедов до замене бошчом све до своје 30 године. Иначе га носила само на венчању а после празником за годину дана, док не затрудни, и то само кад се облачи „младачки“ о празницима. Лекедов је девојачка и младица предња кецеља.

Рокља. — Позади млада опаше „рокљу“, кецељу од танког, црвеног као крмез платна од две струке уздуж састављене и око појаса добро набрану, па кад млада иде а рокља се само „разбира“. Рокља је на саставку и унаоколо опшивена зеленом пантљиком. „Рокља је невестинска прегача, првенствено од црвена платна, а мање, тек ради допуне, дометано је зелено¹⁰⁾“. Млада ју је носила само на венчању до понедељника. Неке младе носиле су је 10—15 дана по венчању а понеке чак годину дана по венчању с целом младином „спремом“ — оделом.

Сл. 6. Млада жена из Поцерине у либадету и са венцем на глави

Канице. — Око појаса опасивала је канице, ужи ткани појас, кратак колико да се опасе једанпут око паса, са сребрним или никленим плочицама на крајевима, које се спреда закопчавају једна за другу (сл. 8).

На ноге обује црвене чарапе исплетене од вуне и чека да је девер „запревези“.

На глави је млада носила „оглавље“. Под оглављем се разумеју све врсте покривала за главу заједно с накитом. У оглавље спада и нарочита младина капа коју су носиле младе у Мачви, а која је била искићена сребрним новцем са свију страна. Ове су се капе пружале низ плећа и преко груди и биле искићене још смиљем и по којом ружом. То су били нанизани или младине капе. Услед, тежине због многобројног сребрног новца нису се дуго одржале.

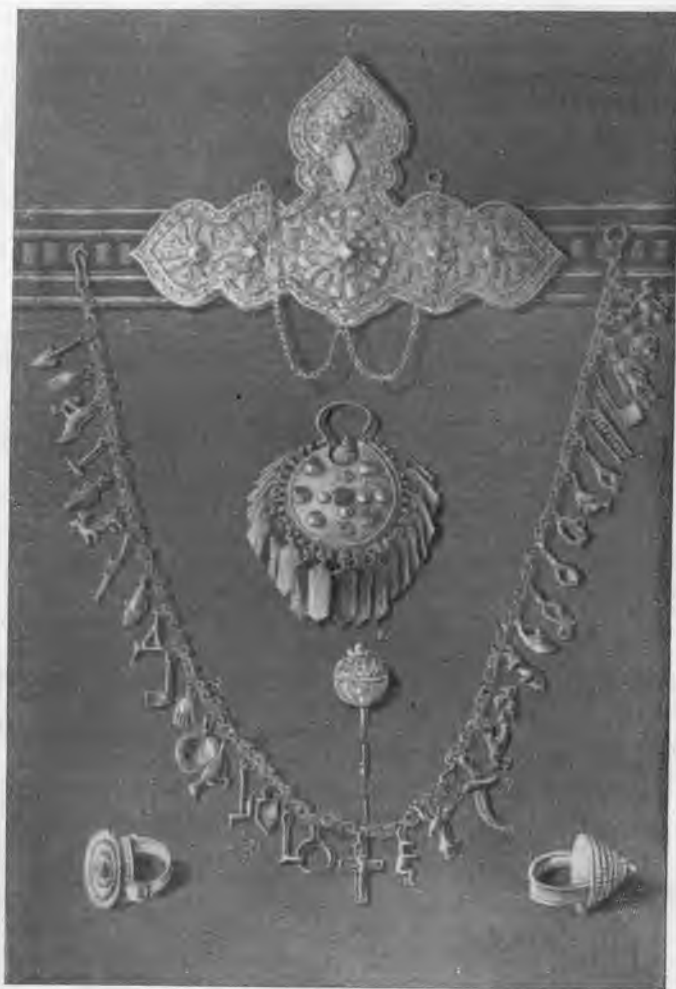

Сл. 7. Сајица

Млада сплете две плетенице, као девојка, и позади их за вратом свеже „наплитком“, гајтанићем украшеним нанизаним ђинђувама, па од обе плетенице завије пунђу на потиљку. Чешљају је заова или јетрва а „запревези је“, стави јој превез, девер.

Превез. — Превез је од танког домаћег бега, „стодваешњака“, најтањег платна, изатканог од памука број 120, дуг је 3 м, широк 50 см. На оба краја извезен је белим памуком и оивичен белом чипком. Превез је девојци за веначње даровао момак. Пре него што ће девер да „запревези“ младу, приђе јој и обује јој ципеле, које је он купио млади. Обува јој прво десну па онда леву ципелу. Затим узме превез, превеје га напола по ширини, па средину њега стави млади преко главе и наднесе, покривајући цело лице, до уста, да се очи и нос не виде. Затим превезом обавије младину главу преко ушију и оба краја превеза повуче позади. За вратом оба краја превеза завеже црвеним концем заједно, а после превез низ леђа опет рашири да досеже до ниже колена. По Вуку „Седам снаха седам пријевеса. У Рудничкој нахији пријевес је од платна што у жена виси од капе низ леђа“).

Прекочевље. — По превезу на теме метне „прекочевље“. Прекочевље су правиле саме жене. То је правоугаони комад пртеног по-

Сл. 8. Канице, минђуша, ђердан-амајлија, игла и прстење

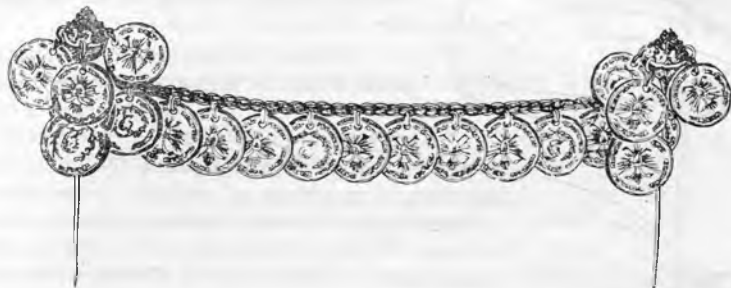
става дуг око 20 см, широк за судланицу, ширину длана, по коме су „у почеп“, као крљушт од рибе, нашивене у 5—6 редова цванцике. За једно прекочевље потребно је 70 и више цванцика. На ужим странама прекочевља зашију се пантљике, па се њима прекочевље веже преко превеза, под пунђом. Прекочевље се закачи слеве и десне стране

Сл. 9. Девојка и млада жена са прекочевљем — накит од новаца

превеза изнад ува са две игле „кићенице–поткићене талирима“, игле с металним дугуљастим главама, величине лешника или омањег ораха, око којих су поређани беоцузи, а о њима висе сребрни ланчићи с талирима на крају. Прекочевље прекрије цело теме да се од њега превез не види (сл. 9).

Кука-уков. — Преко пунђе, на потиљку, „придене се“, придене се „уков-кука“ (сл. 10). Уков или кука је накит од две сребрне игле, с главама као омањи орах, о којима висе беоцузи са сребрним ланчићима и талирима на крају, између којих је затегнут сребрни

Сл. 10. Кука-уков-накит за коњу од новца

ланчић дуг 10—15 см са беоцузима о којима висе једне преко других „половице“, „полуталири“. Игле укова се придену за пунђу с леве и десне стране код врата, а ланац с полуталирима иде преко пунђе.

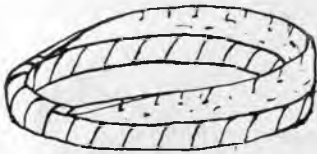
Надвенац. — Над прекочевљем придене се „надвенац“, куповни венчић од ружица. Овај је венчић куповао девер млади кад и ципеле — за венчање.

Позади, испод пунђе, а на превез, придене се кита од паунова перја, која као метла усправно штрчи. Скоро сваки младин венац, па и смиљевац, као и старинске избочијене младине капе биле су украшене пауновим перјем. На груди закачи ђердан од новца по коме су талири „у почеп“ поређани. Око појаса опаше, „наниз“ опет од цванцика.

Кад млада „убради венац“ и обуче се „младачки“, никуд не излази без мараме или нешкира у руци, који обично меће на уста кад говори (то и девојке махом чине).

Сутрадан по свадби после доручка девер са заовом или јетрвом „убрађује“ младу, ставља јој коњу и убрадач. Заова је очешља у 4 плетенице: две над ушима, па ове две плетенице, са осталом косом, сплете у друге две, свеже их позади за вратом наплитком нанизаним ђинђувама и од плетеница савије пунђу на потиљку. Тада девер приђе млади и расцепи превез напола. Од расцепљеног превеза начини два убрадача.

Убрадач. — Убрадач је дуг 1,5 м, широк 50 см, направљен је од најтањег домаћег беза „стодваешњака“. Један крај убрадача навезан је белим памуком и опервежен чипком, а други је „клот“. Један убрадач млади убраде, па кад се мало „износи“, похаба, другим се служи за празнике. Преко главе млади повежу „малу повезачу“, танку мараму од жуте или ружичасте свиле, исечену „на перо“, троугао, која иде од темена изнад ушију па испод пунђе. Ту се пера укрштају, обавијају пунђу, поново се враћају под пунђу и везују, а крајеви, „пера“, уврну се да се не виде. Мала повезача учврсти пунђу и за њу ће се задевати игле.

Сл. 11 и 11а. Конђа (контур) и конђа на пунђи

Конђа. — На пунђу се намакне конђа и закачи иглама кроз малу повезачу (сл. 11). Конђа се правила овако: узму се 2—3 прутића од „жестовине“, савију у „котрљ“, круг пречника 10—12 см. Око круга омота се влакно од „живице“, неопредеог „ћетена“ (лана), а поврх живице омота се пртена крпа и зашије. Део конђе који се ставља под пунђу ужи је од остале конђе. Конђа се увек набави раније. Свекрве је куповале од сиромашних жена које су их правиле и продавале. Која млада има „крш“ косу, велику косу па не може да стане у конђу, отсеку јој је.

Кад хоће да убради младу девер узме крај убрадача без чипке и закачи иглом за конђу код левог ува, па дужом страном убрадача обиђе конђу с горње стране, убрадач мало понабере по конђи и закачи га за конђу код десног ува. Одавде обиђе убрадачем конђу с доње стране док не дође до левог ува, где опет причврсти убрадач. Од левог ува убрадач овлаш увија под брадом али да не виси, па се код десног ува убрадач опет закачи за конђу и везени крај убрадача пусти да виси низ леђа.

Велика повезача. — Преко убрадача ставља се „велика повезача“. То је четвртаста свилена марама у свим бојама сем беле, да би се разликовала од убрадача. Велика повезача савије се преко пола на перо, па се средње перо поврне и велика повезача стави преко темена над убрадачем и веже остраг преко убрадача испод конђе и пусти да крајеви висе.

Прекочевље. — Преко велике повезаче, по темену, стави се прекочевље, које је и на венчању млада преко превеза носила. Прекочевље се иглама закачи за повезаче, тако да прекрије цело теме, па се од њега убрадач не види.

Игле. — У прекочевље се с леве и десне стране закаче по две игле, тако да је горња игла „шута“, непоткићена, а доња поткићена талирима. То су игле са сребрним филигранским главама, „подалчене“ игле, о којима висе алкице, а о алкицама виси о малим ланчићима 6 цванцика. Служиле су као украс за главу (сл. 12, 13, 14, 15).

Накит за коњу. — Испод прекочевља „предене“ се на коњу „кука-уков“ — накит, који је млада и на превезу носила. Уков се придене тако да ланчић с полуталирима иде око коње, а игле кићенице задену се у дну коње с обе стране.

Спреда се поред прекочевља придене „мало прекочевље“. Мало прекочевље правиле су жене, пришивајући на једној пантљици полуталире, један преко другог, само у једном реду. Мало прекочевље закачи се за повезаче код оба уха, тако да полуталири иду преко темена. Често је у средини малог прекочевља био један велики талир.

Између прекочевља и малог прекочевља метне се куповни полукружни венац од вештачких ружа. Ово је онај исти венчић који је млади купио девер и млада га носила на венчању.

У коњу се још забоду игле „трепетљике“. То су игле с главом о којој висе алке, а о алкама на кратким ланчићима округли или правоугаони листићи од сребра. Ови листићи, трепетљике, при сваком покрету главе затрепере. Куповале су се од трговаца на саборима и у дућанима. Игле трепетљике забадане су водоравно у коњу. Накит на коњи носиле су само младе жене.

Игле укувице убоду се са стране више слепоочница. Свака млада носила је два „укова“ од 5 укувица. Свака укувица имала је три тумбака (тумбац), који су се још звали перишани. На 5 укувица дође 21 тумбак.

Накит на грудима и врату. — Млади наместе „подбрадник“, који је сав од новца. Он заклања целе прси. Онда јој закаче ћердан око врата. Још јој задену две укуване ниске испод потиљка па кад се млада клања, новци у накиту звече.

Неке младе су целу „спрему“, одело и накит, носиле годину дана од венчања кад иду у род, у цркву, на саборе и на црквену славу. Рокљу су носиле до понедељника, неке још 10—15 дана по венчању, а неке и целу годину дана са свом младином спремом. Лекедов су неке младе носиле, до замене бошчом, до 30 година живота.

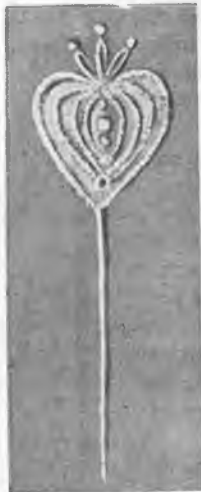

Сл. 12. —
Две шуте
игле — иг-
ле без на-
кита

Ово је разумљиво, јер је млада доносила више лекедова које је девојком носила па их је требало „износити“.

Потом млада „напусти“, остави, „младачко“ одело. Преко кошуље опаше спреда „бошчу“, збијено и чврсто откану кецељу, на пруге, „парте“; а позади опаше „прегачу“, ретко откану кецељу, ужу и дужу од бошче, од једне „струке“, ширине, а за разлику од бошче, која је пунија, изаткану од танко одређене вуне, „стреке“, ретко као цецило, да се кроз прегачу провиди кошуља. Прегаче су од свег женског одела биле најлепше и најукусније шаране. Биле су обично „ћупарасте“, тамноплаве боје, са збијеном клечаном шаром на доњој половини (сл. 16 и 17).

Ношња старијих жена. — Старије су се жене облачиле као и млађе, само без накита. А кад им се „младачко“ одело похаба, правиле су ново, само простије, без кићења, веза, чипака и од простијег материјала.

Жене су делиле косу средином главе од чеља к темену, па је позади сплитале у једну плетеницу и савијале у пунђу под потиљком. Чешљале су се и прале главу само понедељником и четвртком. Ако се не очешља рано изјутра, жена се уопште не чешља тога дана. Чешљало се „честим“ чешљом, кратким чешљом који има зупце са обе стране, обично је био од рога и правили су их људи који су правили бритве и ножеве, са корицама од рога. Коса што остане на чешљу после чешљања стављала се „под опанак“, у леви опанак под пету, па кад се тако изгази да постане као сукно или као осушено блато, онда се избаци из опанка. Никад се та коса није бацала у воду ни у ватру због болести главе. Исто тако није се бацала нагрде напољу, „јер може птица да је нађе и од ње направити гнездо“, па ће се због тога коса увашљивити.

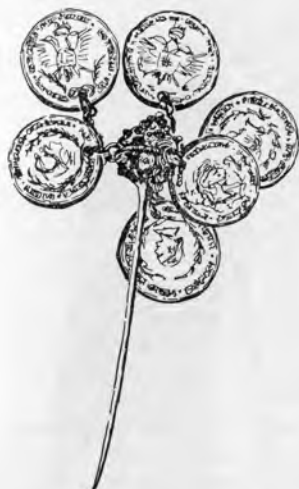

Сл. 13 и 14. Украшене игле

На глави су женске носиле коњу коју су намештале исто као и млада кад се првог дана убради, само без накита. По неколико игала „шутих“ забоду се у коњу са стране. Откако се „младом“ убради, жена носи коњу с белим убрадачем до своје смрти. Чак и кад жена дуго лежи, па се види да хоће да умре, убраде је да умре у убрадачу. С коњом и убрадачем је и сахране.

Жене упочетку, после удаје, носе кошуље које су носиле девојком, а што више старе и што се кошуље више цепају, замењују их простијим и грубљим, са мало или нимало веза. Али се пази, особито старије жене, да је кошуља неокрпљена, чиста и што лепша. Свака старија жена у сандуку чува по две-три кошуље невестинске, венчану кошуљу и друге лепше кошуље, да у њима иде у цркву и да је празником лепо и чисто обучена. Уосталом, свет је овде врло чист и сав лепо одевен, па и старице. Једну од тих лепих кошуља чува за укуп.

Бошча. — Спреда жене носе „бошчу“. Бошча је од једне „струке“ (поле), али доста широка, до 70 см, допире преко колена.

Сл. 15. — Игла „кићеница“ — игла поткићена талирима

Ткана је збијено. Основа и потка су од вуне, обично тамне или црне боје. При ткању је прешаривана партама, пругама, црвене или друге боје и таква бошча је „на парте“. Било је бошчи и „клот“, отканих збијено од црне основе и потке, а после се навезу разнобојним вуницама, а још чешће белом и жутом срмом (сл. 18). Преклечаних бошчи било је ређе.

Прегача. — Задња кецеља звала се прегача. Разликовала се од бошче тиме што је била од ње ужа, од једне струке откана, али ширине свега 50 см. Била је и дужа од бошче, допирала скоро до чланака. И она је ткана од вуне, али од танке одређене вуне стреке, па се звала и „стрекача“. Основа и потка биле су од црне или „ћупарасте“, тамноплаве стреке, откана ретко „као цедило“, па се кроз њу кошуља провидела. При дну је прегача имала „прекљечану“, прстима извођену шару, збијену, ћилимску, од вуне отворених боја. Прегаче су од свега одела најлепше шаране, а по прегачи се жена разликовала од девојке јер задње кецеље девојке нису носиле (сл. 19).

Гуњић. — Преко плећа жене су облачиле гуњић од сукна, без рукава, кројен на струк, дуг до појаса, спреда отворен, па се закопчавао копчама. Унаоколо је био опшивен гајтаном.

Зубун. — Поврх гуњића носио се зубун од белог сукна, дуг до колена, без рукава, напред отворен и није се закопчавао. Унаоколо и по пешевима био је навезен „ћупарастом“ и црвеном вуном. Изобичајен је 1887 године, јер су га памуклије и кожуси „сузбили“.

Мала памуклија. — Место зубуна жене су носиле малу памуклију. Њу су носиле сем старијих жена и девојке и младе жене.

Велика памуклија с дугачким рукавима носила се зими преко гуњића. И њу су носиле све женске, без обзира на доба старости.

Кожух. — Зиме су женске носиле кожухе. Било их је две врсте као и памуклија: велики и мали кожух. Мали кожух је без рукава,

Сл. 16. Млада са конђом
и убрадачем на глави

Сл. 17. Млада са конђом
и убрадачем на глави

на струк, дуг до појаса. Велики кожух је с дугим рукавима, дуг преко кукова, закопчавао се од грла до дна. Мали и велики кожух били су од јагњеће коже. Боје су били беле, јер се у ово време још нису почели носити шарени кожуси.

Жене су у ушима носиле мирђуше а на руци прстен (сл. 20).

Ношња од 80-тих година 19 века до Првог светског рата

Осамдесетих година 19 века женска ношња се почиње мењати а кад се већ почела мењати, променила се за врло кратко време из основа. Шабац је у ово време много утицао на женску ношњу, а исто тако и суседни Срем. То се запажа и на материјалу од кога је прављена. Многи хаљетци, као „кадивни“ јелек, либаде, бајадер, ципеле, ћурче и др. прављени су у варошима. Варошка ношња продире у село, у младину ношњу. Богатији људи куповали су ове варошке хаљетке за снаху, за венчање, а младе су их носиле и годину дана по венчању, празником. Ови хаљетци су били скупи па зато и ретки у селу. Колико је код осталог света било ретко мало боље и скупочије одело, види се из причања старих људи да се некада по 10 и више млада венчавало у истом оделу. Али млада се није могла венчати без куповног јелека од кадифе, везеног срном, без либадета, а поготову без ципела.

Сл. 18. Народни вез са бошче

За кратко време изобичајени су ови хаљетци: дугачка кошуља, зубун (1887), појас, лекедов, рокља, јелек, ћурче, сајица, бајадер, бошча, прегача, гаће и сав онај многобројни накит којим су се млађе жене китиле.

По угледу на Европу која већ крајем 18 и почетком 19 века пове прекида с кројем кошуље типа „целаче“, кошуље из једног дела, која се облачила преко главе, у Мачви и Срему у ово време почињу да се носе одвојено скути и ојдреле.¹¹⁾

Девојчице и деца још носе дугачке кошуље, јер су се деца на селу увек слабо одевала, а чим се девојке почну девојчити, носе одвојено скуте од ојдреле. Ни гаће више не носе чак и кад су „нечисте“, већ за тај „случај“ ушију 3—4 струке крпе и причврсте их узицом коју вежу око паса. Место гаћа до себе носиле су „доње скуте“.

Доњи скути били су од домаћег кудељног постава, састављени од 4 неукројена постава, па горе, око паса, порубљени „на овењачу“ — поруб у који се увлачио свитњак исплетен од кудеље (конопље). При облачењу доњи скути се у појасу добро наберу. Дуги су били преко колена до листова, по дну „очивкани“, а при дну навезени „враним полусвилцем“ или црвеним пограђеником.

Скути. — Преко доњих скута облаче се горњи скути или само скути. Кројени су од 6 „постава“, као и скути на кошуљи, без икаква украјања. Око појаса су порубљени на овењачу (шири поруб), у коју се увлачи свитњак, као и доњи скути. Скути су били краћи од скута од кошуље, допирали су до листова ноге, за разлику од кошуље која је дспирала до чланака. Кад се скути обуку, добро се наберу на куковима и позади. Скути за празник били су од беа.

Ождреље. — Горе се, на плећа, облачило ождреље. Било је од танког беа, са округлом крагницом, навезеном лозицом. Кројило се од

Сл. 19. Прегача

3 беа, један позади и 2 спреда. Недра на ождрељу била су разрезана и закопчавала су се дугмадима и рупицама, а украшена су „ворметићима“ (порупчићима) с обе стране недара. Дуго је до кукова. Кад се ождреље обуче, потпаше се скутима. Рукави на ождрељу нису били широки и дуги као у кошуље већ укројени, „мало мангупски“, — горе шири, доле ужи, дуги до ниже лаката и без „чивке“ (чивке). За разлику од рукава од кошуље, нису почињали од огрлице већ од рамена. Скути и ождреље шивени су „на руке“, али у ово време почиње да се шије машином.

Блуза. — Преко ождреља носиле су се блузе од „лица“, куповне тканине. Шивене су у струк, дуге до кукова, а потпасивале су се ску-

тима. Биле су с уским дугим рукавима и јаком која се закопчавала уз врат (сл. 21).

Кецеља. — Место лекедова носиле су спреда кецељу од куповне тканине, свиле или цица у свим бојама сем црне. При кројењу кецеље платно се окретало „преко“—попреко, по дужини, да буде шире, па се око појаса више укроји а доле пусти што шире. Око појаса се завезивала пантљиком од исте материје од које је кецеља.

У сваком селу било је по 1—2 „снајдерке“, које су шиле блузе, хаљине и кецеље по угледу на варошке — „на машини“.

Обућа. — Чарапе су биле од танко опрעדене вуне, црне или црвене, дуге до колена, без шара и без поплета, али је „грло“ било „у ранфли“ (плетено право и обрнуто и на рупице). Опанци су били од штављене коже, шабачки, с кратким и широким врхом за разлику од ваљевских опанака који су имали дугачке и савијене врхове. Опанци су се носили с каишима који су се обавијали око ноге под листовима. Каиши су мазани „виксом“ да се „сјакте“, а за каише су девојке „затурале“ (китиле) цвеће. Жене и девојке су носиле ципеле празником.

Сл. 20. Прстен

Девојке су ишле више „расповезане“ него у марами. Косу очешљају у две витице испод потиљка, сплету их до краја и на крају уплету „наплитак“, гајтанић. Под потиљком витице укрсте и обавију их око главе, а наплитком завежу на крају. Да би витице стајале око главе, закачињале су се „укосницама“—„орнодлама“ од жице и од каучука. Туђу косу нису уплitalе, а док су носиле плетеницу низ леђа, оне које су имале слабу косу уплitalе су туђ перчин.

О грлу се носио „бели новац“ и дукати пробијени па нанизани на црн гајтан или на црну сомотску пантљику, па за вратом завезане. сем новца носиле су сваки дан ћердане од стаклених ђинђува. У ушима скоро свака девојка имала је минђуше. Ове су минђуше биле мање него раније. На рукама су носиле гривне и белензуке. Девојке су се много китиле цвећем, „задевале“ су га у косу, за уво и за појас. Увек су цвеће држале у рукама, као и марамицу.

Свакидашње одело било је простије али истог кроја, носило се без накита, сем ђинђува и цвећа који су се носили сваки дан.

Кожух. — Зимски преко блузе носиле шарен кожух од јагњеће коже у струк, без рукава, дуг до појаса, као јелек, а понекад су кожуси били дуги до ниже кукова и с рукавима. Кожухе су носиле све женске. Први кожуси били су бели, без икаквих шара. Тек у но-

вије време, почетком 20 века, почели су кожуси да се шарају, и то на овај начин: ћурчија умаче свих пет прстију десне руке у боју, па их онда притискује, свих пет одједном, с растављеним прстима на већ сашивен кожух по пешевима. Затим умаче прсте у другу боју и по-

Сл. 21. Новија ношња

навља исто. Тако нашара кожух отисцима прстију у неколико боја. Кад би ови кожуси покисли пуштали су боју, па се зато забрањивало да се износе и продају на вашарима. То су биле прве шаре на кожусима рађеним у Шапцу.

Штампани кожуси. — Доњије су за утискивање шара на кожусима употребљавали дрвене калупе. У дрвеним плочицама урежу се геометриске шаре, цветови и листови, па се умакањем калупа у разне боје и отискивањем калупа на већ сашивеном кожуху, „по готовом кожуху“, правиле шаре. Овакви су се кожуси звали штампани кожуси.

„Шарени кожуси излазе“ после штампаних кожуха, јер су и штампани кожуси пуштали боју. Биле су две врсте шарених кожуха. На шареним кожусима извођене су шаре пришивањем комадића изрезаних од разнобојне коже у виду цветова, листова и геометриских фигура и уметањем ситних комадића огледала у орнаменте. И ове су се шаре изводиле по готовим кожусима.

Бољи шарени кожуси били су они код којих су шаре извођене везењем ибришмом и вуницом у разним бојама. Шаре су биле руже, разни цветови и листови. То је био најскупценији рад на кожусима, па су стога такви шарени кожуси били најскупљи. Носиле су их само богате девојке и млађе жене. Овакви кожуси звали су се шарени кожуси.

Ношња младе. — Млада обуче нове доње скуте до себе, затим нове скуте и ојдреље, од белог танког домаћег платна са „шлингерајом“ или чипком. Преко ојдреља веже велику свилену или чипкану мараму, укрети је на грудима и крајеве увуче у скуте у појасу. Преко ојдреља обуче либаде са широким рукавима, а доле скуте од куповне тканине, свиле или штофа, беле, дуге до чланака, у појасу укројене а доле пуштене шире, с карнерима или „пијама“ при дну. Богатије преко скута и ојдреља обуку белу свилену или штофану хаљину, кројену у струк, с јаком уз врат, по тадашњој моди, дугу до чланака. Хаљине су шиле сеоске „шнајдерке“, али су многе богаташке кћери носиле хаљине у Шабац и чак у Београд да им се шију за венчање. — Младе су носиле беле чарапе, исплетене од танке вуне или од фула, с грлом у „ранфли“.

Младу намештају младе жене и девојке из суседства и од родбине. Очешљају је у две витице, како се и девојком чешљала, па обе витице свежу позади „наплитком“, гајтанићем нанизаним ђинђувама, који се нарочито за њу спреми. Затим јој косу „колмују“, бренују извуку „бућ“ напред. Кад млада треба да се „упрезује“, приђе јој девер, обује јој ципеле, прво десну па леву. Девер купује млади ципеле, игле и цветић. Млада је ципеле обавезно носила. У ово време се не памти да се нека млада венчала „у опанцима“. Ако нема ципеле, она позајми. Кад девер млади обује ципеле, онда је „упрезује“. Док је девер упрезује, разломи се колач над младином главом, и оне које је облаче поједу га. Девер стави млади преко главе превез од танког домаћег платна или куповни вео, навуче га мало млади на

очи, а позади оба краја превеза веже црвеним концем да се не растављају и пусти превез до земље. Превез се на врх главе извуче у „шилчић“, шилак, а око главе, по превезу, девер метне млади куповни зелен венац с белим цветовима (сл. 22).

Сутрадан по свадби, после доручка убрађују младу девер и јетрва или заова. Конђу јој ставе као и раније, само сад не ставе онај многобројни накит и куповни венац, него са стране по убрадачу придену уковице, игле трепетљике и игле кићенице, и уков на конђу.

Конђу и убрадач је млада носила заједно с накитом годину дана по венчању, али само о празницима.

Спреда млади опашу жуту или ружичасту кецељу од куповне тканине, а позади јој свекрва веже прегачу од црног сатена, при дну везену црном свилом или срмом, а ако није везена, онда има широк уметак од чипке. Прегача је унаоколо оперважена широком црном чипком. Задњу црну прегачу носе само удате жене и по њој се, пошто су слично одевене разликује жена од девојке.

Конђа се носила до аустриске окупације, 1915 год., а тада су је све жене бациле да не иду у белом убрадачу кад је Мачва и Поцерица сва била попаљена и много народа изгинуло. Само неке старије жене задржале су и даље конђу и убрадач, но и оне су скоро све већ изумрле. Крсманија Пешић из Липолиста носи и данас конђу с убрадачем.

Кад млада престане да носи „младачко“ одело, носи се као старије жене. Облачи беле скуте и ождеље, а преко ождеља блузу од куповне тканине, широку, дугу до преко кукова, широких и дугих рукава, пуштену низ појас. Спреда носи кецељу од цица, разне боје сем црне, а позади веже прегачу од црног сатена слична оној код младих жена, само место широке чипке има карнер.

Преко блузе, носиле су кожухе с рукавима и без њих, само не шарене кожухе као млађе жене и девојке већ простије.

Данашња ношња

Још од аустриске окупације, 1915 год. кад су жене бациле конђе почеле су да се повезују марамама у боји. Млађе су носиле мараме беле или отворених боја а старије жене жуте и „зеитунли“ — зелене мараме. Мараму носе на исти начин девојке, млађе и старије жене. Четвртаста марама савије се на мање перо, стави преко главе, пера се под брадом укрсте и завежу позади за вратом само једанпут, да буде овлаш. Косу чешљају као и раније — жене само понедељком и четвртком и само изјутра, а девојке и деца сваки дан и у свако доба.

Сл. 22. Извођење невесте у Мачви 1904 године

Жене перу косу кад је и чешљају, као и раније, а девојке ма ког дана сем недеље.

Девојчице и девојке чешљају косу у две плетенице над ушима, а затим ове две плетенице сплету с осталом косом у две плетенице под потиљком и крајеве заврше наплитком од гајтана. Обе плетенице се укрсте и на средини поврну па се десна плетеница наплитком свеже за почетак леве плетенице, а лева за почетак десне плетенице, и тако савијене плетенице висе низ леђа. Данас девојке и млађе жене иду гологлаве а само старије жене носе мараме на глави. Ниједна старија жена и старица неће никуд изаћи гологлава нити да је ко гледа кад се чешља. Жене сплету једну плетеницу па од ње завију пунђу под потиљком, а бабе сплету две плетенице и омогају их око главе а преко главе повежу мараму.

Ниједна старија жена не носи „куповне хаљине“, хаљине по угледу на варошанке. Старије жене обуку доње скуте, ождеље, затим скуте, озго широке блузе, по скутима спреда широк од 2 струке кецељак и црну задњу кецељу само од простијег сатена и с карне-ром место чипке. На ногама су им опанци капичари и дебеле црне чарапе од вуне.

Деца, девојчице, девојке и млађе жене носе се као у граду, тако да нема разлике у одевању између сеоског женског становништва и оног у градовима.

Деца се повијају у пелене од порхета и фланела, као деца у граду. Носе гаћице и бенкице као варошка деца. — (Џаја Ђукић из Варне, стара преко 80 година, жали се овако: „Видиш ово моје праунуче, нема му ни 2 године, а има више гаћа и кошуља него што је цела наша кућа имала рубина. Кад му мати опере и простре рубље, пуно двориште, а колико је наше двориште само, његових гаћа, прслучића, панталоница и блузица, а о чарапама да и не говорим. А ципела има 10 пари. Ту су чизмице, патике, ципеле, сандале — ти, боже, знај. Како који ујак иде у Београд и долази, само њему одело и обућу вуче. Па опет му све фали, сваког је часа болесно. Његова мати оде на њиву на орање и копање, а кад се врати и узме га на руке, она почне да кука и запева, а ја мислим, боже — 'прости, некога од мојих унука пробуразио во на орању, па се само пресамитим. А оно шта је: детегу мокре гаће. Гледам је како му сваког часа мења гаће и како га цео боговетни дан држи на рукама, па се сећам како је било кад су моја деца била мала. Деца мала, свекрве немам, човек у војсци, па у рату, а ја пободем кочиће око огњишта, па деци преко пртених кошуља опашем појасиће, па их све појасићима привежем за кочиће, да су крај ватре, да се не смрзну, а да не падну у ватру, а ја по пољу гледам стоку“).

И девојчице се носе сасвим као градска деца: гаће, кошуље, хаљинице од цица или штофа, чак и варошког кроја, кецеље, цемпере,

чарапе од вуне или куповне и све су без разлике у ципелама. Опанке капичаре носе само кад чувају стоку, кад се врате из школе.

Ношња девојака и млађих жена. — Највећи део женских хаљетака се данас израђује од куповног материјала. Махом се све купује. Данас нема разлике између празничног и свакидашњег одела. Уколико га има, она је у томе што је празнично одело новије и чистије, док је одело за сваки дан похабаније. Исто тако разлика је у томе што сваког дана носе од простијих а празником одело од бољих тканина и лепше сашивене. У погледу кроја и облика нема разлике.

Близина града, родна и богата земља, везе и додир са Сремом учинили су да у одевању нема разлике између сеоских и градских девојака. На уредност и чистоћу одела обраћа се велика пажња. Одело се пере, чисти и крпи. Ретко се може видети неуредна жена, а девојка не сме бити неуредна јер се никад не би удала.

Старинских хаљетака нема, изгубили су се и новим замењени. Сада скоро све девојке носе хаљине, сукње, блузе, капуте, џемпере, костиме, куповне памучне, свилене и „најлон“ чарапе и најбоље ципеле и сандале. Поред богатства земље овоме је много допринело што многи добијају пакете са одећом и обућом из иностранства.

Сукња ткани и уопште сукња није се досад носила. Тек од 1945 старије жене носе скуте од куповних тканина.

Капичари опанци носе се од Првог светског рата. Исто тако и џемпери. Кожухе сад носе само старије жене.

Понека девојка или млађа жена носи још празником, као народну ношњу, беле скуте и ојдрље од свиле или неке друге куповне тканине. Преко ојдрље обуку блузу од свиле и џемпер или кратак капут. Спреда опашу кецељу од беле или друге отворене боје свиле, а позади кецељу од црног крепсатена са широким уметком при дну и широком до 30 см чипком унаоколо.

Девојке и млађе жене не носе уопште опанке ни радним даном.

Чување народне ношње у току година

Најстарија позната ношња коју описује Јоаким Вујић и други путописци очувала се у народу до осамдесетих година 19 века. Дотада су већ били изобичајени поједини хаљеци женске народне ношње. Тако је, по угледу на Срем, престала да се носи дугачка кошуља и почели су се носити посебно скути и ојдрље. Зубуни су потпуно изобичајени већ 1887 у Шабачком округу. У Мачви су се рано престали носити лекедов, рокља, ткани појас, пауново перје на глави и сав онај многобројни тешки накит на глави, грудима и у коси. Поцерина је дуже била задржала позади ретку прегачу и по њој се позна-

вала Поцерка, а и због везића „танког ко глистица“ и уз то још куповним „позамантиром“ (вијугова пантљика) украшена. Све је ово ношња прошлости. Близина градова и суседног Срема, чешће везе и додири са градским живљем, учинили су да у село продре градска ношња. Од старе ношње остали су још скути и ождреље од белог платна и задња кецеља од црног сатена. Некада се задња кецеља носила и у Шумадији, али је одавно изобичајена и само се у Мачви и Поцерини задржала. Треба напоменути да се у овим крајевима ни раније нити икада доцније није носила ткана вунена сукња. Иако се сада носи од куповне тканине, зове се скути, и име сукња не постоји у народној ношњи у Мачви и Поцерини. Из старе ношње остало је ношење у жалости, црне предње кецење.

Набавка и спремање тканина

Скоро све тканине за израду народне ношње припремала је жена. Па не само да је она припремала тканине за израду народне ношње већ су „серпске жене приљезније у њиховим пословима него мужеви, јербо оне сеју конопљу, после чега чупају је из земље, носе у воду те квасе, после тару на трлици или ступи, затим на гребено уреде је, опреду је, откају је и платно убеле, напоследок из платна како себи тако и својим мужевима и деци покроје кошуље и друго домашно вешчи, те их сашију и уреде. Свака сама себи као и свом мужу прави одело, само неке мале ситнице, као што су ђинђуве, шљоке и цветови, с којима се оне украшавају и ките купују, а друго као што је кошуља, појас, чарапе, зубуни, свака себи зна направити иначе се не може удати. Оне чак и ору, сеју, копају, оено купе и проче друге земљоделске послове раде и совершују“.¹²⁾

Свака жена има разбој, тако да у једној породици може бити онолико разбоја колико има жена. Жене ткају платно од конопље — „пртено“ — и „без“ од памука који купују. Зато се у Мачви и Посаво-Тамнави виђа често платно памучно и „полутаче“. Полутаче је пола од конопље, пола од памука. Обично је основа од памука, потка од конопље и обратно. У пређашње време било је и платна ланенога, а данас га више нема никако или се виђа врло ретко.

Најлепше им је домаће платно „без“, ткано од памука шесетњака до стодваешњака, од кога су се правиле кошуље, убрадачи и превези. При сновању у основу од памука су се уснивали наизменично танак и дебљи памук, звани узвод. Овај дебљи памук се под тим именом и у трговинама продавао. При ткању од танког памука, танка потка и основа, правиле су равно танко платно, а тамо где је основа била од дебљег памука — узвода — танка потка је набирала узвод и тако је платно целом дужином по узводима набрано.

Техника сновања дебљет с тањим памуком зове се „уснивање“, па се уткане дебље шаре због узвода памука зову „узводима“ и по њима платно добија уткану шару која се рељефно истиче. У Банату се узводи зову „ћенар“. Кошуља кројена од таквог платна звала се „узводлија“. Узводи (пруге) су били шири или ужи. Ако је у групи више узвода, онда је то велики узвод или велики ћенар, а ако је један онда се зове „чибук“.

При ткању много се пазило на „зев“. Напр. кад жена тка „од куделе“, па чунак протерује или нешто око разбоја ради, не да неком ништа из куће „од зева“, јер ако је „зев“ на разбоју (у основи) комшилук ће укућане оговарати. А кад неко у кући умире не сме бити разбој разапет у соби где тај умире нити да се тка. Али ако неко умре у кући где је разбој већ разапет, онда мора разбој да преноћи „од зева“ да остане отворен а не да се одмах расклопи — растави.

Сем платна за кошуље, жене су припремале вуну за плетење чарапа, ткање појасева прегача и бошчи. Много се пазило на то да девојке буду вредне и науче све ручне радове. Да би девојкама сваки посао ишао од руке, кад се за Божић спрема чесница, поред ње се умесе и два колача помоћника, округла, мања од чеснице, па се помоћници пробуше чашом на средини и они колачи-кругови извађени чашом испеку. Тада их узме девојка или млада, изађе напоље и стане под прозор с колачима у левој руци и „шиватком“ — шиваћом иглом — у десној руци. У иглу је увучен црвени памук. Неко у кући стане код прозора с унутрашње стране и пита девојку напољу, кроз затворен прозор, шта ради. Девојка боде колаче оном шиватком с концем, и одговара: да везе, шије, преде, плете, тка, плете чипку и тако говори колаче све избоде. Тако се пита и одговара 5—6 пута. А кад сваки рад помене, девојка се врати у кућу и оба колача поједе.

Позајмљивање појединих хаљетака

Позајмљивање појединих хаљетака тесно је везано баш за оне хаљетке који су из градске ношње унети у сеоску, јер су се само ти делови ношње куповали у граду, а израђивале су их градске занатлије, док они хаљетци које је свака жена и девојка сама израђивала себи и својима никад нису били предмет позајмљивања.

У зајам се узимао најчешће накит за младу. Млада је морала имати главу и груди нанизане белим новцем, да је од тежине накита једва окретала главу. Тај накит био је врло скуп и неприступачан свима, па су га имале, добивале и носиле само богаташке кћери; оне су га и позајмљивале за венчање својим другарицама.

Кад је „изашао“ (почео се носити) кадифни јелек, био је веома скуп (око 5 дуката), па су га добијале само богате девојке од оца, још

чешће од свекра пре венчања. Као скупоцени део ношње, носио се само на венчању и кратко време потом, најдуже око годину дана, и то само у празничне дане. Кадифни јелек морала је имати свака млада на венчању. Сиромашније девојке позајмљивале су га од богатих само за венчање. Исти је случај и с „либадом“. И либаде су имале само погдеоке „богаташке“, а добијале га од свекра за венчање. Испочетка је либаде било од тамноплаве или црне чоже, а затим од кадифе и атласа, па је због скупоцене тканине и веза белом и жутом сромом био скупоцени женски хаљетак, примљен од града, и имале су га само по неколико млади у селу. Оне су га за венчање позајмљивале сиромашнијима. По прихчању старих људи, некада се по 10 млади венчавало у једном истом оделу.¹⁸⁾

И ципеле су примљене из градске ношње. Биле су високе, зв. „штифлете“. Њих је млади куповао и на дан свадбе обувао девер, па ако није био довољно богат, куповао је бар папуче. Ако није могао ни њих да куци, онда су се и ципеле позајмљивале од богатих млада.

Уосталом, ове хаљетке млада је носила веома кратко време: на дан свадбе и годину дана после свадбе, и то само кад се облачила „младачки“, празником кад је ишла у цркву, у род, на саборе. Зато су они били очувани, иако су се позајмљивали и дуго су трајали. Раније није било случајева да су се ови предмети позајмљивали ма уз какву накнаду у новцу или другом чему.

Посмртни обичаји и народна ношња

Укопно одело покојника увек се спреми раније. Жена себи и човеку спреми „за живота“ укопно одело. То је обично ново одело али не мора бити баш ново „од конца“ већ може бити и старије, али мора бити чисто и очувано. Уз одело у овом крају жена себи и човеку изатка и спреми по један нов црвен ћилим. Старе жене за упок чувају своје „младачко“ одело. У сандуку све чека спремно: кошуља, скути, прегача, чарапе, опанци и фина марама.

Пред смрт жену убраде (ставе јој конђу и убрадач) да умре у „убрадачу“. А од кад се конђа престала носити убраде је марамом. Кад жена умре, пре него се охлади купају је жене из суседства и то увек по три. Оне прво простру на земљу поњавицу, на њу ставе покојницу, па једна полива водом из крчага и две перу тело крпицама. Кад се покојница окупа, вода која је остала у котлу проспе се за плот, а котао из кога је вода захватана преврне и остави да преноћи напољу. Сапун и крпице баце се заједно са водом за плот а крчаг из којег се поливало разбије. Котлом се сутрадан већ може служити. Умрлу жену очешљају и чешаљ баце. Затим је обуку, убраде је и метну на сто, по коме је најпре прострт бели чаршав па црвени

ћилим. Оне које су је купале и облачиле сашију од два „беза“ покров дуг 2 метра. Њиме умрлу покрију до груди. Више умрле ставе запаљену свећу у мерицу са житом. Свећа гори све док се покојница не сахрани а народ долази и доноси свеће. Кад се донесе сандук, покојницу ставе у њега тако да јој глава буде пут сунчева „рођаја“, а кад се износи покојница из дворишта или из куће онда се окрене тако да су јој ноге напред. Сахрана је увек поподне. Мачке затворе да не би прескочиле покојницу, јер би се покојница онда „повукодлачила“ и долазила ноћу кући, зато се покојница и чува и седи се код ње. Оне које су купале покојницу неће „редовати“ а друге, три до пет, увек непаран број, одмах „наступају“ као редаре, сеју брашно и месе погаче за „укопнике“, оне који су копали раку. Чим покојницу ставе у сандук чисти се кућа и однесу њене „прње“ те се само провуку кроз воду и простру да се суше, али никако тамо где се суше „кошуље“ (рубље) живих. Сламу из кревета изнесу и баце те остане го кревет. Тада баце прегршт кукуруза по целој кући а у један угао куће ставе бреме траве да буде „пуна кућа“. Кад је покојница опремљена родбина долази и дарује је чарапама, пешкирима и марамицама. Ови дарови даривају се најближима из куће стављањем дарова сваком на раме, а то чине пре него што ће покојницу да изнесу из куће. Кад домаћицу или домаћина износе из куће, метну у крпичу соли и протуре кроз покојничин десни рукав, оставе то, па кад однесу покојницу на гробље, замету ту со с мекињама и дају свој марви да не би ишла за домаћином. Неки метну у крпичу жита и протуре кроз десни рукав умрлог домаћина или домаћице, па кад га изнесу из куће на гробље, тим житом нахране кокоши да не би ишле за домаћином.

У Јагодини пре 300 година. прича Бузбек последњи дар којим је жена даривала свога човека, кад се већ упокојио, била је црвена капа-фес^{18а}). У околини Б. Баште и мушко и женско није се сахрањивало без црвене капе. Ако нису имале феса, жене су плеле капе, сличне фесу, од црвене вуне. Сада такве плетене капе носе Муслимани у Босни, преко Дрине од Б. Баште. У Мачви и Поцерини пошто нема црвеног феса покојници се сахрањују на црвеном ћилиму који се стави у сандук.

Још у Мачви постоји обичај да се у случају смрти делови одеће умрлог бацају у неки поток. Мисли се да ће на тај начин вода однети болест и да после тога неће нико оболевати ни умирати у кући. Или хаљине у којима је умрли издахнуо баце где ван села на какав трн да труну.

Кад дођу с „трећине“ (трећи дан од сахране) с гробља, оне жене које су купале покојницу покупе покојничино рубље с плота,

где се сушило, ставе га у корпу, однесу у зграду и окаде. После се ово рубље опере, и то засебно а не с „кошуљама“ живих, и да нешто сиротињи, а остало стоји у корпи, у згради, 6 недеља и кади се свако вече. После 6 недеља опет се нешто да сиротињи а нешто његовим „палоцијама“ (сиромашним вршњацима-другарима).

Кад се родбина „ожалости“ носи црно. Пита се: „за ким си „шута“ а одговара се: „за оцем, мајком“. А кад је шута за братом онда одговара: „сачувај боже, за братом“. Деца и млада не носе црнину ни за ким. Девојке и момци носе око врата црну мараму везану на „шепут“ (лабав чвор), девојке вежу и црне машини на витици. Кад иду на вашар момци и девојке свежу финије мараме и машини. Девојка у жалости за сестром расплете косу код куће, пред мртвом сестром, а на гробу је по укупу сплете. Ако је не сплете на гробљу, по сахрани, треба да је носи расплетену (косу) 7 дана, па после може да је сплете где хоће. Неке девојке за мајком, оцем и братом „расплићу“ косе 6 недеља.

Кад се „ожалости“ жена опет носи бели убрадач и само озго преко њега метне црну мараму и завеже под брадом, а спреда преко беле кошуље или белих скута опаше црну кецељу од сатена. Све удате жене кад се ожалосте, носе „мрку“ (црну) мараму и предњу кецељу, а мушкарци „мрко“ платно — комадић узаног платна око врата или руке.

Црнина се скида на три недеље пред годину дана. Жена оде на гробље у суботу поподне и „рашутити“ се на гробу покојника. Скине прво црну мараму и стави је на крст покојника, затим скине црну предњу кецељу и њу стави на крст. Потом узме мараму и кецељу друге боје, које је донела од куће, па прво веже мараму па кецељу. После тога узме црну мараму и кецељу с крста и однесе кући. Код куће их опере и остави. Црну мараму и кецељу може жена и продати онима којима је потреба. Кад жена пође на гробље да се „рашутити“, не сме ником ни речи да проговори нити да га поздрави. Народ то зна и чим види да нека жена иде суботом поподне, носи завежљајчић и ћути, зна да је пошла на гробље да се рашутити, па јој ништа и не говори.

Цела породица може се рашутити и пре године дана, четрдесет дана по сахрани најраније. Кад се види „да хоће да дође девојци добра срећа“, да се уда, може се цела породица рашутити. Тада цела породица у суботу по подне, ћутећи оде на гробље, скину црне мараме, кецеље и машини код гроба, ставе их на крст па повежу друге мараме које су собом донели, потом узму оне с крста и опет оду ћутећи кући. После тога жалост целе породице је престала и може се веселити и певати.

Улога народне ношње у мађији и народној медицини

У овом је крају распрострањено веровање у мађиску моћ одеће. Одећа и обућа тесно су везане за човека, па се многа веровања, обичаји и мађија при извођењу ритуала служе било целим појединим хаљетцима или само деловима—крпчићима од хаљетака.

Од свих делова одеће кошуља или неки њен делић, као најближа одећа телу, најчешће је предмет мађиске моћи. Ниједна бајалица неће приступити бајању кад болесник није присутан, ако јој се не донесе „белег“, крпица од кошуље онога коме се баје.

Кад се први пут пође на сејање пшенице, баца се чиста бела кошуља пред кола у којима ће се возити жито за сетву, па кола пређу преко кошуље а кошуља се затим баца на кров куће и ту остаје за све време сетве. Човек који први пут иде на сејање пшенице и конопље облачи преко одећа чисту белу кошуљу. Ово се све ради да би жито и конопља били бели и без уродице.

Да би човек био тврд као гвожђе према сваком нападу, кад нову кошуљу хоће први пут да обуче, онда најпре пропусти кроз недра нож тако да врхом падне у земљу и забодје се. А да би кошуљу надживео он, а не она њега, пре него што ће је први пут обући стане јој петом мало за врат, те је као победи.

Кошуљом се пијаницама баје да им огади пиће. Ако је пијаница женско гледају да од умрле кад се купа узму макар кап воде из рупе на потиљку. Ту воду помешају у каквом суду с другом водом, па у ту воду успу ракије помешане са мокраћом од ајгира (коња) и од жежа, па се та смеша пронесе кроз рукав од кошуље скинуте са са умрле. Затим се опет преручи која кап у други суд, па опет смеша са ракијом и онда да пијаница жени да попије, али да не зна од чега јој је то пиће. Кажу да пијаница после тога заспи тако да се за дан и ноћ не може пробудити. Кад се пробуди, она већ тако мрзи на пиће да не може ни да га помирише.

Породиљина кошуља такође има мађиску моћ. Да би породила лакше родила, кроз недра кошуље пропуштају јој јаје на земљу, а кад оно падне раздери кошуљу на њој од недара до земље. Или породила пропуштају неколико зрнаца барута кроз кошуљу те падну на жар. Неке жене своју кошуљу обесе стрмоглавце о какво пигоммо дрво те преноћи, па што сутрадан у тој кошуљи нађе живо—мрава, бувицу или ма шта друго—то поједе. Неке под ту кошуљу метну чашу воде на земљу те преноћи, па други дан ту воду попију. Све ово чине да би лакше родиле. Да би дете било мушко или женско, ону кошуљу у којој је породила већ дете родила међу на дрво „мушко“ или „женско“ (орак, грм, дуња, буква) те преноћи. Кад дете не може да спава, мајка узме увече воде у уста па том водом умије по очима дете и обрише га стражњим скутом своје кошуље. А кад мати хоће да одбије

дете од сисе, ваља да иглу-чиоду забодe у кошуљу на недрима стр-моглавице да би се храна „обастрмила“ доле из прсију и ваља окренути недра кошуље на леђа да би се и храна окренула. Детету малом и великом мајка не облачи нову кошуљу док најпире не пропусти кроз њу жив угљен говорећи: „Ову да поцепаш и другу да промениш жив и здрав“. Нека млада носи „младачко“ (венчано) рухо док не затрудни. Кад се дете роди, метне бабица под детињу главу, под јастук, грebene, нож и очеву кошуљу, да побегну вештице.

И обућа има мађиску моћ. Да би жена лакше родила човек је напоји водом из свог левог опанка. А да би обућа дуго носила, многи ухвати мачка па његове шале метну у своју обућу говорећи: „Кад се мачкова обућа подерала тад и моја“.

И другим деловима одеће приписује се мађиска моћ. Од тка-ница у којима се веже слама и уноси на Бадње вече, на Божић ујутру направи се круг унутра се стави жито, те се из њега нахране кокоши да не иду далеко од куће. Да не би град тукао села, у Мачви од Ве-ликог четвртка па сваки четвртак до Спасовдана нико не сме орати, копати, ткати, прати кошуље ни платно белити. Познато је међутим да поједина села у Мачви и Поцерини перманентно туче град. Венча-ном кошуљом жене мају и терају облаке кад хоће да пада град. Ко-шуље се не перу и кад је мена месеца, јер се многе жене „зарекну“ глави, зубима и другим деловима оболелог тела.

Одећа и делови одеће често се даривају. (Девојка дарива про-сиоце и сватове кошуљама, чарапама, назувицама и др. Младожења дарива пуници кожух. Кад се рогови дижу на кући ставља се нај-мање кошуља, чарапе и пешкир, али увек да буде непаран број, а може бити две кошуље, више чарапа и других аљетака, већ према броју мајстора и богатству онога чија се кућа зида). Буклију којом се позивају сватови позвани ките пешкирима, чарапама, назувицама тканицама и другим хаљетцима. Чак и она која је остала удовица треба да да дар на буклију иако не ваља да пије из буклије да не би млада ускоро остала удовица. Много се пази на даривање буклије, па се често пита: „Шта ти је од дара метнула на чутуру?“ У Мачви до-маћица (младожењина мајка) у чијој је кући свадба метне на мотку пред капијом, за дар ономе који први стигне кући после венчања, кошуљу, рукавице, чарапе, пешкир, навлачке, опанке, ципеле, чак нека стави и ћилим. Један је дао „на врата“ ждребе. После тркања колима и коњима онај што први стигне скине дарове с мотке и носи пред сватове да виде шта је добио „на врата“. Што млада прими у „даровину“ (са чутуре) не ваља да броји него новац да небројан из-ручи у недра, а одело баци на гомили. Новац и одело броји и разгледа тек у понедељак, после свадбе.

Уобичајено је на селу да се при раду носе преврнути горњи ха-љетци да се не би прљали с лица, па кад се с посла врћају кући само

окрену на праву страну скуте, кецеље, мараме и др. Али има случајева кад се не сме носити ништа преврнуто, јер преврнуто одело има мађиску моћ. „Теретна“ (носећа) жена не сме носити ништа преврнуто да се дете у њој не преврне. Понекад преврнути хаљетак означава жалост. У Црно Гори жене у жалости носе преврнуте зубуне а у Македонији Куцовлахиње у жалости носе преврнуте „сарике“ (горњи аљетак са ресама од уваљане вуне изнутра).

У селу Јарменовцима под Рудником на Белу недељу две жене облаче се тако да изгледају као деда и баба. Деда обуче дроњаво одело и метне на лице маску од јагњеће коже. Баба је без маске, обучена у дроњке, а озго обуче преврнути кожух. Тако обучени иду од куће до куће, играју и врше неке мађиске радње.

Бајањем се, као што смо рекли, на магичан начин болести проклињу, прети им се и одгоне се. Болести се гоне особитим предметима: ножем, ватраљем, метлом и деловима рубља и одела. Пребацивање болести на дрво, камен или воду веома се често налази у овом крају. Још се може наићи на неко дрво или жбун с обешеним крпицама, обично од кошуље или другог одела. Овакво кићење дрвета врши се у вези с разним болестима. С оболелог се откида комадић рубља па се прикачи на дрво или жбун с веровањем да ће се болест са болесника пренети на дрво или жбун (др. А. Петровић: Народно бајање, Гл. Етн. музеја у Београду VIII, 89). При лечењу бајањем врачара не мора видети болесника, довољно јој је донети крпче од његове кошуље. Кад се год од какве слабости окупа у којој лековитој „водици“, ваља ту воду да „дарује“ паром, а неки крај такве воде остављају и кошуљу у којој су дошли.

У случају неке епидемије саветује се да свако чељаде намаже своје опанке катраном. Исто тако постоји обичај да се катраном намажу чарапе и ножни табани. У случају заразе ставља се у опанак комад неке старе мешине у којој је некад стајао катран. Често се верује да преврнуто одело штити од болести, јер се мисли да болест не може познати човека у преврнутом оделу. Тако, чим се чује да је близу срдобоља, сав народ у кући мора носити на себи штогод преврнуто: назувицу, чарапу, тозлук и др. Често се у таквим приликама откине парченце од мешине у којој је стајао катран, ушије у појас и носи.

Верује се да је спасоносно када колера или каква друга епидемија коси, ако се обуче кошуља „једноданка“. Она се прави овако: Девет баба, потпуно нагих треба у току једне ноћи уз светлост ватре са огњишта, да нико не зна, да одреду, изаткају и сашију једну кошуљу. Кроз такву кошуљу треба се провући па се неће оболети од колере. (Овом начину предохране прибегло је и кнез Милош 1837 год. кад се колера појавила у Јагодини. Кроз такву једну кошуљу провукао се кнез, сви чланови његове породице, сва његова свита и

војници. Кнез Милош је прибегао једном средству, које је на сваки начин било обично у употреби у народу кад се појави каква епидемија).¹⁴⁾

Код живе ране треба узети несвршене наглавке или чарапе, што остану после смрти неког женског лица. Из ових наглавака или чарапа извуче се неколико конаца који се изгоре и тај гар поспе по рани.

У неким крајевима Мачве овако се лечи падавица: За време напада падавице скину с оболелог сву одећу, чарапе и обућу, а одмах после тога му обуку друго одело. У скинуто одело ставе камен, завежу и цео замотуљак пребаце преко кућног крова. На месту где је замотуљак пао ископа се рупа и у њу се закопа цео замотуљак. Сматра се да ће се закопавањем болесникова одела закопати уједно и његова болест.

Улога народне ношње у обредима и обичајима

При црквеним обредима у Мачви свештеници су носили женски појас или тканице. Из извештаја о стању цркава у Шабачком диштрикту око 1735 год. види се да у инвентару свештеничких одежди има појасева из сеоске ношње, које су свештеници — у недостатку првих свештеничких појасева-носили при чинодејствовању.

Црква села Дреновца, Преке Баре и Табановића има два фелона, стихар наруквице и појас. Појас је тканица малена и доста стара. А црква св. Ђорђа у шанцу Цикота има појас-тканицу-пафте женске. И још једна црква има појас-тканицу женску са пафтама.

При плаћању закупа за земљу коју су цркве држале поред новца давали су се и понеки делови ношње. Тако црква св. Михаила у селу Вртиглави има једну њиву од 1 дана орања за коју Турчину спахији свештеници плаћају по 2 гроша и по 2 пара чарапа дају. И црква у селу Славковици нема земље и опет свештеници Турчину спахији на годину плаћају по 2 гроша и 1 пар чарапа дају. А манастир Боговађа држи грунтове и марву за коју плаћа спахији своме на годину главницу по 10 гроша или му даје по један пар чизама, поред тога од сваког плодореда даје му десетак.¹⁵⁾

„Пре 40 и више година ишле су по мачванским селима краљице, којих сад већ нема. Обичај је веома стар и вршио се овако. Краљица је имала на глави пауново перје и на себи рокљу и вуту. Рокља је била од црвеног мусула (мусулина) и облачила се као данашња варошка сукња, само што није спреда била састављена. Вута је била од злата и свиле, према могућности, и служила је место данашњих лекедова. Она се предвостручавала тако да један крај буде краћи од другог. На крају су биле ресе. Она се опасивала спреда те

заклањала ону празнину где рокља није била састављена. Горња четворна краљичина хаљина звала се „бендук“. Ова ношња која се носила у обичајима „краљица“ у многоме се поклапа са најстаријом познатом ношњом која је изобичајена осамдесетих година 19 века.¹⁰⁾“

„Девојке у Мачви и неким сремским селима служиле су се особитом објавом да покажу намерницима који пролазе поред њихове куће да се у њој налази девојка за удају. Ако има у кући једна удавача она што може боље састави од крпе лутку, отприлике 40 см високу, а да би живље привлачила пажњу момачку, на њој је највише црвено одело с белим украсима. Готову лутку, обучену у женске хаљине, обеси унутра у прозору, где стално стоји између саксија с цвећем док се не испроси. Ако има две удаваче, направе две лутке. У Срему се овај обичај одржао само спорадично, напр. у Товарнику, где има доста мачванских досељеника и који су доскора сви држали тај стари обичај, па су га чак и неке старе Сремкиње радо прихватиле. У неким сремским селима нико не зна за овај обичај, напр. у Купинову, јер међу њима нема Мачвана“ (Д-р. Сима Тројановић: Главне особине српског народа, — Гласник Етнографског Музеја у Београду, I, 66).

Босиљка Радовић

¹⁾ В. Ђоровић: Мачва, Народна енциклопедија Станојевића, 710; В. Карић: Србија, Београд 1887, 632 и 633; Ј. Ердељановић и Р. Николић: Трговачки центри и путеви по српској земљи, у средњем веку и у турско доба, Београд 1899, 44; Глиша Елезовић: О имену Шапца кроз векове, Гласник Етнографског Института САН, 1952, I, 37; Финансије и установе Србије Београд, II, 578, 582

²⁾ Др. Лаза М. Д.: Две ружне навике у народној ношњи остале од туђинаца, Дело, Београд 1895, 488

³⁾ М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 512

⁴⁾ В. Карић: Србија, Београд 1887, 124

⁵⁾ М. Ђ. Милићевић: Живот Срба сељака, Београд 1894, 17

⁶⁾ М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 513

⁷⁾ В. Карић, поменуто дело, 128

⁸⁾ Др. Сима Тројановић: Ношња, Народна енциклопедија-Станојевића, 137.

⁹⁾ Никола Зега: Изобичајене младине капе у Србији, Гласник Етнографског Музеја у Београду I, 73

¹⁰⁾ Др. Сима Тројановић: Главно обележје српског народа, Гласник Етнографског музеја у Београду I, 66

¹¹⁾ Владимир Ткалчић: Сељачке ношње у подручју Загребачке Горе, Загреб 1925, 5

¹²⁾ Јоаким Вујић: Путешествије по Србији, Београд 1902, 178, 179 — Издање Српске књижевне задруге

¹³⁾ Радоје Ускоковић: Народна ношња по старовлашким селима око Ивањице, Гласник Етнографског музеја у Београду I, 94

¹⁴⁾ М. С. Влаховић: О најстаријој капи код Југословена — Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, 152—153

¹⁵⁾ Др. Милорад Ч. Драгић: Заблуде, сујеверја и народно здравље, Београд 1952, 22

¹⁶⁾ Димитрије Руvaraц: Митрополија Београдска око 1735 г., Споменик XLII, САН, Београд 1905, 155, 161, 162, 181

¹⁷⁾ М. Ђ. Милићевић, поменуто дело, 515

WOMEN'S POPULAR COSTUME IN MAČVA AND POCERINA

by

Bosiljka Radović

S u m m a r y

The present work is divided into following sections: Earlier opinions of the popular costumes; Obsolete costumes worn until the eighties of the 19th century; Costume worn from the eighties of the 19th century to the First World War; Modern costume; Providing and preparing of cloths; Borrowing of particular garments; Funeral rites and popular costume; Role of popular costumes in folk-medicine; Role of popular costumes in rites and customs.

The oldest known popular costume was used until the eighties of the 19th century. Chemise, reaching to the ankles, large and with wide sleeves, woven waist-band, two woven aprons: the front apron — *bošča* — of tight texture, and the back one — *pregača* — of loose texture, girl's apron — *lekedov*, bride's apron — *roklja*, *bodice*, »*sajica*«, »*Djuda*«, »*pamuklija*« and other kinds of upper garments, have all fallen into disuse. Various kinds of silver adornments as well as bride's caps, trimmed with strings of silver and nickel coins have disappeared as well as all garments which were made by the so-called *terzije* (i. e. tailors specialized in making articles of popular dress). At the end of the 19th century these garments were to be found only in the possession of elderly women; they do not wear them either but keep them in their chests.

At the end of the 19th century and in the beginning of the 20th century popular costumes began to have many features in common with the urban costume. Parts of the urban dress were first introduced into the bride's costume. The bride wears at the wedding ceremony a dress of factory-made cloth, of the urban cut and made by dressmakers in town. In addition to such a wedding dress the bride must have on shoes, garland and ornaments exactly like those worn by brides in town. In this period the garments made by male artisans are no longer worn, but in every village there are one or two dressmakers who make dresses, imitating those worn in towns, by means of a sewing machine. Of all the older articles of dress only chemises of home-made linen are still worn, but they are no longer of the old cut either — instead of a chemise, made in a single piece, they make the petticoat and the undervest separately. Both aprons are still worn, but the front apron — called *keceljak* — is made of calico or silk in brighter colours and the back one — *kecelja* — of black satin edged with a broad black lace. On their back they wear fur jackets and on their head a *kondja* with a white headdress called *ubradača*. During the Austrian occupation in the First World War both *kondja* and *ubradača* fell into disuse, when all women threw them away and began to cover their heads with white kerchiefs.

Since the First World War the rural costume has been completely equalized with the urban one. Chemise in two parts is still made of home-made linen, the shirt and both aprons of factory-made cloth, instead of a fur jacket they wear jumpers knitted of wool; shoes are worn by nearly all girls and younger women. *Opanci* (a kind of footgear made of raw hide) are of the same kind as those used in *Voivodina*.

Most old garments were made by the women themselves. Of all the garments, bought or made in town, only those worn by the bride at the wedding ceremony, were usually borrowed.

Clothes for the deceased to be buried with were prepared in advance. It was either a new suit or a well preserved and clean old one. The mourning dress is black. Women wear black kerchiefs and black front aprons, girls put on black headbands and men black neckerchiefs. Girls in deep mourning loose their hair.

The belief in magic power of the deceased person's dress is widespread in this region. The shirt or its rags are particularly used for magic rituals.

The popular costume plays a very important part in folk-medicine. Transmitting of disease to a tree, a stone or to the water is accomplished by throwing articles of patient's dress onto the tree, the stone or into the water.

Fig. 1 — Woman's chemise from the region of Mačva

Fig. 1a — Cut of the woman's chemise

Fig. 2 — Two girls and a bride (in the middle) in popular costumes

- Fig. 3 — Girl from the region of Pocerina with a kind of girdle worn in towns and called bajader
- Fig. 4 — Kalajlije — metallic hair ornament
- Fig. 5 — Girl in her holiday costume, about 1900
- Fig. 6 — Young woman from the region of Pocerina dressed in a libade (kind of fur-lined silk jacket) and with a garland on her head
- Fig. 7 — Sajica, a garment belonging to the collections of the Museum
- Fig. 8 — Kanice (a kind of girdle worn in villages), ear-ring, necklace-amulet, pin and rings
- Fig. 9 — Girl and young woman with prekočevlje (ornaments made of coins)
- Fig. 10 — Kuka-ukov (hook), ornament of coins for the kondja-cap
- Fig. 11, 11-a — Kondja (a kind of cap)
- Fig. 12 — Unornamented pins
- Fig. 13—14 — Ornamented pins
- Fig. 15 — »Kićenica«, pin ornamented with silver coins
- Fig. 16 — Bride with a kondja (cap) and a kerchief on her head
- Fig. 17 — Bride with a kondja (cap) and a kerchief on her head
- Fig. 18 — Folk embroidery on aprons
- Fig. 19 — Apron
- Fig. 20 — Ring
- Fig. 21 — Modern costume
- Fig. 22 — Taking out of the bride in the region of Mačva, about 1900.

ЖЕНСКА НОШЊА У ОКОЛИНИ БЕОГРАДА ОД СРЕДИНЕ 19 ВЕКА ДО ДАНАС

Овде ћемо говорити о женским ношњама из околине Београда које је румунски сликар Сатмари¹⁾ сликао од 1849—1885 године, али упоредно и о оним до данас очуваним у тим крајевима.

Етнографски музеј у Београду има 53 Сатмаријеве слике, Народни музеј у Београду 12, а Музеј ЈНА две. Друштво св. Саве у Београду имало је до 1941 г. једну његову литографију из 1872 године, на којој се поред војника и официра види неколико људи и жена у грађанским народним ношњама (Етн. муз. Ил. одељ., бр. 15510). Као што се види, Сатмаријевих слика, колико се зна има данас у Београду 68. Известан број његових слика имао је Народни музеј још у другој половини 19 в., а Етнографски музеј их је добио марта 1936 г., после изложбе његових слика у Народном музеју у Београду. Заведене су под Ин. бр. 15456—15506. Слике је откупила југословенска влада као етнографске и највећи број дала Етнографском музеју у Београду, пошто су, осим неколико комада све из Србије, али највише из Београда и околине.

На свим његовим сликама, осим на двома, приказане су живописне народне ношње. Од те две једна је скица дрвених сељачких кола, урађена оловком, а друга — унутрашњост неког хана. Сатмари је обрадио ношње и типове људи, појединачно и у композицијама, из разних крајева Србије (жена из околине Ваљева, неколико људи и жена из Шумадије, жена из пожаревачког краја, Цигани из Србије у српским сељачким ношњама, — пет људи и жена), муслимане из неколико крајева (три слике), групу свирача-тамбураша у народним ношњама (као да су муслимани), Галичанца, Херцеговца, Далматинца и Сарајлију. Као што се види сликао је народ. грађане и сељаке, у тадашњим народним ношњама, и то по неколико различитих ношњи на једној слици. Много је више сликао сељаке него грађане. Главна му је било приказати сељачке ношње и типове људи.

---

¹⁾ Szathmáry Karlos (Carol) Popp, румунски сликар и литограф, рођен у Колошвару јануара 1812 г., умро у Букурешту 3 VI 1887 г. (Lexikon, Thieme-Becker). Потписивао се на сликама најчешће Szathmári a peře Ch. P. de Szathmári. Он је долазио у Београд у неколико махова од 1849—1885 г.

Међу његовим радовима има знатан број студија — акварела, али има пуно скица и детаља рађених оловком или у боји. Њега је занела разноврсност, богатство и лепота народних ношњи, па се трудио да их све обухвати до танчина и тако на срећу и до данас сачува.

Сл. 1. Жене с ручником на глави око 1860 године

Као уметничко дело и документи његове су слике од врло велике вредности, јер све што је он приказао на својим сликама давно је нестало, осим тога ниједан други сликар није урадио нити неки писац забележио оно што се види на његовим сликама. Највише пада у очи на његовим сликама од целог одећа — чешљање, забрађивање

и кићење младе жене. Особито се истичу високе капе — „кђјнге“ с великим убрадачима.

Сатмаријеве су слике драгоцене за ношње у 19 в. не само околине Београда него и за наше ношње уопште, пошто се вилики број становништва доселио у околину Београда почетком 19 в. из разних крајева Србије и других суседних и даљих области. Један део ста-

Сл. 2. Жена с ручником на глави и прекаченом сукњом
око 1870 године

новништва су староседеоци, други досељеници из југозападних крајева (Шумадије, Косова, Метохије, Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације и Лике), трећи из југоисточних крајева (Пирота, Ниша,

Трна, Врања, Сврљига, Прокупља, Прилепа, Битоља, Тетова итд.), четврти из Војводине. Има их из околине Солуна, Сереза и Једрена.²⁾ Тако разноврсно становништво по пореклу природно је што је до-нело и особине духовне и материјалне културе из матичних области и одржало многе све до наших дана. Једна од највиднијих одлика

Сл. 2а. Жена с накитом од новца 1890 г.

су богате народне ношње. Истичемо да нигде у Србији није било толико шарила народних ношњи као на вратима Београда а сем тога — ту су се очувале дуже него ма у ком другом крају Србије.

Женска ношња у В. Мокром Лугу. — Ова ношња захватала је Палилалу, Мали и Велики Мокри Луг, пола села Вишњице,³⁾ Бањицу, Јајинце и Раковицу. Ношња је у овим селима сасвим друкчија

²⁾ С Марице, јужно од Једрена, досели су Турци рано неколико баштованских породица у Вишњицу да им гаје поврће (по мојим испитивањима).

³⁾ У једном делу села жене су носиле коњге а у другом ручнице.

од ношњи у Подунављу и Посавини. Али је главна разлика у начину чешљања и повезивања главе. Као што се види на сликама (сл. 1—2) једне се жене чешљају тако да мало косе оставе поврх чела и поред ува, а код других се ништа не види од косе, јер је ручник покрива. У једном и другом случају забрађивање и чешљање је слично као код жена из околине Ниша и Сврђига. Ручник је, изгледа, према слици, састављен из два дела: горњег, који покрива главу од чела до потиљка, и доњег, дугачког, од потиљка до средине леђа. Занимљиво је да на овим ручницима није приказан „подбрадњак“ — подбрадник — кумош за везивање ручника испод браде као на оним доцнијим. Један је ручник с плавим и црвенкастим пругама, други с црвенкастим и белим, а трећи са жућкастобледим и бледоцрвеним. На основу слика не може се утврдити да ли су ови ручници од куповне или домаће тканине. Али је вероватно да су од домаће тканине, вунене или памучне, пошто су се слични ткани од памука очували и до данас. Старији ручници на овим сликама нису ископчани ресама по дну, крајевима и на потиљку (на саставу горњег и доњег дела ручника) као они новији. Жена у стојећем ставу (сл. 1) повезана је марамом преко ручника, као неким појасом, и то прво испод браде па преко главе. То није ни ради украса ни због општих навика него један изузетан случај.

Кошуље су код једних жена дугачке до чланака, код других за 10—15 см су краће; рукави су широки, код неких и за шаком широки и отворени, код других широки али закопчани. На сликама се не види да су кошуље везене. Јелек је без рукава, дугачак до паса, од плавичасте чохе, опточен тањим црним гајтаном. Јасно се види да је ношен поширок појас, црвен или модар. Док је сукња код једних „прекачена“ (задигнута и заденута за појас) и по величини, бојама и шарамма као и код оних из Подунавља и Посавине (сл. 2), дотле код других није „прекачена“ него слободно пада, а по боји је бела, украшена водоравним црвеним пругама и набрана на широке наборе (сл. 1). Чарапе и остали делови обуће су слични с обућом у Посавини и другим селима Подунавља. Према очуваним подацима и ова је ношња била китњаста, шаролика и богата, као и друге али је сликар приказао свакидашњу ношњу, без накита и живописних шара (слика 1—2).

До 1918 г. очувана ношња у овим селима углавном је слична оној старијој, у Посавини и неким селима Подунавља. Сатмари је доста површно насликао ову ношњу средином 19 в., а нису је сликали ни други сликари тога времена. Запажања М. Ђ. Милићевића о ношњи тог времена слажу се с очуваним деловима ношењ и новијим подацима с терена. „У тим селима видећете и данас (1876 г.) на женама

ручнике и трвеле као год у Сврљигу“⁴⁾ Овде ћемо изнети укратко податке за ту ношњу напуштену највише од 1912 до 1918 г. Кад жена зачешља косу горе, раздели је средином главе све до потиљка, а ситну косу почне сплетати изнад чела, на леву и десну страну (сл. 3), и у њу уплитати помоћу кончића ситне парице. Неке жене парице нанижу на конач, па их онда као ниску уплету у косу. Тако искоићена једна танка плетеница с новцем дође на леву а једна на десну страну, али су обе спојене за главне „кике“ према ушима (сл. 2а). Како је коса подељена и позади на леву и десну половину, једна се и друга страна поделе у по три дела: један изнад слепих очију, други иза ува и трећи на врату. Део косе изнад слепих очију не сплете се прво него онај иза ува донекле, па му се придружи онај од слепих очију и направи велику „кику“ (плетеницу — „коцел-куцел“). Кад је то готово, исплете се трећа кика (односно две) од најкраће косе, од бабине рупе према уву, на целој дужини, која је као шири гајтан прилепљена уз главу, и споји се с главном киком (сл. 3а и 3б). То се исто уради и на другој страни. Затим се од две велике плетенице направе „трвеле“ на тај начин што се свака плетеница за себе превије на рамену, па тањи крајеви врате горе, протуре испод оних малих плетеница на врату и учврсте на потиљку, а њихови превијени и дебљи делови падају иза ушију на рамена (сл. 3в). Слично су жене косу чешљале и намештале не само у околини Ниша (сл. 4) него и у

Сл. 3. Млада са малим плетеницама изнад чела

Сл. 3а. Млада са малим плетеницама спреда и остраг

⁴⁾ „Женско пак одело разликује се местимице једно од другог у неколиким селима око Београда, као у: оба Мокра Луга, Раковици, Јајинцима, у Бањци, у пола Вишњице и у Палилули, становници су досељени из Сврљига. Њих је отуда преселио Карађорђе, да би тамо очистио линију ратним операцијама, а овде да заузму пусте земље, остале од Турака“ (Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 117).

Поморављу, на Косову, у Средачкој Жупи, у источним крајевима Црне Горе итд. На тако сплетену косу стави се „ручник“ који покрива главу од чела до врата и леђа до изнад појаса. У Врмци код Соксбање каже се такође „ручник“ (в. Ин. бр. 1064). Ручник се састоји од два дела: горњег — „капе“ — и доњег, који покрива врат и леђа. Горњи део ручника који чини капу је ква-

Сл. 3б. Млада с малим плетеницама изнад врата

Сл. 3в. Млада с плетеницама у облику трвеља

дратан, величине 40×40 см, а кићанке на њему, изнад чела, дугачке су око 3 см. Он прелази испод доњег дела ручника за 20 см, па изгледа краћи од доњег који је исте величине. Ручник је украшен поврх чела, на потиљку, где се спаја горњи и доњи део ручника, дном (на леђима) и целом десном страном, кићанкама од свиленог конца дугачким до 3 см. Такав „ручник“ набављен је за Музеј (Инв. бр. 17719) 1948 г.; ткан је 1912 г. После Првог светског рата (1918) није ношен. Горњи део савије је око чохане капе, облика широког феса, а доњи је постављен белим домаћим платном сличним тканом убрису. Старији ручници до 1900 г били су накићени сребрним новцем величине динара („цванцикама“) врхом чела, али изнад кићанки, и целом десном стрном, иза кићанки. Код имућнијих, осим тога, поједан талир или дукат стојао је на средини чела, међу оним низом новаца. Изгледало је као да тако искићена жена има плитку капицу на глави (сл. 2а). Ручници су ношени око Ниша, у Поморављу и у Шумадији (Крушево и В. Плана; — Срп. етн. зб. XIV, 130). Ручник — „обрадач“ из околине Ниша (Инв. бр. 82), набављен 1904 г. дугачак је толико да покрива врат и

врх леђа, иначе је у свему исти као овај из Мокрог Луга. Потпунију слику о трвељима, превезима и ручницима имамо из 1887 године код Карића и Тителбаха (Карић: Србија, Београд 1887, 125—126).

Занимљиво је да су жене и у Алжиру носиле трвеље на исти начин намештене и исплетене као и код наших жена на Косову, у

Ресави и околини Зајечара (сл. 4а — А. Rasinet, Les costume historique, III, 165).

Ручник је везан „подбрадњаком“ — „кумошем“ (сомотном пантљиком) испод браде, искићен „гранатом“ (стакласти накит) и неким финим дугмићима. У Кумодражу и Посавини подбрадник је био искићен новцима. Сличан подбрадник носиле су жене у неким селима у околини Неготина, Зајечара (досељени Косовци), у околини Ниша (сл. 4), у Средачкој Жупи (Призрен), у Метохији, у окол. Ваљева итд. У Бачкој и Барањи кумош је врста сомота. „Кумош“ је у Срему пантљика од кадифе, што носе сеоске девојке на врату (Вук, рјечник). Кумош као новије име потисло је старији назив подбрадник.

Млада на венчању носила је „венац“, а после овакав ручник, док не роди прво дете или за две-три године (сл. 5). После тога забради велику шамију преко ручника, увије је испод браде и завеже на темену (сл. 6). Од 1912 г. ретко је која жена носила ручник, али су их чувале да се у њима упокојају. До данас очувани ручници су ткани од памука, „на даску, све прстима и на пребор“. Доста су дебели, боје црвено тамне или с пошироким црвеним и црним пругама, а врло узаним зеленим између њих

Најстарије кошуље су биле од домаћег финог ланеног платна, а оне с краја 19 в. од памучног, такође домаћег платна. Биле су врло широке, дугачке до близу чланака и са широким рукавима. Од Првог светског рата су кратке, до испод паса, и с уским и кратким рукавима (сл. 5—6). Место доњег дела кошуље („скуте“) испод сукње носе се широки скути од домаћег или куповног платна.

Сукње ткане од вуне, какву видимо на слици 2 изобичајене су крајем 19 в. Потка и основа код тих сукњи су од вуне, а вуницом куповном шарана на „замет“. Како је основа црвена („алена“) и зелена, а потка такође црвена, сукња је изаткана на усправне, узане, зелене и црвене пруге. У доњем делу је била украшена с по три водоравне пруге широке по 10 см, а размак између њих такође је био око 10 см (за шаку). На тим пругама су биле уткане на замет помоћу даске око

Сл. 4. Жена с трвељом — плетеницама — из Јелашнице код Ниша — око 1880 г.

целе сукње разнобојне шаре. Сукња је била састављена од више пола усправно сашивених. Постојала је сличност међу сукњама у свим селима око Београда зато што је сукња настала ту шездесетих и седамдесетих година 19 в. Али по боји (зелена и црвена) и пругама (узане) сличнија је сукњама из околине Ниша него оним из Посавине (Жарково—Умка) или Подунавља (Сланци—Ритопек). Ту се примећује стална веза с крајем из кога су досељени. Боје су биле живе али доста складне. Та умиреност боја долазила је и због благоцрвене потке. Све су жене бојиле саме у биљне и куповне боје.

Сукње од пре 40—50 година су једнобојне: тамномодре, зеленкасто-модре, тамножуте итд. (сл. 5—6). У доњем делу имају једну или две водоравне пруге, а то је глатко ткана површина, везена разнобојном куповном вуницом, као што се везу мушке и женске чарапе. Шаре су гране и листићи („лозе“). Ове сукње нису „закачиване“ (задизане) за појас као оне старије. У ово време замењује увелико домаћу ткану сукњу куповна која је данас потпуно превладавала. Те су новије сукње врло широке, али у пасу јако набране и стешњене (сл. 14).

Јелек је од куповне свилене материје („ћитајке“), без рукава, дубоко спреда исечен, украшен црним гајтаном; радиле су га абације у Београду. Прегача је била вунена, састављена од две поле водоравно сашивене, као и сукње—вутарке из околине Ниша; ткана на широке разнобојне пруге, са ша-

Сл. 4а. Жена с трвељом из Алжира

рама као и на прегачама из околине Ниша (сл. 4, 5, 6) и на неким банаћанским ћилимима (шара на „пласе“). Новије су прегаче као у Миријеву и у другим селима у Подунављу: од вуне и памука, тамно-мрке или модромрке, шаре попречне пруге, боје затворене и тужне, неодређене и без изражаја. Жена је увек носила по два дужа а дебела појаса, који су се мало видели од јелека и прегаче. На појасу су ношене металне копче — „пафте“ до пре осамдесет година, сличне оним у Посавини, очуване гдегде и данас. Пафте су некада ношене само у свечаним приликама, а не и у свакидашњем раду као у Посавини. Ни старице од седамдесет година не памте кад су пафте ношене. Чарапе су разнобојне, с геометријским шарама, од дебље вунене пређе. Новији њихови опанци су познати „капичари“ од штављене коже, покривен и одозго тањом кожом, израђују их опанчари у Београду (сл. 6 и 13).

Женска ношња из Подунавља. — Ова ношња захвата села Миријево, Сланце, Велико Село, Винчу, Ритопек, Лештане, Болеч, пола Вишњице,⁵⁾ Калуђерицу, Заклопачу и Врчин. Она се истиче капом, односно равнотањирастом „коњгом“ која је доста висока али није шиљатовисока као оне на слици 20 и 21 нити висока а округласта као оне из Посавине (сл. 23). На-

Сл. 5. Жена из В. Мокрог Луга с ручником на глави (1932 године)

са сличном коњгом из околине Београда насликао је и Тителбах 1887 г. (Карић: Србија, Београд 1887, 123, 662) и Н. Арсеновић у свом Албуму (својина Етнографског музеја у Београду).

Етнографски музеј у Београду има шест коњги (Ин. бр.: 8678, 10171, 11804 15045, 15045/2 и 18770) из овог краја. Две су новије, од „плеха“ — лима, али направљене по угледу на старе дрвене. „Којњага“ (Ин. бр. 11804 је из Врчина, направљена од „луба“. „обода“ и „подбрадника“ — „кумоша“. Луб је котур од липове коре,

начин чешљања, намештања коњге и забрађивања, какав је на овој Сатмаријевој слици (сл. 7—8), очувао се с малим изменама до наших дана. Данас се нађе покоја старица која чува коњу за укуп. У десет села има две три старице које носе коњу и данас. Милићевић (1875) за ове коње каже: „у Подунављу, од Београда до Гроцке и до близу Авале, коња је у жена малена, некако нагнута с потиљка на само теме на глави. . .“ (пом. дело 117). Ове коње су стварно велике (сл. 9), али нису високе као посавске (сл. 24), него су озго равне (сл. 7—8). Зато Милићевић и каже да су „малене“. Жену

Сл. 6. Жена из В. Мокрог Луга забрађена преко ручника (1932 год.)

⁵⁾ У једном делу села жене су носиле ручник а у другом коњу као и у суседним селима.

широк 4 см, пречник тог катура је 8 см. Обод је скоро кружан, његов пречник је 14—15 см. направљен од оструганих „пасикових“ прутића (дрво слично дреновини), сложених у паралелне кругове

Сл. 7. Две жене — прва с равном коњгом (капом) друга с високом — око 1865 г.

око липова луба. Ти прутићи испреплетани су кудељним концем један за други. Таква коња личи малом шеширу без дна (сл. 9). Сличне су овој још две коње.⁶⁾ „Подбрадњик“ — „кумош“ је сомотна

⁶⁾ У народу, у Посавини и у Подунављу, каже се кђња. Милићевић, који је био из Рипња код Београда, пише увек коња. У Шумадији се каже коња, а ређе на западу коња. Вук је унео у Рјечник коња.

трака (ушивена за кружни липов котур-луб), боје модре, љубичасте или жућкасте, широка око један и по см а дугачка толико да се с њим може коњга да везује испод браде (сл. 9). Старији је назив под-

Сл. 8. Жене с равном коњгом — капом и две прегаче —
око 1860 године

брадник а кумош новији. У Београду и Војводини именом кумош зове се врста сомота.

На Сатмаријевој слици (сл. 7) види се глатко зачешљања коса и дебљи обруч поврх чела од лепо увијене косе „на глачицу“ (сл. 10).⁷⁾

⁷⁾ Глачица је направљена од дебелих крпа, тврдо увијених на „слику оклагје“, дугачка је 50 см а дебела средином као средњи људски прст, а на крајевима тања. На сваком је крају по једна кудељна узица дугачка око 75 см. Тим се узицама стегне коса испод потиљка, па се омогају око коњге. Глачица огули косу многим женама изнад чела због јаког стезања око главе (сл. 10).

Коњга је овде (сл. 7) постављена стрмено од темена према потиљку, док је на слици 8 на врху главе као равна округла плоча. На слици 7 је убрадач кратак да би се видели врат и леђа; док на свим осталима убрадачи допиру ниско испод паса. Убрадачи су куповни и врло различитих боја. Слично намештање косе и коњге се очувало код великог броја жена до 1940 године. Жена зачешља косу уз главу, па је веже у круг плетеном „узицом“, изнад чела и испод потиљка, остављајући глатко зачешљану косу изнад чела два до три см (сл. 10). Затим косу раздели на темену, у правцу слепих очију,

Сл. 9. Коњга — део капе — из Подунавља
1923 године

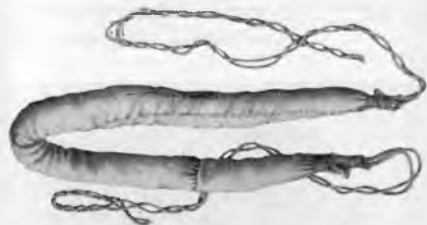
па предњи део пусти низ чело, преко оне узице, а задњи према врату и сплете га у једну „кику“. Онда предњи део косе, рашчешљан нашироко, од ува до ува, савије на „гличицу“ (сл. 10а), увијајући је унутра према челу (сл. 10б) све до узице којом је раније коса везана. Косу ту притегне добро гличицом, свеже је крајевима гличице испод потиљка, те тако добије онај већи лук — обруч од косе, изнад чела (сл. 11—12). На тако намештену косу стави се коњга (сл. 9, 11, 12), чији ужи део, од луба дође на косу, а тањирасти горе (сл. 9). Онда се „кика“ — плетеница, која је на врату, савије око „подметача“⁸⁾ („подметак“) — јастучића (сл. 10б) и стави делом у коњгу а делом испод ње. Коњга, подметач и коса увежу се посебним узицама. Сад се с предње стране, између коњге и гличице (обруч од косе), стави „доглавача“, мала марама, и завеже испод потиљка. Затим се преко коњге и доглаваче намести мања а лепша „шамиија“ и завеже такође позади (сл. 12а). После тога се намести „чипка“, шупљикаво плетена трака,⁹⁾ ивицом гличице и преко потиљка, у круг, да држи чврсто доглавачу, шамиију и коњгу (сл. 12). Све се то укупча повећим „главатим иглама“ једно с другим. Кад је

⁸⁾ Подметач је направљен од крпа у облику ваљка дугачког око 10 см, а широког у основи 6—7 см.

⁹⁾ Оплетена од мрке вунице, широка 2 см а дугачка толико да се омота око целе главе, с горње стране гличице.

све то готово, намести се велики „убрадач-предевача“, која пада низ леђа (сл. 13, 14). Предевача марама („марама за предевање“), Ин. бр. 11761, купљена је у Београду око 1900 г.; има ресе дугачке, које жене накнадно исплету. Углавном је бела, а једва се примећују уткане шаре. Али је било предевача по боји врло различитих: модрих, жућкастих, црвеномодрих итд. Један је крај те предеваче-убрадача, који се ставља на коњу, без реса, а остали с ресама, падају низ леђа и досежу ниско испод паса (сл. 13, 14). Величина једне осредње предеваче је 70×87 см, а било их је знатно већих и доста пунијих-дебљих.

Старије дугачке кошуље („рубине“) су у Подунављу биле од нежнијег и финијег платна него у Посавини. „Оплећак“ (кратка кошуља), Ин. бр. 11708,

Сл. 10а. Глачица на којој се увија коса

Сл. 10. Жена с косом повезаном узицом око главе

од „установаног платна“, са широким дугим рукавима, узаним колиром око врата и дубоким расеком низ прса. Нема никаквог веза, спада у новије кошуље. „Скуте“ (Ин. бр. 11709) су од памучног „установаног“ платна; — основци (основа) су беле дебље пруге, које праве украсе (пруге) на платну. Скути су састављени од четири клина и две поле (поле ширине платна), досежу до близу чланака; дном је дебља домаћа чипка од памука. Изнад чипке уткана је околу скута у „зев“ шара „лозица“ од разнобојне вунице. Оплећак и скути су сада посебни делови некадашње дугачке кошуље.

Сл. 10б. Увијање косе на глачици (спреда) и плетенице на подметачу

„Јелек“ је од куповне свилене или памучне тканине

Сл. 11. Жена с коњгом, подметачем, до-главачом и подбрадником

тана (сл. 13). Било је памуклија без рукава и с рукавима („ђуда“) све до Првог светског рата (види: Женска ношња у Београд, Посавини, — Гласник Етнографског музеја у Београду V). Јелеци сомотни (Ин. бр. 11763) спадају и по кроју, изради и материјалу од кога су у најлепше у Србији.

Жене и девојке почињу да носе крајем 19 века коџухе без рукава, набављене обично од коџухара у Београду. Више су служили у почетку као свакидашњи него као свечани хаљетци; није било китњастих, украшених разнобојним везом, комадићима коже и стаклићима као у Посавини (сл. 12).

различитих боја и пруга, као и у Посавини и Мокром Лугу. А било их је, за свечане прилике од финог сомота. Једне и друге су правиле абације у Београду. Први су украшавани свиленим или вуненим гајтаном а други финим „златним“ гајтаном. Почетком овог века жене их нагло напуштају као скупе и непрактичне, тако да су већ у другој деценији потпуно изобичајене. Доцније се праве јелеци од црне или модре чохе и од шајка, дубоко изрезани на грудима, са мало украса од црних гај-

Сл. 12. Коњга намештена за повезивање шамијом

„Сукња шарена“ (Ин. бр. 11704) ткана од вуне, дугачка 75 см, састављена од шест пола усправно сашивених, поједина пола широка је у дну 50—51 см. Према томе, сукња је широка у дну око три метра, али је у пасу „сабрана на боре“, према струку жене. Те „боре“ (превоји) иду дуж целе сукње, до дна. Сукња је углавном сва црвена, а на том црвеном пољу су црвене вертикалне пруге — „уשובци“, као дебље линије (зелена, жута, модра и бела). Ред пруга се по бојама мења око црвеног поља. Те узане пруге (уשובци) су једна до друге, у групи, а између две групе узаних пруга су црвене пруге — поља, широка око један и по см. Због разнобојних пруга — основака на црвеном пољу сукња се зове „шарена“. Дном сукње је чипка, у три до четири боје, исплетена од куповне вунице тако да је сваких 5—6 см чипке друге боје. Целим дном, 3—4 см изнад чипке, извезена је „лозица“ разнобојном куповном вуницом. Spreда је отворена, па се озади (преко платних скута) пригртала и везивала око паса са две дебље вунене узице боје сукње. Скуте сукње су жене затињале за појас као у Посавини (сл. 7). Дужина сукње зависи од величине особе, а покрива тело од паса до близу чланака (око 10 см изнад чланка). Spreда преко кошуље и дела сукње припасивала се прегача. „Алена сукња“ (Ин. бр. 11703) изаткана од црвене вуне с „уשובцима“ (зелене, врране, жуте и модре жице основе), врло узаним пругама у групи. Око паса је поруб — „венац“ од исте сукње, за који је сукња „сабрана на наборе“. Дном сукње је чипка од „морасте“ вунице (љубичастосмеђа боја). Алена се зове што су црвена поља — широке пруге међу разнобојним линијама широке око 3 см, док су на другим сукањма знатно уже. У свему другом слична је сукњи Ин. бр. 11704.

Овакве су сукње почеле да се напуштају око 1900 г., особито у селима ближе Дунаву и Београду. Псле су превладале оне од куповне тканине као и у Мокром Лугу (сл. 14).

„Кецелја“ (Ин. бр. 11762) је ткана од вуне као ћилим (кљечаньем), само су беле шаре од памука; широка је 50 а дугачка 76 см. По дебљини, шарама и бојама личи на мали ћилим веселих и пријатних боја (сл. 15). Рађена је око 1880 г., а ношена уз живописне вунене сукње. „Кецелја“ (Ин. бр. 12208) је широка без чипке 45 см а ду-

Сл. 12а. Коњга повезана марамом преко које се намешта убрадач

Сл. 13. Старија жена с коњгом и убра-
дачем — 1932 године

ма, јер су њене тканине (1910—1925) просте, тужне и безбојне.

Многе су жене још 1880—1890 г. носиле и лети и зими предњу и задњу прегачу (сл. 8), а старије жене лети две прегаче а зими сукњу. Сукња је превладавала сасвим тек крајем 19 в. Према слици ове прегаче спадају међу најлепше овога краја.

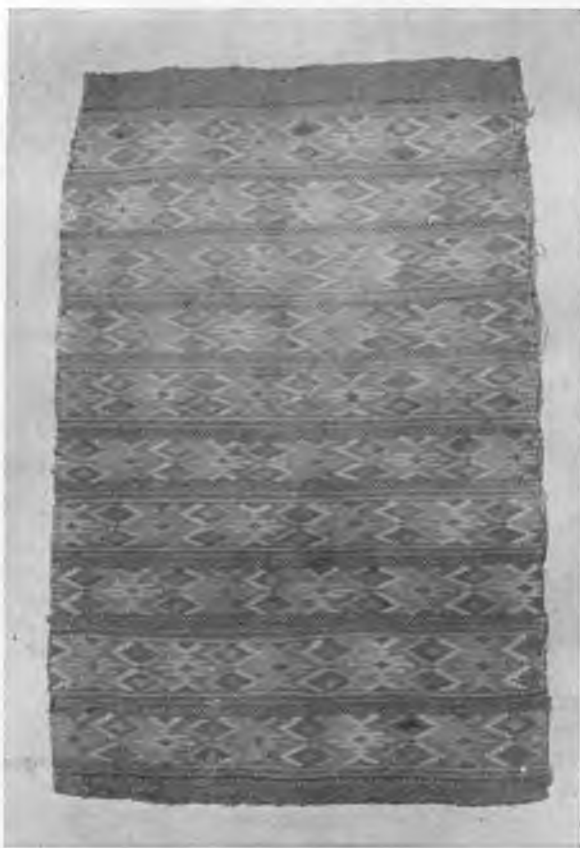
Новије прегаче из почетка овог века су тамномрке боје, с узаним и широким разнобојним пругама, које су тамнозатворене, скоро неодређене боје. Ткане су од „враног“ памука, који жене саме „вране“. „Кецела“ је углавном

гачка 82 см; около је украшена чипком од дебљег памука боје труле вишње. Цело је поље првено, па украшено при ткању разноврсним и разнобојним геометриским шарама, које су доста рељефне. Рађена је око 1880 г. „на даску и на две жице преплетом“. Зове се „колачара“ по великим шарама сличним ромбовима (сл. 16). „Кецела“ (Ин. бр. 12467) је „заметана на даску, без чунка; прво се истера један ред рукама, помоћу даске, па се презеви, затим се удари брдом и почне нов ред, — то је из зева заметано“. Ове прегаче показују колико је укуса и смисла имала сељанка у то време у погледу шаре, боје и лепих тканина уопште. Док у новије време тога не-

Сл. 14. Млађа жена с коњгом
и убрадачем низ леђа

тамноцрна, а на том црном пољу су попречне узане пруге: љубичасте, црвенкасте, модре, зелене и белоплаве боје. Те узане пруге се зову „шарице“, а широке, комбиноване из више узаних „парте“. „Кецела са малом лозицом“ (Ин. бр. 11698) је широка 49 а дугачка

Сл. 15. Прегача дебља из 1880 године

70 см; место чипке украшена је около широким комадом куповног мрког платна, с белим тачкицама. Шара „мала лозица“ је дном кецеле. Изгледа као да је та лозица навезена, а уствари је израђена на разбоју при ткању: „на дасци у зев — ситан замет“. Лозица као шара састоји се из пет стилизованих „ружа“, а израђују се од разнобојне куповне вунице. Слична је и „кецела са великом лозицом“ (Ин. бр. 11697), само су шаре веће и боје светлије. Широка је 47 а ду-

гачка 78 см. Шара лозица је дугачка преко целе прегаче, а широка је 8 см; урађена „на дасци, на ситан земет“, од жуте (две боје), модре (две боје), зелене и љубичасте вунице, лепе као свила. На шест места између пруга уткане су попречне шаре (пруге) зване „пребор“ од

Сл. 16. Прегача из 1880 године

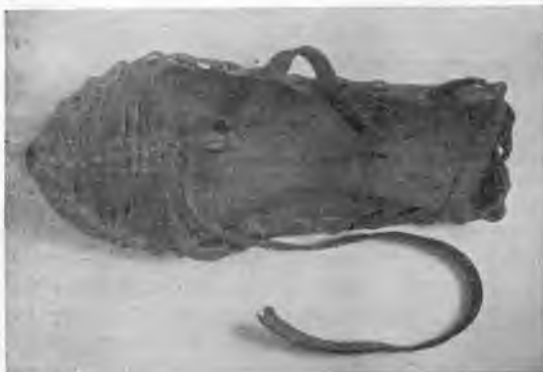
фине вунице провучене на доста великом отстојању између жица основе. Ово су две типичне новије прегаче ткане око 1910 г., али су млађе још простије. Занимљиво је да су ове тамне и безбојне прегаче замениле оне лепе, живописне, веселих боја (сл. 15—16), које су биле једне од најлепших у Србији.

Етнографски музеј има 11 прегача из Подунавља (околина Београда) од којих су девет из Врчина и суседних села, једна из Миријева, а једна (дечја) из Подунавља. Последња је поред памука и вунице украшена при ткању „златном жицом“.

„Канице“. — Жене су у Подунављу носиле као у Мокром Лугу и у Посавини по два дужа или три краћа појаса — „канице“. Дужина појасова је била од два до три метра. Жене су се јако стезале појасовима да би имале танак струк и да би им појас, испод кошуље, чувао „живот“ (стомак). Један појас се опасивао испод кошуље, до тела а други и трећи преко кошуља. Старији појасови су били од вуне, врло разнобојни, лепо бојама и шарама, док су новији од памука, доста тамни или дречећих боја. Данас се појас једва види код жена, мада га свака носи, пошто се не носи као украсни предмет него ради удобности и заштите стомака. — „Канице“ — појас (Ин. бр. 11696) дугачке су четири „аршина“, ткано у „четвор“ — четири нита, око 1900 г., рађене по угледу на старинске. На њима су шаре „патљике“ — разнобојне пошироке пруге на црвеном пољу паралелно распоређене по дужини појаса. Дугачке су око 220 см а широке 10 см. „Канице са кукицама“ (Ин. бр. 11695) су ткано око 1890 г. То је део старих каница, дугачак око 180 см а широк 8—9 см. Шаре — пруге су врло разноврсне а боје особитог тона и складне. Спадају у најлепше канице. — „Канице са кочицама“ (Ин. бр. 11803) дугачке су 2 м а широке 6,5 см. Шаре — пруге „кочице“ су мекше ткано него остале, па су рељефне. Канице су спремане за девојчицу од 12 г.; склад боја и шара је врло леп. Реч појас — пас је назив новијег времена за „канице“ дугачке толико да обухвате струк жене. Ни у овим селима не памте ни најстарије жене да су ношене „пафте“ — копче на појасу. Прича се да су их носиле („некада“) само младе око 1860 г.

Обућа. — Чарапе су по вуни, бојама и шарама биле врло различите: шаре су обично геометриске и складних боја. Типичне чарапе (Ин. бр. 11805) овога краја су плетене од вуне око 1900 г. и дугачке до колена. Састоје се од „грла“ и „наглавака“, а наглавци од „напрстка“ (врха) „пете“. Средином грла је исплетен на једну иглу доста широк „поплет“ од дебљег зеленкастог памука. С горње и доње стране тог поплета су уплетене шаре „подрес“, изнад њега „прека лоза“, а доље — на горе „лозе уз брдо“. На горњој страни наглавка је уплетена шара „венчић“, од зеленог, а на пети и врху „грне“ од жутог плетива (сл. 13). На неким старијим чарапама „поплет“ средином грла је од жутог вуненог плетива. Старији људи причају да су шаре жуте боје биле доста распрострањене на женским и мушким чарапама. У шали се певало: „Виде јој се беле скуте и чарапе жуте“. Преко чарапе су ношене у опанцима „назувице“ од разнобојне вуне.

Опанци старији су били домаћи, од пресне говеђе или свињске коже, као и у Мокром Лугу и Посавини. Осамдесетих година 19 в. почели су да се носе „шумадински“ опанци од упола штављене коже (сл. 17) знатно слабији и простији од новијег опанка. У другој деце-

Сл. 17. Црвени опанци из 1900 године

нији овога века употребљавају се познати опанци „капичари“. Шумадиске опанке и капичаре радили су опанчари занатлије. Капичари су од боље „фабричне“ коже него шумадински (сл. 13). Поред тога кажу да су подеснији, па су зато усвојени у целом Подунављу.

Младино оде-ло. — Млади се прво сплете коса на врату у једну плетеницу, па се савије у круг на потиљку. Онда јој се намести „бурунук“, којим се покрије глава спреда до очију, а позади два његова широка краја, као „плетенице“, падају низ леђа све до колена. Преко бурунцука стави се на главу „венчић“ сличан обручу од прутића сирове лозе. Венчић је увијен и украшен пантљикама и искићен цвећем, које се не суши ни за годину дана. (Такав венчић — „мали венац“ носила је млада неколико дана после венчања). Бурунцук је од танког провидног платна, украшен великим бројем ситних парица по ивицама и крајевима. Поред тога, на челу и дном, према коленима, висиле су повеће кићанке. Бурунцук је у то време куповао у граду свекар за младу, а жене га саме китиле и украшавале.¹⁰⁾ (Види сл. 22 у овом Гласнику, стр. 33 — Извођење младе).

Сл. 18. Део којега који носи млада под великим венцем

¹⁰⁾ Панта Урошевић из Винче, рођен 1873, запазио је да су се неке младе, његове вршњакиње, венчавале око 1890 г. са бурунцуком. Он бурунцук употребљује с великим прекривачима — „кићеним доламама“, које се помињу у једној

Три до четири дана после венчања млади се место венчића намести „мала коњга“ (сл. 18) без великог обода (само луб), затим по коњги бурунџук као и раније, а преко бурунџука и мале коњге „велики венац“.

„Велики венац“ правио се као „мала кошница“ за пчеле — од липове коре — „луба“. То је отворен али мало спљоштен обод, а величина овалне основе се одређује према глави и коси младе. Средња величина основе је 16×14 см, а висина самог обода је око 20 см без накита. Обод је врхом поплетен прутитићима од „чибуковине“ (дрво слично дрвену) као и коњге, да се ту могу уденути цветови и разно перје, који усправно стоје. Било је венаца и без тих прутитића. Једни обод (луб) венца опшију споља црвеним платном или чохом, а други науку на њега три пасића — широка обруча од разнобојног платна. Ти обручи су мало нагужвани и подебели, а широки по 6—7 см, тј. толико да покрију цео обод венца. Пасић до главе је модар, средњим перјем, а онај при врху црвен. Венац се искити врхом разнобојним перјем а највише пауновим. Између перја је подуже цвеће, смиље и друго, које лако не труне. Около се такође искити цвећем и парницама пришивеним у низове. Цвеће, перје, паре и други украси се задевају, пришивају и закопчавају за омотач венца и поплет од пружа. Венац је богато искитен „каицама“ са свих страна, али највише спреда. Каице су сребрни новац пришивен на узане пасиће од кудељног платна. Једне каице висе с венца према раменима, а леђима, а друге су закопчане на предњој страни венца у водоравне редове (сл. 25). Неке су каице састављене од ситнијег новца (мање вредности) а неке од сребрног крупног новца, обично цванџика.¹¹⁾ По Вуку (Рјечник), каица је накит од новца за главу. У старом Јагодинском округу жене су носиле цегу (коњгу — калу). Спреда на цегу је пришивена каица: елипсо парче црвене чохе, опточено срмом, а све унизиано новцем (Тројановић — Народна енциклопедија — Ношња, с. 138, 2 стуб).

Венац захвата врх главе, од глачице (обруч од косе и крпа) до потиљка. Али како је коса — „кика“ савијена на потиљку укруг, венац се ослања на подметач (јастучић од крпа), постављен изнад кике. Од глачице до предње ивице венца су као накит прикопчани паралелно са челом и венцем три реда „каица“ — цванџика (в. стр.

заборављеној народној песми: „Ваџи долема с обе стране / Пале долема до зелене траве / а кићанке ударају по зеленој трави“... „Такав је изгледао бурунџик“, каже Панта. „Долема“ су, како он објашњава, велики покривачи („покровци“) од fine чохе, којима су се покривали јахаћи коњи преко седла. По Вуку (Рјечник) је бурунџик — танко бело свилено платно од кога су се кројиле и кошуље. — Људи осамдесетих година се сећају кад су момци носили свилене кошуље и гаће од платна лако танко кроз које им се „све тело видело“. Мушкарци су носили „гаће ројке“ с великим чипкама дном ногавица, које су падале до ципела.

¹¹⁾ О „венцу“ види: Изобичајене младине капе у Србији (Гласн. Етн. муз. у Београду I, 72—75).

59 и 60 ов. рада, објашњења под 7 и 8). Кад млада престане да носи велики венац, отада носи велику коњгу (сл. 8, 12 — 14).

Младе су носиле на грудима као накит „велике огрлице“. Старије огрлице су се састојале од више редова „крупног белог новца“ (сребрни новац), талира и цванцика, пришивених на лепши комад кудељног платна, у густе водоравне редове. Такве су огрлице покривале целе груди, од грла до паса. Како су биле доста тешке, везиване су узицама испод јелека, преко рамена за појас. Било је огрлица од два до три реда новаца (сл. 23 и 25), али било их је и од 5—10 редова. Неке су се огрлице састојале од самих талира, а неке из по

Сл. 19. Жена с огрлицом и коњгом
1929 године

једног или два реда талира и из више редова цванцика. Талири као већи су обично врхом огрлице, испод грла, а цванцике као знатно мање су поређане у водоравне низове ниже од талира. И новије огрлице су обично од талира и цванцика, као и оне старе, само је свака пара посебно украшена сребрним рамом филигрански урађеним, па пришивене на бољим гајтанима (сл. 19). Али има огрлица од сребрног и златног новца из друге половине 19 в. и из почетка овог века. Поред сребрног аустриског новца (талира и цванцика) узиман је за накит новац скоро свих европских држава, па и Мексика. Сличне огрлице су носиле девојке удаваче и млађе жене, али су њихове биле једноставније и са мање новаца. Младе

су носиле, као и млађе жене и девојке, иза шаке металне „гривне“, а од краја 19 в. и стаклене, које су се лако ломиле. Прстен за младу није био скупocen, али су по величини и облику били врло различити. Бурма се појавила последњих педесет година. Најлепше су биле за младу „подачалачане минђуше“, дугачке 5—6 см. Било их је и мањих, доста кратке и јабучасте. „Пафте“ — копче су носиле на појасу младе обавезно до шесетих година 19 в. Млада није „прекачињала“ сукњу док је носила било мали било велики венац. За младу су куповане место опанака „јеменије“ као и у Посавини, Остало младино одело је као лепше одело млађе жене, само је попуно ново.

Четири млађе жене са високим капама. — Сатмари је на тргу у Београду сликао сељанке и грађанке у живописним ношњама,

и то по неколико ношњи на једној слици. За то је леп пример слика 20. На десној страни те слике је грађанка с кишобраном између две девојке у сељачким ношњама, с косом намештеном иза десног ува. Такав начин намештања косе код девојака очувао се до наших дана не само у Посавини него и у Подунављу. На левој страни је сељанка — жена с тамномодром задњом прегачом. У средини су четири сељанке, млађе жене, с упадљиво високим капама (коњгама). У тим капама, од стране потиљка, смештена је коњга, на врху које је закопчана велика марама убрдача складних боја, која пада низ леђа у нежним наборима. Цела ова капа везана је „подбрадњиком“ — „кумошем“, сомотном пантљиком испод браде. Подбрадњик је обично украшен новцем толико да се не види тканина од које је, па је служио и као украс. Коса је код тих жена зачешљана глатко, па преко ње стављена капа, слична поцулици: код две с богатим накитом од новаца а код две без накита. Ове равне ниске капе као да су саставни део високих капа (сл. 21).

Ксшуља је велика и широка, дугачка до изнад чланака, са широким рукавима набраним око лаката, везеним на раменима и око шаке. Једне носе преко кошуље, на леђима, чохане јелеке, без рукава — друге од куповне пругасте тканине, а треће минтане с рукавима од куповне тканине. Две носе закаче (задигнуте) сукње, једна дугачку а сплуштену, богато украшену утканим шарама у доњем делу, — а четврта место сукње има предњу и задњу прегачу.

Сл. 20. Истичу се четири жене с високим коњгама — капама око 1860

Прегаче су ткане од вуне, подебело, с истакнутим геометриским шарама, али складних и живопиних боја. Док су прегаче пуније сукње су лакше и тање. Задње прегаче су и овде као и у највећем делу Западне Србије, од Поморавља до Мачве, модротамне боје, богато и лепо украшене у доњем делу разнобојним геометриским шарама. Код старијих људи чуо се назив, у шали, за задњу прегачу „ноћ“ а за предњу „дан“, јер је задња тамнија а предња много светлија. Жене и девојке су се опасивале, преко кошуље, са по два дугачка вунена појаса. На горњем појасу су ношене „канице“ — „пафте“ као украс, али различите по величини. Појасовима су се жене јако уте-зале — „подпасивале“ да би у струку биле танке а у раду издржљиве.

Чарапе су од вуне, дебеле, круте и с разнобојним изразитим геометриским шарама. Опанци личе на старе шумадискe „пре-шњаке“, у врху шивени, удешени да се обувају нарочитим узицама. Али иза пете је опанак извучен и личи са те стране на неке патике. Сликари су често обрађивали опанке врло површно, с пуно нетачности, а то се види и на многим сликама код Сатмарија (сл. 20, 21).

Ова се ношња (сл. 20, 21) издваја од осталих (сл. 7, 8) нарочито по високим а узаним капама и по томе што се крајеви мараме —

Сл. 21. Четири млађе жене с високим коњгама — капама око 1860

горњег великог убрадача не стављају спреда, испод грла, него падају низ леђа (сл. 7). Поред тога две жене имају према овој слици капице сличне хрватским жен. поцулицама, које покривају главу од чела до темена (сл. 21). Тај део главе није украшен новцем као код две друге жене, него је прекривен тканином у боји налик капи, за коју је везан главни стуб капе — коњге. На који је начин могла да се утврди за ову плитку капицу висока капа, која се задњим делом ослања на потиљак а предњим на теме главе, данас се не може јасно утврдити. Изгледа да је коса скупљена цела на потиљку, па протурена кроз шуљину коњге, која је на темену, тако да над главом прави висок а купаст стуб, с кога пада низ леђа блистава свилена марама — убрадача. Ове капе коњге и цела ношња су прелаз између оне очуване ношње у Подунављу (од Винче до Врчина и Београда) и оне у Посавини од Београда до Авале и Умке). Односно, ово је најстарија врста капе — коњге и најстарији начин забрађивања и чешљања млађих жена овога краја. Сличну високу капу звану „перјаницу“ носиле су младе у Средачкој Жупи (код Призрена) и у Полињу (Андријевица — Беране) и капу „ћук“ у Црној Гори (Жен. ношња у Васојевићима — Гласн. Етн. муз. у Београду IX, 78—79; Тројановић: Сретечка Жупа и њена изумрла ношња — Зборн. радова посвећен Ј. Цвијићу, Београд 1924, 414—415; Вук: Рјечник, под ћук).

Купастошиљате капе. — С једне Сатмаријеве слике (аквареле), на којој има осам ликова, издвојили смо две жене које носе на глави велике капе, више шиљате него купасте. Њихов предњи део на неким сликама је искићен новцем. Један део косе, поврх чела, зачешљан је равно. Преко капе је забрађена, озади и на врху, велика марама убрадача, тако да су спреда, испод грла, пребачена два краја а ва низ леђа. Овде се велика марама савија спреда, испод грла (сл. 22), док на слици 7, 20 пада низ леђа, а грло и груди су слободни. Код леве жене је капа жута, а код десне љубичасто-црвена. Сличне купасте капе су носиле младе испод мараме у Босанској Крајини, Херцеговини источном делу Црне Горе, а девојке без мараме. Забрађивање млађих жена великом белом марамом-убрадачем преко капе, око врата и преко груди било је у Ресави, Шумадији, Левчу, Мачви, ваљевском крају, Срему, у Бачкој и још у неким областима.

У народу се очувао дегде помен о томе да су жене носиле врло давно на глави високе капе, сличне шиљатим фесовима, али богато искићене новцем. Пошто се нису очували поуздани подаци о оваквим капама, значи да су доста рано нестале. Ни за ову врсту ношње, с обзиром на капе, не би се могло рећи из ког је села. Али према начину забрађивања, накиту и осталим деловима одела рекло би се да је најсличнија ношњи из београдске Посавине (сл. 23). Највероватније је да ове жене носе високе капе — коњге, које кад се омотају марамом доглавачом, а поврх свега озго убрадачем, онда личе на купастоши-

љате капе-коњге. Та се шиљата капа добија како изгледа на слици, везивњем и намештањем разнобојних марама на високој коњги (сл. 24.)

Ношња млађе жене из београдске Посавине. — Ова је ношња типична за већи део београдске околине (сл. 23). Жене су у празничне дане биле богато одевене и накићене. Коса је зачешљана уз главу и

Сл. 22. Жене с купастошиљатим капама око 1860 — девојка стоји

раздељена средином, а на потиљку смештена око коњге, која се правила од липове коре или липове дашчице у облику обруча. Пречник круга такве коњге је 12—14 см. На предњој страни тог обруча је ушивено и увезано неколико танких прутућа, један над другим, та-

ко да је коњга с предње стране била висока најмање 10 см (за читаву шаку), а на страни према врату остала је ниска до два см. (сл. 24). Тако се на врху главе истиче полукружна капа-коњга, прекривена

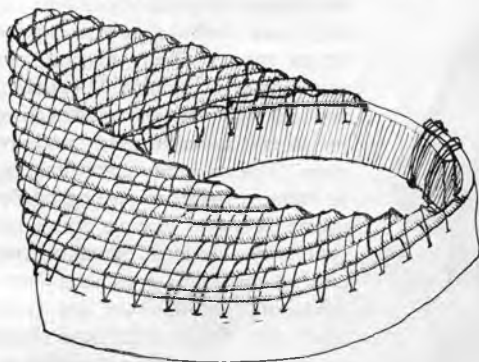
Сл. 23. Млађа жена из Посавине у свечаној ношњи око 1870

мањом жутом марамом која пада низ леђа, као део коњге. Преко ове мараме је забрађена велика марама-убрадач црвеноружичасте боје, тако да врх капе не обухвата спреда него озади, па једни крајеви убрадача падају низ леђа а други спреда, испод грла. Између кружне високе капе и „наниза“ (накит од новаца), на темену главе, као да је постављена купастошиљата капа. Према слици, изгледа, да је капа уствари накит од сребрнaстог метала, слична купастом тепелуку. Лето је обрађен „наниз“ — накит од новаца који покрива цео предњи део главе осим лице (сл. 23). Овакав накит је очуван за младу до наших дана (Жен. ношња у Београд. Посавини — Гласник Етн. м. у Београду V). Испод грла и на грудима се истичу као накит две огрлице — ниске, једна од крупног а друга од ситног сребрног новца (сл. 23).

Кошуља је дугачка а широка, везена на раменима и дном. Јелек је од зеленкасте чохе, везен и опточен златним гајтаном. Сукња ткана доста дебело, од вуне на усправне пруге, првенкастозатворене и беле боје; широка, набрана и закачена за појас, као што се и данас носи у овим селима. Прегача је од разнобојне вуне, али су главне боје модра — као небо плава и бледољубичаста; шаре су геометријске, велике и изразите.

али складне. И сукње и прегаче су врло шаролике и богате наизглед. Преко широког појаса су велике „канице“ — пафте. Чарапе су од дебеле вунене пређе с разнобојним шарама. Опанци су домаћи од пресне коже, с великим шивеним врховима, прикопчани — обувени с особитим узицама.¹²⁾ Слични су онима из Источне Србије, само су ови старији, много лепши и бољи од оних који се носе у Поморављу последњих тридесет до четрдесет година.

Млада с венцем из 1885 године. — Средином 19 в. у београдској Посавини „У родитељској кући млади се стави на главу венчић од

Сл. 24. Висока коњага — капа из Посавине око 1875 године*)

увијеног прута, са разнобојним тракама. Костур великог венца је израђен од жице, у облику купасте капе, висок најмање 20 см; са спољашње је стране опшивен чохом и платном, па искићен турским и аустријским новцем и ланчићима са трепетљикама. Богатије младе су носиле на предњој страни венца један или више дуката. Венац је кићен миришљавим цвећем, а

највише смиљем, па се звао и „смиљевац“, а понекад и младица капа (сл. 25). Млада га је носила за неколико недеља стално. Понеки венци су били тешки по неколико килограма“ (Женска ношња у Београд. Посавини — Гласн. Етн. муз. у Београду V, 44—45). Седамдесетих година 19 в. младе у околини Београда „Пошто се доведу, прве године носе о благим данима венце, који су врло велики, начињени од куповног цвећа, и искићени разним перјем и парама; друге године носе подсмиљке који су мањи и простији од венца. На њему је више смиља него другог цвећа. После тога настаје обична коњага“ (Милићевић: Кнежевина Србија. Београд 1876, 117). У Левчу и Темнићу девојке су носиле „смиљевац“ — смиљем искићену девојачку капу (Вук, Рјечник).

Млада коју је насликао Сатмари 1885 године има велики венац-смиљевац на глави богато искићен разним новцем, вештачким ружама и смиљем. Наушнице велике, везане за венац, ниско падају

¹²⁾ На левом рамену жена држи торбу а у десној обрамицу (криво дрво) за лакше ношење торби и котарица. Али овако свечано одевене жене не носе обрамицу него торбу, за ношење поклона, кад се иде у госте. Обрамицу свакако држи по жељи сликара. — *) Цртеж по пищевим упутствима.

према раменима. Изнад чела је велики дукат (сл. 23). Сличне младине капе постојале су у околини Куманова, Новог Пазара и Скоп. Црне Горе (Народна ношња — Музеј Јужне Србије. Споменица 1912—1937).

Кошуља је велика, широка, везена модром вуницом око рукава и дном; један венчић извезен је око рукава ближе лакту, црвеном

Сл. 25. Млада из 1895 године

вунцом. Јелек је од црвене чохе, дубоко изрезан с преда, а богато украшен „златним“ гајтаном. Испод грла и на грудима је богат накит, који се састоји од црвених ђинђува (можда и корала), две „ниске—огрлице“ од новца. Мања ниска је од златних новаца а већа од сребрних крупнијих пара. Сукња је дугачка, од вуне, с белим и црвен-

кастим пругама. Преко сукње су две прегаче од куповне тканине; доња је бела а горња црвенкаста. У десној руци је пешкир везен модром и црвеном вуницом као и кошуља око рукава. Преко груди је укрштен модри шал (боје плаве као небо), сличан грађанским бајадерима (појасевима). Вероватно је шал намештен по жељи сликара, јер се у народу није носио ни доцније. Појас је врло широк, црвенкасте боје; на њему су велике сребрне пафте-копче.

Сл. 26. Коњга средње величине из Шумадије и Посавине око 1900 године

Чарапе су од дебље вунене пређе са широким а изразитим жутим шарама, док су црвене, црне и друге боје уједначене и складне. Место опанака од пресне коже, или шумадских опанака, има опанке од црвене коже, купљене у Београду, који су можда увезени и са стране (сл. 25).

Код младе се запажа у ово време доста купљених ствари из града: шал, две прегаче, опанци, вештачко цвеће за венац итд. Већ ова млада нема оне дивне прегаче (сл. 23) нити каница-појасова.

Сл. 27. Посавска коњга из 1928

Још тада почиње да пада смисао код сељанки за лепим, а прима оно просто, вашарско и дречеће. Ова млада према оделу и накиту пре би се рекло да је из Посавине него из Подунавља, мада је одело за младе слично у обема областима.

* * *

Сл. 28. Део младине капе (накит-челенка) из Сириншке Жупе

Главну пажњу посветили смо овде високим капама-коњгама, које су давно нестале, а нама данас изгледају чудне. Просто је несхватљиво како су настанале и прављене. Зато ћемо упоредити старије коњге (Сатмаријеве капе) и новије. Коњге су биле у Посавини, ближе Београду, средином 19 в. врло велике према онима из деведесетих година 19 в.

По причању старијих особа изгледало је као да жена с таквом коњгом има велики рог на врху главе (сл. 20). Величина и облик тих капа, које видимо на сликама, зависила је од саме коњге (сл. 24) и њеног начина намештања. Док су старије коњге биле високе, дотле оне које су се очувале у Посавини до наших дана обичан су котурић од липове коре (сл. 26) или у круг савијен прутућ па омотан крпом (сл. 27). Са појавом ниских коњги, као једноставних, нестало је оних високих капа о којима је овде реч.

Осамдесетих година 19 в. (1876) Милићевић упоређује ове високе капе-коњге са „кокошником“ овако: „У жена ближе Авали и Сави.коњга је висока, налик на „кокошник“, који носе руске сељанке око Москве“ (Кнежевина Србија, Београд 1876, 117). — Кокошник је сељачка женска капа, на рогове (углове-ћошкове¹³), с високим предњим штитом а ниским задњим делом. Предњи део облика усправног штита богато је украшен и извезен. По старом обичају носила га је млада и после венчања (Енциклопедически¹⁴ словарь, С. — Петербургъ 1895, под „кика“; — Ушаков, Толковыи¹⁵ словарь код „кокошник“). Као што се види кокошник и коњга из Посавине се у главним линијама слични.

У Етнографском музеју у Београду има знатан број разноврсних коњги.¹⁶ По Вуку (Рјечник) „Коњга је женски убрадач, особито по Шумадији“. Али коњга-коњга није само убрадач него и нарочити дрвени предмет (сл. 9, 24, 26). „Туњага“ у Барањи, „дега“ у Срему¹⁴) и „дега“ у Левечу¹⁵) (Вук, Рјечник) су женске капе сличне коњги. У ужој Хрватској: кунђ, којнч, кунч, кукма, кофтан и пунтек су предмети који одговарају коњгама у Србији (В. Ткалчић: Сељачке ношње у подручју Загребачке Горе, Загреб 1925, 12). Коњге су носене и у Барањи, Бачкој и Славонији, а у Далмацији „коврљан“ („ковилџак“) — велики дебели обруч (Ин. бр. 16789, 16947).

По Милићевићу, коњга је распрострањена у Србији од Мачве до Пожаревца и по целој Шумадији. Али оне нису све једнаке. Шумадиска коњга је била (око 1870) као „мали лопар“ — лопатица, а сада је нижа (слика 26, — Срп. етн. зб. I, 38—39). У Сиринићкој Жупи млада је носила на врху капе украшену дрвену лопатицу (Ин. бр. 21057), дугачку с дршком 32 см а широку 17 см (сл. 28). Држак се утврђивао на потиљку тако да је широки део стајао над теменом, а нивози од перли падали преко чела. Нешто је јаснију слику о коњ-

¹³) О коњгама и смиљевцу-венцу види: Народна енциклопедија, под Ношња, Београд 1928; — Гласник етн. муз. у Београду I (с. 70—75), III (49), V (89—90); — Срп. етн. зб. V (495), LVIII (у регистру), LXIV (у регистру).

¹⁴) „Дега“ — дрвени котур (Ин. бр. 6879) из Батајнице (Срем) у свему је једнака „коњги“ из Мачве, а „коњга“ из Барање (Ин. бр. 19269) је слична углавном костуру врло малог самара.

¹⁵) „Пре деге су жене носиле шиљату капу од луба, за коју је био приквачен превез дугачак до пета“. „Тај превез“ био је сличан бурунцуку.

гама из околине Београда и из Србије уопште имамо из 1887 г., код Карића и Тителбаха (Карић: Србија, Београд 1887, 123, 662).

Женска ношња, осим коњге, почела је да се у Подунављу губи доста раније него у суседној Посавини. Тако и у селима у којима се носио ручник. У Подунављу ношена је доскоро велика коњга (сл. 11, 14), док је у Посавини висока коњга (сл. 24) напуштена око 1880 године а заменила је ниска, која је изобичајена после Првог светског рата. Занимљиво је да су се коњге и ручници очували тако дуго код самог Београда. Старије кошуље, јелеци, појасови, сукње и обућа из Подунавља су били, као што се види на сликама, слични оним у Посавини и суседним селима.

„У неким селима где има досељеника из југоисточних, западних и југозападних крајева ношња се женска нарочито код млађих готово сасвим изједначила. Тамо је на глави ношња „геачка“. тј. као код жена досељеника из западних и југозападних крајева, али су код свих сукње „бугарке“, тј. као код жена из југоисточних крајева. Причају да су отуда (са југоистока) распрострањене сукње по свим осталим селима западне и југозападне Србије, где их има“ (Насеља II, Београд 1903, 970). Сукње у овом крају (Подунавље и Посавина) су по кроју, величини бојама и шарама особите врсте, пошто таквих није било у другим крајевима. Сигурно је да се сукње из југоисточних крајева нису распрострле у Шумадију и околину Београда, јер су се сукње прво појавиле у Шумадији и око Београда. Позната је ствар да се ношња из Шумадије ширила у нове крајеве и после 1878 и 1912 године. Знамо да се праве сукње и дугачке прегаче носе на Косову тек од 1920 године. У Маврову напр. жене почињу да носе сукње од пре петнаест година, и то сличне оним око Ниша.

Митар С. Влаховић

WOMEN'S COSTUMES IN THE SURROUNDINGS OF BEOGRAD
FROM THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY TO THE PRESENT DAY
by

Mitar Vlahović

Summary

In the present article the author gives a description of the women's costumes from the surroundings of Beograd, such as they are represented on the paintings made by the Roumanian painter Szathmáry¹⁾, chiefly in Beograd and its immediate neighbourhood, somewhere about 1850—1852. He compares them, at the same time, with those more recent costumes from the end of the 19th and the beginning of the 20th century, which began to disappear rapidly already after the First World War. The greatest attention is paid to the women's headdress (caps, way of wearing hair and tying kerchiefs). The whole paper is, accordingly, divided into several sections.

¹⁾ Szathmáry, Charol popp de Szatmári (1812—1887).

The first section deals with the women's costumes in those villages where women wear a »ручник« (fig. 1—6) covering the top of their head, their neck and

their back. »Ručnik« is a kind of multicoloured towel, sewn and arranged in form of a cap; its length is about 80 cm and its width about 40 cm; it is woven of wool or cotton thread, trimmed, in earlier times, with small coins and tassels, and later with tassels only. It is fastened, under the chin, with the »podbradnik« or »kumoš« — a velvet ribbon, richly ornamented with coins and glass beads. This headdress is represented on fig. 1—6. Such towels, with corresponding costumes, were in great use until 1912.

The second section treats the costumes worn in the villages situated near the Danube, in which women use as a headdress »konga« — a cap in form of a bottomless plate or hat — and over it a large kerchief (fig. 7—14). These caps came into disuse in the period preceding the Second World War.

In the third section the author speaks about the costumes of the women wearing high »konga« on their head, with a big kerchief. Its height exceeds its breadth (fig. 20—21). They were worn until the eighties of the last century.

The fourth section describes the costume of those women who wore cone-shaped pointed caps, covered from behind by a large kerchief (fig. 22).

The fifth section deals with the costume of Beogradska Posavina (region near Beograd stretching along the river Sava) where women wear big caps — of the »konga« kind, arched and up to 10 cm high in front and rather low, to 2 cm, at the back (fig. 23—24).

The »konga« worn in Podunavlje has the shape of a soup plate with no bottom. The middle hollow part of it is made of lime-tree bark and the flat part — brim, of twigs, plaited into a circle (fig. 9). The older form of the »konga« in Posavina is rather high, in shape of a disk whose diameter is about 14 cm, the front part being 10 cm and the back one about 2 cm high (fig. 23, 24). Modern »kongas« have the shape of a disk or of a hoop made of lime-tree bark or of a twig bent into a circle. This circle has a diameter of 12—14 cm. Over both these forms of »konga« a large kerchief is put which forms, together with the wooden disk, a complete headdress (fig. 26—27). The »konga« is fastened similarly to the »ručnik«, with a velvet ribbon, richly ornamented with coins, under the chin. (fig. 11).

The sixth section refers to the costume of the bride, who is dressed in the same way as other young women, only her dress is quite new and richly ornamented.

In addition to that, the bride wore, for wedding, a trimmed flat garland on her head and for some subsequent weeks the »big garland« which was also called »smiljevac«, as it was adorned with everlasting flowers (smilje — everlasting flower in Serbian). Both in Podunavlje (region along the Danube) and in Posavina, a flat »konga« is put first on the bride's head and the big garland comes over it. The garland itself was made of lime-tree bark at first but later on the framework of the garland was made of wire. It was the brim of the garland, some 20 cm high, whose diameter is also 20 cm. The garland, in fact, is but the brim of a big cap, hollow on both sides, but wrapped up with cloth from without and trimmed with small coins and flowers ad on the upper side with peacock's and other birds' plumes (fig. 25) Such garlands were not used at the end of the 19th century. The bride puts on the big »konga« only after she had ceased wearing the garland (fig. 9, 24, 21).

Until the end of the 19th century women wore long chemises, two rather long waistbands, a cloth bodice without any sleeves on their back and two aprons, one in front and the other behind on the lower part over the borders of the chemise. The back apron was of rather dark colour and the front one was brighter. Already from the sixtieth of the last century women began to wear, instead of two aprons, the skirts. The fore borders were raised and stuck behind the waistband, and an apron was tied over the chemise. A new women's costume, differing in many points from the older one, with many urban influences, was created towards the end of the 19th century (fig. 20—23). But it also disappeared in the years preceding the Second World War, so that nowadays the urban costume has become almost universally predominant.

Fig. 1 — Women with towels on their heads, about 1860

Fig. 2 — Woman with a towel on her head and with a shirt whose fore border is raised and stuck behind the waistband, about 1870

Fig. 2a — Woman with the ornament made of coins about 1900

Fig. 3 — Bride with small braids round her forehead

Fig. 3a — Bride with small braids before and behind

- Fig. 3b — Bride with small braids above her neck
Fig. 3c — Bride with thick braids called »trvelj«
Fig. 4 — Women from Jelašnica near Niš with thick braids »trvelj« about 1880
Fig. 4a — Woman from Algeria with thick braids »trvelj«
Fig. 5 — Woman from the village Veliki Mokri Lug near Beograd with a towel on her head (1932)
Fig. 6 — Woman from Veliki Mokri Lug near Beograd with a kerchief tied over the towel
Fig. 7 — Two women — the first one with a flat »kongja« — bottomless cap, the second one with a high konjga
Fig. 8 — Woman with a flat konja — bottomless cap — and two aprons, about 1860
Fig. 9 — Konjga — part of the cap — of Podunavlje (1933)
Fig. 10 — Woman with her hair tied with a lace and plaited round her head
Fig. 10a — Hord roller of cloth called glačica for rolling the hair round it
Fig. 10b — Rolling the hair round the roller — glačica — (before) and plaiting the braid over a small pad of cloth called podmetač (behind)
Fig. 11 — Woman with a konjga (kind of bottomless cap), pad called podmetač, next to the hair kerchief called do glavač and a ribbon fastened under the chin called podbradač
Fig. 12 — Konjga (cap) arranged for being covered with a silk kerchief called šamija
Fig. 12a — Konjga (cap), covered with a kerchief over which another big one, reaching to the waist, called ubradač, is to be put
Fig. 13 — Elderly woman with a konjga and the kerchief, 1932
Fig. 14 — Young woman with a konjga (bottomless cap) and a kerchief hanging down her back
Fig. 15 — Apron dating from 1880
Fig. 16 — Apron dating from 1880
Fig. 17 — Red (old fashioned) opanci (kind of peasant footwear) dating from 1900
Fig. 18 — Part of the konjga (bottomless cap), worn by the bride under the big garland
Fig. 19 — Woman with a necklace of coins and with a konjga, about 1929
Fig. 20 — Four women conspicuous by their high konjgas — caps (1860)
Fig. 21 — Four young women with high konjgas — bottomless caps, about 1860
Fig. 22 — Women with pointed conic caps, about 1860
Fig. 23 — Young woman of Posavina in her holiday costume, about 1870
Fig. 24 — High konjga (part of the cap) of Posavina, about 1875
Fig. 25 — Bride about 1885
Fig. 26 — Konjga — part of the cap — of medium size, from the region of Sumadija and Posavina about 1900
Fig. 27 — Konjga — part of the cap — from Posavina, about 1928
Fig. 28 — A part of bride's head-dress (ornament called čelenka) from the region of Sirinić

ДАНАШЊА АРАНЂЕЛОВАЧКА ГРНЧАРИЈА

Значајан центар керамичке производње у Србији данас је Аранђеловац. Ту су фабрике за производњу електропорцулана и фабрика шамота, а у Младеновцу се искоришћава аранђеловачки каолин у фабрици посуђа. Али пре него што се почела искоришћавати у индустријске сврхе, аранђеловачка глина привукла је лончаре из пиротског краја који одавно долазе у Аранђеловац и израђују глинено посуђе.

Развитак заната, који се јавља у виду печалбарског рада, карактеристичан је за околину Пирота. Пироћанци одлазе у друге крајеве као ћерамичари и циглари, зидари ћумурије и дрводеље. Особито су на гласу пиротски грнчари који одлазе и раде далеко од Пирота. У Србији готово нема вароши или варошице у којој не би било пиротских грнчара, па их има и у другим деловима Југославије, напр. у Македонији, Хрватској, Црној Гори и Босни.

После ослобођења од Турака, у селима у Шумадији израђивана је само груба грнчарија, која углавном има два облика, оба за употребу на огњишту: лонац и црепуљу. Судови за течност углавном су били од дрвета јер је Шумадија обилувала подесним дрветом за израду дрвеног посуђа. Од дрвета су судови па држање воде (цбанови, бокали, чаше), зделе и цео прибор за млекарство. С економским напретком Шумадије, особито пред крај 19 века, напуштају се постепено огњишта у кућама, а у вези с тим неглеђосани лонци и црепуље. Истовремено ишчезава и дрвено посуђе за течност. Глеђосани глинени судови се најпре купују само по варошима. Земљано посуђе постепено замењује дрвено и ретко метално посуђе које је било у употреби у сеоским кућама. То напуштање дрвеног посуђа иде данас до те мере да се напушта и у млекарству. У Аранђеловцу, Младеновцу и Г. Милановцу израђују лончари велике судове за разливање и сирење млека, а купују их сељаци из околине.

До ове промене у посуђу у сеоским кућама дошло је вероватно стога што је дрвено посуђе скупље него глинено (израђивало се најпримитивнијим оруђем) а и због тога што се теже пере. Преимућства глиненог посуђа су што се лако пере, мишеви не могу да га нагризу,

па се радо употребљава за оставу хране која није сољена. Слаба му је страна што је лако ломљиво.

Добра црна и бела глина у аранђеловачкој околини привукла је пироћанске грнчаре. Утицала је и велика потражња грнчарије за време бањске сезоне. Наиме, скоро свака бања у сезони нуди својим посетиоцима своје специјалитете, обично с уобичајеним натписом: успомена из те и те бање. Гости из Аранђеловачке Бање носе својим кућама аранђеловачку грнчарију.

Из тих разлога овде се грнчарија развија у посебном правцу. Особита се пажња обраћа на израду украсне грнчарије, коју купују бањски гости и која се продаје много више него обично посуђе. Док се за време бањске сезоне продаје углавном украсна грнчарија, после бањске сезоне, кад настану славе и свадбе на селу, настаје продаја обичних глинених судова. Зато грнчари уз украсну израђују преко лета и практичну грнчарију, за коју чекају потрошаче углавном ујесен.

Како је Аранђеловац као бања привукао доста грнчара, а и конкуренција је међу грнчарима доста велика, то је условило бољу израду. Данас се сматра у Србији као најбоља она грнчарија која се израђује у Аранђеловцу. Тврде да је с напретком Бање ишао исто-времено и напредак у изради аранђеловачке грнчарије, која је изашла на глас у новије време. Петар Марковић, лончар, сећа се да су 1908 у Аранђеловцу израђивали само просте ствари, слабо глеђосане, а није било ни толико облика као данас. То потврђују и старији људи у шумадиским селима који су куповали аранђеловачку грнчарију.

Аранђеловачки грнчари. — У лето 1950 у Аранђеловцу четири грнчарске радионице израђивале су глинено посуђе и друге глинене предмете. Две радионице су мање и у њима се израдом грнчарије баве само сопственици; друге две су веће. У једној од тих већих је сопственик с једном „компанијом“ — с мајсторима „месечарима“ и шегртом — а у другој су сопственици ортаци с мајсторима „месечарима“. У тим двома запошљено је по 4—5 људи. Осим једног Врањанца сви су родом из околине Пирота.

Од данашњих грнчара први се доселио Петар Марковић, родом из Врања. По досељењу радио је код мајстора Пироћанца — Тодора Цветковића. Од 1908 ради самостално. Други сопственик мање радње родом је из околине Пирота. Доселио се у Аранђеловац у лето 1950. Оба грнчара су стално настањена у Аранђеловцу. Две веће радионице су сезонске, и ти грнчари проведу у Аранђеловцу од марта до новембра, односно док не захладни. Преко зиме враћају се својим кућама. Ни преко лета не проведу све време у радионици у Аранђеловцу, већ иду на смену 1—3 пута својим кућама, где остану по 20—30 дана. Кући одлазе ради виђења с породицом, а удешавају да иду кад су тамо највећи послови — у време жетве, вршидбе, косидбе итд. Код

куће се оперу, окрпе и понесу нешто хране. Преко зиме сопственици сезонских радионица остављали су у Аранђеловцу двоје мушке дече из својих кућа. Једно би се вежбало на грнчарском колу а друго чекало муштерије. Последњих година, пошто је бањска сезона продужена на читаву годину, по један од ортака из куће, ожењен, остаје у радњи, и то наизменично. Нерадо остају у Аранђеловцу преко зиме и они који долазе са женом и децом. Више воле да зиму проведу код својих кућа у селу. Пиротски лончари, док су у Аранђеловцу, живе врло скромно: сами себи справљају храну и сами се перу. Станови и радионице су им у главној улици, уза саму Бању.

У једној од сезонских радионица грнчарију продаје сопственик. Да не би дангубио док чека купце он у продавници шара неке судове масним бојама, глеђосане или неглеђосане, и то оне који су већ печени, и више се неће пећи. На њима исписује „Поздрав из Аранђеловца“, или испечене судове дотерује, јер се често залепе један за други, па се на том месту одвали глеђ. Дотерује се длетом или каменом којим каменоресци „шлајфују“.

Алат. — Грнчарију израђују на високом колу („точку“) ножним покретањем или у калупима. Точак и остали алат уз точак исти је као и код пироћанских грнчара који раде у другим местима. Тај алат сачињавају: „лопатица“, „штављена кожаца“, „бочило“, „ракља“, шипка (за бушење дршки за сисак тестије), „јемзикало“ (за бушење сиска), „будуче“, „ћортек“ (за шарање обручева), и „косица“ (за одвајање суда од табанчета.¹) Разлике у грнчарском колу има утолико што су старији примерци били цели од дрвета, па је од дрвета чак и „шип“ — „вретено“ које везује доње и горње „табанче“. Полазећи с доње стране горњег табанчета кроз средиште доњег вретено се забија у земљу, односно у „паприц“ (метална подлога укопана у земљу). Међутим, пиротски грнчари у Аранђеловцу употребљавају данас грнчарско коло, на коме је и горње и доње табанче од дрвета, а „шип“ гвозден. Табанче је с доње стране учвршћено двема металним полугама које су положене у крст, а кроз њихово средиште пролази шип. На месту где пролази кроз доње табанче шип обложен је лимом да се „боље прими“ (да чвршће стоји) и подмазан да се лакше окреће. На чисто дрвеном колу шип је обложен кожом а подмазиван сапуном. Грнчари Пироћанци у Београду употребљавају грнчарско коло на коме је само доње табанче дрвено, а остали делови су метални.

Употребљавају се и неке алатке које раније нисмо споменули. Ту спадају „печурка“, „каљача“ и „шарачка“. Кад се раде ситније ствари, на табанче се ставља „печурка“ направљена од непечене

¹) Опис и терминологију видети: Прилози проучавању наше народне керамике — Етнографски музеј, Посебна издања VI (Београд 1936), 6—9 и даље.

глине, облика зарубљене купе. масивна, висока око 15 см. На њу се стави — прилепи дрвени поклопац од заструга. Печурка се ставља кад се раде ситније ствари. „Каљача је парче гуме полукружног облика. Њоме се дотерује дно суда с унутрашње стране. Облу страну прислони до суда. Нарочито је употребљавају кад граде тацне. „Шарачка“ је комад дашчице, правоугаоног облика. Он је на ужим странама назубљен само зулци нису кроз исечени већ је с једне стране равна даска а с друге назубљен. Кад шара суд прислони назубљену страну на бок суда и тако се бок суда назуби. „Цреп“ је земљана посуда у којој стоји вода да грнчар кваси руке при раду. Облика је ћасе која се завршава „первазом“, венцем који лежи водоравно према посуди, а избушен је на једнаким растојањима. У тим рупицама држе се шипке, тање или дебље, за бушење сисака. Венац је на оној страни која се ставља према лончару, а отсечен тако да се суд завршава оштро и право. То је потребно да би грнчар могао о ту виду да очисти руку од глине.

Грнчарија из калуца. — Најстарији грнчари у Аранђеловцу памте да се раније израђивало претежно посуђе на грнчарском колу а мање из калуца. Кад се Петар Марковић доселио у Аранђеловац радио је врло мало посуда помоћу калуца. И лончар Живко Стојадиновић памти да 1907 у Аранђеловцу није радио посуде у калуцу. Израђивали су углавном лонце за огњиште и тестије. Петар Марковић је 1907 израдио један ракиски прибор-сервис за шале о свадбама: чашице су прилепљење за послужавник и гост не може да је одлепи. И сад се такав примерак чува у Етнографском музеју у Београду (сл. 1). Технички и по глеђи далеко изостаје од данашње аранђеловачке грнчарије. Данас, међутим, претежно се израђује грнчарија помоћу калуца. После Првог светског рата, с развојем Бање иде упоредо и развој ове врсте грнчарије.

Грначри у Аранђеловцу имају моделе старих посуда: чираке, кадионице, бокале и др., али се труде да сваке сезоне даду неки нови суд. Да би дошли до нових модела, купују предмете од порцулана или фигуре од гипса, који се продају по градовима, па према њима праве калуце од гипса. Ређе и сами израде предмет од глине, па од њега праве калуц. Чак и лимени калуци, које сунаше домаћице употребљавале за воћне пихтије и воћне сиреве („китникез“), послужили су за израду калуца, који су били у облику рибе, рака и др. Понеки „модел“, као модел пса, кажу донесени су из Велеса. У последње време раде и по добивеним нацртима. Тако је израђен калуц за једну пепелјару модерног типа. 1953 један студент уметничке академије израдио је фигуру једног спортиста и жену која суши косу на плажи, у глини, па су грнчари сами израдили калуце за те предмете.

Етнографски музеј у Београду има добру збирку украсне грнчарије коју су израђивали пиротски грнчари, а особитло се истичу

збирке из Књажевца, Сурдулице, Крушевца и Ниша. Према музејским примерцима види се већ дуга традиција у изради ове врсте грнчарије. Упоређујући ову грнчарију с данашњом аранђеловачком, опажају се ове разлике: примерци из поменутих градова рађени су најчешће слободно, руком (од неколико делова који су залепљивани један за други (сл 1), затим има судова који су рађени на колу (обично бардаци), па су на њих лепљени многобројни украси, рађени слободно руком или пак у калупу (сл. 9). Има примерака рађених само у калупу. Зато се међу старијим примерцима налази на мноштво варијаната истог типа — напр. бардака с коњском главом на грлићу или бардака с најразличитијим украсима. Постојала је могућност многих комбинација и уношења личног смисла и укуса грнчара. Аранђеловачку украсну грнчарију данас међутим, израђују само у калупима. Купцу је свеједно у којој ће продавници купити какав суд, јер сви продају исте примерке. Чим се један нов модел појави у једној од радионица, брзо га израђују и друге, јер и оне по новом глиненом моделу израде калупе. Тако ниједна од ових грнчарских радионица не продаје своје специјалне судове.

Судови рађени помоћу калупа скупљи су, јер израда дуже траје, а и њихова потражња је већа. Скоро сваки такав суд састоји се од неколико делова који се по-

себно израђују, затим се састављају и размућеном глином лепе један за други. Пошто се делови саставе, потребно је дотеривање, што је пипав и дангубан посао. Овоме треба додати да се неки ситнији делови раде слободном руком, особито на играчкама. Рад на овим предметима није заморан, али је спорији. Грнчар се физички мање замара на овом раду него радећи на колу.

Гипс за израду калупа купују у трговинама. Од Другог светског рата Петар Марковић почео је да израђује помоћу калупа гипсане поред глинених предмета. Код глинених предмета употребљава шелак за премазивање калупа, а кад хоће да излије предмет од гипса, премаже још и зејтином. На израду гипсаних предмета одлучио се зато што је остарео па не може да ради на колу, јер му дрхте руке, затим што је израда једноставнија: није потребно печење судова нити глеђ, до које се теже долазило у послератном периоду. На тај начин

Сл. 1. Сервиз за ракију

уштеди дрва, глеђ и металне боје. Гипсане предмете боји анилинским бојама.

Припрема глине. — За израду грнчарије употребљава се помешана „црна“ и „бела“ глина, али неке судове израђују само од беле глине помешане с песком. Црну глину мешају са белом глином јер је црна глина „масна“, „љута“. Масна црна глина има већу гипкост, а познаће се по томе што се лако савија ако се умеси као кобасица. Код масне црне глине честице су ситније, има мањи проценат кварца и крупнијих органских састојака који нису иструлели. Али ако би се градили судови само од црне глине, прскали би приликом сушења, а исто тако и приликом печења, јер је масна глина врло осетљива, па би било више отпадака у судовима. Судови израђени само од црне глине и добро печени били би лакши и звонкији, али се грнчарима не би исплатило, с обзиром на њихове техничке могућности. Зато грнчари додају масној црној глини белу, јер у њој има песковитих састојака, који су одлично везивно ткиво, па је због тога лакша за рад, јер не пуца и не распада се. Црна глина меша се с белом у размери 3:1, односно, отприлике, на 9—10 кг црне стављају се 3 кг беле глине. Од 1951 грнчари у Аранђеловцу почели су да употребљавају и аранђеловачки каолин. Од каолина израђују украсне тањире, жуто и зелено глеђосане, и беле чиније за јело. Помало каолина мешају са црном и белом глином за израду остале грнчарије која се глеђоше, јер тада глеђосани суд има бољи сјај. Али како је каолин скупљи од црне и беле глине, то га не стављају увек.

Беле глине има у селима Партизану (Даросави), Врбци и Буковику, а црне свуда у околини Аранђеловца. Глина је у дубини од 50—100 см. Испод глиненог слоја наилази се на „љуту земљу“ или „мртвицу“ у којој има креча. Много се пази да се ова земља не измеша с глином, јер кад у глини има кречних састојака, па печен кречњак под високом температуром прелази у печен креч, а кад дође поново у додир с влагом, мења димензије и долази до прскања суда.

Бела глина у околини Аранђеловца претставља велико преимућство за грнчаре, јер ње нема свуда. У многим варошима морају грнчари белу глину да набављају из других места. У Аранђеловац долазе или наручују белу глину из Смедеревске Паланке, Пожаревца, Свилајнца, Врања, Крушевца, Крагујевца, Београда, Новог Сада, Сомбора, Бевђелије и др. Некад су грнчари из Шапца куповали аранђеловачку белу глину, али откако су открили „мајдан“ у Лешници, купују је онде. Према саопштењу грнчара, већу белину има бела глина из Метриша и Брестовица код Неготина, која је песковитија и поснија, а исто тако и бела глина из Лешнице. Неки грнчари изван Аранђеловачке Бање тврде да је аранђеловачка бела глина масна и да не може да прионе на неке друге црне глине. Приликом

печења бела „превлака“ (енгоба) одваљује се од црне глине. То је случај с глином у Врњачкој Бањи и Г. Милановцу. Грњчари у Г. Милановцу набављају белу глину из Рогатице у Босни, а грнчари у Врњцима белу глину из Јешнице. Врањски грнчари употребљавају белу глину из Аранђеловца а не ону из околине Пирота, иако им је ближи, јер ако судови имају превлаку од пиротске беле глине, суд не упија глеђ и приликом печења судови се лепе један за други. Дакле, црна и бела глина из Аранђеловца пријањају једна за другу, али не може свака бела глина да прионе на сваку црну, и на то грнчари много пазе при избору глине, јер се иначе превлака љуска, од ваљује од суда.

Грњчарима у Аранђеловцу глину доносе људи који имају запрегу. Мајстор оде само да изабере глину. Грњчари су 1950 плаћали власнику с чијег се имања копа глина 0.50 а рабацији за утовар и пренос по 2 д. по килограму.

Донесену глину чувају у рупи у дворишту, одвојено сваку врсту. На трећој гомили је смештен песак који се меша с белом глином за грађење судова који служе за кување јела. Ту у рупи киша „залива“ глину. С обзиром на то да је аранђеловачка глина врло масна, потребно је дуже времена да се кваси, јер масна глина теже упија воду. Пре него што узму глину на обраду, шегрти је оквасе и одвајају „трупце“, велике шестостране грудве од глине.

На средини собе, на поду, где се глина образује, обично шегрти стављају по три трупца црне и један трупца беле глине на једну хрпу, и тако „назидају“ глине колико им је потребно. „Назидана“ — наслагана глина се добро набије дрвеним маљем, а потом исецка старом косом и изваде жиле и каменчићи. Исецкана глина се попрска водом да би била меканија и остави 2—3 часа да „се покисне“, да омекшају грудвице које су у глини. Што дуже стоји, боље је. Затим се глина меље. За млевење се употребљава „машина“ фабричке израде. Она се састоји од два метална ваљка, а више њих је углављен левак из којег излази глина да би се самлела између два ваљка. Ваљци се покрећу рукама. Један лончар у Аранђеловцу покреће „машину“ електричним мотором.

Док није било машине, глину су два пута секли и два пута квасили, а потом газили. Добро је глину газити и после млевења, али грнчари данас раде на брзину и занемарују тај рад. Ако газе глину, то траје 1—3 часа.

Пре него што почну да моделују судове, глина се мора добро рукама натрти. Ово важи у првом реду за веће судове које раде на колу. Глина мора бити потпуно уједначена, јер иначе приликом моделовања настану улегнућа на зиду суда, па она остају и после печења. Изјутра, пре него што почну мајстори с радом на колу, измеси се глине колико је потребно за тај дан. Меси се подједнако и глина

која ће се обрађивати на колу и она која ће се употребити за израду судова у калупима. Од измешене глине одвајају „гукe“ за израду судова. Глину лети покрију мокрим саргијама да се не суши.

Израда суда на „точку“ почиње тиме што се гука глине једним замахом прилепи на средину табанчета. На табанчету је урезан мали круг који обележава средишњи део. Кад пусти точак у покрет, лончар од глине најпре направи масивно ваљкасто тело држећи га обема рукама споља. Онда снизује висину ваљкастог тела на тај начин што палац леве руке положи на врх масе, а прстима десне руке притисне палац леве руке, док се табанче окреће. Или дубе с оба палца држећи остале прсте око глине. Кад се направи већа рупа, онда стави три прста леве руке (осим малог и палца) и кажипрст и велики прст десне руке у унутрашњи део суда а палац леве руке између палца и осталих прстију десне руке на спољашњу страну суда. Или сем палчева стави све прсте унутра а палчеве држи са спољне стране. Тако извлачи бокове колико је могуће, а затим ако прави високе и бокасте судове, извлачи прво „чунак“ (шупље ваљкасто тело) држећи леву руку унутра а десну споља. Затим узима бочило у десну руку и помоћу њега и прстију леве руке прави бок суда.

Глеђ и боје. — Грнчари у Аранђеловцу довијају се сами да направе глеђ и боје, јер је то увек јевтиније него у трговини. Глеђ праве од олова: у суд од туча или у вршник стави се олово на јаку ватру да „прегара“. За ту сврху купују и ловачке драмлије (куглице) и топе их. Ватра мора бити врло јака, и зато се прегара на коксу, ако га има или на хростовим пањевима. Кад се олово отопи, по врху се одваја „повлака“, жутозеленкаста прашина с љуспицама. Повлака се скида кашиком док олово не прегори. Једноставније је и јевтиније кад купе од сељака „ранту“ (минијум) коју сељаки налазе риљајући винограде испод Авале, загим у селу Бабама (Космај) и Живковцу (Срез качерски). Минијум (оловни оксид) налази се поред некадашњих топионица. Њега само мељу, јер је у топионици „прегаран“ (топљен). Пре него што га употребе испирају га у води, туцају и сеју. На 1 кг овако припремљеног оксида додаје се 250—300 гр истуцаног белутка. Белутак за глеђ справља се овако: камен белутак стави се у пећ кад се пеку судови. Кад се испече, истуца се и просеје. У новије време употребљавају више кварцни песак, који доносе из села Присјана (Срез нишавски), из Неготина, Велеса или из села Орашца (Срез орашачки). Најбољи је чист речни белутак. Ови састојци мешају се у „ручници“ за млевење глеђи и додаје се по кашика воде. Ако се жели глеђ у боји, боја се додаје док је глеђ у „ручници“, јер се у њој најбоље измешају и измељу сви састојци.

За млевење глеђи и белутка служи жрвањ — „ручница“. Прави се од гранита који се вади у Буковику, али је бољи и више се употребљава кристаласти кречњак, који се вади у дубљанској општини

(Срез трстенички) за воденично камење. Тај се камен набавља у Трстенику. За „ручницу“ се може употребити и стари воденички камен. Ручница у радионици Лазара Младеновића овако изгледа: Постављена је у углу собе, 65 см од земље, где су укопана три мала дирека (под је од земље), на које се ручница ослања. Облика је мало већег жрвња који се употребљава у сеоским домаћинствима за млевење соли. У средини горњег камена је рупа за сипање олова, белутка и металних оксида за бојење, а кроз средину, с доње стране, укопана је метална шипка која удешава да мељава уђе под камен. Ивица доњег камена је на једном месту ископана, где је постављен левак који одводи глеђ у суд на поду. На горњем камену ископана је мала округла рупа, у коју се углави дрвена шипка, чији је други крај учвршћен на полуги изнад ручнице помоћу металног кајиша (слика 2).

Сл. 2. „Ручница“ — жрвањ за млевење глеђи

За бојење и шарање судова употребљавају се боје од металних оксида и земљане боје. Металне боје се стављају у глеђ, ако се жели глеђ у боји. Земљане боје се не мешају с глеђу. Ако се суд шара, метални оксиди са шарање судова мешају се с белом, црном или црвеном глином, а преко шараног суда ставља се безбојна глеђ. Са жутом, зеленом и плавом бојом меша се бела глина, а с мрком црвена или црна глина.

Црвена и бела глина служе за „преливање“ — енгобирање судова, особито ако се шарају. За шарање судова у црвенкасто употребљава се црвена глина („црвилка“) коју копају у Бериловцу (Срез нишавски), Градашници (Срез нишавски) и Златарима (Срез ора-

шачки). Када шара суд или га прелива, лончар Живко Стојадиновић узима овај састав: 50% црвене глине из Златара, 25% беле глине и 25% црне глине. Тако добије мекану црвену боју.

За извођење белих шара и за преливање судова употребљава се бела глина размућена у води. Кад се шара суд „белилом“ или „црвилком“, размућена глина је гушћа од оне којом се преливају судови. Та се боја справља овако: глина се кисели у суду 1—2 часа, па се кроз фабрично платно процеди у други суд, ударајући лево-десно о стране суда.

За бојење судова у зелену боју употребљава се бакрани оксид, који се добија кад се пеку судови: у један земљани лонац од 4—5 кг ставе се комадићи бабра, које обично купују од казанџија као отпатке, да се при јакој температури бакар по површини „одљуска“. Те се „крљушке“ скину с језгра од бабра, измељу и просеју. То је „тувал“. Непрегорени бакар стављају поново у пећ све док не прегори докраја. За прављење шара пре печења и глеђосања узима се ова мера: 100 кашика беле глине, 5 кашика прегореног бабра (отприлике), а воде колико је потребно да смеша буде житка за бојење. Преко шараног суда са зеленом бојом ставља се безбојна глеђ. Али ако је суд шаран „белилом“, он се може обојити зеленом глеђи да би се на суду добиле зелене шаре. За бојење глеђи у зелено ставља се кашика или кашика и по „тувала“ на килограм глеђи. Грнчари у Јужном Поморављу за бојење у зелено употребљавају „зеленилку“ (малахит), коју набављају у Кратову.

За бојење у жуто употребљава се хромово „жутило“ (оксид хрома). На 1 кг оловне глеђи ставља се 20 гр „жутила“ које се набавља у трговини. Грнчари у Јужном Поморављу употребљавају за то „чарпан“—„черпан“ (хромит), који се вади у руднику Трепчи. И ова се руда меље у ручници.

За бојење у мрко узима се „црни камен“ или „грунт“ (манганов оксид), који набављају у околини Пирота. Не налази се сасвим чист. Ако се шарају судови с грунтом, ставља се у „мекиш“. То је житка глина коју грнчари скидају с руку у „цреп“ у коме квасе руке. Она се потом процеди и помеша с истуцаним грунтом. Ако се грунт ставља у глеђ, на килограм глеђи стављају око 30 гр грунта, односно на 3 кг глеђи 100 гр грунта. Ставља се мање или више, што зависи од тона који се жели а и од самог печења. Уколико се судови боље испеку, боје су светлије и обрнуто.

Плава боја се добија од кобалтова оксида. Али како је та боја скупа и набавља се само у трговини, ретко се употребљава.

Шарање и глеђосање судова. — Када грнчар на колу или помоћу калупа добије жељени облик суда, остави га да се просуши, „затргне“. Дужина сушења зависи од годишњег доба. Лети, кад су јаке врућине, довољно је пола часа, до два часа, кад су средње вру-

ћине, а зими се чека и по два дана. Судови треба да се просуше толико да се прсти не утискују у глину кад се притисне, а затим се шарају судови који долазе у обзир да се шарају. Обично се сваки суд пре шарања прелије белом или црном глином те суд добије глатку површину, подесну за извођење шара. За светлије шаре потребна је тамнија подлога и обрнуто. „Белило“ и „црвилка“ за преливање судова су нешто жићи од летњег меда, а за бојење нешто гушћи.

Шарање судова врши се на два начина. Или се на глиненом суду изведу шаре белилом, па се после печења глеђошу обојеном глеђи (жутом или зеленом), или се посуда прелије белилом или црвилком, па се на површини суда изводе шаре у бојама, а суд глеђоше безбојном глеђи.

Високе судове „пердаше“, тј. шарају на тај начин што се спремљено белило сипа у чанак, шољицу или кашику, па се пусти да се бела течност слије низа суд. Из каквог ће се суда сипати, сливати, зависи од тога каква се шара жели — ужа или шира. Шара почиње полукружно, постепено се сужава и завршава се шиљасто (сл. 3). Покаткад се средином те шаре палцем скине боја. На тестијама

Сл. 3. Суд шаран „пердашењем“

Сл. 4. Тестија

поред, те шаре на раме суда, ставе мало глеђи налик полумесецу и мало глеђи на грлић као украс. Пердашењем шарају тестије, ђупове, котлајке, уопште високе судове. Слично пердашењу шарају се тестије и на тај начин, што се из будућета с рамена тестије, пусти белило да се слије надсле, па се често по средини тих трака пусти уже у другој боји (сл. 4). Вупови се шарају и на овај начин: сбрне се ђуп, узме се у кашику белило па се кашика с белилом, с дуже овалне стране прислони на бок, 10 см од врха и пусти да се белило слива с кашике с два краја, у две паралелне траке до краја. Са мало белила које остане у ка-

Сл. 5. Ђуп шаран сливањем „белила“ из кашике

будучетом праве концентрични кругови наизменично, у разним бојама на равnoj површини, па се једним шиљком повукути кругови ка центру док је боја још свежа. Сложеније је кад се шиљком повлаче кругови и к центру и к периферији, и тако се изводе веома сложене шаре налик розети. То повлачење спи-

Сл. 6/2. Тањир с „извеженом шаром“

шици повуче се кашиком и прелије бок суда у виду једне траке до врха односно дна суда кад се суд обрне (сл. 5).

Аранђеловачки грнчари последњих година примењују „извежену“ шару. Шара се изводи на овај начин: стави се суд на табанче у покрету, па се будучетом, почињући одоздо, изведе по једна спирала, густом бојом, или се мењају боје на растојањима, па се после тога будучетом, вертикално, на једнаким растојањима спушта боја, да се низ спирале слију крупне капи беле или које друге обојене глине. Од тих капи повуку се наниже паралелне линије стварајући издужене скруглине између вертикалних пруга које се сливају. Или се

Сл. 6/1. Тањири с „извеженом“ шаром

рала врши се увек на истим растојањима. У Г. Милановцу набављени су за Музеј тањири и чанци с таквом шаром (сл. 6/1). Ту су шару пиротски грнчари узимали особито између два светска рата. Етнографски музеј у Београду чува у својим збиркама један тањир са „извеженом“ шаром, набављен 1921 у Љуберађу (Срез лужнички). Израдио га је Наце Младеновић (сл. 6/2). Та

је шара омиљена код бугарских грнчара. На сајму у Београду 1937 бугарска керамика била је већином украшена овим шаром. У Аранђеловцу украшавају шољице и тацне овом шаром.

Неке чиније и дечје играчке украшене су на тај начин што су преливане белом глином па попрскане разним бојама: зеленом, мрком, црвенкастом, жутом, а потом глеђосане безбојном глеђи. Прскање се врши кашиком.

Мање и простије судове шарају белом глином, а глеђошу их зеленом или жутом глеђи. Таква посуда има обично зеленкастомрк тон као позадину а жуте шаре. Други је начин: пошто се прелије суд белилом, ишара се мрком и зеленом бојом а глеђоше безбојном глеђи. Шаре су облика цветова, листића, таласастих цик-нак линија, кружних линија и сл. раде их само руком, полако окрећући точак. Неки се судови само прелију белилом и глеђошу жуто обојеном глеђи.

Лонац за огњиште шарају „шарачком“. Док је суд још на табанчету, при-

Сл. 7. Лонац изрецкан шарачком

слони се шарачка на зид суда, почињући одоздо, и тако се површина изрецка у честе хоризонталне кругове (сл. 7).

Последњих година аранђеловачки грнчари украшавају судове на тај начин што на неким глеђосаним судовима после печења исписују масним бојама или сребрном бојом натпис „Успомена из Аранђеловца“ или само „Аранђеловац“ или изводе масним бојама листове и цветиће (сл. 8). Има мрко глеђосаних судова с рељефним глиненим шарам, па је тај рељефни украс накнадно обојен масним бојама (сл. 9). Рељефни украс је ружина грана с цветом, пупољцима и листовима (ружа бела, пупољци и листови зелени), а са стране

Сл. 8. Буренце-бардак са натписом Аранђеловац

суду су насликане ружичасте розете.

Мале фигурице (дечје играчке) боје се разним куповним масним бојама.

Украсни судови глеђошу се обично мрко обојеном глеђи у тоновима од светломрчког до тамномрчког. Лавори, дубљи тањири и сви плитки судови за село глеђошу се изнутра. Вазе, ђувечи, шерпе, лонци за шпорет, бокали, чиније и тањири (од каолина), тацне, шоље и шољице за црну кафу глеђошу се споља и изнутра. Најчешће се глеђошу изнутра светлије обојеном глеђи или суд прелију белилом па глеђошу безбојном глеђи, а споља обојеном глеђи у другој боји.

Судови за кување глеђошу се на овај начин: лонац за штедњак глеђоше се изнутра, а споља само доња половина; лонац за огњиште глеђоше се само по венцу. Лончари кажу да стављају глеђ ради украса, али је вероватније да венац глеђошу да би био чистији. Без тога лонац не могу продати. Шерпе и ђувечи глеђошу се и изнутра и споља.

Ако је глеђосани суд храпав, то значи да није добро самлевен песак у глеђи и да је глеђ била житка.

Печење судова. — Пре печења судове суше лети по недељу дана а зими месец и више. Лети их суше напољу, а зими у радионици, на даскама таванице. Добро осушене судове пеку. Два пута пеку глеђосане боље судове, оне које обично купују грађани, а јевтиније судове, са слабијом глеђи, намењене потрошачима са села, пеку свега једаред.

Лончари у Аранђеловцу имају две врсте пећи. Пећ звана „кацара“ је мања, округла и над ложиштем нема настрешнице (сл. 10). Судови се слажу и

Сл. 9. Бокал с релефним украсом обојен масном бојом

ваде одозго са свода. У овој мањој пећи пеку украсне и финије судове први пут, слажући једне на друге. То су они судови које ће пећи и по други пут са глеђи. Ова пећ троши мање дрва и судови се приликом овог печења не допеку, јер се пећ ложи само шест часова. Друга пећ је „дудуласта“, олучасто засведена. Ложи се с једне стране, а на супротном крају је отвор („вратло“) за слагање и вађење судова (сл. 11). Над ложиштем је кров. На пећи више ложишта налази се један четвороугаони отвор („огледало“), кроз који се гледа да ли су судови печени. На крову су два оцака, четвороугаоне рупе. Кад се пећ заложу, оцаци се „зацрепе“, покрију печеним отпацима од судова. У рупу од огледала стави се суд величине рупе, а около се оледи. Вратло је увек мало укопано у земљу, а изнад огњишта и изнад равни од земље је „патос“ од опеке избушен кружно на више места да кроз рупе избија ватра. Рупе називају „реунице“. Ако је патос величине 2 : 2,5 м, онда има око 20 реуница. У „дугачкој“ пећи

пеку судове који су се пекли први пут, а у „кацари“ пре глеђосања. Те глеђосане судове и украсне предмете стављају у прве редове изнад „патоса“, а изнад њих стављају глеђосане и неглеђосане судове које ће пећи свега једанпут. Између судова на „патосу“ ставе гигле које ће послужити да се на њих поставе глинене плоче, а на њих ће ређати нов ред судова. Цигле морају бити више од поређаних судова на „патосу“ да би глинене плоче биле изнад судова. И на те плоче ређа се други ред судова. У другом реду су обично за практичну употребу глеђосани судови, који се пеку по други пут. Изнад овога реда слажу се један

на други судови који се пеку свега једаред. То су судови за кување и печење, глеђосани и неглеђосани, потом тестије, саксије, канализационе цеви и др. Печење у „дугачкој“ пећи траје 20—24 часа. Дим излази с огњишта кроз „реунице“ на „патосу“ и судови најпре поцрне од дима, али доцније кад се постигне највиша температура, скине се чађ са судова. Јака ватра очисти дим. Судови се познају да су печени кад ватра избије на оцаке, кад се све усија. У „огледало“

се убацује дрвце које се упали од ватре, и тако се види да ли су судови печени.

За печење фино шараних судова, нарочито оних са „извоженом“ шаром, да се глеђосани судови не би додиривали и на тај начин скидала глеђ с посуда, лончарима служе и „каплице“, мале тацне, као за саксије. У сваку каплицу се стави по једна тацна и у пећи се слажу једна на другу. Шољице се пеку у глиним простим шерпама: стављају

Сл. 10. Округла лончарска пећ — кацара

Сл. 11. Дугуљаста лончарска пећ
7 Гласник Етн. музеја

Сл. 12. Лонац за штедњак

мешане црне и беле глине. Етнографски музеј у Београду из ове групе има један бели лонац за кување јела на огњишту (Инв. бр. 18716), велики, бокаст. Пречник дна му је 11 см, бока 27 см, перваза 21 см, висина 28 см. Испод дршке утиснуто је 6, што значи да захвата шест литара. Бокови су изрецкани „шарачком“ (сл. 7). Други је лонац (Инв. бр. 18729) ваљкастог облика, с

Сл. 14. Бокал ваљкастог облика

се по 10—12 комада. За печење фино шараних судва лончар у Врњачкој Бањи има специјалне судве. „муфне“, у облику високе саксије.

Врсте посуђа. — Аранђеловачки грнчари израђују четири врсте предмета. Прво је *ватрено посуђе*, које се ставља на ватру: шерпе „шпоретски лонац“, бели „шпицаст“ лонац (за кување јела уз огњиште), „ђувеч за рерну“ и „лонче“ за црну кафу. Израђују их од беле глине, којој додају и песка. Издржљивији су на високој температури и мање порозни него судави од

Сл. 13. Ђувеч елиптичан

усеком на врху и олучастим первазом. Пречник дна 17 см, висина 13 см (сл. 12). Ђувеч елиптичан (Инв. бр. 20906) пречника 28 : 18 см, висок 10,5 см глеђосан споља зеленом глеђи (сл. 13) а изнутра жућкастом. Ђувеч се ради овако: направи се плитак округлао суд, па му се у средини, на дну извади један кружни део да би се могао извући у дужину. Кад се суд извуче колико је потребно, дода се на дно глине да се извађено место поравна и углади.

Друго је *водено посуђе*, за течност: тестије, крчази, ћупови за зимницу. Ђасе за јело, бокали за воду, бардаци за ракију и др. Прави се од измешане беле и црне глине и обично се добро глеђоше. Етнографски музеј у Београду има неколико судова од ове врсте, један бокал (Инв. бр. 18705) је ваљкастог облика, мрко глеђосан, без украса, у гор-

њем делу се незнатно сужава, има др-
шкку, сисак („носак“) извучен из венца.
Пречник дна 10 см, венца 8 см, висина 18
см (сл. 14). Овакви бокали израђују се у
Аранђеловцу од 1912 год. Други је бокал
истог облика, али украшен (Инв. бр.
18724) испод сиска с налепљеном ру-
жом с листићима, рађеном у калупу. Бо-
кал је мрко глеђосан а цвет је накнадно
обојен емајлаком (сл. 9). Два бокаста бо-
кала (Инв. бр. 18722/1-2) су с високим гр-
лом које је на врху извијено у перваз.
Ужлебљивањем грла с три прста начи-

Сл. 15. Бокал са шарама:
„тачкице“, „кривуљице“, ли-
стићи и цветићи

Сл. 16. Бокал са шарама: „тачки-
це“ и кривуљице“

претходни, само је шаран прскањем по
површини разним бојама (сл. 17). Лавор
(Инв. бр. 18731) се завршава усправним
первазом. Пречник дна је 28 см, руб
58 см, висина 17 см. Украшен је прска-
њем разним бојама, глеђосан жуто обо-
јеном глеђи (сл. 18). Лавор за прање но-
гу (Инв. бр. 18730) је са „столочицом“
у виду печурке на средини. Пречник
отвора на врху је 28 см, перваза 37 см,
висина 15 см. Преливен је белилом, пе-
чурка „црвилком“, па глеђосан жуто
бојеном глеђи (сл. 19). Бокаста ваза

њен је сисак („шопка“). Ово су ста-
ри облици. Један бокал (Инв. бр.
18722/1) је шаран зеленом и мрком
бојом. Шаре су „тачкице“, „криву-
љице“ (таласаста линија) и цртице.
По грлу и сиску украшен је цвети-
ћима и листићима (сл. 15). Бокал
Инв. бр. 18722/2 украшен је слично
само без цветића и листића на грлу
(сл. 16). Истога облика је трећи бо-
кал (Инв. бр. 18734), облика као

Сл. 17. Бокал украшен прска-
њем разним бојама

Сл. 18. Лавор

ри, како је тамошњи грнчари називају, данас главна производња аранђеловачких грнчара. Док се судови из прве две групе израђују на колу, украсна грнчарија се ради у калупима, а само делимично на колу и слободно руком. За израду ове грнчарије употребљава се измешана црна и бела глина, а израђени предмети се обично глеђошу мрко обојеном глеђи. Боја је од тамно-црвенкасте до црне. Већина предмета има облик животиња: петао (неколико варијаната), мачка, пас, зец, риба, лав, коњ, веверица, лисица и др. Најчешће предмети служе као штетна каса, јер имају на врху створ за убацивање новца. У ову групу долазе бардаци облика буренцета,

Сл. 20. Ваза

(Инв. бр. 18715) је с малим отвором. Пречник дна 15 см, бока 26 см, отвора 12,5 см. Споља жуто глеђосана, изнутра бело. Ваза истога облика (Инв. бр. 18714), је споља модра, изнутра жута пречник дна 19 см, бока 31 см, отвора 13,5 см, висина 22 см (сл. 20). Обе вазе рађене су по добиеном нацрту.

Трећа врста је *украсна грнчарија* или *уметничке ствари*

Сл. 19. Лавор за прање ногу

шумадиски опанак (служи као пепељара) и попрсја знаменитих људи (Доситеј, Вук, Тито Бетовен и др.). Израђују и фигуре као балерина, „ваза с руком“ (рука држи пехар), корпице итд. Осим биста знаменитих људи, сви други предмети из ове групе имају и практичну намену. јер служе углавном као штетне касе, пепељаре, мастионице, суд за пиће, бардаци, иако им је првенствена намена да служе као украс. За Етнографски музеј у Београду набављен је по је-

дан примерак скоро од сваког предмета украсне грнчарије, који је израђиван у Аранђеловцу 1950—1952. То су:

Зец — штедна каса (Инв. бр. 18718), на постаменту. На челу је разрезан за убацивање новца. Дужина постамента 13,5 см, висина 18 см, ширина 6,5 см. (сл. 21). Израђује се у Аранђеловцу од пре 20 год.

Мачка — штедна каса (Инв. бр. 18733). Мачка чучи на задњим ногама на постаменту неправилног облика. На леђима је прорезана за убацивање новца. Дужина постамента 9 см, висина фигуре 14 см (сл. 22);

ПетАО — штедна каса (Инв. бр. 18732) на постаменту, стоји право. Овалан постамент величине 10 см × 7,5 см, фигура дуга 16,5 см, висока 20,5 см (сл. 23);

ПетАО — штедна каса (Инв. бр. 18719) на постаменту. Шија и глава окренути мало у страну, на крилу разрезан за убацивање новца. Висина 18 см, ширина 11 см. Изра-

Сл. 21. Зец — штедна каса

Сл. 22. Мачка — штедна каса

ђује се у Аранђеловцу од пре 20 година (сл. 24);

Пас — штедна каса (Инв. бр. 18721) на постаменту. Пас чучи на задњим ногама. На челу између ушију разрезан за убацивање новца. Висина 15 см, ширина 12 см (сл. 25). Лончар је израдио калуп за овога пса по примеру који је донесен из Велеса;

Риба — бардак (Инв. бр. 18706) има на врху, ближе глави, кратак грлић за уливање течности, а ближе репу сисак („носак“). Између грлића и сиска је дршка. Дужина бардака је 28 см, ширина 9 см. Израђује се на колу. Кад се посуда мало просуши („затргне“) праве се на њој пераја, ножице (уместо постамента), грлић, сисак и дршка. Очи и крљушт праве се утискујући кругове муштиклом (сл. 26);

Риба — бардак (Инв. бр. 18720) рађена у калупу. Испред дршке, на глави је грлић за уливање ракије, а с леве стране сисак. Дужина 18 см, висина с дршком 9 см (сл. 27);

Сл. 23. Петао — штедна каса

Сл. 24. Петао — штедна каса

Сл. 25. Пас — штедна каса

Лав (Инв. бр. 20907) на правоугаоном постаменту (25×9 см), чији је труп рађен на колу, глава у калупу, зуби, језик, ноге и реп слободном руком. Грива је од глине протеране кроза сито па налепљена. На исти начин рађена је грива на неким старијим примерима од пре 50 година које су такође радили Пироћанци, а налазе се у Етнографском музеју у Београду. Дужина фигуре 23 см, висина 24 см. У Аранђеловцу се ради од 1952 год. (сл. 28);

Коњ — мастионица (Инв. бр. 20908) састоји се од фигуре коња, као украса, од две мале округле мастионице, између којих је плоча у виду шкољке за пера. Величина постамента 15×15 см, фигура дугачка 17,5 см, широка око 5 см, висока 17 см (сл. 29);

Буренце — бардак (Инв. бр. 18725) облика малог бурета, на четири ножице, на врху има дршку, грлић и сисак. Испод сисака, после другог печења нацртана и обојена два цветића с листовима. Служи за ракију. Величина: ужи пречник 8 см, бока 10,5 см, висина 15 см. У свему има осам делова, од којих се само буренце ради на колу (сл. 8);

„Вазна с руком“ (Инв. бр. 18717) састоји се од ширег постамента, једне руке која држи пехар (вазу). Венац се завршава таласасто, а као украс на вази, урађени у калупу, струкови ђурђевка. Преч-

ник постамента 10,5 см, венца 7,5 см, висина 20 см (сл. 30). Модел узет од Бугара на вашару у Цариброду пре 40—50 година;

Фигура Доситејева (Инв. бр. 18711) је израђена у калупу после Првог светског рата према малој Доситејевој бисти од гипса каква се тада продавала (сл. 31).

Четврту групу чине *дечје играчке или шпилераји*, како их грнчари називају. Раде се у калупу, на колу и слободном руком. Глеђсцу се целе или делимично, или их боје масним или анилинским бојама. У ову групу спадају мали судови и предмети: шерпице, лонци,

Сл. 26. Риба — бардак

Сл. 27. Риба — бардак

Сл. 28. Лав — украсна фигура

бокалчићи, ношице, пискови (облика малих вазица), опанчић корпице и разне фигуре (зец, патуљци, свирајке и дечаци) и др. Патуљци — свирајке (Инв. бр. 18726/1-2) рађени су у калупу с постаментом. После првог печења обојени су масним бојама: капе су црвене, блузе црвене или плаве, чакшире зелене. Фигуре су високе 10 см. На врху главе у капи је писак (сл. 32/1). Фигура дечка „Лала“ (Инв. бр. 18727) је такође рађена

у калупу. Дечко је на постаменту са шеширом и с рукама у цеповима. Висина фигуре 12,5 см. После првог печења обојен масним бојама (сл. 32/2). Свирајка (Инв. бр. 18728) облика мале вазице с дршком и писком на боку, рађена на колу; „пис“ рађен руком, па залепљен (сл. 32/3). Шумадски опанак (Инв. бр. 18709) рађен у калупу. Мали тањирићи, пречника 5,5 см, као дечје играчке (Инв. бр. 18723) имају перваз који се таласасто завршава; украшени су мрљама у боји. Шерпица с једном дршком украшена је на исти начин. Дно 5,5 см, пречник перваза 7 см. Ношица има пречник дна 3,5 см, перваза 7 см, мрко глеђосна, рађена на колу (сл. 32/4, 5, 6).

Сл. 29. Коњ — мастионица

за кување јела на огњишту, али ипак постоји мала морфолошка разлика, а ње се становништво упорно држи. У пиротском крају лонци за кување јела на огњишту имају нешто шире дно и отвор ужи него аранђеловачки лонци. Затим постоје разлике и у первазу: код пиротског лонца за огњиште перваз је као код шумадиског лонца за штедњак (сл. 12). Пиротске тестије имају бокове више лоптасте, бокастије, рамена облија, а аранђеловачке тестије су у доњем крају виткије, али су им рамена врло широка и према грлићу су скоро у равној линији. Дршка и сисак су исти, грлић мало друкчији. Шерпе у Шумадији су са две а у Пироту с једном рукуницом. У пиротском крају ниједан суд се не израђује без поклопца, а у Аранђеловцу ретко са поклопцем.

Лончари-печалбари доносе и нове облике и покушавају да их уведу у употребу. Такав је случај с „врчвом“, великим ћупом. У Јужном Поморављу и пиротском крају израђивали су лончари велике ћупове који захватају до 150 кг, па и више; служе за оставу хране, бојаџијама за бојење и у виноградарству. Лончари у Аранђеловцу израдили су неколико врчи до 80 кг запремине, али им оне стоје непродате, јер тако

Локалне разлике у облицима. — Пиротски лончари раде у разним местима Југославије и гдегод раде, првенствено израђују оне облике посуђа који су ту одомаћени и које тражи њихово становништво. Они доносе свој алат и своју вештину, а у погледу врста и облика посуђа прилагођавају се потребама и навикама места за чије становништво раде, па исти лончар у току свога живота, мењајући места рада, мења и производе. Зато ћемо на овом месту изнети разлике између појединих облика шумадискских и пиротских судова исте врсте. Неки судови у Шумадији имају исту примену и облик као што је лонац

Сл. 30. Ваза

велики ћупови нису овде у употреби. Године 1950 један лончар, који је претходне године био у Лебанима, израдио је у Аранђеловцу лавор за прање ногу какав је у употреби у Лебанима. Он има на средини узвишење облика печурке, на које се нога ослања кад се сагуни (сл 19). И умиваоник овакве врсте засада остаје непродат у Аранђеловцу. У Јужном Поморављу и околини Пирота нису у употреби црне тестије, али се употребљавају преко Саве и Дунава. Пироћански грнчари их израђују у оним местима где се оне траже. (Неглеђосане су и поцрњене за време печења).

Кретање пиротских грнчара. — У Србији, особито западно од Мораве, лончарски занат сматра се као „каљав“ посао. Лончари се називају и „каљавци“ јер се сматра као посао нижег реда и препушта се пиротским лончарима. Међутим, у пиротском крају се овај занат врло цени. И у Србији источно од Велике Мораве лончарским занатом баве се углавном печалбари из пиротског краја. У Јужном Поморављу исто тако. У Лесковцу од 12 лончарских радионица 10 држе Пироћанци, а у Врању од 5 држе 2 Пироћанци.

Пиротски лончари добри су мајстори, веома вредни, брзо раде, а уз то су малим задовољни. У местима где има и домаћих мајстора-лончара њихова се конкуренција не може издржати. Тако се прича да је у Врању после смрти лончара Веселиновића његову радњу одмах преузео лончар Врањанац, Кузман Јовановић, за свога сина да не

Сл. 31. Попрсје Доситеја

Сл. 32. Дечје играчке

би дошао Пироћанац да је преузме. За Пироћанце кажу да наваљују као гусенице. Сами лончари Пироћанци кажу за себе да други лончари слабије раде где се они појаве.

Лончари Пироћанци ако немају своју радњу у неком месту, веома много мењају места, односно радионице. Примера ради навећемо неколико случајева. — Лазар Младеновић, стар 62 год. од 1920 има радњу у Аранђеловцу, а пре тога радио је у Параћину и Сопоту, затим у Румунији (у Галцу, Ђурђеву, Корабији и Браили); Будимир Цветковић, стар 35 год., радник „месечар“, учио је занат у Лесковцу, затим је радио у Лебанима, Трстенику, Зајечару, Неготину, Аранђеловцу, Пироту и у Софији (за време Бугарске окупације од 1941—1944); Драгољуб Младеновић, стар 28 год., радио је у Тузли, Белој Паланци, Чачку и Г. Милановцу; Владимир Ђорђевић, стар око 60 год. радио је у Врњцима 1950, Књажевцу, Пироту, Лозници, Шапцу, Смедереву, Београду и у Кртолама (у Боки Которској); Драгољуб Манчић, стар око 60 год., учио је занат у Видину (од 1905—1912), радио је у Краљеву, Рачи Крагујевачкој, Деспотовцу, Ђуприји и у Београду од 1936, где има своју радионицу; Стојан Бачевић, радио је у Чачку, Т. Ужицу, Петровцу, Лесковцу, Љуберађу (Пирот), Прокупљу, Трстенику, Чачку и у Крагујевцу од 1940.

Као што се види, лончари из околине Пирота путују и раде не само по Југославији већ и у Бугарској и Румунији. Везе с бугарским грнчарима одувек с убиле присе, и то нарочито на вашарима. И с једне и с друге стране границе израђује се добра грнчарија. Везе с бугарским грнчарима биле су јаче за време бугарске окупације од 1941—1944 год., кад је већина наших лончара из околине Пирота морала ићи у Бугарску. Разумљиво је што су се вршили узајамни утицаји: много штошта су једни од других примили особито у шарању судова.

Код Пиротских грнчара постоји и тенденција да се стално настане у местима где има могућности да се заради и где су могли да купе кућу. Тако се Петар Јосифовић, стар 40 год., стално настанио од 1936 у Рачи Крагујевачкој, пошто је купио кућу. Пре њега, исто у Рачи, био је стално настањен један лончар из околине Пирота, који је умро после Првог светског рата. Стојан Бачевић се стално настанио 1953 у Крагујевцу, а поменули смо исти случај и у Аранђеловцу.

О еснафу. — У Аранђеловцу су лончари почетком овог века имали заједнички еснаф с ткачима, ужарима, обућарима и асурцијам. Славили су св. Спиридона који је по народном причању измислио њихове занате. За св. Спиридона и лончарски занат прича се да св. Спиридон није знао да треба да узме воду док ради с глином. Мучећи се око израде глиненог лонца заплаче. Чим су пале сузе на руке и на глину, почео је лакше да ради. Отада је остало да се глина меша с водом.

Еснаф се издржавао од чланарине и од такса за калфенске и мајсторске испите.

Младић који је желео да учи грнчарски занат ступао је код неког мајстора, обично ближег рођака, као шегрт, уствари као момак или слуга за разне спољне послове, и имао је плату. Под платом је био само прве године и радио је ове послове: слагање глине, преношење, квашење продају судова по ваџарима итд. Шегрт под платом могао је да буде и пет година ако родитељи пристају, али онда мора да ради само спољне послове и да помаже газдарици у кући. Као шегрту са платом рад на точку је забрањен, осим ако се прикраде кад калфа остави точак. Ако шегрт хоће да пређе на учење занат, може друге године, и тада постаје „учењак“, али је онда без плате. Треће године се, „учењак“ плаћа. Од газде шегрт добије стан, храну прање рубља, а плаћа се према способностима. Кад наврши три године, полаже калфенски испит, јер калфенско право не може добити без калфенског испита. Испит полаже код другог мајстора. Пре испита мајстор му да да изради 1—2 суда, па ако их добро изради, предлаже се за испит. После Првог светског рата уведене су вечерње школе за шегрте, па су морали да полажу испите из предмета које је уредба предвиђала.

Мајсторско право стиче се пошто се проведе 2—3 године као калфа. Чим калфа стекне пунолетност може да полаже мајсотрски испит и да добије мајсторско право.

Сопственици радионица узимали су мајсторе под месечну плату — „месечаре“. Плата се одређивала споразумом. Месечар је имао право да прекине радни однос кад хоће, а тада му и плата престаје. У Аранђеловцу се овакав однос и данас одржава. Поред „месечара“ постојали су и мајстори „парчетари“ који су радили на комад. Они су од припремљеног материјала радили судове све док не буду спремни за печење. „Парчетари“ су били нарочито способни мајстори. Радили су само уз „точак“, а не на припреми глине нити око печења судова. Сад мајстора „парчетара“ нема.

Персида Томић

MODERN POTTERY OF ARANDJELOVAC

by

Persida Tomić

Arandjelovac, a town in Serbia, is a well known centre of pottery manufacture, practised by the potters of Pirot. There is practically no town or townlet in Serbia without these migratory craftsmen of Pirot; they are to be found sporadically in other people's republics of Yugoslavia, too. The potters were attracted to Arandjelovac by the good quality of its »black« and »white« clay, as well as by the great demand for pottery, its principal purchasers being the visitors of the spa

at Arandjelovac. As the demand for pottery is in connection with the season of the spa, those migratory potters spend about half a year at Arandjelovac and winter months at their homes in the villages near Pirot.

Pottery is manufactured by means of the so-called high wheel, put in motion by treadles, or in moulds. According to their own division, there are four principal groups of earthenware objects: **fire-resisting vessels**, all kinds of vessels that are put into the fire; **water vessels**, used for holding liquids; **ornamented pottery** (figurines), chief product of the potters of Arandjelovac, and **children's playthings**.

Nowadays ornamented pottery is made only in moulds. They have models of old vessels, but they strive to produce each season a new model, which they usually do not invent themselves. Older specimens were made most frequently with hands and had a more accentuated note of individual taste than the recent ones. As the potters of Pirot work in different places of Yugoslavia they produce chiefly those forms of vessels that are the most popular among the inhabitants of these regions. They bring with them their tools and their skill, but as to the kinds and forms of vessels these are usually adapted to the needs and habits of the place for whose population they work.

Potters produce themselves the glaze of lead and crumbled quartz mixed with water. This production becomes more simple and cheaper if they buy red lead (minium) from the peasants who find it near ancient melting furnaces. They use earthen colours and metallic oxides for colouring and ornamenting vessels. Red and white clay serve to coat the surface of vessels (engobement) and to ornament them. The vessels are coloured brown with manganese oxide, green with copper oxide, yellow with chrome »yellow« and blue with cobalt. They manufacture all these colours, except the cobalt oxide, by themselves.

The vessels are ornamented with coloured ornaments. They are made in two ways. Either the ornaments are traced on the surface of the vessel with white clay and glazed after baking with coloured (yellow or green) glaze, or the vessel is coated with white or red clay and the ornaments are designed with various colours on the surface which is covered afterwards with colourless glaze. Ornamental pottery is glazed brown.

Vessels are baked in special kilns: a smaller, round, called »kacara«, and an oblong and bigger one called »long kiln«. Vessels destined for the use of urban population are baked twice and the common ones once only

- Fig. 1 — Service for spirits
 Fig. 2 — Ručnica — a grinder for crumbling the glaze
 Fig. 3 — A vessel ornamented in the technique called »perdašenje«
 Fig. 4 — Pitcher
 Fig. 5 — Ewer ornamented by pouring down the »whitewash« out of a spoon
 Fig. 6a — Plates with »embroidered« ornament
 Fig. 6h — A plate with »embroidered« ornament
 Fig. 7 — Pot carved by means of a tool called »šaračka«
 Fig. 8 — Small barrel with the inscription »Arandjelovac«
 Fig. 9 — Jug with an ornament in relief, coloured with paint
 Fig. 10 — Round potter's kiln called »kacara«
 Fig. 11 — Oblong potter's kiln
 Fig. 12 — Pot for kitchenrange
 Fig. 13 — Elliptic platter
 Fig. 14 — Cylindrical jug
 Fig. 15 — Jug with ornament called »small dots«, »small curves«, leaflets and flowerets
 Fig. 16 — Jug with ornaments »small dots« and »small curves«
 Fig. 17 — Jug ornamented by sprinkling with various colours
 Fig. 18 — Wash-basin
 Fig. 19 — Basin for washing feet
 Fig. 20 — Vase
 Fig. 21 — Money box in shape of a hare
 Fig. 22 — Money box in shape of a cat
 Fig. 23 — Money box in shape of a cock
 Fig. 24 — Money box in shape of a cock
 Fig. 25 — Money box in shape of a dog

- Fig. 26 — Small barrel in shape of a fish
Fig. 27 — Small barrel in shape of a fish
Fig. 28 — Lion — ornamental figurine
Fig. 29 — Inkpot in shape of a horse
Fig. 30 — Vase
Fig. 31 — Bust of the Serbian writer Dositej
Fig. 32 — Children's toys

КОЖУХАРСТВО У НЕГОТИНСКОЈ КРАЈИНИ, ПОЖАРЕВЦУ И ОКОЛИНИ

Неготинска Крајина је област у североисточном делу Источне Србије. Са севера и истока је река Дунав, граница између наше земље и Румуније. На југоистоку, река Тимок са својим доњим током и ушћем чини границу према Бугарској, где су села: Црномасница, Александровац, Ковилово, Шипиково, Велики Јасеновац и Браћевац, која су после Првог светског рата припала Неготинској Крајини. На западној страни ове области су високи планински венци Мироча, Дели-Јована, Великог Гребена и гребена планине Стола. Овај венац чини границу према области Пореча, док је развође Дели-Јованове косе између Беле Реке и Јелашичке Реке на југозападу граница према области тимочке Црне Реке¹).

Главни град у овој области је Неготин. Варошице су: Рајац, Салаш и Брусник. Област има преко 40 села, и то: Брестовац, Буковче, Брза Паланка, Браћевац, Видровац, Вељково, Вратна, Глоговица, Дупљане, Душановац, Дубочане, Јасеница, Јабуковац, Кленовац, Карбулово, Купузиште, Ковилово, Кобишница, Метриш Малајница, Мала Каменица, Мокрање, Поповица, Плавна, Прахово, Речка, Рогљево, Радујевац, Река, Смедовац, Сиколе, Самариновац, Слатина Србово, Тамнич, Трњане, Уровица, Чубра, Црномасница, Злокуће, Штубик и Шаркамен.

По својој саставу становништво ове области је српско и влашко, досељено испреко Дунава, из Румуније.

Ова област чини једну географску и привредну целину у којој се политички и привредни живот развијао прилично одвојено и различито од живота у осталој Србији. Због прилика крајем 18 и почетком 19 века, које су овде биле много сношљивије него у другим крајевима Србије, пошто је Неготинска Крајина под Турцима припадала Видинском пашалуку и имала извесну аутономију. Ова област је имала посебне повластице од султана, и њоме су управљали кнезови од којих је један имао седиште у Неготину.²)

У то време Неготин се поред „Гургусовца“, данашњег Књажевца, помиње као главни трг на изласку из тимочке долине. Поред

живе трговине, у њему се развијају занати и он постаје жив занатски центар и одржава трговачке везе с Бугарском, Румунијом и Солуном.³⁾

Поред поткивачког, воскарског и казанског, као главни развија се кожухарски занат. У много мањој мери развијени су пушкарски, седларски, златарски и бојаџиски занат.

За време Турака и после њихова одласка из земље кожухарски занат у Србији обављају само Срби, изузев Неготинске и Тимочке Крајине, где се поред Срба овим занатом баве Бугари и Румуни.

Под Турцима а и после њихова одласка, Неготин је један од важних кожухарских центара у Источној Србији и бележи своје „златно“ доба у времену до Балканског рата, откада полако слаби као и остали занати у овој области.

У „старој чрашији“ биле су око 1885 године 34 кожухарске радње. Тома Првуловић, кожухар из Неготина, рођен 1861 године у Шипикову. Срез крајински (тада под Турцима), учио је занат у Видину код свога кума Јордана Флорова, такође рођеног у Шипикову. Прешао је у Неготин кад је имао 16 година и ступио на рад код кожухара Моме Дамњановића, родом из Вукове Слатине — Лом, сад Бугарска. Радио је после код Филипа Томића, родом из Бугарске, а затим код Стојана Првуловића, родом из села Црномаснице, Срез крајински. Калфенски и мајсторски испит полагао је у Неготину, где је отворио радњу 1886 године. У то време, кад је Тома отворио кожухарску радњу, у Неготину је било старих мајстора кожухара са својим радњама. Тада су већ чувени старији мајстори: Миленко Миленковић, устабаша кожухарског заната, родом из села Грци код Видина потом Јован Црноборац-Маринковић*), родом из Самариновца, Срез крајински, који је доцније напустио занат и бавио се трговином жита и соли. па Анђел Касапић, родом из Неготина, Алекса Касапић, брат Анђелов, из Неготина, Стан Лападатовић, родом из Велике Јадикове. Срез Крајински, Јанко Станковић, родом из Рајца, Срез крајински Живул Боџић, родом из Рајца, Срез Крајински, Н. Манојловић, родом из Зајечара. Милутин Станковић, родом из Зајечара, Марин Динуловић, родом из Табаковца, Срез Крајински, Стан Јовановић, родом из Велике Јасикове, Срез Крајински, Јон Гиџић, родом из Михајловца Срез Крајински, Павле Сајдановић, родом из Речке, Срез Крајински, Илија Владисављевић, родом из Доњег Милановца, Марин Баџика, родом из Велике Јасикове, Срез Крајински, Слава Вицеларевић, родом из Неготина Тодор Видинлија, родом из Видина,

*) Био је чувен газда у Неготину. Назван је „Црногорац“ по другој жепи Црногорки. Имао је два брата, Ђорђа и Илију, такође кожухаре у Неготину.

Вељко Павловић, родом из Мемедовца, Видинско, Камен Тодоровић, родом из Мемедовца — Видинско, Камен Првановић, родом из „Ломско“, Филип Томић, родом из Берковице, Лом — Бугарска, Прван Нановић, родом из видинског краја, Станоје Динуловић, родом из Табаковца, Срез Крајински, Михаило Крстић, кожухар — лисичар из Пирота, Димитрије Николић кожухар — лисичар Неготин, Станоје Петровић из Неготина, Павле Тричко, родом из Неготина, Алекса Зајгановић, родом из Радујевца, Срез крајински, Станко Ђорђевић, родом из Балије — Брегово, Бугарска, Алекса Динић, родом из Копривнице, Срез крајински и Димитрије Јовановић, родом из Неготина.

Према горњим подацима добивеним од кожухара из Неготина, поглавито од кожухара Томе Првуловића, који је и данас још жив, и његова сина Мике Првуловића, такође кожухара, види се да је овај занат један од веома старих заната и да су живе трговачке везе с Видином довеле у Неготин прве кожухаре, старе видинске мајсторе који тај занат обављају с нашим мајсторима, којих има све више у Неготину после ослобођења Тимочке Крајине.

Почевши око 1900 године овај занат помало опада као и број занатских радњи. Према писаним статистичким подацима из 1912 године највише кожухарских радњи у то време има Пирот (28) па Неготин (25), Пожаревац (11), Књажевац (9)⁴. Види се да је број кожухарских радња у Неготину опао. Према броју кожухарских радња у то време Пирот стоји испред Неготина, али он, иако један од центара Источне Србије, поред Неготина и Пожареваца нема те трговачке важности нити је на гласу као ова два прва центра.

Ова грана занатства била је веома важна како по бројности својих производа тако и по распрострањеној продаји њиховој. У Неготину су израђивани кожуи и шубаре за срезове: Зајечарски, Поречки и Кључки, иако су ови срезови имали своје кожухаре. Неготинске шубаре су се продавале чак до Македоније. Поред ове потрошње у земљи прилична потражња неготинских кожуха била је у Румунији. Иако су наши мајстори ишли у Румунију ради упознавања и усавршавања заната, румунски кожуи нису куповани код нас стога што је штава наших кожуха била много отпорнија и боља од штаве румунских мајстора. Румунски кожухари штавили су коже у млеку, због чега је кожа постајала пунија и за рад тежа, док наши мајстори штаве у шишарци, која чини кожу чвршћом а не мења јој дебљину, па је због тога кожа погоднија за рад.

Наши мајстори нису примили њихов начин штављења али су у кроју и називу прихватили и одомаћили неке њихове кожухе и украшавање, те су тако умногоме утицали на израду кожуха у Неготинској Крајини.

Да се у Неготину развије кожухарски занат и створи један од важних кожухарских центара Источне Србије, допринели су начин

привреде, погодни климатски услови и развијени кожухарски занат суседних земаља.

Ограђена планинским венцима с једне стране, а отворена према Дунаву с друге стране, ова област је изложена ветровима који дувају у свим правцима, тако да захватају сва насеља преко целе године. Поред „горањка“, који дува с планина, а који је тако јак да често носи слабије куће и кровове јачих зграда, дува и кошава преко целе године и доноси веома честе временске промене. Уз ова два главна ветра има и других као што су „зао ветар“, „пречац“, северац и југ. Због тога су ретки дани с тихим временом.

Овакве климатске прилике тражиле су сигурну одећу за заштиту од хладноће, а богатство овога краја у овцама дало је материјал. Стари људи веле: „Било је вазда помало поветарца а помнога оваца, па се није могло без добријех кожухаца.“

Кожух се носио преко целе године као основни хаљетак и замењивао је сваку горњу одећу, па и онда кад је повећана израда сукнених хаљетака. Носило га је и мушко и женско, и старо и младо у селу и граду.

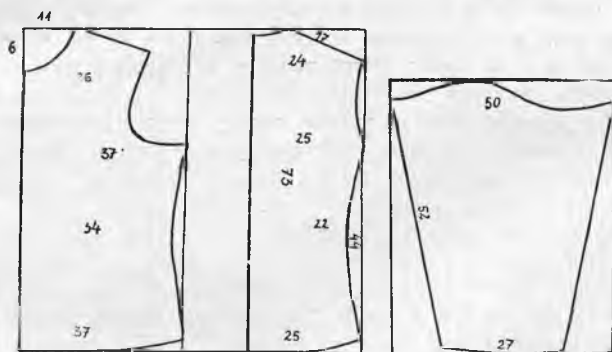
Најстарији кожуси. — Од штављене овчје и јагђеће коже израђивани су мушки и женски кожуси и шубаре. Најстарији кожуси који се памте у овоме крају и мушки и женски били су „правог“ кроја, дужи од данашњих и оних кожуха који су израђивани између Балканског и Првог светског рата. Кожуси су били бели — „беле израде“ и „прави“, а то ће рећи без наглашенога струка, с дужином (низ леђа) која је код мушких кожуха прелазила 90 см. Женски су били обично за 5 см краћи. Израђивани су и мушки и женски с рукавима, звани „минтани“, и кожуси без рукава, а украшавани су нашивцима — апликацијама од црвене чохе, у облику петолисних цветова. Ови су цветови исецани слободном руком, што је обично радио мајстор, лепљени на кожух лепком званом „базгалом“, од куваног белог брашна с водом, а после тога опшивани „дугим бодом“ (пружени бод) за лице кожуха. Стављани су на горњи део кожуха, на леђа и предње делове, пешеве, а често и на стране — бочно, и на рукаве кожуха. Било је крупнијих и ситнијих цветова и обично су стављани по два до три у групи. Појединачно, једним цветом украшавани су рукави изнад шаке, са спољне стране. У средини сваког цвета ушиван је „чулак“, од ниско шишане вунице у боји, округао, у облику дугмета. Овакав украс на старинским кожусима звао се „тлпар“. Од јаке до струка спуштани су „филинцири“ или „феленцири“ од црвене чохе. То су право сечена парчад чохе, широка 3 до 5 см, на једном и другом пешу, дуж закопчавања. Поред филинцира су некад спуштани нашивени цветови од чохе. Кожух се закопчавао на „пекље“, прављене од танко сечене „ире“ — кожиде. Пекље су пребациване преко дугмади, која су била „проста“, од увијене коже,

или су пак прављена од вунице, ниско шишана, слична „чупцима“ у средини цвета. Јака, оковратник, на овим кожусима била је мала и права — „дубећа“ или је уопште није било, те је око врата текао „опшав“ од беле „ире“ или чохе, што је био ређи случај. Рукави су били широки, прави и ниско углављени на спаднутим пораменицама. Чешћи су били кожуси без рукава.

Сл. 1. Мушки и женски кожух — „минтан“ шки кожух без рукава звао се „грудњак“.

Он је нешто краћи од минтана и закопчавао се по средини груди. Опшивен је белом јагњећом иром — танком кожицом — око врата и по дну. Скоро редовно је без шара.

Сл. 1а. Мушки и женски кожух — „минтан“

Женски кожух без рукава звао се *дорамче*-, *дуланче*-. Оно је краће од минтана — кожуха с дугим рукавима. По кроју је „право“, са закопчавањем као код минтана или с додатком коже на једном пешу у виду копчалука, на коме су усечене рупе за дугмад. Израђивано је *дуланче* с *лисичином* око врата и на грудима, затим *дуланче*

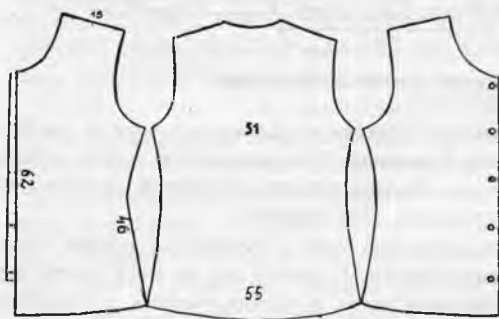
ошивено са „загоре“ (кожом од јагњета младунчета, доцкан ојагњеног) и „просто дуланче“ — без икаквих украса (сл. 2). Према кроју кожуха Мике Првуловића из Неготина (сл. 2а.).

Посебног је кроја женски кожих „кацавејка“ са дугим а у раније време с половином рукава, до лаката. Она је нешто краћа од минтина, али има наглашен струк. У доњем делу леђа уметнут је на средини клин који проширује доњи део кожиха. Јака је мала и усправна. (Сл. 3. по кроју кожиха).

С обзиром на састав становништва, које је у овим крајевима српско и влашко, било је кожиха које су носиле само Српкиње и кожиха које су носиле само Влахиње. Тако су „дуланче“ с лисичином куповала и носила само српска села у околини Неготина док су „просто“ дуланче носила села у Поречу. „Кацавејку“ с лисичином куповала су и носила само влашка села у околини Неготина. Овај је кожих и именом и кројем пренет из Румуније. Пренели су га сами досељеници а очували сами кожихари

Сл. 2. Женски кожих без рукава — „дорамче“

Сл. 2а. Женски кожих без рукава — „дорамче“

који су одлазили на усавршавање заната у Турн Северин и Букурешт. Носиле су га и искључиво Влахиње.*)

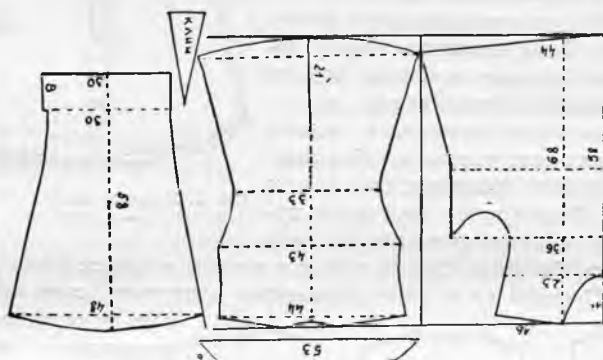
Посматрајући развој кроја кожиха у овој области може се поуздано рећи да је кацавејка својим кројем утицала на формирање кроја женских кожиха у Неготинској Крајини уопште, тако

да после 1885 године, кад почиње бојење кожиха дудовом печурком у тамније смеђу боју и украшавања с црним каишима од мушеме и

*) Назив „минтан“ и „кацавејка“ су, по причању неких кожихара, руски. Они су чули од својих мајстора који су за време ратова били у Русији, да су тамо видели „кацавејку“ и „минтан“. Из Русије су пренети у Румунију, а одатле, насељавањем Влаха, к нама.

„ире“ готово сва села носе кожух по кроју „кацавејке“. Дуланче, доцније „дорамче“, добија такође клин у доњем делу леђа, али нешто блажи. Овај крој постаје главни у целој Источној Србији, изузев Пирота с околином, с мањим и већим додацима наших мајстора тако да Пожаревац с околином поред додавања једног клина, „аркице“ — „репа“, у доњем делу леђа додаје још и „пешевчиће“ — клинове на предњим деловима кожуха, што још више шири доњи део кожуха. „Удара“ и каиш у струку, испод кога могу понекад бити уметнуте и по две аркице на странама.

У овој области ношени су и дуги бели кожуси који су мушкарцима допирали до пета, а код жена нешто краћи. Ношени су највише на десној страни Тимока: Црномасници, Браћевцу, Алек-

Сл. 3. Женски кожух — „кацавејка“

сандровцу, Ковилову, Великом Јасикову и Шипикову, која су до Првог светског рата припадала Бугарској. У саставу наше земље остала су до 1941 године, кад су од Немаца предата Бугарима. Поново су ослобођена и припала Југославији 1944 године.

Због трговачких и политичких веза с Бугарском ношња ових села примила је нека њихова обележја, али се она не могу узети као неки јачи чинилац у формирању кроја и израде кожуха у Неготинској Крајини.

Новији кожуси. — Бојеним кожусима после 1885 године потискује се „бела“ израда, а с њоме нестају и нашивци — апликације од дрвене чохе.

Крој женских кожуха се мења утолико што се струк истиче додавањем „аркице“ или „репа“ испод струка на средини леђа. Једини украси су црна мушема и црна кожа. Минтани постају краћи, а на предњим странама, дуж закопчавања, пришива се „прост“ копчалук, једноставно парче коже пришивено за један пеш на коме су

усечене рупице за закопчавање. Дуж копчалука се спуштају црни каиши „филинцири“, такође „прости“. То су право сечена парчад мушеме или коже која се спуштају дуж закопчавања на оба пеша пришивена руком за кожух. Тако је било све до 1910—1912 године. У то време филинцири нису више просто пружена парчад мушеме или коже него се редовно с једне стране исецају у „јабучице“ (то су округлине које се у прво време опшивају на кожуху руком, а доцније се пришивају машином с неколико „штепова“). Јабучице су главна шара на женским и мушким кожусима у овој области. Оне могу бити веће и мање. „просте“ и „физоване“ (сл. 4 и 5), а то ће рећи — избушене зумбом у три или пет рупа, испод који се ставља „подмет“ — кожа у другој боји, управо у онолико боја колико је рупа на једној јабучици. На исти начин „физују“ се и филинцири као и све јабучице на кожуху. Поред филинцира спуштају се „крецани“, зупчасти каиши. Они могу бити накрецани с једне или с обе стране и прошивени тако да „крецке“ стоје слободно и чине украс на кожуху (сл. 6). Кожух је редовно опточен каишем или крецкама. На доњи део рукава, изнад шаке, ставља се шира „оптока“, шири каиш од црне мушеме или коже, а тако и око врата.

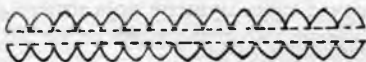
После Првог светског рата обраћа се много већа пажња украшавању кожуха, док крој остаје непромењен. Посебно се води пажња о закопчавању-копчалуку. Јакици и аркици или репу. Копчалук није више прост. Он се углавном сече у „шпицеве“ или на „јабукe“. Копчалук је један од главних украса на предњим деловима кожуха. Он може бити с „подметом“, танком кожом у боји која се ставља испод горње. Она је обично „накрецана“ и црвена, док је горњи део копчалука црн и „најабучан“, исечен на округлине с просеченом рупицом у свакој или свакој другој; што зависи од величине округлина. Јабукe се опшивају машином неколико пута концем у боји, што такође служи као украс на копчалуку (сл. 7. Муз. пред. Ин. бр. 20586). Испод копчалука је „залистак“ — парче коже пришивено за копчалук које лежи између пешева да би се кожух боље затворио. Он може бити „прост“ и „четисан“, опшивен црном кожицом тако да служи као украс кад је кожух отворен (сл. 8.).

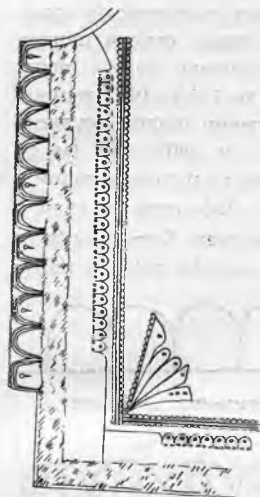
Сл. 4. Орнаментат „јабучице“

Сл. 5. Орнаментат „физоване јабучице“ — назумбана кожа са подметом

Сл. 6. Шара „крецке“ — назупчана кожа

Сл. 7. „Јабучице“ опшивене-штеповане шивањом машинном

ци“, који су на округлини шири, а испод руке су сасвим узани. На лактовима су „колчази“, шири парчад црне мушеме која штите лакат од цепања а уједно украшавају рукав (сл. 10. Инв. бр. 20187).

Овакве кожухе после Првог светског рата ради Кучево, Петровац и Свилајнац, само с много крупнијим јабучицама.

Мушки грудњаци у Неготинској Крајини у новије време раде се на закопчавање под мишком и на рамену у облику прслука с реверима од кромиране коже. Бели кожуси су рађени за време Другог светског рата, а данас се раде само по поруџбини.

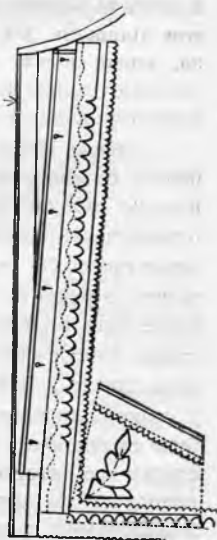
За дорамче и мушке грудњаке узимају се најчешће јагњеће коже. За један такав кожух потребне су две јагњеће или једна овчја кожа с малим додатком. Додатак се рачуна тако да се на десет грудњака од овчјих кожа дода још једна, једанаеста, као додатак. Јагњећи грудњаци су сукпљи, и мекши и топлији, јер боље прилежу уз тело. Обично их траже млађи.

Треба нагласити да је било покушаја уно-

Јака се мења. Поред обичног „опшивача“ и мале „дубеће“ — усправне јачице кроји се поглавито на женским кожусима „шпиц“ јака црна од ниско шишаног крзна, опшивена иром у боји обично жутом. Испод јаке спушта се поред копчалука крзно с ниском длаком — „ердељ“ или „кример“, које опточава цео кожух.

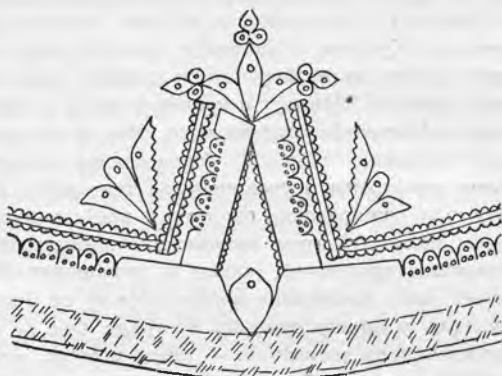
„Аркица“ или „реп“ (клин) је богато украшена. Поред узаног опшивања црном кожом или мушемом, аркицу прате „јабучице“ просте или „физоване“, затим „кречке“ и понеки стилизован лист на врху аркице такође физован. Доњи део аркице завршава се шпицем“ и једном јабучицом у њему (сл. 9. Инв. бр. 20386).

Поред ових украса на кожуху су редовно пришивени црни уски каиши на рукаву, леђима и странама. Ти каиши покривају шавове уметнутих парчади. На раменима, на саставку рукава су каиши „рамења-

Сл. 8. „Залистак“ комадић коже испод копчалука

шења новина при изради кожуха овога краја. То је било око 1900 године, кад у Неготину долази кожухар Ђока „Сремац“, који доноси нов начин украшавања кожуха вуницом и огледалцима. Ову новину прихватили су млађи купци, и то на кожусима без рукава, док су старији људи остали при уобичајеној изради. Ускоро је Ђока „Сремац“ морао прићи старом начину израде неготинских мајстора пошто су они чинили компактну целину и у њихову средину је тешко продирало нешто неуобичајено.

Сл. 9. „Аркица“ — „реп“ — уметак испод струка на леђима

За овим је дошло примање „дрне гране“ која се израђује на пожаревачким кожусима, као главни орнамент тога краја. Ова је грана прихваћена само делимично. Цветови се пришивају машином а не „тиршете“ се, тј. не опшивају се зеленом иром, као што се то ради у Пожаревцу и околини.

Сл. 10. „Раменаџи“ и „колаџи“ — комадићи нашивене коже на раменима и лактовима

Кожухари Неготинске Крајине нису никуд одлазили у унутрашњост Србије. Изучени сељачки синови враћали су се у своја села, где су на своме имању радили а код куће истовремено обављали кожухарски занат.

Синови занатлија у граду који су научили занат, обично код својих очева, продужавали би занат наслеђујући очеву радњу.

Најстарији кожуси у Пожаревцу и околини. — Ништа мањи а много развијенији центар Источне Србије је Пожаревац с ближом и

даљом околином (Смољинац, Баре, Каси До, Сираково и др.). Овај је крај дао веома разноврсну израду кожуха и по кроју и по украшавању. Ово долази стога што се занатлије овог краја мешају са занатлијама других области. Одлазе у Шумадију, затим „преко“ (у Банат), у Румунију и Мађарску, те не чине затворен круг као кожухари Неготинске Крајине. Занатлије односно кожухари Пожареваца и околине одлазе на страну, али и примају кожухаре који долазе у њихову средину. Примају и новине у кроју и изради и израђују кожухе које и удаљенији крајеви носе. Због те разноврсније израде имају и већу потражњу и продају. Кроз велику разноврсност дошло је до великог одабирања и усавршавања тако да су пожаревачки мајстори и мајстори пожаревачке околине у кроју и изради кожуха „на рекло“ и на „шосеве“ затим орнаментом „црна грана“, „подгушњак“, разноврсним кројевима јакица и украшавањем „тиршетење“, „физиовање“ дали специјалне израде које су се прошириле на Шумадију и на даљу и ближу околину Београда. Ове су области примиле крој и начин израде делимично — негде у већој, негде у мањој мери, с додацима свог локалног. Тако су пожаревачки, смољиначки и други кожуси пожаревачке околине остали издвојени и по кроју и по прецизности израде орнаменталних мотива, који се у овом крају још израђују само руком.

Да Пожаревац с околином постане тако јак кожухарски центар допринели су слични економски и климатски услови као у Неготинској Крајини. Пожаревац с околином изложен је jakim ветровима особито кошави, која дува сјесени и зими веома јако и северцац који није много блажи те појачава зиму овог краја.

Ова област, по великој и развијеној трговини затим извозу и увозу, што долази од великог богатства у земљорадничким производима који се са свих страна сливају у Пожаревац, спада у најродније и најбогатије крајеве Србије, те је имала услова за развитак свих грана привреде. У Пожаревцу купују кожухе срезиви Млавски и Моравски (од Мале Крсне до Велике Плана). Долазе купци из Кучева, В. Градишта, Голупца и Жагубице с околином, па Крушевац с околином и трстенички крај. Овај крај није никад имао кожухара, а и данас га нема. Из ове области долазили су трговци куповали готове кожухе „са лагера“, односили на стотине комада и продавали их у своме крају.

Најстарији кожуси у овоме крају били су од беле штављене овчје и јагњеће коже, „прави“, без „украјања“ у струку. Опшивени су само белом „иром“. И мушки и женски су рађени по истом кроју, с рукавима и без рукава. Предњи делови кожуха зову се „талови“ или „пешеви“, а леђа „арка“. Око врата је „јака“. Рукави су прави и широки, ниско углављени. Предњи и задњи делови кожуха зову се

још и „стан“. Тако се вели да је јака пришивена за стан или је одвојена од стана.

Мушки су кожуси били дуги најмање 70 а женски 65 см. Краћих није било, док су дужи прављени према жељи купца. Сви су затварани на „пекље“.

Поред ових кожуха рађене су „опаклије“ и „бундаши“. Опаклије су биле дугачке до земље, без рукава. Оне су се огртале на плећа, док су бундаши имали широке рукаве. Јака је на opakлији и бундашу била широка 30 до 40 см, а џепови су били усечени. Израђивани су од „маторих“ кожа, а за једну opakлију или бундаш требало је шест великих кожа.

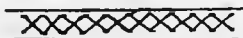
Сл. 11. „Лозица“ — кожаца за опшивање цветова — „оптока“

Сл. 12. „Физовање“ — просецање коже

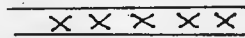
Око 1912 године ретки су бели кожуси Уколико их има праве се од јагњеће коже и носе се под кошуљом. Раде се по поруџбини, за млађе људе у граду, а понегде и у селима.

Ове обично носе момци и зову их „малим“ кожущетом. Преко њега се често облачи други кожух. Бојени, „жути“ кожух, много је светлији од кожуха у Неготинској Крајини. Украшавају се „кожном цифром“ — цветовима од разнобојне коже, с огледалцетом у средини сваког листића. Ти су цветови опшивани „лозицом“ (сл. 11). То је уско сечена пунија кожаца у боји, која се при-

Сл. 13. „Зупчање“ — вез на кожи са концем у боји

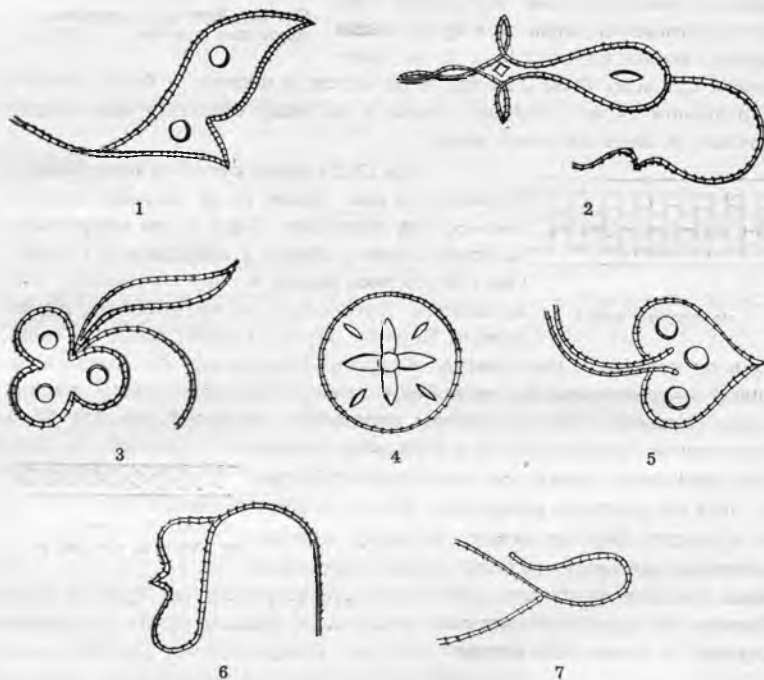
шива око цвета тако да се конач пребацује преко игле на једнаким размацима. Конац је обично супротне боје од лозице, те поред причвршћивања цветова служи као украс. Пре опшивања цветови се на лепе „базгалом“, „џицварицом“ од куваног белог брашна, на одређеним местима кожуха. У средину цвета је стављен „чупак“, а после 1919 године „гомбица“ (кожно дугме). Правила се на тај начин што се од коже исецао мали круг, који се средином натакне на врх игле. С доње стране се потпали шибица и брзим окретом руке око пламена ивице круга се повију унутра те се формира округло дугменце. Једним бодом кроз

Сл. 14. „Зупчање“ — вез на кожи са концем у боји

средину „гомбице“ пришива се у средини цвета. Филинцири су „физовани“ у неколико боја на тај начин што се кожа на филинциру просеца ножем и кроз просеке се провлаче разнобојне кожице и преплићу у коцкице (сл. 12). Ово је веома омиљена техника код Румуна. Код нас је много траже Власи, али је временом, после 1918 и 1919 године, ова техника изашла из области Источне Србије и прешла у Шумадију, смедеревско Подунавље и ближу околину Београда. Тако

је веома честа и на мушким и на женским кожусима у Србији уопште. У Војводини пак овом техником се украшавају дуге хаљине од чохе — овчарске кабанице, поред обавезне и разноврсне примене на кожусима. Кожуси се украшавају и „зупчањем“. То је покрстица (X) урађена концем на кожи у боји. Она може бити обична, а то је кад се покрстица врховима не додирује (сл. 13), и „дупло зупчање“ (сл. 14), кад се врхови покрстице повезују.

Сл. 15. Орнаменти „Црне гране“: 1 — „бубрег“, 2 — „пупка“, 3 — „листића“, 4 — „кружића“, 5 — „срце“, 6 — „лозица“ и 7 — „брк“.

Најкарактеристичнији орнамент на кожусима овог краја је „црна грана“ састављена од „бубрега“, „пупке“, „листића“, „кружића“, „срца“, „ланца“ и „брка“ (сл. 15). Она се ради искључиво од црне мушеме или сјајне црне коже и то у недостатку мушеме. Црна грана је прво била опшивена лозицом, а од 1912 године она се само „тиршети“, тј. опшива се уско сеченом кожицом зелене боје која се пришива тако да се конач не види. Подухвата се иглом с наличја тако да изгледа да се кожаца поврће (сл. 16.). За овај начин рада, за

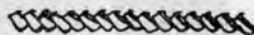
„тиршетење“, припрема се кожица на специјалан начин. Учини се јагњећа кожица па се влажна стави на „разбој“, дрвени рам. Затим се затегне и после прахом од бакра. После овога кожа се трља нишадором (NaN_2O_3) док не запени па се ставља у хлад да се суши а место сушења се подлије водом да буде влажно да би сушење дуже трајало. осушена кожа се очисти од праха и добија се јасно зелена кожа која служи само за тиршетење. Овако припремљена постаје папирста, танка и погодна за опшивање.

Власи овога краја носе радо црну грану без тиршета. Таква је пренета у Петровац на Млави и његову околину. Црна грана има своје различито име према месту на коме се пришива. Ако прати филиндрине зове се „куке“, под гушом је „подгушњак“ или „велика грана“ (сл. 17). Ако се ставља од струка према горе обично се комбинује с другим украшавањем и зове се „мала грана“.

Сл. 17. Орнаменат „велика грана“ — „подгушњак“

испод плећа правећи посебан крој. Оба клина су опшивена узаним црним каишем, који може бити „тиршетен“ (опшивен зеленом кожицом), Спреда су испод закопчавања на једном и другом пешу додати клинови — „пешевчићи“, који проширују кожух спреда. Јакица је од крзна са ниском длаком, „кримера“ или „ердеља“, опшивена концем у боји. Дуж копчалука су „куке“, крзно и обавезно два

Сл. 16. Специјално опшивање цветова зеленом кожом — „тирше“

Црна грана се исеца из мушеме на тај начин што се мушема превије напола, с лицем окренутим унутра. Маказама се исеца шара просто руком. Истовремено се исецају обе стране симетричне гране. Мушема се тако залепи да нема померања и цветови су симетрични, док се код коже морају увек накнадно прављати после исецања, јер се кожа не „покрива“ добро.

Од 1912 године има женских кожуха с благо наглашеним, тешњим струком. То је кожух „на рекло“. У доњем делу леђа су два клина или „аркице“ које се сужавају до струка, одакле се уским каишем продужавају до

Сл. 18. Женски кожух „на рекло“ —
сличан рекли

у Србију крајем 18 века стране занатлије и њихове жене, које су носиле такве блузе, а с друге стране, у време аустро-турских ратова становништво овога краја, особито из Поморавља а међу њима много Пожаревљана, прешло је у Банат, где су као „пожаревачка општина“ тражили од Аустрије да их помогне. Влада их је преместила дубље у унутрашњост Баната.⁸) После Кочине Крајине неке од избеглица су се вратиле, а многи су и остали. Они који су остали и они који су се вратили примили су и понели много од начина живота и одевања, те је тако и „рекла“ и овим путем доспела у наше крајеве и

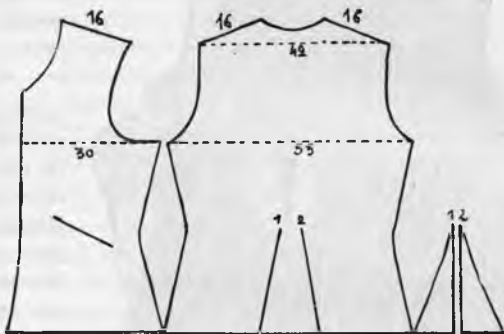
цела у струку (сл. 18, 18а, 18б, Инв. бр. 20481). Ако је овакав кожух украшен само „ердељем“ или „кримером“, без црних каиша и тиршета каже се да је урађен „дрњавином“. Овакве кожухе траже и радо носе Влахиње (сл. 19, Инв. бр. 20567).

Овај крој кожуха „на рекло“ потсећа на рекле — блузе шивене од фабричног материјала, које су носиле „пречанке“. Блуза — „рекла“ ношена је, а и данас се носи у Мачви, по градовима и селима, и с истим именом. Носила се и у другим градовима Србије, као саставни део свакидашње градске ношње. У градовима су се обично шиле од црне или тамне материје, а по селима пречанским и мачванским шивене су од сваковрсне материје. Ову су „реклу“ донеле

Сл. 18а. Женски кожух „на рекло“ —
сличан рекли

утицала на крој градског и сеоског хаљетка. Доцније, почев од 1900 и 1912 године по угледу на њу израђује се и кожух „на рекло“ где и само име говори да је рађен по кроју рекле, односно блузе која се већ увелико носила у нашим крајевима. Кожухе „на рекло“ израђује и Свилајнац и Петровац. Испод струка, на средини леђа, убацују се два мања клина која досежу до струка те проширују доњи део кожуха. Овај су крој примили од пожаревачких кожухара. У новије време овде се раде кожуси с „вађеним“ струком, тј. просецају се леђа уздуж тако да се у самом струку увуче или исече односно укроји струк. Шав на леђима се „четише“ — обрubi кожицом у боји, тако да је истовремено и украс.

Сл. 186. Крој кожуха на рекло

Од мушких кожуха много се траже „подмишњаци“. кожуси без рукава. Затварају се под левом „мишком“ (мишицом или пазухом) и

с три дугмета на левом рамену. Млађи људи при раду веома често откопчавају дугмад на рамену тако да рамењаче падају слободно. Ово много користи зато што се човек при кретању не зноји тако много као кад су дугмад на рамену закопчаана. Украшава се са црном граном с тиршетом и крзеном јаком на скупљим кожусима, или обичним опшавом око врата на јевтинијим. Ови кожуси су „вађени“ са страна — на боковима, те су предњи и задњи део и лучног облика (сл. 20 и 20а. Инв. бр. 20480).

Сл. 19. Женски кожух „на рекло“ са „дрњевином“ — опточен црним крзном

У Пожаревцу се најбоље радило око 1912 године. Живко Јеремић, кожухар из Пожа-

Сл. 20. Мушки кожух „подмишњак — закопчан под пазухом

враћене се јаке пришивају за стан, док су повијене слободне. Најчешћа је јака на „шпиц“, „четисана“ кожицом у боји. Поред тога се кроје „усправне“ — „дубеће“ и „полегнуте“ јаке. Полегнуте јаке су доста широке и везане за стан тако да се не одвајају од њега. Обе ове врсте јака зову се и „перваз“.

Мушки кожуси су разноврснији по кроју него досад. Иако је „подмишњак“ најомиљенији кожух

ревца, отворио је радњу 1912 године. Он каже да је највећа потражња кожуха била у то време, а да су се најлепши и најразноврснији кожуси израђивали после Првог светског рата (1918 г.).

Струк на женским кожусима се јаче истиче сечењем кожуха у струку. Кроји се кожух „на шосеве“. Ради се с рукавима и без рукава. Испод струка су кружно кројени делови — „шосеви“, којих може бити од два до пет, док се горњи део кожуха кроји као „на рекло“. Кожух добија у струку црни узани каиш, којим се опасује део кожух (сл. 21). Овако кројен кожух истиче струк и „одудара“ од сукње. Нарочито га траже Влахиње. Копчалуци се много украшавају као и „залисци“ испод њих.

Јаке су разноврсније: „повијена“ и „повраћена“. Повијена је јака на „шпиц“, „четисана“ кожицом у боји. Поред тога се

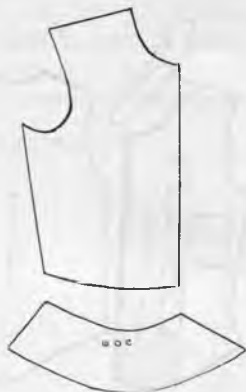
Сл. 20а. Крој кожуха подмишкањан на једној страни (крој)

без рукава праве се поред њега и „замињачи“. И они су без рукава, нису просечени на средини, него се један пеш „замине“ испод другог, прелази један преко другог (сл. 22 и 22а). Ову врсту кроја кожуха траже и носе села преко Мораве: Лозовик. Осипаоница, Велико Крњево и др. — села до Велике Плана и Смедерева. У Смедереву, Гроцкој и околини ови кожуси се зову „прекрстачи“. У непосредној околини Пожаревца ова врста кожуха се мање тражи, али се они раде „за лагер“ као и сви други кожуси — за купце који наиђу и траже такве кожухе.

У Пожаревцу с околином више се тражи *кожух „на страну“* (сл. 23. и 23а) Инв. бр. 20569). Зове се тако што се закопчава на једној страни груди тако да се под јаком копча с копчом, а даље се затвара на копчалук са залисском. Спреда се кроји „раван стан“, док су леђа с блажим луком у доњем делу. Око врата је редовно „шпиц“ јака од крзна опточена иром у боји, поглавито жутом. Испод „шпица“ се „ударају“ „куке“ или део велике црне гране и један цеп на широј страни. Ова врста кожуха пренета је у Шумадију и кројем и израдом. Црна грана на овом кожуху се отирше-ти исто као у Пожаревцу само је у Шумадији добио име „криво-пешлија“. Може се приметити да Шумадија чешће прави округлао изрез око врата са крзном опшивеним у округлини, док Пожаревац ставља „шпиц“ јаку.

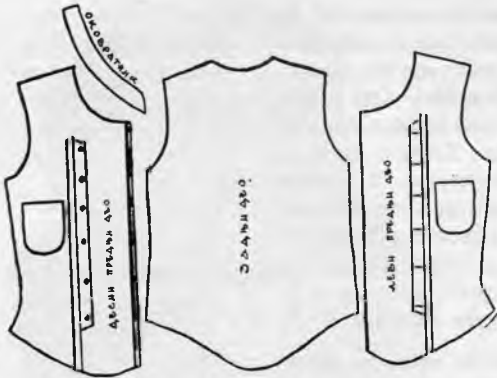
Сл. 22. „Замињач“ — мушки кожух са преклапањем пешава

Сл. 21. Део женског кожуха на „шосеве“ (на струк) — доњи део кожуха

Мушки грудњаци, „подмишњаци“, „замињачи“ и кожуси „на страну“ „вађени“ су на боковима, и то вађење може бити веће и мање, што значи да су предњи и задњи стан дужи или краћи, односно са мањим или већим луком у предњем и задњем делу кожуха. Дужи лукови односно дужи предњи и задњи делови кожуха или кожуси с „дубљим вађењем“ како

Сл. 22а. „Замиљач“ — мушки кожух са преклапањем пешева

се то у пракси каже, раде се према жељи купца, а то је онда кад се жели да се кожух може „каницом“ опасати. Радо их носе старије особе.

Најновија појава у ово време је израда кожуха са „шљокицама“ и „тифтиком“. Тифтик је „златна“ или „сребрна“ нит, шупља кроз средину толико да може кроз њу проћи игла за шивење. „Шљокице“ су метални кружићи жути или бели, шупљи у средини. Пришивани су по цветовима на кожу и око цветова. Тифтик се исече на комадиће, једнаке дужине и приликом пришивања шљокица ставља се у средину и зашива заједно са шљокицом. Обично се на жуту шљокицу стављао бели а на белу шљокицу жути тифтик.

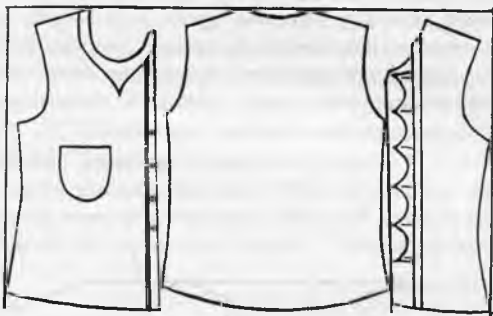
Шљокице с тифтиком појављују се на кожусима око 1919 године. Први мајстор који овако шара кожухе је Уверић Драгомир из села Брадарца крај Пожаревца. Радио је као кожухар у самом Пожаревцу. Овај рад са шљокицама и тифтиком научио је у Банату, где је боравио за време Првог светског рата. Израда је прихваћена. У почетку овакве кожухе траже највише Власи, а касније и Срби тако да није било разлике у купцима. Ова израда се задржала све до 1940 године. После Другог светског рата овај рад се није обновио

Сл. 23. Мушки кожух „на страну“ — закопчан на једној страни

због тешкоће око набавке материјала, а вероватно и због великог утрошка времена.

Поред шљокица, тифтика, „кожне цифре“ и веза с вуницом и свилом у ово време Пожаревац, Смољинац, Баре, Каси До и Сираково раде посебне украсе на кожусима зване „корбачи“ (сл. 24). Они се плету од више разнобојних ира или, како се то каже, на „више катова“, у облику врвце или гајтана. Корбачи се ушивају под вратом испод јаке, и могу се пребацивати на леђа као украси, а могу се везати под вратом да се њима затварају кожуси. Корбачи се завршавају богатим кићанкама од разнобојне ире од онолико боја од колико је „катова“ плетен корбач.

Сл. 23а. Мушки кожих „на страну“ — заклопан на једној страни

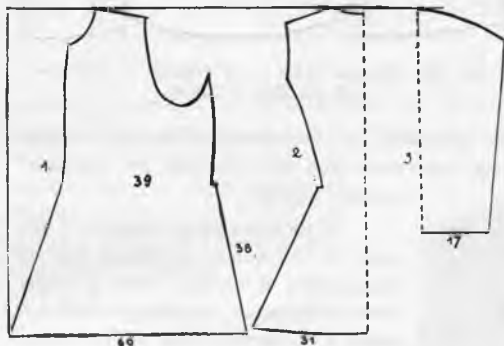
Сл. 24. „Корбач“ — украс на кожиху плетен од разнобојне коже

Нарочито лепе кожухе у изради и плетењу корбача дао је Смољинац, Каси До, Баре и Сираково. Овде се израђују најбољи кожуси у целој Србији. Од Куле до Кличевца чувен је „најситнији“ рад обављен само иглом на руке. Чувени су били мајстори ових села — више него пожаревачки. Смољинац 1912 године имао је 180 кожухарских радника, који су радили само на кожусима. Имали су толико посла да нису стизали да раде на њиви где је иначе редован случај да кожухари на селу поред свога заната обављају и пољске послове. Број радњи се постепено смањивао тако да данас Смољинац има око 20 кожухарских радника, којима је то споредни посао уз обраду имања.

У овим су селима израђивани „затворени“ кожуси, што се није односило на крој него на украшавање. Ово значи да је кожих био по-

кривен радом — украсима тако да се подлога није видела. „Кожну цифру“ комбиновали су с везом вунице и звали су тај рад „богатом граном“. На оваквим кожусима су рађени специјални копчалуци „на шпицеве“ и то дупли, тако да кад се затворе, врхови се једног копчалука уклапају у врхове другог који се налази на другом пешу. Цвегови су тиршетени „дуплим тиршем“, џепови су украшавани „ланчићима“ од лозице или тиршета, а могли су бити „ограђени јабучицама“, што значи опшивени црном мушмом исеченом у јабучице. Око рукава је био исти украс, а звао се „опшивач“.

У овим су селима израђивани „банатски“ кожуси. Веома радо су ношени и много тражени. Радили су их кожухари који су дошли из Баната, или они мештани који су учили занат у Банату. Многи су пак одлазили у Банат да купе за себе кожухе. Ови су кожуси били

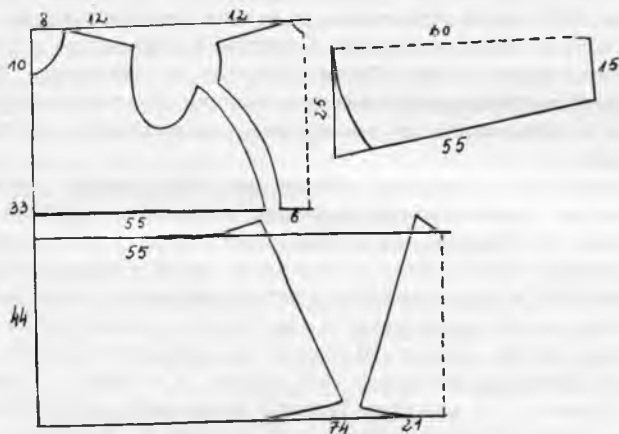
Сл. 25. Крој сремскога кожуха

цели „покривени“ или „затворени“ (украшени). Нису били равни по кроју него су имали наглашен струк, испод кога су на леђима, и то више са страна, имали укројена два набора, зване „мулије“. У струку је каиш од више боја. На леђима, од плећа према струку, спуштају се каиши с јабучицама и тиршетом. Између каиша је шара „велика грана“. На раменима су каиши, испод којих је на рукаву цвет „рузмарин“. Исти цвет је и изнад шаке. Цветови су могли бити од разнобојне коже за разлику од пожаревачких и домаћих — смољиначких на којима је углавном „црна шара“. На овим је кожусима било много украса — „корбача“ и „оптока“ од разнобојне ире. Оптока је ишла свуда око кожуха.

На многе кожухе није стављан каиш у појасу а потпуно су исти по кроју с горњим. Овакви су кожуси без каиша рађени за озбиљније и старије. Обе ове врсте кожуха су једнаке с кројем сремског кожуха у Етнографском музеју (Инв. бр. 18095, сл. 25). Слична је и „минђија“, која се не кроји на исти начин, али има исте наборе зване „мулије“ и сашивена даје исту слику. То је хаљетак до црне чоке. Носиле су га Румунке у Банату. Она је с много веза, шљокица и с корбачима платненим од разнобојне свилене пантљике. Њоме су замењени стари женски кожуси у Банату (сл. 26. крој минђије).

Главну моду и промене у изради кожуха уносили су сами мајстори кожухари. Ако желе да прикажу нешто ново и да то уведу у израду, они сами ураде прво за себе такав кожух и прођу кроз село. То чине о вашарима или сличним пригодним данима кад има много света из разних села. Употребљавају најбољи материјал и уложе највећи труд. Чим кожухар за себе уради неки нов кожух, мода је одмах прихваћена. Већ на самом вашару настаје разгледање кожуха и падају погодбе и наруџбине за исти такав.

Павле „Касидолац“, чувени кожухарски мајстор, видео је једног дана свог ранијег калфу Пашића у новом кожуху који је себи

Сл. 26. Крој женског хаљетка „миније“

спремio за вашар и на коме је радио две недеље с још једним помагачем. Пашић је шетао кроз вашар и погађао се с муштеријама за исти такав кожух. Мајстор Павле му рече: „Ниси ти никакав мајстор. Да си ти неки мајстор, не би ти данас обукао такав кожух, него би укројио један бели са белом иром, па да данас народ поручује према теби. Са таквим, ти би био готов за један дан, не би радио осам дана и брже би зарадио. Овако ти пријатељу штетиш занат“. Стари мајстор није погрешio с обзиром на то да је већ имао искуства током свог дугог рада, па је знао да се за тако силан рад није могла извући велика корист. Често се на израду једног „покривеног“ (богато везеног) кожуха утрошило по 14 радних дана, што се никада није могло исплатити с обзиром на велику конкуренцију мајстора у селу и граду и прилив мајстора са стране.

Смољинац и наведена села радила су поред кожуха опаклије и Сундаше исте по кроју као што је радио и Пожаревац. Бунде и опак-

лије су биле у овим селима веома украшене. Зато су сами пожаревачки мајстори упућивали кушце на смољиначке опаклије и бунде. И оне се раде по угледу на „пречанске“. До овакве израде долазило се угледањем на састанцима, на трговима, у пољским радовима и родбинским везама с људима из „прека“. Из прека највише из села Плочица код Ковина, долазили су сељаци да вршу „геплом“ (врста вршилице). Они су радили код неке породице Ташића у Смољинцу и у разговору се испоставило да су они у родбинским везама с газдом код кога су радили. Деда Ташића кожухара из Смољинаца и деда Васе Ташића из Плочица била су два брата. За време бекства 1813 године пребегла су обојица „преко“. Један брат се вратио а други је остао. Око 1912 године успоставило су се нове везе и обилажења. Гости су долазили у својим кожусима, а касније у опаклијама и бундама, које почиње радити и сам Ташић, кожухар из Смољинца. За њим раде то исто други кожухари у селу и околини. Нарочито се радио вез вуницом, а украшавани су шљокицама, огледалцима, тифтиком и корбачима.

Тако су се у Смољинцу стекле две врсте израде: црна грана пожаревачка, тиршетена или лозичана, и банатски корбачи и ира „на катове“. Ни банатска ни пожаревачка израда у овом крају није остала стилски чиста. Дошло је до мешања кроја и шара, али се ипак зна за оно што је чисто банатско, а што пожаревачко и околине. Тако цела Србија зна за „црну грану“ и зове је још и „пожаревачка грана“. Она се као таква ради у Шумадији од мушме и то чисто „црна грана“. У Шумадију је пренета 1921 године и то прво у Доњу Шаторњу. Пренео ју је кожухар Тихомир Ранитовић из Раче Крагујевачке, а научио је код кожухара у Пожаревцу и Смедереву, где је радио као кожухар. Дотле се у Шумадији није израђивала „црна грана“. После се раширила по целој Шумадији, само се негде тиршети као у Пожаревцу, а негде се „лозичи“ — опшива дебљом кожицом у боји.

Пожаревац, Смољинац, Каси До, Баре и Сираково с околином примили су банатску „оптоку“ или „перваз“ од крзна с кратком длаком, физовање у коцкице, шљокице, тифтик и корбаче. На банатским се кожусима пак често среће комбинација црне гране и јабучица са свима побројаним украшавањима донетим из Баната.

Кожухарство у Пожаревцу и околини као и у Неготинској Крајини имало је свој највиши успон око 1912 године и делом после Првог светског рата. Од тога времена занат постепено опада. На тржиште се слива страна роба, занатлије долазе из Аустрије и конкуренцију бољим квалитетом. У то време сродни занати се почињу мешати и прелазилити своју надлежност и сваки жели да израђује оно што има бољу прођу. Ово се јако одражава на кожухарском и ћурчиском занату. И једни и други почињу радити „бундице“ — крзнене

капуге. Најпре се код бундица крзно стављало споља, затим се окреће изнутра, а крој се мења према варошком мушком капугу. У то време наши кожухари раде „патике“ — домаће ципеле — и рукавице без прста, а касније с прстима.

Потражња кожиха се смањује ради веће замене са сукненим и фабричким хаљенима. Али поред свега тога кожухарима остају верни потрошачи и село и град, јер се кожух и даље задржава у практичној употреби као важан хаљетак. само му је израда упрошћенија.

За време Другог светског рата Неготин с околином као и Пожаревац с околином раде беле кожихе — „физоване“, зупчане с „подметом“ од хартије у боји због недостатка коже. Цела израда је само спреда дуж филинцира. Овако се ради дуго и после ослобођења, кад се кожуси веома мало израђују због рационаране расподеле и потрошње коже. Кожуси се раде само од донесеног материјала све до 1952 године, кад је поново пуштен откуп кожа. Данас се бојени кожуси украшавају много мање него до Другог светског рата. У околини Неготина се раде „јабучице“ а у Пожаревцу и околини црна грана с тиршетом, каиши и крзно, док је од банатских кожиха остало само „физовање“. Вез са вуницом, „кожна цифра“ и „корбачи“ су потпуно нестали.

Данас Срез неготински⁶⁾ у својих 49 села има свега 40 кожухара, и то у Прахову 1, Уровици 1. Малој Каменици 1, Бруснику 1, Михајловцу 1, Чубри 1, Тамничу 1, Штубику 1, Сиколу 2, Србову 2. Глоговици 2, Дупљану 2, Радујевцу 2, Поповици 3, Брзој Паланци 3, Буковчу 4, Душановцу 4, Мокрању 4 и Салашу 4.

Пожаревац са околином има свега 29 кожухара.

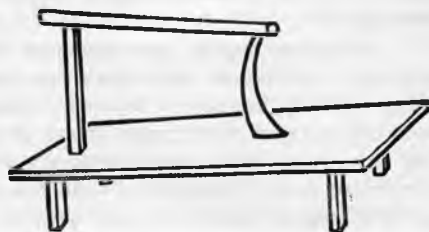
Кожухарске радње — „дућани“ — били су ниски, с дрвеним ћепенцима, са два одељења. У првом одељењу су се кројиле коже, роба слагала и продавала. Ово одељење је било богато са „лагерском“ робом. У другом одељењу које је обично из дворишта, била је радионица, у којој се кожа „учињала“ — прерађивала. У радионици је алат и судови за штављење коже: дрвена каца (сл. 27) за кисељење коже, дрвена ступа с гвозденим тучком за туцање дудове гљиве (за бојење), „калафар или коса за „лешење“ кожа (сл. 28 — употребљаван до 1900 године), „грипка“ за скидање „месине“ с кожа (сл. 29) и „теглић“ за теглење-истезање штављених кожа (сл. 30).

У првом одељењу, радионице за кројење и шивење кожиха, је овај алат: маказе, игле, напрстак, шаблони (за кројење) и „кревет“ — тезга за седење при раду; затим рафови за смештај калуца, готових шубара и кожиха. Кожуси се кроје на тезги а шију на „кревету“, дугом, ниском седалу од дасака, који је обично прекопута тезге за кројење. Често се седи и шије на тезги.

Набавка кожа. — Коже за прераду куповале су се од варошких и сеоских касапа, а било је и неколико трговаца кожом. Раније, док је Неготин био у саставу Видинског пашалука, коже су дељене мајсторима једном годишње у Видину. Био је обичај да се сви кожухари састану у Видину и да сваки мајстор изјави колико му је кожа потреба за рад. Одредила би се два-три мајстора и послала у Букурешт

Сл. 27. Дрвена каца за ки- сељење кожа

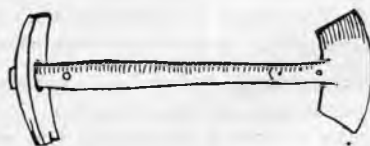
Сл. 28. „Калафар“ — „коса“ за чишћење кожа

да закупе на кланици све јагњеће коже. Ту су оне сољене, сушене на сунцу, паковане и слате у Видин, где су дељене мајсторима према потреби.

Прерада коже. — Кожухар треба да је веома вешт у припреми и штављењу кожа. Кожа за штаву се припреми на тај начин што се

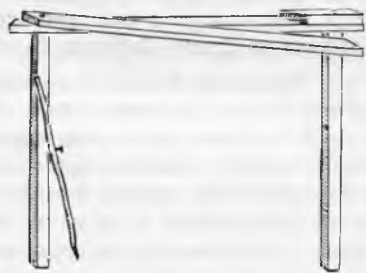
Сл. 29. „Грипка“ — сечиво за чишћење кожа

Сл. 30. „Теглић“ врста секире за истезање и глачање кожа

најпре очисти од месине (заосталог меса на кожи после клања) помоћу грипке, мале ручне алатке од савијеног гвожђа с дрвеном дршком. Ова се алатка употребљава од 1900 године. До тада се употребљавао „калафар“, кована коса, постављена вертикално на дрвену клупу на којој се седело и по оштрој страни косе превлачила кожа с месом. Пошто се кожа „разбије“ о калафар, тј. кад се с ње скине заостало месо, кожа се посипа смесом од гипса и брашна (у подједнакој размери) и поново се враћа на стругање. За овим се коже класирају. Лепе, беле коже одвајају се за „бели рад“; оне су најбеле и најбоље. Од њих се праве најбољи кожуси и шубаре.

Потом се изврши „лешење“ (скидање последњег слоја меса) кожа које су стајале у води два до три дана, па се добро оперу, оцеде и стављају у штаву, која се припрема од воде, соли, мекиња и пројиног брашна. За штављење једне коже узима се 100 грама соли и 250 грама мекиња. У осољену воду замаче се свака кожа, превијена на наличје тако да вуна буде окренута унутра, а спољна страна коже се „осоли“ трицама од пшеничног брашна помешаним с пројиним брашном. Штави се над кажом у којој су укрштене менгеле (сл. 27) две дуге мотке, тако да кожа стоји на врху каце. На њих се слажу коже. Кад се заврши „солење“, с врха се узимају две три коже, савијају у трубу и слажу у кацу. Тако се ради редом док се све коже не савију и не ставе у воду. Сад се менгеле извуку и коже се спусте у кацу са водом. Тако сложене у каци остају 24 часа, после чега почиње мешање кожа два пута дневно за 14 дана. Кад се коже изваде из штаве, прстиру се по триви да се суше гако да стругана, односно штављена страна буде окренута сунцу. Осушене коже се сутрадан прскају штавом и тегле преко „теглића“ (врста сечива од секире усађеног у дрвету са оштрицом окренутом у горе). Затим се врши „чукање“ кожа. То је шибање кожа танким прутићем помоћу кога се с руна отреса прах од штаве док је кожа причвршћена у дрвеном раму — менгелама (сл. 31). Ово је посао шегрта, али ако је у питању „бели рад“, онда „чука“ само мајстор. При чукању руно се прска водом из уста а прутићем се удара по другој страни. Кожа се превије напола тако да руно буде окренуто горе и тако савијена износи на сунце. Пошто свака кожа има три слоја, то се овако приређене коже поново стрижу грипком да би се скинуо први слој, под којим је „лице“ (други слој коже). Иза другог слоја је трећи слој коже, који је врло танак и држи вуну. После овог чишћења коже се одвајају за бојење.

Сл. 31. „Менгеле“ — дрвени ногари — рам за притезање и лупкање кожа

Бојење. — У Неготинској Крајини бојило се дудовом печурком или печурком од ораха. У Пожаревцу и околини употребљавала се још и печурка од бреста и јабуке. Печурке је имало највише у околини Ђевђелије. Неготин, Пожаревац и Београд трошили су месечно, до пред Први светски рат, по 1.500 кг печурки. Да би се обојило 100 комада кожа потребно је 5 кг суве печурке која се прво истуца у дрвеној ступи па се затим кува. Од дужине кувања зависи тон боје. Ако се печурка дуже кува, добија се боја затвореносмеђа, какву претежно троши Неготин с околином, а ако се мање кува, до-

бија се светлија боја. Светлију, више жућкасту боју троши Пожаревац с околином, Смедерево и Гроцка с околином. У чорбу с куваном печурком у овим крајевима додаје се фабрична боја у кристалу коју мајстори називају „кукулмин“ (калијум бихромат). С овим додатком боје у кристалу добија се светлији тон, а уз то и постојанији. Искувана печурка једном може се поново прекувати и помешати с варзилом да би се добила нова боја. Ово практикују кожухари у Неготинској Крајини.

У Пожаревцу, Смедереву и Гроцкој с околином ставља се на 30 комада јагњећих кожа 1 кг дудове печурке и 20 грама „кулкумина“, који је набављан из Минхена у специјалним паковањима, а за време окупације се није могао нигде набавити, па су се кожуси мање фарбали. У време Другог светског рата покушали су мајстори да фабричну боју замене „рујем“, али тон боје није одговарао месном укусу, па се с тим престало. У овим крајевима се печурка набављала из Срема. Добијала се обично сува и старија.

Приликом бојења печурком многи кожухари додају зелену галицу и њоме регулишу боју. За тамније смеђу боју ставља се у „чорбу“ печурке више, а за светлију боју мање зелене галице. Кад се топла чорба процеди кроз џак, из једног казана у други, умачу се у њу „крпе“ (од сариге) и њима се превлачи преко кожа, које су на тезги причвршћене да се не би померале при раду. Влажне коже бацају се на конопац да се суше, само се пази да их сунце не дохвати. После сушења коже се поново тегле преко теглића, а грипком, која је обавијена саргијом. скида се вишак боје с њих. За тај посао причврсте се коже у менгеле, дрвени рам који се обично држи испод стрехе у дворишту (сл. 31).

Кожуси су рађени по поруцбини или као лагерска роба, што значи рађена без мере за продајну сезону, која је почињала у септембру. За тај месец свака је радња морала имати бар две хиљаде готових кожуха. За продајну сезону радило се много и прековремено. Рад је почињао ујутро од четири часа и трајао до девет часова увече. То је време „шевћерије“ — „шећерије“, која почиње од Илиндана (2 августа) и траје до новембра, кад рад јењава, пошто се до тог времена скоро свако снабдео кожухом. Почетак шећерије домаћица обележи стављањем исплетеног венца од цвећа на лампу. Свако јутро за време шећерије мајсторица доноси слатко и кафу за раднике у радионици, што је иначе ретко и скупо служење.

У Неготину „шојњарија“ или „шевћерија“ почиње после Илиндана) чим узру дрењине. Мајстор купи дрењине, донесе их у радњу и изручи по кревету на коме момци раде. Момци — калфе и шегрти поједу расуте дрењине после чега најстарији калфа изјављује да је почела „шојњарија“. Одлази мајсторица која је већ припремила

лампу с венцем од цвећа. Калфа уноси овако опремљену лампу, ставља је на тезгу и каже: „Данас почиње шојђарија. Нека је срећан рад“. Од тога дана се ради од 3 часа ујутру до 20 часова. Тако се ради све до пролећа, док не одужа дан.

У радионици занат су обављали мајстор, калфа, млађи калфа („калфић“) и шегрти. Дешавало се да у једној радњи буде још који мајстор упошљен. Онда би се он, за разлику од главног мајстора, звао и по имену, („мајстор Јово“, „мајстор Никола“ итд), а главни само са „мајсторе“.

Шегртска служба је трајала две године. Дечаџи су узимани већином са села; до 1900 године шегрт је називан „чирак“. За шегрте су долазила обично сиромашнија деца да би доцније као занатлије подигли и помогли своју породицу. Пазило се да дете које се узима на занат буде што крупније и јаче. Некад је шегрт узиман без основне школе, али после 1900 године пазило се на то да шегрт има основну школу. Приликом примања шегрта на занат водило се рачуна и о породици из које се узима. Водило се рачуна да та породица није на рђавом гласу, а особито да не краде. Понекад се водило рачуна и о томе из кога је села, пошто су и нека села на рђавом гласу. Тако су неготински мајстори нерадо узимали шегрте из села Видровца, у непосредној близини Неготина. То је село било на рђавом гласу због свађе и крађе.

До пре 50 година родитељи су морали дати мајстору за шегрта 100 кг жита за две године. После 1900 г., кад села нису више давала тако много шегрта, изобичајено је давање жита. Родитељи су склапали првобитно усмени, а касније писмени уговор с мајстором. Мајстор је шегрта пријављивао „еснафу“ под „буквар“, односно на књижицу коју би добио од еснафа. У уговор је улазило као главно да шегрт не сме напустити мајстора док не прођу две године ни у којој прилици, изузев у тежој болести.

Поред послова у радионици, који се у прво време своде само на чишћење радионице и слушање старијих, шегрт обавља и многе послове у кући свога мајстора. Доносио је воду, месио хлеб за момке, носио хлеб у пекару, чистио обућу, цепао дрва, ишао на трг, чувао децу мајсторици, мео кућу, прао судове, а често и јела готовио. За овај посао било је увек оправдања. Мајстори су говорили да то треба шегрту ради вођења своје куће, кад једном постане газда. Разумљиво је да су мајстори тежили да рок учења и пословања шегрта траје дуже, говорећи да је то у његову интересу. То се нарочито радило у оно време док је занату било потребно много помоћника. Али од 1900 године, поготово од 1912 г., ти су случајеви ређи, јер се за шегрта склапа писмени уговор, кога се морало бар донекле придржавати. Сем тога, у то време деца су се мање јављала на занат, пошто саме

градске занатлије чешће школују своју мушку децу, а мање их дају на занат. Дају их у трговину, јер у то време трговина превазилази занате, а чиновничке плате су прилично високе. Сеоски синови такође мање одлазе на занат стога што их више привлачи индустрија која се све више развија.

У радионици шегрт помаже калфи додајући му алат при изради кожуха. Шегрт занат почиње када мало „привикне“, и то „бушењем главе“. За тај посао веже му се кожом средњи прст десне руке, превијен у зглавку, да би тим прстом могао бушити кожу с овчје главе иглом с уденутим концем. Прст остаје везан три недеље, док се шегрт не навикне на такво држање. Кад прођу три недеље, шегрт узима кожу од јагњеће главе и одлази с калфом на реку. Баца главу у реку и говори: „Како брзо текла река, тако брзо шила моја рука“. Тиме је први шегртски посао завршен. После почиње да „бететише“, тј. да подмеће парчад испод слабије коже и да пришива дугмета а тек крајем друге године прелази на само шивење кожуха.

Кад шегрт погреши у раду, мајстор је могао да га казни. Најобичнија казна је „мерење аршином преко грбине“. То су батине преко леђа дрвеним метром званим „аршин“. Често су следиле и друге казне, па чак и у откидању оброка хране, пошто је шегрт код мајстора имао стан и храну.

Михаило Првуловић, кожухар из Неготина, који је изучио занат код свога оца Томе, и дао ми многе податке о кожухарству у Неготину, прича да је било мајстора који су узимали шегрта само зато да би слушао а не да би од њега створили занатлију. Тако је један неготински кожухар, Мика Петровић, узимао шегрта само зато да му чува овце, а усто му је давао веома слабу храну и стан. У Неготину и селима око њега знало се за такве мајсторе, па су родитељи избегавали да им дају своју децу на занат јер су се многима деца враћала кући, а да нису ништа научила. Добри су пак мајстори пазили на то да се шегрт оспособи за доброд занатлију, а то је углавном зависило и од калфе. Калфа је шегрта уводио у посао, надгледао његов рад и био у сталном додиру с њим. Ако би шегрт за време учења побегао од свога мајстора другоме, био би кажњен батинама од свог мајстора, а мајстора који би га примио кажњавао је еснаф због премамљивања. Кажњавањ је обично давањем воска цркви. Ако се деси да мајстор умре а шегрт није научио занат, дужност је мајсторице да шегрта да другоме мајстору. Такав је случај и кад мајстор одлази на отслужење војног рока или кад напушта радњу. Он са целокупним инвентаром уступа и свога шегрта новоме мајстору. По завршеном року од две године шегрт добија плату коју му одређује мајстор с калфама. Мајстор иде у еснаф и предлаже шегрта за калфу. Устабаша, старешина еснафа, образује комисију у коју поред мајстора код кога је шегрт учио улазе још два кожухара. Комисија

зада шегрту рад и док шегрт ради додељени посао, комисија се чисти „љутеницом“ (разном салатом и и шилером — танким вином — које мајстор спреми). По свршеном испиту даје се шегрту калфенско право што често зависи од расположења комисије према мајстору код кога је шегрт учио, а и од части која је приређена комисији.

За калфенско право шегрт даје таксу, која је око 1900 г. износила 12 динара. Обично је калфа морао прву годину да отслужи код старог мајстора код кога је научио занат. Ако то калфа није хтео, кажњаван је од еснафа. Доцније је то измењено. „Калфић“ — како се звао калфа прве године — могао је ићи другоме мајстору, али се у већини случајева очувао обичај да прву годину, као калфић, отслужи код свог мајстора. Калфа је добио плату („ајлук“) која се плаћала на крају године, а храна и изузимање новца за одело бележило се код мајстора. То се одузимало од годишње плате на крају године. Често се дешавало да калфа на крају године ништа не прими, а непоштенем газди имао је још и да доплати. Дангуба о слави и болести одбијала се калфи од плате.

Ако калфа грешки у раду и мајстор није задовољан, отказује му посао на 10 до 15 дана. Калфа не ради ништа од послова које је шегрт обављао у кући свога мајстора. Дужност му је била да учи млађе у раду, да им показује и да заступа мајстора. Жењене калфе су више цењене од нежењених и имале су права да на посао долазе касније од нежењених. После три године рада калфа стиче право на од нежењених. После три године рада калфа стиче право на звање звање мајстора. Док калфа не отслужи војску, и поред стеченог права, не може постати мајстор нити добити „мајсторско право“. Поред тога обично се гледало да се склопе женидбене везе између калфе и мајсторове фамилије па се онда приступало вађењу мајсторског права.

За мајсторско право част је била одређена 300 динара за јело и пиће. То је одговарало цени од три пара волова. Он части еснаф, своје другове и мајстора. Нови мајстор је управо давао гозбу, а поред мајстора морао је често давати поклоне свима члановима еснафа („илам“ — чачкалице и сапун).

Кад се калфа произведе за мајстора, добија „мајсторско писмо“, после чега има право протоколације радње. Ако калфа благовремено не склопи брак и не остане у мајсторовој радњи, што је готово редовно случај, често се морао задуживати за куповину коже. Задуживао се обично код кожарског трговца, уз гаранцију мајстора код кога је радио, па је отплаћивао кожу за време сезонског рада, с јесени. Ако мајстор умре, његова жена наставља вођење радње. Она нађе способног радника који продужава посао или се удаје за калфу, који остаје у радњи као мајстор.

Односи међу мајсторима нису били увек на завидној висини. Завист је честа појава ако неком мајстору „пође“ радња боље него

осталима. Одмах се гледа да му се премаме момци, а често и „муштерије“, ради пазара. Премамљивање радника није било допуштено. Дешавало се да су неки мајстори у Неготину, за време сезоне, премамљивали раднике на тај начин што су их у то време плаћали много боље, а после, кад се сезона заврши, давали им отказ. Такав је био Михајило Крстић, кожухар неготински, који је због тога био кажњаван од еснафа, а међу мајсторима у граду уживао рђав глас.

Било је и несолидне конкуренције од стране неких мајстора. Они су увек журили да направе што већи број кожуха пре од других и да их продају по високој цени. Да би томе доскочили, остали мајстори су морали такође да направе велики број кожуха „на лагер“ и да их у сезони почну одмах продавати уз постављену солидну цену, тако да онај који држи робу на високој цени не дође на ред док се сва друга роба не прода. На тај су начин несолидни мајстори приморавани да спусте цену својим кожусима. Било је и таквих мајстора који су живели у добрим односима и међусобно се помагали дајући један другоме новац на зајам.

Мајстори са својим подмлатком чинили су посебан признати ред у граду. Сви занати су били у рукама изучених мајстора. У радионици и у граду пазило се на држање и понашање мајстора. На послу је мајстор строг и ћутљив. Млађи га ословљавају и прилазе му с поштовањем и то само кад устреба. Кад је улазио у радњу, млађи су га сачекивали стојећи. Велико су поштовање уживали мајстори кожухари у пожаревачком крају у селима где није било кожухарских мајстора, особито у селима преко Мораве: Лугавчини, Сараорцима, Лозовику, Скобљу и др. Ту су мајстори дочекивани с великим гошћењем кад наиђу у село. За ручком седи уз домаћина, а кад су позивани на свадбе, седели су у домаћинским колима. Често су довожени газдиним колима у село и после славског или свадбеног гошћења враћани су опет домаћинским колима.

У Неготину и Пожаревцу је постојало и еснафско удружење кожухара. О еснафима у Неготину сам прибележила податке од Мике Првуловића, кожухара неготинског. Најпре је био заједнички еснаф за све мајсторе у Видину до шездесетих година 19 века. Такав се еснаф одржао и у Неготину све до 1900 год. кад су се занати разграничили у разне еснафе сваки за себе. Тако је остало три године (до 1904 г.), кад се поново удружују ради бољег одржавања, пошто разноврсни занати с малим бројем мајстора, сваки за себе у своме еснафу, нису дали добре резултате. Тако су у заједници остали све до 1907 године, кад Занатска комора преузима све еснафе и капитал и ствара Удружење занатлија.

Еснаф је имао своје неписане уредбе по којима се одржавао однос међу мајсторима. Уредбе су били уобичајене, и сваки мајстор

их је познавао. придржавао их се и поштовао их. Еснаф је имао свога старешину, „устабашу“, који је биран на годину дана. Он се старао о погодби калфи и мајстора, производио шегрте у калфе а ове у мајсторе. Он је на сваком месту претстављао еснаф и заступао интересе мајстора, сазивао скупове и чувао „кутију“ — касу, у коју је убирана чланарина скупљена од мајстора и калфи и такса од произвођења у виша занатска звања.

Поред „устабаше“ биран је и подустабаша, који је помагао устабашу, води администрацију — попуњавао мајсторска и калфенска писма. Устабаша је једаред годишње сазивао скупштину. „лонцу“, на којој су бирани устабаша и подустабаша. У случају да нису одговорали повереном задатку и дужностима, чланови су могли сазвати и ванредну скупштину, али то је бивало ретко, тако да се у Неготину не памти.

Еснаф је имао своју заставу и печат. Печат је округло и на њему је утиснут заштитник заната. Кожухари су имали печат с ликом св. Илије, заштитником кожухара. То је уједно била и слава кожухара. Верује се да је св. Илија био ћурчија и да су његови кожуси били најбоље штављени. Он није никога упутио и обучио своме занату, али је после смрти оставио један кожух у наслеђе кожухарима. Кожух није смрдео и кожухари су се мучили да сазнају и дођу до штаве и начина „учињена“ (штављења) коже да би и њихови кожуси били отпорни и без оног непријатног мириса. Зато су кожухари узели св. Илију за свога заштитника и славу.

Постојао је и еснафски суд, који се састајао према указаној потреби — због прекршаја учињених од стране мајстора или калфа. Суд је регулисавао међусобне односе мајстора и момака који су код њега у раду. Еснафски суд чинио је устабаша и још два мајстора из струке оптуженога. Суд се обично састајао у дућану устабаше. Одлука суда је извршна и државна власт се није мешала у то.

Еснафи су постојали још у турско време, па су продужили живот и после ослобођења. Њихово распадање почиње крајем 19 века с појавом конкуренције која варошима доноси нов изглед и нове потребе под утицајем новопридошлих занатлија и увозом стране робе која потискује занатске израђевине. Поред ове конкуренције долази до конкуренције у самим занатима, што разорно делује на еснаф и занате. Еснафи су покушавали да спрече конкуренцију, али је све то било узалудно, јер нове прилике доносе распадање еснафа као и цепање сродних заната.

У свом развојном периоду кожухарство Неготинске Крајине, Пожаревца и околине достиже врхунац од 1885 до 1912 године, да с повећањем фабричних производа и индустријске робе на тржишту

почне опадати. У томе свом периоду развоја, процвата и опадања кожухарски занат је био важан и утицајан економски фактор у овим крајевима.

Јерина Шобић

¹⁾ Коста Јовановић: Неготинска Крајина и Кључ — Српски Етнографски Зборник 29 (Београд 1940), 3

²⁾ Коста Јовановић: помен. дело 8

³⁾ Удружење Тимочана: Тимочка Крајина (Београд, 1928), 9

⁴⁾ Миливој Савић: Наша индустрија, занати и трговина VI, Сарајево 1928, 6

⁵⁾ Мих. Миладиновић: Пожаревачка Морава — СЕЗ 6 књ. XLIII, Београд 1928, 28

⁶⁾ За многе податке о кожухарству у Неготинској Крајини захваљујем проф. Младеновићу из Неготина.

FURRIER'S CRAFT IN THE NEGOTINSKA KRAJINA, AT POZAREVAC AND IN ITS SURROUNDINGS

by

Jerina Šobić

The author sets forth the results of her investigations of the furrier's craft at Negotin and Požarevac, principal centres of the furrier's craft in East Serbia, and in their surroundings.

Taking into consideration economic and climatic conditions as well as the composition of the population of this region the author expounds the evolution of this branch of craft which was, in the period of its progress and florescence, an important and influential factor in these regions.

A description is given of the way in which the fur-coats, from their oldest forms to the actual ones, are manufactured, as well as of all those changes in this craft, arising from the temporary emigration of the furriers out of their country and their contacts with their craft-brethren in the neighbouring and remote regions.

The first part of the present paper, referring to the craft and fur-coat manufacture at Negotin, comprises descriptions of the following fur-coats: »mintan«, man's and woman's fur-coat with long sleeves (fig. 2 and 2a), woman's fur-coat without sleeves called »doramče« (fig. 2 and 2a), further another woman's fur-coat called »kacavejka«, worn by Walachian women. The author establishes the fact this »kacavejka«, woman's fur-coat of this region has worked upon the forming of the cut and style of fur-coats in East Serbia, which was subsequently transferred to other parts of Serbia, too.

The second part deals with the furrier's craft at Požarevac and some neighbouring villages — Smoljinac, Bare and Kasi Dol. The development of man's and woman's fur-coats is represented here in its evolutionary line from the oldest cuts to the production of the most elaborate fur-coats with their principal ornament, called »crna grana« (black bough), which is made of the specially prepared green leather (fig. 16). A description is given of the following fur-coats: woman's fur-coats »na reklo« (fig. 18 and 18a), »na šosove« (fig. 21), fur-coat with »crnjavica« (fig. 19), man's fur-coat without sleeves »podmišljak« (fig. 20), »zaminjač« (fig. 22) and the fur-coat »na stranu« (fig. 23 and 23a).

In the present article are also represented dressing of furs with tools, dying of the leather and manufacturing of furcoats by means of tools peculiar to this handicraft, further the work of apprentices, journeymen and masters, their mutual relations and the guilds of this craft.

- Fig. 1 and 1a — Man's and woman's fur-coat called »mintan«
 Fig. 2 and 2a — Woman's sleeveless fur-coat called »doramče«
 Fig. 3 — Woman's furcoat called »kacavejka«
 Fig. 4 — Ornament called »jabučice« (small apples)
 Fig. 5 — Ornament called »fizovane jabučice« — punched leather with a foil
 Fig. 6 — Ornament called »krecke« — indented leather
 Fig. 7 — »Jabučice« quilted with sewing-machine
 Fig. 8 — »Zalistak« — flap, a piece of leather under the clasp
 Fig. 9 — »Arkica«, »rep« (tail), an insertion under the waist at the back
 Fig. 10 — »Ramenjaci« and »kolčari«, pieces of sewn leather on the shoulders and on the elbows
 Fig. 11 — »Lozica« (vine) — thin leather for seaming the flowers — »optoka«
 Fig. 12 — »Fizovanje« — punching of leather
 Fig. 13 — »Zupčanje« — indentation, embroidery on leather with coloured thread
 Fig. 14 — »Indentation« — embroidery on leather with coloured thread
 Fig. 15 — Ornament called »crne grane« (black boughs): 1. bubreg (kidney), 2. pupka (bud), 3. listić (leaflet), 4. kružić (ringlet), 5. srce (heart), 6. lozica (vine) and 7. brk (moustache).
 Fig. 16 — Special seaming of flowers with green leather »tirše«
 Fig. 17 — Ornament »velika grana« (big bough) — »podgušnjak«
 Fig. 18 and 18a — Woman's fur-coat »na reklo« — in form of a bodice
 Fig. 19 — Woman's fur-coat »na reklo«, trimmed with »crnjovina« (black fur)
 Fig. 20 and 20a — Man's fur-coat »podmišnjak«, buttoned under the armpit
 Fig. 21 — Lower part of the woman's fur-coat »na šoseve« (tight in the waist)
 Fig. 22 — »Zaminjač« man's fur-coat with crossed skirts
 Fig. 23 and 23a — Man's fur-coat »na stranu«, buttoned on one side
 Fig. 24 — »Korbač« (whip), ornament on the fur-coat, plaited of leather strings in various colours
 Fig. 25 — Cut of the fur-coat from the region of Srem
 Fig. 26 — Cut of the woman's garment »minčija«
 Fig. 27 — Wooden vat for tanning leather
 Fig. 28 — »Kalafar« (scythe) for scraping leather
 Fig. 29 — »Gripka« — blade for scraping leather
 Fig. 30 — »Teglič« — kind of axe for stretching and smoothing leather
 Fig. 31 — »Mengele« — wooden frame for drawing and flapping leather

РУКОПИСНИ МОЛИТВЕНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ

Данас су код нас ретки примерци молитава на свицима иако су свакако били врло раширени. Већину њих је уништило време.¹⁾ Етнографски музеј у Београду поседује један такав свитак који се води под бр. 10172 као „молитвеник“.²⁾ Велика је штета што се не може пратити порекло овог свитка. Засада се зна само да га је поклонила Музеју 1928 г. госпођа Десанка Бајић, која је дуго живела у Бечу, а чија породица води порекло из Срем. Митровице. Стога се намеће као вероватан закључак да је овај свитак могао настати у Срему.

Свитак је писан брзописом. Састављен је од шест доста оштећених папира и дугачак је 2,58 м а широк 8 см. Колико је тачно првобитно био дугачак не зна се, али је свакако био дужи него што је данас. Може се претпоставити да је савијен у ваљак ношен са собом, јер је познато да су извесне слике и текстови ношени у појасу.³⁾

Изгледа да ће овде бити вероватнија претпоставка да је овај свитак чуван у кући као хамајлија — запис (Signum magicum, der Talisman) од разних болести и других зала. Обично је писана хамајлија прављена оне дужине које је било дотично лице високо. Због тога је и чудно што овај свитак чак и данас кад је непотпун превазилази нормалну висину човека. Како је сачуваних шест листова овога свитка у најновије време прилепљено на платно одговарајуће величине, то се могло десити да је том приликом донекле измењен ред текста или слика. За то мишљење у самом свитку има извесних индиција. Није искључено да су почетак и крај текста некада могли бити један до другог, на шта нас упућује текст. Иначе, сама хартија је веома оштећена. Неке су речи истрвене тако да је засада онемогућена њихова реконструкција. Због тога што је овај свитак данас прилепљен на платно, не може се рећи ништа о евентуалним воденим знацима на хартији. Зато ћемо покушати да датирамо овај свитак помоћу текста.

Графија на свитку је црквенословенске руске редакције са српским језичким обележјем, напр. „ванидетъ“ место рускословенског вѣнидетъ, затим „спегъ“ место спягъ. „еже ви рехъ“ место еже вамъ

рѣхъ итд. Према томе, овај би свитак по карактеристици свог писања припадао XVIII веку, док извесни србизми у њему упућују на ранији постанак.

Молитве су на овом свитку наизглед безначајне. Међутим, оне су важне не само за литургику већ и за историју религије, црквену историју, јереси и њихове литературе, филологију, историју српске књижевности, етнологију итд. Садржина молитава и чланака са овог свитка је поред извесних стихова из еванђеља, неких стихира, црквених песама и молитава углавном кривоверна, јеретичка и апокрифна. На оваквим свидцима хришћанске молитве су често преиначаване. Тако се врацбинама и сујеверју приписивала сила молитава. Ове рукописне молитве су махом апокрифне. Оне су употребљаване као и остале молитве за обављање извесних обреда. У нашој прошлости се високо ценио онај свештеник који је имао рукопис са неким ретким молитвама и заклињањима. Таквим се свештеницима долазило издалека, јер се веровало да њихове

Сл. 1. Молитва архангелу Михаилу, св. Петру са ликом Христовим

молитве више помажу од осталих. Често су и поједини верни наручили за личну употребу овакве рукописне молитве и чували их у својој кући на свицима или у књигама.

Да не би овај свитак остао науци непознат за изучавање, преписан је буквално, а усто су приложене и репродукције како би и други могли обрадити поједина занимљива питања која искрсавају. Препис текста је веран оригиналу тако да су стављена и велика слова тамо где су она таква у оригиналу. Затим је задржана првобитна интерпункција, а све што је у угластим заградама не постоји у тексту, већ је тиме разрешена скраћена реч. Где су стављене тачкице, ту се прекида текст или услед оштећења или услед нечиткости за отприлике онолико слова колико је стављено тачкица. Тамо где је стављен улитник у заградама претпоставља се такав начин читања.

Текст са свитка:

.....дјецем [истрвен читав ред од 5 см] шени дјаволъ и рекохъ ко арханг[е]лу Михаилу пусти ме да ти се клну идеже сја имена стоеть да не ванидетъ ни котори дјаволъ ни родъ [ихъ] во веки Аминъ. Ни в[ъ] [ноши] ни в[ъ] полудне ни звешимія.. вешимъ ни свираюшимъ ни играюшимъ во имя Оца и с[и]на и с[в]ятаго д[у]ха н[и]нѣ и пр[и]сно и во веки вековъ Аминъ.

Слика „Нерукотворени образ“ Христов.

Сл. 2. Молитва св. Петру и Павлу са сликом св. Сисина

Мо[л]и[т]ва с[в]я[т]ихъ [П]етра и Павла ѿ всѣхъ силъ..... діяволъ не имаетъ..... идеже читается м[о]л[и]тв[а] [с]іа идеже с[в]я[т]и Петаръ и Павле тамъ прес[в]я[т]ая Б[о]гоматни н[е]тлено с[и]на роди Г[о]спода нашего І[с]уса Х[р]иста идеже с[в]я[т]и Анг[е]ли непрестано престоеть пред[ъ] Господемъ и трепещуть и тресутся и Гори прикляняются идеже Ангг[е]ли држатъ палици железни и соблюдаютъ раба б[о]жия и домъ Его и Гласатъ Анг[е]ла Г[о]сподня и с[в]я[т]а[г]а Г[е]ѡргія и Петра и Павла да придуть и проклинуть діявола и вещицу и вилу погану мору назаръ всяки (сл. бр. 1) нечастиви духъ на все... дневнія и ноши и дну Г[о]сподну Егда вси спеть и почивають тогда нествориши зла рабу б[о]жиему и всякому ч[е]л[о]в[ѣ]ку служашему свое имене да бежатъ вси зли и нечисти души в[ъ] место свое погубно бездану яму во ѡгнь негасими и червь неусипаеми угот[ова]нимъ Ему в[с]емъ слугамъ Его во век[и] [в]ековъ Аминь[.]

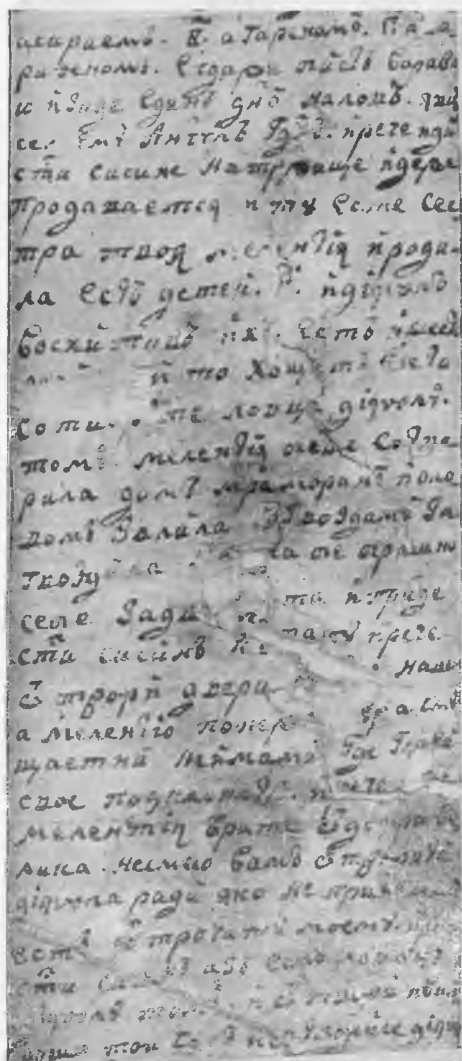
Сликe св. Сисина, (сл 2) Исидора и Теодора.

Мо[л]и[т]ва с[в]я[т]а-

Сл. 3. Молитва против ѡвола са сликом св. Исидора и Теодора

го Сисина, Исидора и Θεодора и м[у]ч[е]л[н]ице Мелентіе и Марине ѡ дјавола и вешице. Во имя О[т]ца и С[и]лна и с[в]я[т]аго Д[у]ха н[и]нѣ и пр[и]сно и во веки вековъ Аминѣ. Кто воинъ бистъ якоже с[в]я[т]и Сисинъ Исидоръ и Θεодоръ идеже многимъ во емъ преодолеваху А̄ асириемъ В̄ агареномъ (сл. 3). Г̄ а. ариΘеномъ[?].

Егда же бистъ в[ѣ] араву изиде Единъ д[е]нъ на ловъ яви се Ему Аннг[е]лъ Г[о]спод[е]нъ и рече иди с[в]я[т]и Сисине на тржише идеже продавається и Ту Есте Сестра твоя Мелентія и родила Есть детеи Е̄ и дяволъ восхитивъ ихъ. Есть и шесто ....и то хошетъ взети Сотворите ловца дјаволу тому. Мелентія беше сотворила домъ мраморанъ и оковомъ залила и Гвоздамъ загвоздила.... бе брашно себе задъ....та и приде с[в]я[т]и Сисинъ.... и рече ѡтвори двери [сестро] наша Мелентію понеже [б]ура смущаетъ[ѣ]ни не имами где Глави свое подклонити и рече Мелентія Брате од стра велика несмею вамъ ѡтворити дјавола ради яко не прияими[?] есть ѡтрочату моему и рече с[в]я[т]и Сисинъ азъ есамъ ловаць дјаволу тому. И ѡтвори и внидоша тои часъ и сотвори се дјаволь пр[о]снимъ[ѣ] зрномъ[ѣ] под[в]учесе кону подъ[ѣ] копиту [и] вниде с[ѣ]н[и]ма. Мелентія Сотвори имъ (сл. бр. 4) вечеру Единю рукою а другомъ[ѣ] рукою држаше младенца сво-

Сл. 4. Наставак молитве против ѡвавола

его. Егда же бисть полунощи вѣста дѣволъ и восхити штроча и беже море. Тогда ставъ Мелентія ^т сна своего и шбрете отроча мертва и возоп[и] Гласомъ великимъ и рече Братіе моя и велика Еже ви рехъ то ми бисть. Тогда ста с[вя]ти Сисинъ и виде яко тако бисть и узе меч[ъ] свои и вседе на коня Своего и погна дѣвола того. И виде врбу и рече еи дрво б[о]жие врбо виде ли врага бежаша и штроче носаша и та бе видела и рече невидехъ и рекоше еи да си проклета да [ц]ватишъ а да не раждаешъ. И паки поидоше с[вя]ти и видеша купину и рекоша еи твари б[о]жия купино виде ли врага бежаша и штроча носаша. [Она] беше видела и рече не видехъ и рекоша еи... да си проклета купино Где ти корень ту...врхъ да си ч[е]л[о]в[ѣ]комъ на попреніе а себе на проклятіе. И паки поидоше с[вя]ти до мора и видеша маслину и рекоша еи древо б[о]жие райское маслано виде ли врага бежаша и штроча носаша. Та бе видела и рече видехъ. Г[оспо]ди моихъ по мору ходеша и С[ъ] рибами морскими (сл. бр. 5) погружаеми. И рекоша еи с[вя]ти да си Бл[а]гословена с[вя]тая маслино по в-

...и прини^т зрнемъ
 есе какъ подожитъ
 снме. Мелентіа со злато^т н^т
 те сервданно рѣкою аздром
 рѣкою дрваше младаца сво
 его. Старе оиди по чини^т в^т
 дивно и восхити штроча по
 ре море тогда ставъ меле
 нтіа съи шото и соре
 твота нешто и во з^т
 Гласомъ великимъ и рече браті
 моу и велика врба рѣкѣ пош
 вистъ тогда ста с[в]ти Сисинъ
 и виде дрво тако оиди нуде мез
 свои и вседе на коня своего и
 тна штроча пого и виде врб
 и рече еи дрво оиди врбо ви
 дели врба оиди нуде
 носаша и та бе видела
 не видехъ и рекоше еи да си
 проклета да [ц]ватишъ а да
 не раждаешъ а да не поидоше
 с[в]ти и видеша купину и рекоша
 еи твари оиди купино виде
 ли врага бежаша и штроча
 носаша. Та бе видела и рече
 видехъ и рекоша еи да си
 проклета да [ц]ватишъ а да
 не раждаешъ а да не поидоше
 с[в]ти и видеша маслину и рекоша
 еи древо оиди райское маслано
 виде ли врага бежаша и штроча
 носаша. Та бе видела и рече
 видехъ и рекоша еи да си
 благословена с[в]тая маслино по в-

ма. а святаго мученика
 св. Григорія. престоша ея ста
 еси батословела стаа масле
 но то бже дръзаво и трапе
 давъ зати царю на предло
 стивав и асаво наусладо
 не то бже да да да приав
 кровети. тогда ети сисинъ
 сохрани млатъ бже и в ре
 дужице море и бже его зате
 реть и в виде его насихо па
 ше ста тавицати рече млат
 крече ети ста сисинъ. да год
 проишти дитю в. дити сес
 тре тое мелея. прего дитю
 кейма и дитю. и стилисно
 дже бже. и пак. на еше его
 стили и гда. и огневъ рече и
 ре и билия преле тити дитю
 ре все рти. крече дитю и д
 та юти ти млато матере свое
 надла. шое млатъ. посисалъ
 тогда ети сисинъ сохрани
 млату и томъ е бже. поли
 ну надранъ млато матере свое
 шое млатъ прече сал. и виде
 яволъ яко пораженъ бистъ
 ть. и вала да дачъ всехъ рече
 и приехъ и хо ети сисинъ. да
 и хъ сестри свои мелея и прече
 мелея. а хвалу тебе Г[оспо]ди и
 и хвалу тебе и млато бже и ети
 и стотъ дачъ. и пр[и]сно и
 божени деловъ Аминъ.
 Гди млато млато сисина
 сохрани дитю рада прече
 Аминъ.

сехъ црквахъ и трапезахъ
 да си царемъ на предложе
 ниемъ и людемъ на ула
 жденіе тобою ч[е]л[о]в[ѣ]ци
 да примуъ кр[е]щеніе. Тог
 да с[в]яти Сисинъ сотвори
 м[о]л[и]тву к[ѣ] Б[о]гу и
 врже удицу море и внемъ
 его Запереть извлече Его
 на сухо и бише Его пали
 цами железнима и рече Е
 му с[в]яти Сисинъ дажд[ѣ]
 ми проклеті дїаволе все
 дити сестре мое Мелентіе.
 И рече дїавол[ѣ] не има[мъ]
 ти дати испилисмой[хъ]
 яко вино. И паки начеше
 Его бити и мучити и огнемъ
 жеи и рече изблюни про
 клеті дїаволе все дити.
 И рече дїаволъ изблюни ти
 млеко матере свое на дланъ
 шо си младъ посисаль. Тог
 да с[в]яти Сисинъ сотвори
 м[о]л[и]тву и помолисе
 Б[о]гу. И блону на дланъ
 млеко матере свое шое
 младъ посисаль. И виде
 дїаволъ яко пораженъ бистъ
 внезапно изблуга децу всехъ
 живихъ и приехъ ихъ с[в]я
 ти Сисинъ дачи ихъ сестри
 своєї Мелентіи и рече Ме
 лентія хвалу тебе Г[оспо]ди
 и хвалу теби дамъ Оцу и
 с[и]ну и с[в]ятому д[у]ху
 н[и]нѣ и пр[и]сно и во веки
 вековъ Аминъ.

Г[оспо]ди м[о]литва
 ми с[в]ятаго Сисина сохра

ни дети раба б[о]жиегъ Аминъ (сл. 6).

Слика Мелентије с децом и десет записа у круговима — „печатима“ (сл. 7).

Испод „печата“ пише: сие молитви да су на помошь рабу б[о]жиему и всему дому Его во веки вековъ Аминъ.

Слика крста у празном простору (сл. 8).

Ниже пише:..... И море послушаеъ его.

Слика св. Јована Богослова.

М[о]л[и]тва запретае... ѿ всякаго зла.

Г[оспо]дъ приде клетвою со Оцемъ и Со с[вя]тимъ д[у]хомъ яко да діявола упразнитъ с[вя]тою Троицею яко да не имаеъ ѿласти на раба б[о]жиегъ.

Заклинаю те діяволе Б[о]гомъ живимъ истинимъ и пречистою б[о]город[и]цею д[ѣ]вою Маріею ѿ...ною І ѿ сифови. Заликнаю те діяволе всеми с[вя]тыми Ангг[е]ли яже сотвори Б[о]гъ. Заклинаю те діяволе четирм[и] углами небесними. Заклинаю те діяволе четирми евангелисти Ма еомъ Маркомъ Лукою Іоаномъ подражаючи небо и землю. Заклинаю те діяволе великимъ Градомъ Ерус-

Сл. 7. Света Мелетија и четири печата

лимомъ в[ъ] немже почи-
ваю (сл. бр. 9) вси правед-
ни. Заклинаю те дѣволе
дванадесетми Апостоли.
Заклинаю те дѣволе с[вя]-
тими всеми пророками. За-
клинаю те дѣволе М м[у]-
ч[е]никъ. Заклинаю те дѣ-
воле великим[ъ] пророкомъ
предтечомъ І[ω]аномъ. За-
клинаю те дѣволе четирми
патриархами. Заклинаю те
дѣволе ТИІ с[вя]тихъ ω цъ
иже в[ъ] Ниѣ почивають
да не имаши власти на ра-
ба б[о]жieg[ъ].

Даље долазе слике:
св. Петра, Павла (сл. 10)
мученице Марине и архан-
гела Михаила.

М[о]л[и]тва с[вя]та
агг[е]ла хранителя ω море
вещице и ω вирахъ и ветра
..... есът в[ъ] дни и в[ъ] нихъ
лет... Глаголаше вещица
азъ древо плодоносное из-
кореноваю и юность (сл.
11) женску свежемъ и не-
навистъ воздаемъ и прибли-
жу се и вниду ч[е]л[о]в[ѣ]-
ку в[ъ] домъ яко кокошь
яко Голубица яко змия и
азъ удавлю дети добри. То-
го ради зовете [ме] вещица
(сл. 12).

Сцена Рођења Хри-
стовог.

Егда роди се ω [Бо-
городице] истинное слово
б[о]жие и с[вя]таго д[у]ха

видѣхъ тамо да преластимъ Его и обретеми се Агг[е]лъ и окова мѣ и рече ми аще ми се не клнеши не имам[ѣ] те пустити и клестѣхъ и рехохъ тако ми престола вишняго и мишцею високою яко не слжу ти но истину ти кажу. Еже можетъ ч[е]л[о]в[ѣ]кѣ преписати имена моя азъ не имам внити домъ к[ѣ] рабу б[о]жиему. И рече арханг[е]лъ кажи ми родъ твои ихъ. А мора В вещица Г визуса Д макарिला[?] Е сианія S Евелелоса (Евелел-Θεα?) З на вартулия И жи-ви шгнъ Θ пладница I де-тодавица AI узима мла[ден-цемъ] млеко. VI прела..... (сл. 13).

Даље је текст прекинут.

На свитку данас се налази дванаест разних илустрација.

Све су илустрације цртане пером и црним мастилом, а бојене акварелом. Код светаца су коса и брада шрафиране, а унаоколо оивичене мастилом. Цртежи су невешти, а цео рад је примитиван с доста анатомских грешака. Овако декадентна уметност, чији извесни свети лице на дечје карикатуре, задњи је ступањ наше средњовековне уметности. Пошто је цео овај свитак од зуба времена нагризен и пожутео, то су и водене боје умногоме

Сл. 9. Св. Јован Богослов са заклинањем против ђавола

избледеле. Сви нимбови и лица код светих су обојени светложутом бојом.

Илустрације иду овим редом:

I „Нерукотворени образ“ Христов који је Исус послао цару Авгару на убрусу, нацртан је у величини $4 \times 5,5$ см. Убрус је обојен светлобраон бојом. Крстати нимб Христов с карактеристичним грчким словима као и његов лик били су првобитно обојени жутом бојом, која је избледела.

II Свети Сисин (Си-соје) — с[в]яти Сисин[ъ], је величине $7,5 \times 5,5$ см. Насликан је у допојасној фигури. Он има дугачку косу и пуну кратку браду. Његова горња хаљина преко рамена као и појас испод десне руке дати су у сијена гебранд боји. Друго поље испод десне руке, које означава доњу хаљину, као и врх копља обојени су плаво. Остало је обојено светложуто.

III Непосредно испод св. Сисина налази се слика св. Исидора — с[в]яти Исидор[ъ] — величине $7,5 \times 5,5$ см у допојасној фигури. Св. Исидор има на глави капу. Горња хаљина и његова капа су светлобраон боје док му је доња хаљина плава. Остало је светложуто. Исидор има дугачку шиљату, шрафирану браду. Он држи у десној руци крст а у левој мач. Не зна

Сл. 10. Свршетак молитве — заклињања са ликом св. Петра и Павла

се који је Исидор приказан на овој слици, јер постоји више светаца с тим именом.

IV Одмах испод св. Исидора насликан је у допојасној фигури св. Теодор — с[в]яти ☉ еодор[ъ]. Пошто је код сигнатуре св. Теодора оштећен свитак и пошто се сачувала само реч ☉ еодор[ъ], то се не зна је ли постојало ближе објашњење у сигнатури који је ово Теодор. Овај је Теодор насликан с дугачком косом и округлом бравом. Његова горња хаљина је црвенкастобраон боје, а доња је плаве. Удица [барјачић ?] коју држи св. Теодор у десној руци и крст у левој су плаве боје. Нимб му је светложут.

Слике св. Сисина, Исидора и Теодора долазе испред једне „молитве“ против ђавола и вештице, која је овде приписана свима поменутиим светим, као и мученици Марини, а Малентије иза те молитве. Међутим, то није молитва већ одломак из житија св. Сисина; потом слика св. Марине је интересантно издвојена од овог текста на који се она односи и стављена испод слике ап. Петра и Павла тако да су обе слике просторно одвојене

Сл. 11. Св. Марина и архангел Михаил са молитвом анђелу хранитељу

од текста у коме се говори о њима, иако је природно очекивати да буду уз текст. Овде треба напоменути да се молитва св. Петра и Павла налази на почетку овог свитка, док су њихове слике на другом крају свитка.

У Иза слике св. Теодора налази се једна молитва, а иза ње је насликана једна женска допојасна фигура са шесторо деце у првом плану (сл. бр. 7). Иако је ова слика без сигнатуре, ипак се може раз-

решити кога претставља. У тексту више ове илустрације говори се о Мелентији, сестри преподобног Сисина, којој је ђаво прогутао петоро деце. Да би се сачувала од ђавола, кад је требало да роди шесто дете, Мелентија је подигла кућу од мермера и затворила се у њу. Зато је сликар одмах испод текста, а више главе Мелентије, нацртао једну нишу издељену у мраморна поља да би илустровао текст. На полукругу нише доминира крст.

Ниже је насликана у допојасној фигури једна жена с дугачком светлобран косом. Њена горња хаљина је интензивно (цинобар) црвене боје, док је доња светлобраон. Та жена држи петоро деце и једно повојче, зачудо с нимбом. Хаљина првог детета је светлоцрвенкасте боје, другог и трећег жуте, четвртог светлобраон, петог светлоплаве боје, док је одојче у повоју светлоцрвенкасте

Сл. 12. Архангел Михаило и молитва против вештице

јима се позивају Христос и сви свети да прогнају ђавола. Значи да је ово трећа илустрација на овом свитку која нема директне везе с текстом. Ова је слика сачувана само фрагментарно. Св. Јован је дат у профилу од 3/4. Предњи део главе му је ћелав. Он носи дугачку браду, а горња хаљина је плава. По остацима слике види се да је у њеном нижем делу употребљавана за доњу хаљину светла браон боја.

IX Испод текста у коме се куне ђаво насликани су апостол Петар — с[вја]т[и] [Петаръ и апостол Павле — с[вја]т[и] Ап[остолъ] Па[вле] — обојица у стојећем ставу, величине 7,5×5 см, окренути један другом. у профилу од 3/4. Обојица су насликана с нимбовима светложуте боје и боси. Ап. Петар држи у левој руци кључ а у десној књигу. Горња му је хаљина светложута. Део његове хаљине лепрша се за њим и обојен је црвенкасто браон.

X Затим је слика мученице Марине — м[у]ч[еница] Марин[а] у допојасној фигури, величине 7,5×6 см. Њен мафориј је светлобраон боје а горња хаљина плава. У левој руци држи крст. Нимб и доња хаљина су у жутом тону.

XI У продужењу се налази слика архангела Михаила — с[вја]т[и] Арха[ггелъ] Михаил[ъ], величине 8×6,5 см, у допојасној фигури. Ова је слика изнад молитве ангела хранитеља против море и ветштице и тако илуструје текст поред себе. У нимбу архангела Михаила налазе се три стреле из његових власи према ивици нимба. Архангел Михаило је голобрад и држи у десној руци мач светлобраон боје. Нимб, архангелова крила и орач су светложути. Његова горња хаљина је обојена интензивно црвеном (цинобар) бојом, а доња је плава.

XII Последња слика приказује сцену Рођења Хистова у величини 6×5,5 см. Сигнатура је изгубљена. Сачувала се само реч: Хр[и]сто[съ]. Ова је сцена оивичена у горњем делу светлобраон бојом. Богородица има мафориј такође светлобраон, док је њена горња хаљина светло (цинобар) црвене боје а доња плаве. Она обема рукама указује на своје новорођенче, мада је главу окренула на супротну страну. Богородица је приказна како седи, док је дете, Христос увијено у пелене и опасано повојем, стављено у лежећем положају у колевку. Христос је обојен светложутом бојом, а повој је светлобраон. Ова једина сцена на овом свитку налази се у средини односног текста.

Свитку недостаје почетак и свршетак. Из фрагментарног текста, који се данас налази исписан пре илустрације Хистова убруса, види се да је на почетку свитка описан догађај како је архангел Михаило ухватио ђавола. Даље се износи како је архангел принудио сотону да му се заклетвом обавезе да неће ниједан ђаво ни његов род доћи тамо где се налази свитак на коме „стоје“ забележена њихова имена.

Следећа молитва, испод Христова убруса такође је против ђавола. У њој се позивају многи свети да „прокуну ђавола и вештицу, вилу и погану мору.“ У овој молитви се особито наглашава да ти зли духови буду бачени у бездан и да не чине зла кад спавају и одмарају се они људи који служе „своје имене“. Речи „своје имене“ су доказ за нашу славу, домаћег покровитеља.

Испод слике св. Сисина (Сисоја), Исидора и Теодора налази се „молитва“ која се приписује поменутиим светим и мученици Марини. У овој „молитви“ је уствари препричан један део житија св. Сисоја. тј. како је (свети) ухватио ђавола који је прогутао шесторо деце његове сестре Мелентије. Сем тога, из текста ове „молитве“, у којој се говори у двојини и множини. види се да су у „ловљењу“ ђавола учествовали и други свети, свакако св. Исидор и Теодор.

Испод слике на којој је приказана Мелентија са својом децом пише: „Сю печатъ ношаше ц[а]рѣ ѿ І[с]раи[л]ѣ.“ Ниже се налази нацртано 10 кругова с извесним словима у пољима подељеног круга. Ови „печати“, за које се вели да су их носили израиљски цареви. уствари су криптографи. Овде су они дати као шифре у којима се налазе почетна слова једне реченице — најчешће у виду акростиха у коме је исказана једна мисао.⁴⁾ У иконографији по разним нашим манастирима криптографи се обично налазе око нацртаног крста. особито око врата (манастир Дечани, црква св. Петра на истоименом острву у Преспанском Језеру, црква св. Спаса у Кучевишту итд.). Неке криптографе као записе публиковао је Ст. Новаковић.⁵⁾ На овом се свитку такође налазе криптографи, само што су ти крстови разног облика у кругу — „печату“. „Печати“ имају пречник 2,5 см. Испод већине „печата“ пише против чега су се употребљавали. На први поглед изгледа као да су задња два од десет „печата“ без ознаке зашто су се употребљавали. Међутим, кад се боље загледа у начин потписивања испод „печата“, види се да је преписивач погрешно преписао у два случаја три ознаке испод два „печата“. Тако напр. испод трећег и четвртог „печата“ пише да су они: 1) „ѿ зла духа“; 2) „на зли денѣ“ и 3) „ѿ вилващ[ъ]“; а испод четвртог и петог „печата“ пише да су они 1) „ѿ море“, 2) „гарешице“ и 3) „ѿ вихра.“ Према томе, када се изброје ознаке испод „печата“, види се да је преписивач написао девет ознака за десет „печата“. Десета ознака „ѿ грома“ неће бити добро постављена испод магичне формуле „шатор“ (други „печат“ одозго с пет шаховских поља постављених уздуж и попречно), јер је тај „печат“ „ѿ беснила“ као што га срећемо у нашим записима и рукописима⁶⁾. Стога изгледа да је преписивач могао погрешком изоставити речи: „ беснила“. С њима би било десет ознака за десет „печата“.

Круг првог „печата“, испод кога пише „ ω виле“, подељен је на шест поља. У сваком пољу налази се по једно слово „В“.

Други „печат“ приказује магичну формулу „шатор“ која је била позната још Халдејцима. Одатле је она прешла Јеврејима. Магична формула „шатор“ на приложеном свитку је у деформисаном облику. На њој су слова једва видљива и не могу се преписати.

У трећем „печату“ око крста који се у горњем делу завршава трозубом а у доњем са таква два трозуба, налазе ова слова: КВ, КВ, Бг, РРЛ, НСО (МСО ?) ω . Испод њега пише да је он „ ω зла духа“...

У четвртом „печату“ нацртана је човечја фигура отприлике онако као што се цртала у преисториско доба. Око главе ове фигуре налазе се слова ω С, СЕ. Испод овог „печата“ стоји „ ω вилваш[ъ]“ (што можда значи: вилаш, вилењак).⁷⁾

Пети „печат“ је подељен у пет поља. Четири поља испуњена су словима: ССССРР. Испод „печата“ пише: „ ω море“...

Шести „печат“ је подељен крстом на четири поља. У два доња поља налазе се два слова: СС. Испод овога „печата“ пише: „ ω вихра“.

Седми „печат“ испод кога пише „ ω страха ношнаго пою“ издељен је у пет поља, у која су стављена слова: РРРР, а изгледа да се међу њима налази и слово З.

У осмом „печату“ је у средини крст са стопом, а око њега су слова: ИС ХР КВМ СВС БЕБ [БЕБ?]. Испод „печата“ пише: „ц[а]ру слав[ъ]нъ гласъ.“

У деветом „печату“ је крст око кога су четири слова Р.

Десети печат је подељен такође на четири поља у којима се налазе слова: ВС θ ω .

Испод два задња „печата“ нису исписане никакве ознаке.

Тачна решења оваквих криптографа засада је тешко дати.

Испод илустрације св. Јована Богослова налазе се разна заклинања ђавола, против кога се призива Бог и разни свети.

После илустрације св. архангела Михаила налази се последња молитва која се продужује испод илустрације рођења Христова. Из ње се види да је архангел Михаило ухватио вештицу кад је дошла да уграби Христа у колевци. Њу је архангел Михаило отерао и приморао да каже своја имена. Текст је прекинут на дванаестом имену вештице.

Узевши уопште, овај свитак има у тексту молитве против ђавола, вештице, виле и море. Сем тога, многи су свети илустровани с мачем у руци јер гоне ђавола. Даље, важно је констатовати следеће чињенице. Прво, у „молитви“ св. Сисина изнет је део његова житија како спасава децу своје сестре Мелентије од ђавола. На крају обе молитве умољава се Господ да сачува молитвама св. Сисина децу

имаоца овога свитка јер овај свитак није писан за једно одређено лице. Друго, у тексту о рођењу Исуса Христа такође се говори о вештици која је хтела да уништи Христа још у колевци, али га је сачувао анђео. Из тих факата може се извући закључак да је овај свитак искључиво употребљаван за заштиту деце.

Како су постале ове и овакве молитве на овом свитку и њему сличним?

Пошто су вештице, море и други ђаволи у вези са смрћу и разним болестима које су донедавно страшно косиле наш народ, то су хтели наши преци да имају извесне молитве с именима тих демона ради заштите од истих. Из тих су разлога постали наши свици. С њих је зрачила утеха и нада за одбрану од свих животних мука, патњи и болести које су у турском периоду робовања биле многобројне и горке. Зато су ове молитве важан наш споменик из глувих времена кад је наш народ подносио небројена страдања, и у вери, често и кривој и противној православљу, тражио лека и одбране од њих.

Леонтије Павловић

¹⁾ Писцу су позната још три таква свитка, о којима је спремио за штампу један већи рад

²⁾ Захвалан сам директору Етнографског музеја у Београду Митру Влаховићу, што ми је помогао и омогућио да обрадим овај ретки споменик

³⁾ Н. Радојчић: Српски Абагар, Љубљана 1931 (сепарат из „Etnologa“ Љубљана IV, 2, 1931, 193 и 206)

⁴⁾ Д-р Лазар Мирковић: Црква Петковица, Ср. Карловци 1922, 30.

⁵⁾ St. Novaković, Zapisi od grada, moljca i crvi po njivama, Starine 18 (Zagreb) 1886, 183—187

⁶⁾ Исти, Apokrifni zbornik našega vijeka — Starine 17, (Zagreb) 1886, 181

⁷⁾ Тихомир Р. Ђорђевић: Вештица и вила у нашем народном веровању и предању (посебни отисак из Српског етнографског зборника) Београд 1953, 119

Напомена: Права линија изнад одговарајућих слова у тексту, замењује титул.

A MANUSCRIPT PRAYER-BOOK ON THE ROLL IN THE ETHNOGRAPHICAL MUSEUM IN BEOGRAD

by

Leontije L. Pavlović

Summary

The Ethnographical Museum in Beograd is in possession of a fragmentary manuscript »prayer-book«. Its actual length is 2,58 m and its width is 8 cm. The presumable place of its origin is in Srem. There are twelve different illustrations on it. Its texts contain several verses of the Gospels, hymns and oaths, but often with many alterations. The main contents of the roll are of apocryphal and heretical character. There are certain »prayers« against the devil, witches, fairies and night-mares with their names in the text. This roll was kept in the house probably as a written talisman for the protection of children against illnesses and other evils.

- Fig. 1 — Prayer to the Holy Archangel Michael, to St Peter and St Paul with the figure representing Christ
- Fig. 2 — Prayer to St Peter and St Paul with a figure representing St Sisin
- Fig. 3 — Prayer against the Devil with a figure representing St Isidor and St Theodor
- Fig. 4 — Continuation of the Prayer against the Devil
- Fig. 5 — Continuation of the Prayer against the Devil
- Fig. 6 — End of the Prayer against the Devil
- Fig. 7 — Figure of St Melethios and the four seals
- Fig. 8 — Picture representing six different seals
- Fig. 9 — Figure of St John the Theologian with supplications against the Devil
- Fig. 10 — End of the Prayer of supplication with the figure representing St Peter and St Paul
- Fig. 11 — Figure of St Marina and the Holy Archangel Michael with a prayer to the Guardian Angel
- Fig. 12 — Figure of the Archangel Michael and the Prayer against the witches
- Fig. 13 — Scene representing Christ's birth with the names of witches

ТРИ ГЕНЕРАЦИЈЕ НАРОДНИХ ИГРАЧА У ЧАЧКУ

— Преглед чачанских орских игара —

Приликом нашег испитивања народне орске традиције у Чачку 1940 године три генерације чачанских народних играча биле су изванредно приказане у лицима неколико својих претставника.

Најмлађу генерацију претстављала је најбоља међу својим вршњацима Десанка П. Обрадовић, врло темпераментна играчица, одличан зналац старијих игара и старијег начина играња, којој је за ове квалитете одато и јавно признање, јер јој је на конкурс за народне игре, нешто раније, била додељена прва награда. Том приликом она је, кажу, играла до свога брата, исто тако одличног играча. И удата сестра јој је призната играчица народних игара. Они су деца чачанског опанчара, старог ратника, који се некад и сам одликовао као народни играч. Десанка нам је, без двоумљења, сигурно и доследно показала игре *Звонце* и *Комитско коло* и била од велике помоћи приликом показивања једне од најинтересантнијих чачанских игара тога времена — *кола Стара планинка*, око чијег се бележења и проверавања потрошило доста времена, јер су га многи знали само отприлике и радије га описивали речима него играли. Десанка је, међутим, поуздано заиграла и као да је скинула неку копрену с очију осталих: посматрајући њу, они су се сетили свих детаља и придруживши јој се дуго играли складно и раздрагано. *Стара планинка* има у првом делу елементе плескања док играчи изводе по седам корака на једну па на другу страну корачајући у поворци; у другом делу има ситне, двоструке кораке. Између осталог, од Десанке смо сазнале да постоји и коло које се зове *Шестачко*, тј. коло шестог реда гимназије (врло необичан назив и још необичније објашњење назива!).

Претставник средње генерације Раја Мајсторовић, управник поште, пружио нам је неколико значајних података о играма у староме Чачку. Као син чачанског опанчара, одрасто је, како сам каже, по занатлским забавама. Ниједан од стрих еснафа није био без свога посебног кола: свака грана заната, чак свака врста занимања, имала је своје коло: *Опанчарка*, *Пекарско коло*, *Шнајдерка*, *Трговачко коло*,

Кафециско коло. — *Шнајдерка* се, по речима Раје Мајсторовића, играла ситно, „као кад се штепује на машини“. Године 1940 већ се више нису могли наћи свирачи који би знали да их свирају. И тако су ове игре, у чијим се називима донекле огледају друштвени редови из првих деценија двадесетого века, остале незабележене. Коло *Др-давка*¹⁾ у Чачку се називало *Тајсићево коло* (Ранко Тајсић био је Драгачевац). *Персино коло* било је нека комбинација кола *Ајд' на лево*²⁾ и *Ја посејаш лубенице*³⁾ с плескањем. Раја Мајсторовић нам је показао кораке за игру *Утук* уз певање некада добро познате, шаливе, свакако донесене песме у којој је жена у сталној опозицији према попустљивоме мужу. Кореографски, ова игра је веома духовито склопљена, у потпуном складу с идејом песме: у целом првом делу игре дужине у корацима су у супротности са ситним нотама мелодије, а ситни кораци су у супротности с дугим нотама.

Изразита као играчица, стваралачки настројена и интелигентна у давању обавештења била је Мица Обрадовић, припадница средње генерације. Пружила нам је, између осталог и неколико значајних података о *Ранкином колу* и о *Колу рудничких учитеља*, о којима ће доцније бити више говора.

Најмаркантније личности 1940 године из редова чачанских играча били су њихови претставници старије генерације Таса Обреновић (81 година) и његова жена Савка (74 године). Таса Обреновић, пореклом Гружанин, становник је Чачка од 1886 године. Иако дошљак, важио је у староме Чачку као један од најбољих познавалаца месних народних игара. Био је веома темпераментан и издржљив играч. „Таса је могао у игрању да скочи на сто“ — казивали су нам стари Чачани. „Једно је чудо од мене у млађим годинама било“ — причао нам је сам деда-Таса. Да по целу ноћ игра без одмора — то је за њега била обична ствар. Сећа се како је у Калањевцима (Белановици) с две девојке, одличне играчице целе ноћи играо; тако исто, како је у Косјерићу, као поднаредник, дочекао зору играјући без предаха. „У пролазу кроз Бумбарево Брдо (Крагујевац), као командир, наиђем с војницима на коло: свирала свира, а ја иако мртав уморан од дугог марша, нисам могао да одолим, него поручим свирачу да свира дотле док му ја погледом не дам знак да престане. Свира он, свира, дува. почиње упитно да ме гледа, очекује од мене уговорени знак — ал' ја играм; он нема више даха, презнојава се, балдиса. Сажалим се, те прекинем.“ Ова анегдота из деда-Тасиног живота занимљива је и по томе што показује да је играчева суверена воља у односу на свирача у Србији доиста нешто изузетно. У овом случају ствар се морала уредити претходним обостраним споразумом, који

¹⁾ Љ. и Д. С. Јанковић: Народне игре, V, Београд 1949, 284, 381, бр. 58

²⁾ Љ. и Д. С. Ј., нав. дело, I, Београд 1934, 41, бр. 30

³⁾ Исто дело, стр. 25, бр. 8

је, као што се види: свирачу врло тешко пао. У крајевима у којима је такав однос зависности свирача од играчеве воље већ устаљен традиционалном праксом (Македонија, делимично Косово и Метохија), свирачи много лакше подносе разне прохтеве играча, и то без икаква договора. — Према казивању деда-Тасе, за доброг играча се у Чачку некад говорило: „Игра као тигар, као лав“; за рђавог: „као медвед“.

У старо време су се хватале у коло девојке до девојака мушкарци до мушкарца. Доцније су се прво хватали мушкарци, па би се после девојке ухватиле између њих. Играчи су носили каише око појаса, а девојке су се опасивале марамама да би омогућиле држање за појас укрштеним рукама; или би оне ухватиле играче за каише, а они играчице за јелеке испод пазуха. Овај последњи начин био је обичан у селима. У Чачку је коло увек било „састављено“, затворено, и није се никада отварало. Ако би га неко прекинуо, „имао је да буде бијен“. У средишњем огромном празном простору по два свирача са дугачким свиралама обавијеним жицом шетали би уз коло, некад заједно, некад одвојено један од другог. Тако су омогућавали играчима да их боље чују и да лакше подесе своје кораке према музици.

Осим свирала, и гајде су биле инструмент који је пратио игру. По речима деда-Тасе, тек од 1881 године појавила се виолина. „Ишли смо по свима чачанским забавама и игранкама“, вели деда Таса. „Понесемо динар, па вратимо кући грош. Свирачима се некада плаћало пет до десет пара за једно коло“. — Игре уз певање изводиле су се у интимнијем друштву. На великим скуповима није се певало уз игру.

Чачанске свадбе, према казивању деда-Тасе и његове жене баба-Савке, трајале су три дана. За све то време млада је била поверена бризи и старању ручнога девера: он ју је уводио у коло и играо до ње. он је чак и ноћу пазио на њу и чувао је у њеној соби до свршетка свадбених свечаности. — Друга важна личност на свадбама био је барјактар, који је у току свадбених церемонија играо с барјаком и водио коло око софре, око куће, око ватре (обредно играње мађискога порекла). — Трећа важна личност на свадбама био је „војвода“, тј. чутураш, чауш. Њему је било не само дато право него и стављено у дужност да прави шале и забавља сватове. „Ја сам готово редовно на свадбама бивао чауш“, вели деда-Таса. „Кад млади принесем накољче, ја га окрећем, а млада мора три пута да га пољуби. А ја јој кажем: „Е, сад и војводу да пољубиш!“ Она се застиди, а сватови прсну у смех.“ (У вези са овим младиним стидом деда-Таса подвлачи да су чачанске девојке некад морале гледати у земљу, и да су уопште биле смерне и повучене. Када је требало да се његов пашеног вери, пашеног је месец дана пролазио поред куће своје будуће, и није успео да је види). Војвода је о свадби приказивао прилоге —

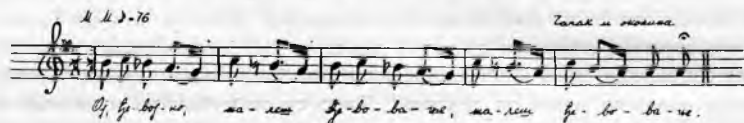
дарове које су сватови донели. То је он изводио у особитом речитативу: „Чуј, куме и стари свате. ево дош'о Јанко и донео то и то.“ А двојица би упала са: „О-о-о-мин!“ — Кум и стари сват били су исто тако важне личности, па се и њима, као што се види, указивала особита пажња.

Девојачка спрема звала се *руво*, и код имућнијих чувала се у шареном сандуку: „Јао, ала је богата млада! Носи шарен сандук!“, говорили би посматрачи.

У целом некадашњем Чачанском округу сватови су увек ишли на коњима.

Свуда је била раширена сватовска песма:

Ој, девојко, жалеш ђевовање

(Према певању проте Ђурђа Јовановића, 25-VIII-1940). Ова се песма певала скоро непрестано откад девојка пође из родитељске куће до цркве и од цркве па до краја свадбе. Две певачице загрлиле би се, па би певале уз клањење десно-лево с ноге на ногу. Могло им је прићи још по неколико певачица, и онда све у групи певају. — Младожењине сестре су певале: „Мили брате, срећно ти весеље!“ и: „Весели се кућни домаћине.“

За све време свадбе млада је морала да двори сватове.

Свадба се завршавала играњем *Шареног кола*,⁴⁾ у коме су се састављали млада и младожења. Деверу, који је дотле стално био уз младу, и који је (као што је напред поменуто) и у коло улазио с њом као њен верни пратилац, сада, пошто му је млада одузета и предата младожењи, — дају метлу да с њом игра.

Чачанска млада носила је смиљевац годину дана после удаје и свакоме се клањала и љубила га у руку.

На чачанским свадбама осим поменутог *Шареног кола*, које је било искључиво свадбена игра, није било других специјалних игара за ту прилику. Играло се све од реда што се и иначе играло на играма, забавама, саборима и другим свечаним народним скуповима. *Ђурђевка*⁵⁾ се изводила на два начина: у месту и „на повоз“ (с јачим помицањем). Баба-Савка нам је говорила да је лакша *Ђурђевка* на повоз него у месту (потоња је старија). Она нам је с одушевљењем

⁴⁾ Љ. и Д. С. Јанковић: Рукописна збирка

⁵⁾ Љ. и Д. С. Јанковић: Народне игре, I, 111, бр. 81.

причала како су старинци изводили *Заплет*:⁶⁾ „Иако су кораца у том колу заплетени, сви исто корачају, сваки на исти начин заокружи десном ногом око леве — милина је била видети! А кад омладина почне то да игра, ја гледам и мислим: жалосне вам ноге ваше!“ Играло се и *Небеско коло*⁷⁾ (исто као у Подрињу и Колубари⁸⁾ и *Чачанка*,¹⁰⁾ чији је типски образац, иначе несиметричан (тип *Стара Влахиња*¹¹⁾, у Чачку био симетричан: 4 десно, 1 лево, 1 десно, 1 лево, 1 десно; 4 лево, 1 десно, 1 лево, 1 десно, 1 лево, — сви кораца ситни, с привлачењем и потресивањем. Говорили су нам да се зна да је неки Душан Поповић, артилерац, увео обичај да се *Чачанка* игра несиметрично као *Стара Влахиња*¹²⁾ и *Тасино коло*,¹³⁾ само нам нису могли рећи кад је отприлике то било. Мелодија¹⁴⁾ симетричне *Чачанке* је иста као за *Чачанку* несиметричног типа, али се у новије време (пред Други светски рат) уз њу прилепила неукусна песма:

Који момак сокак мења,
Тај девојку нема.

У Чачку се, даље, играло и коло *Повијорац* према обрасцу: 2 десно, 2 лево, с јачим савијањем колена и повременим наглашеним привлачењем. Кола типа *Нова Влахиња*¹⁵⁾ (на пример *Девојачко коло*¹⁶⁾ у Чачку су се изводила са избацивањем ногу. На забавама се играло и *Кокочињете*¹⁷⁾. Деда-Таса прича: „Кад му (тј. свирачу) кажем: „Лагано, на дебелу жицу!“, он развуче, а ја станем као укопан и цело коло стоји.“ (Опет пример узајамног претходног споразумевања између играча и свирача, а не спонтано дириговање и наметање играчеве воље свирачима у току саме игре). Уз мелодију *Ја посејаш лубенице*¹⁸⁾ и уз одговарајуће кораке у Чачку се певало:

Јечам, жито — седам и по,
Сено, слама,
Зоб, зоб, зоб!

А кукуруз — девет и по,
Сено, слама,
Зоб, зоб, зоб!

Играла су се још и кола: *Србијанка*,¹⁹⁾ *Врањанка*,²⁰⁾ *Наталијино коло*,

⁶⁾ Исто дело, 86, бр. 67

⁷⁾ Исто дело, 78, бр. 64. — Мелодија, Д. С. Јанковић: Мелодије народних игара, Београд 1937, 7

⁸⁾ Исто

⁹⁾ Љ. и Д. С. Ј.: Рукописна збирка

¹⁰⁾ Љ. и Д. С. Јанковић: Народне игре, I 32, бр. 18

¹¹⁾ Исто дело, 32, бр. 17; — ¹²⁾ Исто; — ¹³⁾ Исто дело, 31, бр. 16

¹⁴⁾ Владимир Р. Ђорђевић: Српске игре за виолину, Београд 1933, 7

¹⁵⁾ Љ. и Д. С. Јанковић: Народне игре, I, 33, бр. 20

¹⁶⁾ Исто дело, 32, бр. 19; — ¹⁷⁾ Исто дело, 64, бр. 51

¹⁸⁾ Исто дело, 25, бр. 8; — ¹⁹⁾ Исто дело, 43, бр. 31

²⁰⁾ Исто дело, 105, бр. 76

Дарино коло.²¹⁾ Осим тога, изводило се и нешто слично игри *Кола-рићу*²²⁾ са заплитањем и расплитањем, али шта је то било, како се звало и како се тачно играло, нису нам могли показати.

Од игара обредног порекла задржале су се само *Лазарице* које изводе по две Циганке.

Овде ћемо се осврнути на неке податке које нам је пружила малочас поменута играчица Мица Обрадовић. Према њеном обавештењу, Чачанин, покојни Аца Јанковић, учитељ, компоновао је мелодије за два кола: *Ранкино коло*, названо по његовој жени Ранки, и *Коло рудничких учитеља*, посвећено учитељима краја у коме је и сам Јанковић учителовао и био хоровођа. Те мелодије и игре ушле су у народ. Занимљиво је, међутим, да се у *ужичком* крају (према саопштењу Милице Марковић-Станојевић, професора, родом са Златибора) последња мелодија сматра као права стара *ужичка народна мелодија*, да се ово коло тамо назива *Ужичанка* (једна од варијаната) и да се уз ту мелодију на Златибору певају следећи стихови:

Сељанка је мене мајка родила,
Сељачким је мене млеком дојила.

*
*   *   *

Тако изгледа орско предање у Чачку, приказано од најбољих претставника три генерације. Обрасци, анализе и мелодије чачанских орских игара биће објављени на другом месту.

О народним играма у Чачанском округу из ранијег времена које ни најстарији Чачани не памте, оставио нам је податке Милан Ђ. Милићевић.²³⁾ То је списак назива народних игара тога краја: 1. *Четворка*, 2. *Мачванка*, 3. *Левакиња*, 4. *Острољанка*, 5. *Влахиња*, 6. *Ђурђевка*, 7. *Шумаричанка*, 8. *Орловка*, 9. *Устај, дико*, 10. *Зајам*, 11. *Бугарка* и 12. *Прогонца*. Видели смо да су се игре под бројевима 1. 5 и 6 одржале у Чачку све до 1940 године.

Љубица С. Јанковић
Даница С. Јанковић

²¹⁾ Љ. и Д. С. Ј.: Рукописна збирка

²²⁾ Исто дело, 76, бр. 62

²³⁾ Милан Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 701

THREE GENERATIONS OF FOLK DANCERS AT ČAČAK

— A Conspectus of Folk Dances of Čačak —
by

Ljubica and Danica S. Janković

S u m m a r y

The authors of the present article, Ljubica and Danica S. Janković, communicate the results of their investigations, carried out at Čačak in 1940.

The best representatives of the youngest generation of folk dancers at Čačak, with an inherited talent for dancing, demonstrated, with great assuredness and consistence, the dances **Zvonce** (Little Bell), **Komitsko kolo** (Kolo-dance of the Comitadjis) and **Stara Planinka** (with clapping of the hands) and mentioned also **Sestačko kolo** (Kolo-dance of the sixth form of the Public School).

According to the data obtained from the members of the middle generation, which has two eminent representatives (one of whom manifests an inclination to creativeness) each of the ancient guilds had a kolo-dance of its own: **Opančarka** (Kolo-dance of the opanci-makers), **Pekarsko kolo** (Bakers' kolo-dance), **Šnajderka** (Dressmakers' kolo-dance), **Trgovačko kolo** (Shopkeepers' kolo-dance). Among other dances **Utuk** kolo-dance is of particular interest with its short steps in contrast with the long tones of the tune and vice versa.

Two renowned representatives of the older generation (a married couple — 81 and 74 years) offered various information on the old folk customs and dances. In former times girls always joined the round beside other girls and men beside other male persons; later both sexes were intermingled. The partners held each other by the waist with crossed hands. The round was closed and enormous: two pipers blew long pipes. The bag-pipe was also used as an instrument for the dance. The violin appeared first about 1881.

Weddings lasted three days. The groomsmen introduced the bride into the round and danced beside her. The flagbearer, holding the banner in his hand, led the dancers round the dining-table, round the house and round the hearth (ritual dancing of magic origin). The vojvoda (official charged with amusing the guests) made jokes. The bride's trousseau was conveyed in a multicoloured chest. The most widespread nuptial song was **Oj, djevojko žales djevovanje** (O, girl, dost thou weep for thy maidenhood) — (the music is given). The girls sang holding their arms over each other's shoulder and swinging their bodies to and fro. The last dance which meant the end of wedding festivities was **Šareno kolo** (Variegated kolo-dance). During that dance the bride and the bridegroom were united and the groomsmen was given a broom. Other dances performed on weddings were also executed on every other occasion. The names and characteristic features of these (fourteen) dances are given. With other previously mentioned dances they make a total of thirty dances — most of them were already published in the collections gathered by sisters Janković (Folk-dances, volumes I and V, Beograd 1934 and 1949). The kolo-dance **Čačanka** had once been performed symmetrically; the unsymmetrical execution was introduced by a certain Dušan Popović, but nobody can tell when it happened.

A schoolmaster of Čačak, Aca Janković, composed the tunes for **Rankino kolo** and **Kolo rudničkih učitelja** (Kolo-dance of the schoolmasters of Rudnik). These tunes and dances have completely been adopted by the people.

The authors conclude by enumerating the names of twelve dances from Čačak mentioned in Milan Dj. Miličević's book **Kneževina Srbija** (Principality of Serbia), Beograd 1876, consequently dating from a time which even the oldest dancers of Čačak have no remembrance of. Three of these dances were maintained until 1940.

ЦРЕПУЉАРСТВО У СЕЛУ КОТРАЖИ У ШУМАДИСКОЈ ЈАСЕНИЦИ

I

Првобитно је израда црепуља био женски посао и њих израђују у свим домаћинствима.¹⁾ Под утицајем разних чинилаца дошло је понегде до тога да је израда црепуља постала сталним или повременим занимањем само неких домаћинстава, која се онда израдом црепуља баве као занатом и већином се служе грнчарским колом које се покреће руком. Тај прелаз, условљен економским и друштвеним развитком, чини да израда постаје бржа, лакша и јевтинија, али су ти услови учинили да се црепуљарство као занат почне губити. Између два светска рата израда црепуља није више био уносан посао, јер је њихова потражња из дана у дан бивала мања. Главни разлози су томе: удобнији живот у кући, напуштање огњишта а уношење зиданих пећи и „шпорета“, с једне, а тежња за што рационалнијим трошењем дрва с друге стране. Наиме, црепуље се употребљавају само на отвореном огњишту, а ватра на отвореном огњишту троши велике количине дрвета. Са смањивањем шумских површина у Шумадији дошло је до тога, да се нагло почну напуштати огњишта, која се замењују зиданим пећима и штедњацима, поред којих се и чељад боље огреје. У наше време хлеб се пече у Шумадији ретко на отвореном огњишту, и то лети, после жетве, кад се и јела каткад спремају на отвореном огњишту у летњој кухињи. односно шупи, да се не би загревало одељење у кући где је штедњак и где се спава. Због тога је у Шумадији веома смањена и употреба црепуља.

У Србији постоји неколико центара за израду црепуља. Нарочито се истичу село Роге у ужичком крају,²⁾ Котража у Јасеници, Врњци, Рујиште код Ражња, неколико села код Новог Пазара³⁾ итд.

¹⁾ Мил. С. Филиповић: Женска керамика код балканских народа, Београд 1951

²⁾ Живко Јоксимовић: Ужичке црепуље. — Српски етнографски зборник књ. XIII, Београд 1909, 483—497

³⁾ Петар Ж. Петровић: О народној керамици у долини Рашке. — Прилози проучавања наше народне керамике, Етнографски музеј — Посебна издања VI, Београд 1936, 12—25

Црепуље у селу Котражи, у Крагујевачкој Јасеници, разликују се по саставу и изради од црепуља у неким другим местима. Док се у другим местима црепуље граде од глине с додатком у првом реду калцита, у Котражи се израђују црепуље од смесе азбеста и глине; израђују их само рукама. без икакве справе, док у Врњцима раде на квадратним даскама, „калупима“, постављеним на непокретном стубу, а у Рогама се даска ставља на коло које се руком окреће. Како је Котража све донедавно била важан центар за израду црепуља и како је тај рад био и значајна грана локалне привреде, изнећу што сам могла сазнати о томе у Котражи.

II

Котража се налази на североисточним огранцима планине Рудника, на Котрашким Чукарама, које је Јасеница пробила, недалеко од варошице Стагара. Котрашке куће су на источним деловима ових Чукара. на странама Котрашког Потока и Добре Луке. Земљиште је већим делом голо и неплодно, особито око кућа Јоковића и Јосића. Принос од земље у овом селу је сразмерно незнатан, па је становништво било принуђено да оне природне изворе које му је земља пружала искористити за зараду. Село Котража је врло неплодно, због чега становништво с већим напором долази до исхране. Већина становништва купује жито, па се и довија на разне начине да дође до новца. Један од тих је грађење црепуља. Израда црепуља од азбеста постала је у Котражи важна привредна грана од које су Котражани имали прихода.⁴⁾

Рудник азбеста у Страгарима је један од најбогатијих; у Србији је главни. Његове су резерве огромне, а искоришћавање у индустријске сврхе било је незнатно све до наших дана. Од 1951 држава подиже потребне инсталације, и од мале варошице — села, која је за време Другог светског рата безмало била сва разрушена, постао је за непуне две године мали град с радничким становима. Рудник је привукао некадашње грнчаре који су од 1951 напустили израду црепуља, јер се на том послу мање зарађује него у руднику који пружа веће могућности за зараду. Тако, у лето 1952 само је још један сељак — Чеда Плавшић — израђивао црепуље, док су остали били запошљени у руднику азбеста. Али две године пре тога, 1950, израдом црепуља у Котражи бавиле су се ове породице: од Јосића 3 куће, од Плавшића (исти род) 4 куће, од Јоковића 5 кућа, од Ми-

⁴⁾ Д-р Боровоје Дробњаковић: Јасеница — Српски етнографски зборник XXV, (Београд 1923), 314

Јерелија Павловић: Живот и обичаји у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији — Српски етнографски зборник XX (Београд 1921), 12, 25—26

тровића 3 куће. Раније су се бавили израдом црепуља и Милановићи из рода Јоковића.

Сви црепуљари у Котражи пореклом су из сјеничког, студеничког или моравичког краја. За Јоковиће, за које је забележено да су непознатог порекла,⁵⁾ тврди се да су из Црне Горе. Поставља се питање да ли су ти динарски досељеници научили црепуљарство по досељењу у Котражу или су тај занат донели у Котражу. Израду црепуља могли су да знају и у земљи матици, а исто тако могли су да науче и у метанастазичким етапама, у Санџаку и у Старом Влаху. У тим областима израђују се црепуље од старине. Међутим, има помена да је Котражане црепуљарству научила једна баба из села Гривца у Грузи. Наиме, по народном казивању, Митра Симоновић, која је била родом из села Гривца, прабаба данашњих Тимотијевића у Котражи, градила је црепуље, па су се по угледу на њен рад почеле израђивати црепуље у Котражи.⁶⁾ Тешко је веровати да је тек она увела црепуљарство у Јасеници, јер је израда црепуља позната и веома распрострањена по већем делу Балканског Полуострва. Пре ће бити да је она утицала да се уведе нека новина или да се обнови тај рад.

Израдом црепуља бавили су се и мушкарци и жене. Мушкарци из поменутих породица жене се и из других села и те жене науче обично посао око израде црепуља и помажу својим укућанима. Има случајева код њих да понека жена неће да ради црепуље, јер сматра да је то прљав посао и посао ниже врсте.

Овај занат био је наследан у поменутих породицама. Одувек су се само поменуте породице њиме бавиле.

Црепуље раде од маја до октобра. Глину („гњилу“) ваде на месту које се зове „црепуљара“, а азбеста („црепуљарске земље“) има свуда у околини. Глину и азбест преносе колима или носе у џаковима на леђима у кућно двориште. У дворишту је ископана четвороугаона рупа у којој се припрема глина. Азбест се одвојено истоварује на гомилу. Пре употребе глина се „раскисели“ у рупи, тј. у глину се сипа вода, те се „кисели“ 1—2 часа. Азбест се претходно иситни будаком на ситне комадиће у величини пола нокта. Тако иситњен азбест просеје се кроз четвороугаоно плитко сито, чије рупе леже ромбично једна према другој. Припремљена глина и азбест помешају се тако да на један део глине дође два дела азбеста. Да би се маса уједначила, мотиком се меша а потом гази ногама око два часа. Када се маса добро измеси да постане пластична, рукама се ваде „гукe“ и носе за градњу црепуља.

⁵⁾ Д-р Бор. Дрбњаковић: нав. место

⁶⁾ Петар Ж. Петровић: Живот и обичаји народа у Грузи — Српски етнографски зборник LVIII, 86

Поставља се питање зашто се азбест употребљава у изради црепуља, односно каква су његова својства. Азбест је веома погодан као везивно ткиво с глином. Колико је азбест моћно везивно ткиво, види се и по томе што црепуље не пацају иако се суше на јаком сунцу. Црепуљарима је и туцани калцит боље везивно ткиво него песак, чије су површине углачане. С друге стране, азбест има ту особину да не гори и да је одличан изолатор топлоте: тешко се греје и не преноси топлоту на околна тела. Може да издржи високу температуру.

Црепуље се израђују на очишћеном сунчаном простору у двооришту, „гувну“, које је поравнано и оплевљено. Важно је да на гумно ни с које стране не долази хлад преко целог дана, јер се црепуље на гумну суше. Оне се граде једна до друге у правилним редовима. Место на земљи где ће се моделовати црепуља поспе се сухим азбестом,

а „гука“ прво распљошти у виду погаче, па се у њој постепено дуби плитко локвасто удубљење и извлачи околну вену који се проширује према врху. Црепуљар, стојећи поред црепуље, сагнe се и, обично у таквом ставу обилазећи околну, моделује црепуљу. Леву руку држи споља а десну унутра. На средини пробуши рупу чији је пречник око 3 см за жарач.

Сл. 1. Црепуља

Иако се израђује без алата, голим рукама, све су црепуље по облику и величини исте. Израдом црепуља бавиле су се у свима поменим породицама и жене. Величина црепуље откупљене за Етнографски музеј у Београду су: пречник венца око 42 см, пречник дна око 31 см, дубина око 5.5 см, висина око 7 см (сл. 1). На црепуљи се разликује: „данце“, „усне“, „рупа“, „ивица“.

Црепуље се суше на „гувну“ кад је јако сунце један до два дана. Кад се осуше, узме се стара коса и њом се скине азбест са дна и сва се окреше по спољашњој ивици дна да добије благу облину. Кад се окреше, намаже се ситним азбестом. Црепуље просушене на сунцу пеку се на ватри. Не постоје посебне пећи за печење црепуља, већ се то ради на ватри, на отвореном простору. Ради се на овај начин: поређају се цепеннице по дужини у два паралелна реда размакнута толико да се на њих могу ослонити цепеннице (дуге око једног метра). Преко тих уздужних стављају се попречно цепеннице једна до друге. На сложена дрва међу се црепуље у два реда. Свака црепуља ослања

се на претходну. Изнад два реда црепуља, одозго, слаже се трећи ред. Затим се та три реда црепуља покрију непеченим црепуљама околo и одозго (сл. 2). Испод тако сложених црепуља потпале се дрва, и на тај начин црепуље се испеку. Оне које су биле одозго поново се пеку, али се тада стављају у први ред а одозго се додају нове непечене црепуље. Печене црепуље се поново „опраше“ прахом од азбеста. До праха од азбеста лако долазе у државном предузећу где се азбест прерађује у прах за индустриске сврхе.

За један дан може један радник, ако ради од јутра до мрака да изгради највише сто црепуља.

Сл. 2. Печење црепуља

Хлеб се пече у овим црепуљама од азбеста на исти начин као и у црепуљама од глине. Опште је тврђење да је хлеб испечен у црепуљи слађи него онај печен у пећи. Свака кућа у Шумадији и данас има огњиште, најчешће у споредној згради или старој напуштеној кући, које повремено служи укућанима, а кад стигне ново жито, пеку погачу у црепуљи. Колико се цени погача печена у црепуљи,

види се по томе што се носи на дар погача испечена у црепуљи кад се иде на бабине, свадбу или у госте. Најукуснија је погача испечена на овај начин: кад се тесто стави у црепуљу, сипа се одозго ситна жеравица („пожарује се“ — „пажаривање“), тј. иситни се жеравица па се ватраљем сипа а кукачем одозго поравни. На погачи се направе загорели пликови, који се скину кад се испече. Таква погача има лепши изглед и бољи укус. Погача је, кажу, најбоља кад може да се савије око руке. Кисео хлеб пеку овако: зареју црепуљу, ставе тесто, покрију га купусним листом или липовим лишћем или лишћем од дулека, па поспу жеравицом која се ватраљем иситни, па прекрије врућим пепелом. Само бели хлеб који се месио за празнике пекли су у црепуљи покривеној другом црепуљом или сачем. Гибаница се

пекла на огњишту у тепсији која се стављала у црепуљу и покривала другом црепуљом. Хлеб се пече у „прочевљу“ на одређеном месту код огњишта. Угреје се црепуља на огњишту, па се на „прочевље“ стави жар, а на жар црепуља. Кад се хлеб ставља под сач у „прочевљу“, онда на хладан сач ставе врућ пепео, па се њиме загреје и поклопи.

Једна црепуља може да траје пет до шест година, али обично не траје толико.

Осим црепуља пре Другог светског рата израђиване су и „тугле“ четвороугластог облика, као веће цигле, величине 25 : 25 см, за поплочавање пекара. Оне су рађене у калупима. Пошто им потражња није била велика, рађене су само по поруџбини. Сушене су и печене на исти начин као и црепуље. Лонце за кување јела нису израђивали — куповали су их и сами од Ужичана.

III

Нема готово никаквих веровања или обичаја у вези с израдом црепуља. Не ради се недељом и већим празником. Деци не дају од испеченог хлеба „пупак“, онај део који је ушао у рупу за жарач и испекао се. Не дају га да их кучићи не би уједали. Нису уобичајена никаква узајамна помагања приликом израде црепуља нити је било каквог удруживања сем код преноса и продаје изван села.

Од времена које се памти израђене црепуље ношене су по ваљарима на продају или трампу, и особито после жетве. Товарене су на воловска кола. Некада, док није било штедњака и зиданих пећи у шумадиским кућама, нису морали далеко ићи, јер су их продавали или мењали у оближњим селима. Почетком овога века напуштају се огњишта: Качер и Доња Јасеница већином зидају пећи („фуруне“), а Горња Јасеница и Лепеница набављају штедњаке („шпорете“). Највише су, некада, одлазили у Аранђеловац, Младеновац, Крагујевац и њихову околину. Међутим, од Првог светског рата у пределима до Мораве потражња котрашких црепуља је врло мала и умањена је потреба за котрашким црепуљама и у Шумадији, где су некада биле познате и на цени; па и данас је село Котража по целој Шумадији познато по црепуљама. Око 1912 почели су Котражани да прелазе Мораву, и сад још продају или трампе своје црепуље преко Мораве носећи их на воловским колима. Њихове црепуље имају прођу углавном у влашким селима. Котрашки црепуљари нису имали искључиво своју територију где су продавали црепуље. На исту територију где су се они кретали долазе и Ужички црепуљари са својим црепуљама. Котражани долазе до Рудника и Љига на запад, а Ужичани до Смедерева на исток. Али Котражани не прелазе Западну Мораву нити област око Врњаци према Крушевцу. То је територија врњачких цре-

пуљара. Територија по којој су се кретали котрашки црепуљари била: Параћин и околина, затим околина Ђуприје, Светозарева, Поповића, Свилајнца, Крепољина, Жагубице, Петровца, Раче, Лапова, Багрдана, Паланке, Наталиница. Жањила, Младеновца, према Рабровцу, Маскару, Јеленцу, Белосавцима, Тополи, Даросави, Јазаревцу, Белановици, Љигу, Утриновцима. Гукошу, Барошевцу, Козељу, Руднику, Заграђу, Јарменовцима, Шаторњи, по Доњој и Горњој Грузи и у селима око Краљева.

Пре Првог светског рата плаћана је једна црепуља „грош“ или 0,30 дин. Пред Други светски рат црепуља је плаћана 2.5 дин. Данас наплаћују изван села 80—100 дин. Ако су трапили за жито или што друго, добивали су према години, али највише 2—3 кг за црепуљу.

Котрашки црепуљари се жале да им конкуренцију чине „Ерови“ са својим црепуљама „јагаткама“, а исто тако црепуљари из Рањња.

Као што је поменуто, котрашки црепуљари разликују своје црепуље обично у колима. Неке породице које немају својих кола продају их онима који их имају, јер волове и кола сопственици не дају под кирију. Тако су рабације засновале малу трговину. Они од црепуљара откупљују црепуље и терају их у поменута места на својим колима а продају их по двострукој цени, тј. ако црепуља у месту стаје 50 дин. он је продаје по 100 дин. комад.

IV

Због својих својстава азбест у црепуљи начињеној од мешавине азбеста и глине доприноси да се црепуља теже загрева али да се и теже хлади. Сами сељаци из Јасенице и Качера који употребљавају и ужичке и котрашке црепуље истичу да се хлеб брже испече у „јагатки“ која се брже загреје него котрашка црепуља. Јагатка је погоднија за печење хлеба од стрмног жита, али за проју боља је котрашка црепуља, јер за проју треба добра ватра. Дакле, за котрашку црепуљу треба добра ватра, она се боље загреје и боље пече него ужичка. Сељаци у поменутим пределима више цене „јагатке“, јер су много лакше. па су и дебеле ужичке црепуље лакше него котрашке. Оне су увек продаване скупље од котрашких. Котрашке црепуље нису довољно ни печене, јер је у овој области дрво скупље, па је домаћица мора претходно на своје огњишту допећи. Постоји и мала разлика у изгледу једних и других. За котрашке црепуље кажу да су „просте“ јер немају никаквих украса. На ужичким црепуљама на унутрашњој страни, око центра, изведене су наизменично у концентричним круговима косе и усправне рецкице, затим се венац код котрашких црепуља завршава просто, а код јагатки венац са спољне стране је завршен с прста и то усправно тако да изгледа као раван оброч.

Персида Томић

POTTERY MANUFACTURE OF THE VILLAGE KOTRAŽA
IN THE REGION ŠUMADISKA JASENICA

by

Persida Tomić

Summary

There are in Serbia several centres for the production of earthenware pots. The most prominent among them are the villages Roge in the region of Užice, Kotraža in the region Jasenica, Vrnjci, Rudište near Ražanj, some villages in the vicinity of Novi Pazar etc. Pots manufactured in the village Kotraža differ from those produced in some other places both in material they are made of and in the method used for producing them. While in those other places pots are made of clay to which some ingredients, particularly calcite, have been added, they are produced in Kotraža of a mixture, composed of clay and asbestos; they are made with hands only, with no implements.

The surroundings of this village contain huge stocks of asbestos, which has not been used for industrial purposes until those last few years. The asbestos factory attracts at present the potters, because the demand of earthenware pots under the new economic conditions in Šumadija has become very little. Both men and women applied themselves to the productions of pots. This rural handicraft was hereditary in particular families.

Asbestos serves as an appropriate cementing when used with clay. It is obvious from the fact that pots, exposed to dry even in the hottest sun, do not crack. Moreover, owing to the properties of asbestos, the pots made with it warm up and cool down more slowly.

Before the use clay is let to soak in a hole, while asbestos is crumbled with a mattock to small pieces, of the size of a nail. Clay and asbestos, prepared in that way, are mixed up in proportion of one part of clay to two parts of asbestos.

Pots are manufactured on a cleared up, sunny space, called »gumno« (threshing floor). The place in which they are built up, is previously scattered with dry asbestos, and the »guka« (ball of clay) is first flattened in the form of a flat cake and the garland is twisted afterwards.

Fig. 1 — Earthenware pan

Fig. 2 — Earthenware pans prepared for baking

О ОПАНЦИМА НА КОСОВУ И У МЕТОХИЈИ

На Косову и Метохији још и данас се по селима носи опанак домаће израде од пресне говеђе, бивоље и свињске коже. Овај најједноставнији опанак, направљен од комада „наопућене“ коже која само мало прелази величину стопала, очувао се досад у многим нашим крајевима, а на Косову и у Метохији до 1934 године био је једина врста опанка.

Кожу за пресне опанке сељаци су набављали на два начина: сами су је припремали од коже оне стоке, коју су сјесени клали за зиму као „пастрму“ или су куповали по градовима од опанчара већ припремљену и исечену кожу.

Прерадом и сечењем коже за пресне опанке на Косову и у Призрену баве се мутавције уз свој мутавциски занат, па се због тога називају још и „опанчари“ или „прешнари“. Према казивању мајстора Јанићијевића, мутавције и опанчара из Приштине, на Косову и у Призрену раније није било опанчара који се баве само тим послом, као што је то напр. у Шумадији, Источној и Западној Србији, већ су један део посла око прављења опанака обављали мутавције, а други део сами потрошачи. Пре 1920 године мутавција прешнара било је више од 20 у Приштини. Они нису имали никаквог одобрења за тај рад, и кад је 1920 године законом забрањено свако бесправно пословање, постојеће радње су регистроване као занатске, а нови опанчари прешнари регистровани су као трговци. Значајно је навести да у књигама Занатске коморе у Призрену, које обухватају период од 1922 до 1952 године, на страни 19, где су регистровани обућари, нема записане ни једне опанчарске радње, док је на страни 16 поменуте књиге од 50 мутавција 17 прешнара, а једини је Васиљ Караљџић регистрован као опанчар. Овај податак иде у прилог изјаве поменутог мајстора да опанчара као таквих мајстора није било у овим градовима, већ су се опанчарским занатом бавиле мутавције. У Пећи, међутим, није било тако. У „Дугачком сокаку“, у коме су биле занатске и трговачке радње, биле су смештене и опанчарске радње, и то све једна до друге. У овим радњама, као и код прешнара, секла се пресна кожа и опута. За разлику од прешнара, који су на првом месту Сили

мутавџије опанчари, у Пећи само су секли кожу и опуту а касније и гуму.

С обзиром на то да се опанчарским занатом у овим крајевима поједнако баве мутавџије, звани прешнари. и опанчари, задржаћемо се на њихову раду, као и на изради „наопућених опанака“.

Прешнари и опанчари су били набављачи, прерађивачи и продавци пресних кожа за опанке. Свежу говеђу, бивољу и свињску кожу куповали су од сељака и „касапа“. Најпре су је прали у реци од крви и балеге, па су је онда припремали за продају. Веома примитивним алатом обављали су прешнари сав посао. — Ми ћемо прво прегледати тај алат.

„Труп“ или „штица“ (сл. 1) је половина дебљег балвана дугачког око један метар а широког 25 см, који се једним крајем наслања на две дрвене или гвоздене ножице а другим на земљу, и тако заузима кос положај. На трупу се помоћу „косе“ скида преостало месо с коже.

Коса се састоји од гвозденог дела обичне косе дугачког око 30—40 см, и двеју ручица на крајевима у које је коса углављена. Али има за тај посао нарочито скованих ножева (сл. 2).

Ножеви се такође употребљавају за скидање преосталог меса с коже и за сечење коже. За скидање меса употребљава се обичан „касапски“ нож (сл. 3), а за сечење коже за опанке криви нож (сл. 4).

„Даска“ или „шестало“ је обична чамова даска дужине 1,5—2 м, ширине 15 см. На сваких 35 см или по народној мери на сваку педу и пола чапара¹⁾ налази се по један зарез, као ознака величине опанка. Помоћу ове даске и ексера (место оловке) извлаче се на кожи линије за сечење каиша, ширине 15 см, дужине обично 35 см, које народ зове „фаша“, „фажка“ (Пећ).

„Маскало“ је гвоздено, облика вретена, с пљеснатим странама, ширине 1,5 см а дужине 30 см. Оно служи за заобљавање

Сл. 1. Труп или штица

¹⁾ Пета је размак између врха палца и малог прста на раширеној руци, а чапар је размак између кажипрста и средњака.

оштрих ивица коже и за „пердашење“ — пеглање коже (сл. 5 — Ин. бр. 19319).

Као што је већ речено, свежа пресна кожа се опере и очисти, па чиста, без „месине“, усоли да се не усмрди. Затим се превеје на-пола тако да чисте стране, на којима је била месина, легну једна на другу. Усољена кожа се остави да стоји три до шест дана, а онда се

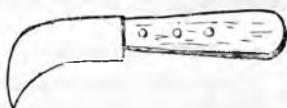
Сл. 2. Касапски нож

посипа по неколико пута мекињама или пепелом да се што боље осуши и покупи влага. Кожа се затим ексерима разапне на зиду или на погодној дасци. У селу се разапине на стајским вратима или брвницама од куће, а лети на земљи. Разапину је још и помоћу прућа. Разапета кожа остаје тако док се не осуши, а онда се слажу једна на другу. Сува кожа може веома дуго да стоји ако је не нападне мољац или мишеви, јер их има доста око ових „дућана“.

Пре но што се кожа искроји у каише — „фаше“ — секу се „окрајци“ (ноге и глава), па се онда на правоугаоном или четвртастом комаду коже помоћу даске и ексера извлаче линије за каише „фаше“ —

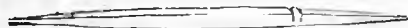

Сл. 3. Коса

Сл. 4. Криви нож

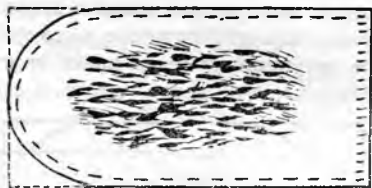
„фажге“. Приликом сечења кожа се држи у левој руци и наслања се на груди, а сече се десном руком одозго к себи и то здесна улево. Исечене коже склапају се у парове, тако да на спољној страни остане длака. Кожу за пар опанака везују сицимом и продају је као „чифт“ опанака, а у околини Пећи пар опанака зове се „рало“. У селима је ретко ко био вешт да сече кожу, па су је сељаци носили опанчару да им он исече, и ту су му „услугу“ плаћали. Иако је сечење коже једноставнији део рада у изради опанака, видимо да су га обављали прешнари или опанчари. Тежи део посла, саму израду опанака или, како народ каже, „градњу опанака“, на целој територији Косова и Метохије обављају жене.

Сл. 5. Маскало

За израду опанака потребна је и опута. Кожа за њу припрема се на исти начин као и за опанке. Најпре се очисти, усоли и осуши, па се

онда веома оштрим ножем с ње скида „кочет“, свињска длака, вуна, кострет или говеђа длака. Том приликом кожа се наслања на голо колено да би се осетило кретање ножа. Очишћена се кожа сече у каише широке пола сантиметара, и то укруг да би се добила у једној дужини. Исечена се кожа „претрљава“, вуче на једну и другу страну преко гвоздене или дрвене куке, да омекша и да буде бела. У селу се затим кваси и упреда „маљком“ (врстом вретена) или се „вртка“ „шиљком“ (зашиљен пругић), док је мутавције упредају на коло за предење кострети и обавијају око какве ракле или треношца да се осуши. Место опуте употребљавају се узице од вуне, кострети и кудеље које израђују сељанке. Оне које

Сл. 6. Крој гокског опанка

преду сељанке, зову се узице, а оне које преде прешнар — сицима. Поред поменуте опуте, коју израђују прешнари и сами сељаци, купован је у граду најфинији бели памук за опанке звани ћенар и „шпаг“, који се највише употребљава за израду женских опанака. Затим се узима „измир“ — памук лошијег квалитета, али веома јак, којим су се градили мушки гумени опанци.

Сл. 6а. Шивење опанка

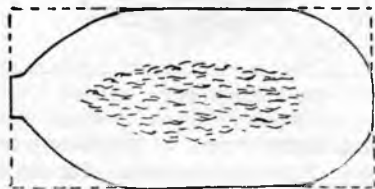
Из досад изложеног види се да је израда опанака подељена на део који искључиво раде мушкарци прешнари или опанчари и на део који обављају жене. Пре но што жена приђе градњи опанака узима меру. На правоугаони комад суве коже стави се нога па се ексером забележи дужина. Оштрим, кривим ножем „наокружи“, отсече се део који ће бити на пети (сл. 6). Од тако скројене коже добијају се најједноставнији „гокски“ (по Гогама), „бугарски“ опанци (сл. 6а и 6б). Ако се граде лепши „вртчани“ опанци, онда се скроји, „окроји врх (сл. 7). Са скројене коже најпре се скине „кочет“ у ширини два прста, поред ивице, и прободу се „пробојцем-прео-

преду сељанке, зову се узице, а оне које преде прешнар — сицима. Поред поменуте опуте, коју израђују прешнари и сами сељаци, купован је у граду најфинији бели памук за опанке звани ћенар и „шпаг“, који се највише употребљава за израду женских опанака. Затим се узима „измир“ — памук лошијег квалитета, али веома јак, којим су се градили мушки гумени опанци.

Сл. 6б. Готов опанак

бојдем¹⁾, па се покиселе у млакој води и оставе да у њој добро омекшају. Омекшана се кожа опшвива-наопути-ометне опутом помоћу велике игле зване опанчарка. Приликом опшвивања опута се премеће преко игле и затеже те се ивице коже скупљају ближе једна другој да се добије олучаст облик. За опшвивање једног опанка потребно је опуте више од две дужине опанка. Сваки опанак без обзира на материјал од кога је почиње да се гради од врха. са две струке опуте које се ту укрштају једна преко друге, а онда једна иде на лево а друга струка иде на десну страну и састају се за петом. (Овако напућен

Сл. 7. Крој врчаног опанка

опанак, коме врх није скројен, назива се гокски и бугарски. Њега углавном носе мушкарци и деца у Метохији, а на Косову и жене). Поред оног обичног, напућеног, у овим крајевима, особито у Метохији граде жене опанке с много преплета (сл. 12). Такав преплетен опанак гради се на дрвеном калупу,

званом „опанчар“, на коме се прави леви и десни опанак, па се могу носити на једној и на другој ноzi, што је за ове опанке особито важно, јер се преплет на њима врло брзо криви. Сличан је „опанчар“, само лепши у Црној Гори (сл. 8, — Ин. бр. 19676). Свака жена нема калупа па га позајмљује или прави опанак на ноzi, на коју том приликом навлачи по два пара чарапа. Опанак се најпре „наврнча“ — „нафрнча“ истом опутом којом је и опшивен, па се тако постављена опута зове врчаница или фрнчаница.

Врчанице су на предњем делу опанака, на „образима“, и оне везују лево и десно страну, тј. постављене су паралелно једна до друге и њихов број зависи од тога да ли је опанак свечан или свакидашњи, али и од величине опанка. Преко

8. Опанчар-калуп за прављење врчаних опанака

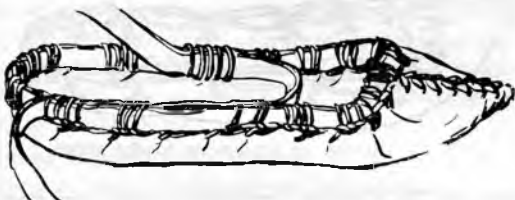
врчаница гради се „преплет“ од врха ка чланцима струкама опуте, које се провлаче испод и изнад врчаница и чврсто их збијају једну уз другу. Таквих преплета може бити од четири до дванаест. На свечаним је више преплета. За петом се на опанцима у новије време, од доласка Црногораца у ове крајеве, ради „поплет“ у ширини једног прста с кукицом (плетића игла). На тако урађен опанак граде се „пекље“, „уши“, и то једна за петом, по две са стране и једна напред, на врчаницама (сл. 11). Кроз пекље се провлаче „обуваче“ од коже, ву-

¹⁾ Пробојац је гвоздена шипка дужине 10—12 см, облика четворостране призме, а коју га сеоски ковачи.

не, кострети или узице које плету саме жене. Кожна се опута ретко упстрепљава у новије време за обуваче јер је груба и жуљи ногу.

Женски и мушки опанци граде се на исти начин, али су женски увек лепши и често украшени „ћенаром“ у боји. Особито су украшени женски шиптарски опанци.

У Етнографском музеју у Београду у колекцији обуће налази се више пари опанка из ових крајева. Женски опанци Ин. бр. 7979 (сл. 9) набављени су 1904 године у Грачаници на Косову. Направљени су од пресне говеђе коже, а наопуњени су телећом опутом. По целој ивици опанка и око чланка постављен је каиш „обувач“ од куповне

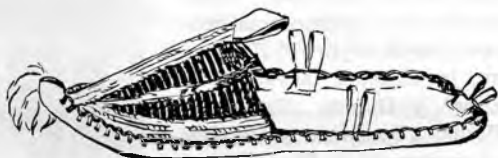
Сл. 9. Женски опанак из грачанице

коже широк 1,5 см и учвршћен за ивицу опанка врло танком опутом. Опута око каиша је унеколико и украсна на овим опанцима и распоређена је на размацима по 3 и по 2 опуте једна до друге. Каиши су дугачки око 40 см и завршавају се узицама које се везују око чланка за разлику од шумадских опанка, чији се каиши завршавају металном кукицом. Овакви се опанци данас ретко виђају. Женски опанци Ин. бр. 7971 (сл. 10) су набављени 1902 године у околини Призрена. Такође су од говеђе коже и наопуњени сицимом. Обуваче су изгубљене. Овакви се опанци углавном данас носе на Косову и у Метохији, и то су гокски — бугарски — прости опанци.

Сл. 10. Женски опанак из Призрена

коже широк 1,5 см и учвршћен за ивицу опанка врло танком опутом. Опута око каиша је унеколико и украсна на овим опанцима и распоређена је на размацима по 3 и по 2 опуте једна до друге. Каиши су дугачки око 40 см и завршавају се узицама које се везују око чланка за разлику од шумадских опанка, чији се каиши завршавају металном кукицом. Овакви се опанци данас ретко виђају. Женски опанци Ин. бр. 7971 (сл. 10) су набављени 1902 године у околини Призрена. Такође су од говеђе коже и наопуњени сицимом. Обуваче су изгубљене. Овакви се опанци углавном данас носе на Косову и у Метохији, и то су гокски — бугарски — прости опанци.

Сл. 11. Гокски опанак

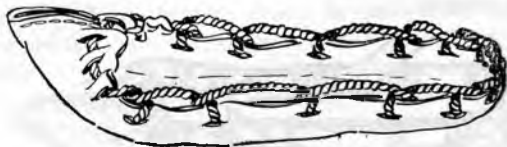

Сл. 12. Мушки опанак из Косовске Митровице

коже широк 1,5 см и учвршћен за ивицу опанка врло танком опутом. Опута око каиша је унеколико и украсна на овим опанцима и распоређена је на размацима по 3 и по 2 опуте једна до друге. Каиши су дугачки око 40 см и завршавају се узицама које се везују око чланка за разлику од шумадских опанка, чији се каиши завршавају металном кукицом. Овакви се опанци данас ретко виђају. Женски опанци Ин. бр. 7971 (сл. 10) су набављени 1902 године у околини Призрена. Такође су од говеђе коже и наопуњени сицимом. Обуваче су изгубљене. Овакви се опанци углавном данас носе на Косову и у Метохији, и то су гокски — бугарски — прости опанци.

Мушки опанци Ин. бр. 7965 (сл. 11) набављени су 1906 године у околини К. Митровице од Малисора. Ови су опанци с лепим окројеним врхом, наврчани и преплетени „шпагом“ и разнобојном вуницом на образима. За петом, са стране и на средњем преплету су кожане

Сл. 13. Опанак од штављене говеђе коже

пекље. И данас се носе, само што се сад на многима за петом ради поплет.

Мушки опанци Ин. бр. 20146 набављени су 1952 године у Срезу ђураковачком (сл. 12). Они су с гуменим ђоном, око кога је у ширини два прста урађен с кукицом поплет од сичиме. На „образима“ је преплет од црне и зелене вуне а врчанице су од плаве. За петом је урађен један део од сичиме а други од црне вуне, кроз које се провлачи вунена обувача.

До 1934 године може се рећи да је у свим крајевима ношен само „наопућен“ опанак домаће израде. Отада поред пресне коже употребљава се и гума за прављење опанака. У индустриским центрима почиње увелико производња сеоске гумене обуће. У Лесковцу је позната обућа „Рекорд“, у Пироту „Тигар“, у Нишу „Балкан“, у Земуну „Југовулкан“, у Борову „Бата“, у Крању „Палма“ итд. У почетку се гумени опанак носио само о празницима а касније, с опадањем цене, он постаје свакидашњи. Гумени опанак као непромочив, издржљив и јевтин све више потискује пресну кожу из употребе. Али и поред релативно ниске цене, сиромашни сељаци нису могли да га купе већ су и даље носили опанак домаће израде. Уместо коже куповали су гуму од аутомобилских точкова и то спољну која је састављена од неколико слојева гумираног платна и гуме, па су опанци направљени од ње могли да се веома дуго носе. Касније се користи и унутрашња гума аутомобилских точкова, као и

Сл. 14. Сушење опуте у пењској чаршији

ђонови већ исцепаног гуменог опанка. У то време прешнари и опанчари поред сирове коже секу гуму и гумену опуту за опанке. Појединци чак почињу да „наопућују“ опанке по угледу на опанке домаће израде и да на гуменим, фабричним ђоновима праве „образе“ од коже. Такви су опанци познати као опанци од „сафтијана“. И у селу су жене саме правиле опанке од гуме. За разлику од кожних опанака, на гуменим се, због дебљине гуме која није могла да се повије за ногом, правио „поплет“ од узице, сицама или вуне с кукицом у ширини два до три прста на целој дужини. На поплету су даље постављане врнчанице и преко њих преплет.

Гумени опанци, готови и прављени, ношени су све до Другог светског рата, кад је престала свака мирнодопска производња и трговина. У то ратно време народ се поново враћа пресном опанку, а услед недостатка и такве коже сељак облачи обућу до које најпре дође. У поратном периоду од 1944 сељак је предавао кожу држави на рационарирану употребу, па је за то време носио обућу коју је могао набавити за своје проиводе уступљене предузећима. Тада почињу да се носе дубоке и плитке ципеле. Већ по престанку рационариране употребе коже, поједине опанчарске задруге израђују опанке од штављене говеђе коже наопућене сидимом (сл. 13) које као јевтине сељаци радо купују. Али овај нови штављени опанак као и раније гумени нису потисли из употребе пресни. У појединим селима он мења ранији изглед. Уместо врнчаница и преплета на образима израђује се кукицом поплет од црне вуне. Ови опанци личе на патике, па их народ и зове „попке“.

Зашто се овај опанак задржао до данас у овим областима у којима је плодно земљиште покривено растреситим хумусом, који се раскала при најмањој киши? Зашто гумени и штављени опанак није сасвим потиснуо пресни кад се зна да је пресни опанак порознији? Нема сумње да је економски моменат имао пресудни значај. За време турске владавине, док је у овим крајевима владао чифчишки начин живота, потлачени сељак је морао користити оно што му се у кући нашло. Касније, кад он постаје власник земље и њених плодова унеколико му се побољшава живот. Али с овако плодне земља, каква је на Косову, он не убира онолико плода, колико би она заиста могла дати, јер сељак нема савршеније справе за рад већ и даље примитивно обрађује земљу. Поред тога и оно што је сељак добијао продавао је на тржишту по веома ниским ценама. Тако је сељак поред обиља својих производа остајао без пара и морао да користи оно што му се у кући затекло, купујући у граду само оно што није био у стању да произведе. Пресну, говеђу, бивољу и свињску кожу као основни материјал за прављење опанака сељак је имао у кући или је могао да је добије од сеоског газде ако код њега коси, копа или нешто

друго ради. Поред тога, на Косову и у Метохији жене саме праве опанке, те је тако овде уштеђен и издатак који се у другим крајевима даје опанчару.

Загорка Марковић

OPANCI (A KIND OF MOCCASINS) IN METOHIJA AND KOSOVO

by

Zagorka Marković

Summary

Home-made opanci (a kind of footwear resembling moccasins) of ox, buffalo and pig raw hide are still worn in Metohija and Kosovo.

Skin used for the manufacture of opanci is prepared by the peasants themselves and dressed by the craftsmen in towns. A characteristic trait of this region is that the *mutavdžije* (horse blanket makers) dress, cut and sell raw hide in addition to their own handicraft. They are called therefore »prešnari« (sellers of raw hide) and »opančari« (makers of opanci). Very primitive tools, represented on fig. 1, 2 and 3, are used for preparing and cutting skin.

Opanci are made of twisted leather-strings, made of calf, sheep and goat skin, 0,5 cm wide. Laces of wool, goat's wool and hemp are sometimes used instead of those leather strings.

In these regions women »build up« opanci (fig. 5) by themselves.

The collection of footwear in the Ethnographical Museum in Beograd contains several pairs of opanci from these regions (fig. 8, 9, 10, 11 and 12).

- Fig. 1 — *Trup or štica* — a half of a log on which skin is scraped
 Fig. 2 — Common (butcher's) knife
 Fig. 3 — *Kosa* (scythe), a special kind of knife
 Fig. 4 — Curved knife
 Fig. 5 — *Maskalo* — an iron spindle
 Fig. 6 — Cut of the ordinary, sewn opanci
 Fig. 6a — Sewing of opanci
 Fig. 6b — A finished opanak
 Fig. 7 — Cut of the opanci with plaited upper part of leather strings
 Fig. 8 — *Opančar* — a shape on which opanci are made
 Fig. 9 — Woman's opanak from the region of Gračanica — Kosovo
 Fig. 10 — Woman's opanak from the region of Prizren
 Fig. 11 — Man's opanak from Kosovska Mitrovica
 Fig. 12 — Man's opanak from Đurakovac
 Fig. 13 — Opanak made of tanned ox-hide
 Fig. 14 — Drying of leather strings

ДА ЛИ СУ СРБИ ИМАЛИ КРЕВЕТ?

Тежиште постављеног питања настало је због употребе туђег назива *кревет*¹⁾ у српском народном говору.²⁾ Тај туђи назив навео је неке старије и млађе писце на погрешно мишљење да Срби никад нису имали кревета.³⁾ Међутим, употреба туђег назива „кревет“ не мора да значи и употребу туђег кревета у Срба. Ако би се само с гледишта туђих назива у народном говору одређивала својственост народне материјалне и идејне културе, онда би мало остало својственог у културним тековинама како нашега народа тако и других народа. Према таквом гледишту стари Срби, који су дошли у данашњу домовину из северних хладних, често веома студених крајева, нису знали ни за ватру пре него што су стигли на обале Црнога Мора и Дунава и тако дошли у додир с Грцима, од којих су, тобож, тек тада добили ватру заједно с њеним називом. Погрешно би било сумњати, а још мање тврдити, да Срби нису имали кошуље, чакшире, шалваре, капе, канавца, губера, кревета итд., јер све те речи нису српске, па зато и све предмете, с туђим називима, Срби нису имали, и, ако су их имали, онда су били туђи, позајмљени од других народа. Упорно одржавати такво мишљење, које се заснива на претераном придавању важности туђих утицаја, обична је заблуда.

Стари Срби имали су не само кревет, него су за њега имали и свој назив *одар* са својим изведеницама, а тај назив данас употребљава већи део Словена. Додуше Улендек је покушао да докаже да је реч одрв германска. По питању порекла те речи и њених значења у Словенству Лубор Нидерле се није упуштао у истраживање, остављајући да о њој коначно расправе филолози. Али Нидерле сасвим оправдано сумња у то да је Словенима за израду простог дрвеног одра, место узвишења од земље, требало да послуже германски узор.⁴⁾ Нидерле је пропустио једну важну чињеницу у питању порекла речи „одар“. Наиме, пада у очи да се старословенска реч „одрв“ не употребљава у језицима оних словенских народа који су више векова били на непосредним границама германских племена и снажних обостраних утицаја (Пољака и Чеха), па штавише нема је ни код оних словенских племена која су германска племена покорила пре више од десет векова (Лужички Срби с полапским и балтичким Словенцима).

Према томе, у питању кривета не само да није било германског утицаја на Словене, него бих рекао да и реч „одр“ није германска.

Етнoлoшкa проучавања данашњих словенских народа не могу се замислити без познавања живота старих Словена. То је и разумљиво, јер стари заједнички живот свих словенских народа чини основ данашњим етничким и етнoлoшким истраживањима словенским уопште. Стога ћу показати главније изворе у питању употребе кривета код старих Словена, па ћу се онда позабавити о његовој употреби код јужнословенских народа, а особито код Срба.

Нису ретки извори који показују да су стари Словени имали и употребљавали свој кривет, односно одар. По истраживањима Ј. Нидерлеа после огњишта и пећи најзначајније место у кући било је одувек лежиште, које је код старих Словена задуго било примитивно. Словенски народи спавали су у почетку просто на земљи или поред зида на банку од земље, какви су се нашли у ископинама руских јама за спавање. Такве банке помиње и Длугош за старе Пољаке.

Место за лежање називало се *ложа* и *постеља*. И словенски назив сто има првобитно значење клупице, односно одра. Сам израз „сто“ је стар, који је у почетку значио место на коме се простирала постеља, од 10 до 13 века јавља се у смислу лежишта, банка, клупице на којима се седело или спавало. Али већ пред крај многобожачког времена почели су у бољим кућама, касније и у обичним, замењивати старе банке од земље ниским дрвеним постелима која су се постављала поред зидова, а која су затим постала главним делом намештаја у словенској кући. Та дрвена постелија јављају се од десетог века у изворима с називом *одр*, дакле назив тако стар као што су стари називи *ложа*, *постеља*, *сто*. Назив „одр“ у смислу дрвеног намештаја помиње се у беседи папе Гргура, у словенској легенди о св. Вацлаву, у Остромирову еванђељу, Кијевском летопису итд. Сви ти спомени показују да је одар с постелиом био врло чест у собама старих Словена.

О томе какви су били стари словенски одрови нема вести, али се могу добро претставити примитивна дрвена постелија за одмор и за спавање. Међу вишим редовима одрови су били знатно усавршенији, по својој прилици под утицајима запада и југа. У Слову о пуку Игору казује се да кнежеви синови имају постелију од тисовине.

Пошто су стари Словени неоспорно имали и употребљавали одар, односно кривет, то су га, нема сумње, имали и употребљавали и јужни Словени, па онда, разуме се, и Срби. Он је заиста био прост, често врло примитиван, али својствен. Показаћу доказну грађу.

Реч „одар“ (одер, одр) позната је у свим јужнословенским језицима у разним значењима: у словеначком њома се означава уздигнуто постелије од дасака за какав посао, позорницу; у бугарском кривет; у српскохрватском кривет, постеља, ложа, лежај, уздигнуто др-

вено постоље за обављање каквог посла, дрвено постоље на коме лежи мртавац, мртвачка носила. Овом приликом занима ме одар као направа за одмор и за спавање, па ћу о таквом одру и расправљати.

Наш најстарији летописац поп Дукљанин у свом Летопису, који је писан око средине 12 века, на три места изриком спомиње кревет (lectulo) од којих ћу навести само једно: Regnavit praeterea rex gloriosus Dobroslavus XXV annis et cadens in lectulo mortuus es in Papratna in curia sua.⁵⁾ У четрдесетој глави Хиландарског и Студеничког типика који су писани у почетку 13 века, наређује се, поред осталог, и ово: ... „и одрове поставити болњимъ на възложени и на покоиште,⁶⁾ ... Није јасно да ли „одрови“ у оба типика значе меке постеље или дрвене одрове, односно кревете. Али „одар“ по једном спомену који је написан око средине 14 века одређеније потврђује да су то били кревети, а не меке постеље. У повељи цара Душана манастиру Св. Арханђела код Призрена, која је писана око 1348 год., наређује се: „А за болницу како се узакониљ краль, такози да стои 12 одра“.⁷⁾ О вези одрова 13 и 14 века види се очигледно из царевог наређења да се они имају поставити у болници онако како су то чинили стари краљеви његови преци. Сам израз „да стои 12 одра“ може се само односити на одрове од дрвета, јер се такав израз никако није могао употребити за одар који се односи на постељу, односно на меки намештај.

Не може се поуздано тврдити да ли употребљена реч одар у повељи цара Душана цркви Ваведену у Архљевици, у Жеглигову, која је писана 1349 год., има значење постеље или кревета: „...иже въздвигши отъ одра болѣзњаго“⁸⁾... Напослетку користићу се још једним старијим податком из поменутих повеље цара Душана манастиру Св. Арханђела. У тој повељи цар наређује да и „Арбанаси кои се обретају оу цркве да работају како и Срблие и да дају отъ одра динар волја полоукницоу жита“.⁹⁾ Употреба речи одра у овом случају има преносно значење у смислу брачног пара, мужа и жене, који се имају опорезивати, а који чине брачну јединицу означену речју одар, која стварно значи постељу или кревет.

Да употребљена реч одар у показаним старијим изворима има значење кревета, потврђују и ови подаци. У једном црквеном спису И. Бандуловића, из прве половине 17 века, јасно се разликује одар од постеље: ... „изношаху немоћнике и постављаху у постељницах и одрих“.¹⁰⁾ Следећи примери из народног говора показују одар у значењу кревета. Тако Вук у свом речнику код речи одар наводи овај пример: „Једва утече модра под одар“. У пределу Тимоку забележени су ови народни стихови:

„Дојди, дојди, лудо младо,
Од’р с’м ти направила:
Сошице му босилкове,
Билца су му страторова
А д’чице калаверне.“¹¹⁾

По народним стиховима из истог предела „постељом“ се назива кревет (тако се назива и у Словеначкој):

„У аге лепа постеља,
Сошице стручје босиљка,
Билца су цвеће страторово,“...¹³

Одар је, сем других значења, и данас кревет у народној употреби. Око средине прошлог века одрови су били у Црној Гори у угловима куће. Они су били прости али јаки. Тесали су се од буковог дрвета.¹³⁾ У старим црногорским нахијама Катунској, Ријечкој, Црмничкој, Љешанској и Бјелопавлићској постеља је смештена у „одар“, који се назива и „кревет или коћета. Одрови су махом дрвени, а има их и гвозденијех (по варошима, ређе по селима)“.¹⁴⁾ У Кучима пастири и данас праве по катунима за одмор и спавање одрове“ од дрвених соха и дасака.¹⁵⁾ На свом путовању по Црној Гори и Херцеговини 1934 год. забележио сам у околини Никшића да се кревет назива „одар“ и да се употребљавао у кућама с више одељења. У Лици „у соби су једна, двије, три до четири постеље, које Буњевци зову и одар“. Да је личка постеља или одар кревет, види се по саопштењу истог испитивача, који своје податке овако употпуњава: „на постељи је обично сламљача“.¹⁶⁾ У далматинском Загорју у једноћеличној кући је огњиште, а до њега је „одар на коме ће се стрнути зими ако ћеш петоро чељади, премда је поузан“.¹⁷⁾ У Лужници и Нишави кревет се назива одар. Велики кревети се праве стални, јер су им ногари побиијени у земљу, а озго су уковане даске.¹⁸⁾ У пределу Тимоку под кућним тремом је намештен одар од дасака, који служи за спавање преко лета.¹⁹⁾ У тимочкој Црној Реци у спаваћој соби намештен је велики кревет, од једног краја зида до другог. На њему зими спавају сви задружни чланови.²⁰⁾ Велики кревети су уствари дрвена постоља, преко којих се простиру сламариде и јастуци за спавање. У Срему су у гостинској соби обично два кревета.²¹⁾ У Височкој нахији, у Босни, у кућама с више чељади може се видети близу огњишта кревет за спавање, начињен од дасака и уздигнут од земље. Употребљавају се покретни и непокретни кревети. У многим креветима домаћин спава сам, одвојено, на кревету у кући. У новије време и мухамеданци употребљавају кревет.²²⁾ У херцеговачким каменим кућама су око огњишта по један или по два камена кревета на којима се спава.²³⁾ Дрводеље у пределу Расини, под источним границама Копаноника, и у Кучима граде, уз друге потребе, и кревете.²⁴⁾

По одру, који се раније држао у дворишту куће и служио за одмарање, назвало се то место *одрина*. У околини Дубровника то је настрешница од ступова, између којих се намести мрежа од жица или од прућа. Уз ступове расте винова лоза, која се грана преко мреже. Лети је ту преко дана цела породица.²⁵⁾ На Рабу и Пагу лети се обедује пред кућом „и седи на просте камене седалице у хладу одрина винове лозе“.²⁶⁾

Назив „одар“ одржао се у многим нашим пределима у значењу мртвачких носила и дрвоног постоља на које се полаже мртав пре него што се понесе на сахрану. Сасвим је могућно да је тај назив постао језив приликом називања кревета за живе личности, па се зато радије почео употребљавати туђ назив место старог народног. Тако данас имамо туђ назив за чисто народни предмет који су, по показаним писаним изворима, Словени и Срби употребљавали још у 10 и 13 веку.

У српским и хрватским писаним изворима назив „кревет“ забележен је први пут у 18 веку.²⁷⁾ Несумњиво је да је та реч старија у народној употреби од времена кад се она први пут забележила, али свакако није старија од доласка Турака у наше земље, јер је она примљена од Грка посредно, преко Турака. Она је тек тада почела да потискује употребу старог назива „одар“. По примерима који се наводе из народног говора у српским и хрватским речницима код речи „кревет“, затим под „креветац креветак, креветић и креветина“, јасно је да су Срби и Хрвати употребљавали свој, а не само туђ кревет за одмор и за спавање.

Сасвим је друго питање колико је српски и хрватски народ употребљавао одар, односно кревет. Према досадашњим истраживањима на то питање се може поуздано одговорити, бар за недавну народну прошлост. Кревет се раније знатно мање употребљавао него данас. Друкчије су биле имовне и друштвене прилике нашег народа под Турцима, друкчије после народног ослобођења 1804 год., а друкчије данас. За Турака сеоске куће биле су већим делом мале, једноделне, с отвореним огњиштем, па су се у њима само изузетно држали кревети. По Вуку у почетку прошлог века у Србији није било соба у свим кућама. Зими се домаћа чељад грејала код ватре на огњишту а спавала по вајатима и у кући. Даље Вук казује да димњака нема готово нигде по сеоским кућама, па се зато у њима пуши „да хоће очи да испадну од дима“.²⁸⁾ У таквим животним приликама није никакво чудо што се по сеоским кућама старог типа у недавној народној прошлости нису држали кревети. Али се по Вуковим подацима даје наслутити да су кревети били намештени по вајатима онако као што их и данас тамо налазимо. Пошто су то мрачне зграде, без прозора, често строго интимне, одређене за младе брачне парове, то су се оне странцима нерадо показивале. Отуда су настала погрешна саопштења неких испитивача, па и писаца о нашем народном животу, да Срби тобож нису имали кревета. Тако Б. Кашић на свом путу 1618 год. посетио је једну задружну кућу у сремском селу Маринцима и у њој заночио. Он је са својим пратиоцима, спавао на сену и слами простртим по поду, јер у кући, како он каже, није било кревета.²⁹⁾ Иако претпостављам да је та задружна кућа била имућна, ипак она није могла да има потребан број кревета за Кашића и његове пратиоце или су ти кревети били тако примитивни, да их Кашић, који је употребљавао знатно бољи кревет,

није сматрао за кревет. У задружним кућама најмање има простора за држање кревета, па се зато у њима, управо у заједничким просторијама, они најмање употребљавају. У Горњој Усори, у Босни, кревет се није употребљавао ни 1938 год.³⁰⁾ Он се тамо није употребљавао не зато што се за њега није знало, нити зато што се није могао да направи, него зато што се није располагало потребним простором у кући у којој би били намештени. Отуда у Босанској Крајини у једноћеличним кућама кревет је био намештен, око 1870 год., уз брвна и употребљавао се само за људе „од образа“, за госте и за пријатеље.³¹⁾ Неки сељак из јужне Шумадије одговорио је путницима који су тражили да их прими на преноћиште овако: „Могли би преноћити, ама немам собе, ни кревета..., а ви нисте научили спавати на земљи“.³²⁾ Очигледно је да је сељак знао за кревет и његову употребу, али је сиромашан, нема собе, па зато нема ни кревета да би пристојно прихватио госте. Сасвим је погрешно и тврђене да Ана, кћи Јеврема Обреновића, у четвртој десетини прошлога века „једина у целој Србији спава на кревету, што тада још нико у земљи није имао.“³³⁾

Има испитивача који саопштавају да је крајем прошлога века била ретка употреба кревета по сеоским кућама, а то значи да их је ипак било. Тако се тада у босанско-херцеговачким кућама кревет могао ретко видети.³⁴⁾ У околини Лесковца кревет је био око 1900 год. веома редак.³⁵⁾ У почетку овога века Дробањци су већином спавали на земљи.³⁶⁾ Подаци показују бедно имовно стање становништва тих крајева у прошлом веку, али се по њима не може закључити да то становништво никако није употребљавало кревет или да за њега није знало.

Па ипак могу бити поуздани неки извештаји да се у појединим крајевима, па и у градовима, као у Дубровнику, у прошлом веку нису употребљавали кревети. Покретно становништво, као што су били сточари, печалбари и други, задовољавали су се место кревета употребом топлих и меких крзна и кожуха од медведа, вука, лисице, овце и других животиња, а кревети су им чинили сметњу у њихову непрестаном кретању, па их зато нису употребљавали. У нашим топлим пределима, особито приморским, није био потребан кревет највише у местима у којима се осећала пресиненост становништва, а у недостатку довољног броја кућа, као што је то било у Дубровнику. Византиски историчар Никифор Грегора посетио је 1326 год. Скопље. Он казује да је негде у околини Струмице преноћио у словенској кући поред огњишта: „Ми лично, казује Грегора, нашли смо право задовољство и за добро да се ваљамо по пепелу“.³⁷⁾ Ова вест потврђује да је становништво тада спавало најрадије поред огњишта. И данас се код Македонаца и у српским планинским крајевима најрадије спава поред огњишта у једнодељним кућама и у кућама старијих ти-

пова, и то зими зато, што је поред огњишта топло, а лети што је то место обезбеђено од гамади.³⁸⁾ Такав један кревет поред огњишта у селу Дечанима види се на цртежу Михе Чакелје из 1934 год.³⁹⁾

Напоследку, и становништво у пасивним крајевима, које је живело у крајњој материјалној беди, није употребљавало удобније кревете од одра. Сасвим је могућно да је и несигурна и врло слаба јавна безбедност у нашим земљама које су држали Турци у прошлим вековима знатно утицала да се не држе намештени и удобни кревети. јер би се тиме изазивало насртање насилника на женскиње, као што такви случајеви нису били ретки за Турака, и да би се прикрило имовно стање. Зато су управо имућни и задружни људи, чије су куће посећивали путници, па и сумњиви људи, били принуђени да спавају на земљи, па се онда, по навици. тако спавало и после народног ослобођења 1804 и 1912 год., кад је био престао прави узрок таквом начину одмарања и спавања.

Петар Ж. Петровић

¹⁾ Повод питању да ли су Срби имали и употребљавали кревет потекао је приликом једне дискусије која се водила марта 1952 на једној радној седници у Академијном Етнографском институту и на којој је један дискусант, пред млађим и старијим слушаоцима, тврдио да стари Срби никад нису имали кревета. Напротив, по грађи коју имам на располагању и по својим непосредним испитивањима у народу могу показати да су Срби имали кревет како у релативно далекој прошлости, тако и данас, који су употребљавали, па га и данас употребљавају с креветима туђих провенијенција.

²⁾ У руском народном говору употребљава се назив *кровать*, а у српском или хрватском *кревет*. Оба назива су од грчког *κράββατ (ov)* који је ушао у руске и српскохрватске народне говоре посредно преко Турака, по турском изговору *керевет*; видети у речнику Југославенске академије у Загребу код речи *кревет*.

³⁾ Видети прву нашу напомену; Т. Р. Ђорђевић: *Наш народни живот*, VIII, 130, Београд 1930

⁴⁾ L. Niederle: *Život starych Slovanu*, I, 2, 874, Praha 1913; све податке о кревету код старих Словена искористио сам из овог Нидерлеова дела (с. 872—877), па се зато даље нећу позивати на њега. *Ljetopis Pora Dukljanina*, 93, Zagreb 1950, u izdanju Maticе Hrvatske

⁵⁾ У преводу: „А славни краљ Доброслав (Војислав) владаше 25 година, а пошто паде у кревет, умре у свом двору у Папратни“, *ljetopis Pora Dukljanina*, 93, Zagreb 1950.

⁶⁾ Гласник Српског ученог друштва XXIV 220, XL, 157, 178 (Београд)

⁷⁾ А. В. Соловјев: *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, 14, Београд 1926

⁸⁾ Fr. Miklosich: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, 143, Vienna 1858

⁹⁾ Ј. Шафарик: *Хрисовуља цара Стефана Душана* — Гласник Друштва српске словесности XV, 305 (Београд)

¹⁰⁾ По наводу у Рјечнику Југославенске академије у Загребу код речи: *одар*, која је узета из књиге *Bandulića, Novo istumačenje pištote i evanđelih...*, u *Vnecih* 1626

¹¹⁾ Маринко Станојевић: *Зборник прилога за проучавање Тимочке Крајине II*, 64, Београд 1930

¹²⁾ Милан Ђ. Милићевић: *Кнежевина Србија*, 876, Београд 1875; кревет за спавање помиње се и у народним прозним мотивима; видети у Српском етнографском зборнику XLI, 84, 243, 276

¹³⁾ Милорад Медаковић: *Живот и обичаји Црногораца*, 156, 157, Нови Сад 1860

- ¹⁴⁾ A. Jovičević u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb 1903, VIII, 67
- ¹⁵⁾ Bogdan Krčmarić u Zborniku za narodni život X, 34, Zagreb 1905
- ¹⁶⁾ По усменом саопштењу Б. Милића.
- ¹⁷⁾ Србадија I, 116, Беч 1875
- ¹⁸⁾ В. М. Николић у Српском етнографском зборнику XVI, 64
- ¹⁹⁾ М. Станојевић у истом зборнику LV, 407
- ²⁰⁾ С. Грбић у истом зборнику XIV, 316
- ²¹⁾ М. Ђ. Шкарић у истом зборнику LIV, 49
- ²²⁾ М. Филиповић у истом зборнику LXI, 38, 39, 40, 90
- ²³⁾ Ш. Солдо: Типови кућа и зграда у пређашњој Босни и Херцеговини, у посебним издањима Географског друштва у Београду XIII, 28
- ²⁴⁾ У Српском Етнографском зборнику XLII, 32, 170; XLVIII, 74
- ²⁵⁾ И. Синдик у Српском етнографском зборнику XXXVIII, 47
- ²⁶⁾ Ј. Марчић у истом зборнику XXXVIII, 298—299
- ²⁷⁾ Речник Југославенске академије у Загребу код назедене речи.
- ²⁸⁾ Вуков речник код речи *село*.
- ²⁹⁾ У Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву XVI, 454
- ³⁰⁾ С. Душанић у Хришћанском делу за 1938 г., 5, Београд
- ³¹⁾ Караџић, часопис, IV, 187, Алексинац, 1901
- ³²⁾ Ср. Ж. Пашић: Кроз Руднички округ, 160, Београд 1904
- ³³⁾ Т. Р. Ђорђевић: Наш народни живот, VIII, 130, Београд 1933
- ³⁴⁾ У Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву XI 1899, 202.
- ³⁵⁾ Караџић, часопис, IV, 117
- ³⁶⁾ М. Murko: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei dem Südslaven, sep. Abdruck aus dem XXXV u. XXXVI Band der Mittheilungen des anthropologischen Gesellschaft in Wien, 117, Wien 1905, 1906
- ³⁷⁾ М. Пурковић: Један странац у нашим крајевима пре шест векова — Јужни преглед XIII, 31, Скопље 1939
- ³⁸⁾ По својим запажањима на путовањима и по другим истраживачима који су писали о неупотреби кревета у народу. Спавање на дрвећу је ради заштите од напада зверова. Такав један податак имамо у овом народном предању: „Кад је дошла ноћ, а он доста далеко од куће, па види да неће моћи кући досећи, те се испне на дрво, и ту ноћи“, видети у Српском етнографском зборнику LI, 38, Београд 1927
- ³⁹⁾ Гласник Скопског научног друштва XIV, 1935, 218

DID THE SERBIANS USE THE BED?

by

Petar Z. Petrović

Summary

The author discusses critically the propounded question: did the Serbians use the bed? In accordance with old sources, written data and his own investigations among the people, he established the fact that Serbians, as well as all the South Slavs and Slavs in general, had their *oder* — bed, mentioned in the documents already in the 10th century and among the South Slavs in the 13th century. He also quotes proofs that the old Slav denomination *odar* was not borrowed from Germans. The origin of this word, therefore, is to be looked for in Slav languages or somewhere else.

ИСПИРАЊЕ ЗЛАТА У ПОТОЦИМА И РЕЧИЦАМА СЛИВА ТИМОКА

Познато је да су се сељаци извесних села у сливу Пека и Тимока бавили испирањем злата још од најстаријих времена¹⁾. Испирање су вршили врло једноставним алаткама које су набављене за Етнографски музеј у Београду.²⁾ О томе ћемо овде подобије говорити да бисмо допринели бољем упознавању тога питања.

Планинске реке и потоци Источне Србије својим горњим токовима теку обично с терена богатих разноврсним рудним благом: златом, сулфидом олова, гвожђа, бакра итд. Оне су, као напр. Пек, својим долинама испресецале многе рудне жице и тако их откриле. Њихове су воде при отицању, особито за време већих киша, са собом односиле честице руда, које су се на некоме месту таложиле с песком. Тако је било и са златом, које нас највише интересује. Злато се јављало у кристалистим шкриљцима, који садрже златоносне кварцне жице и друге руде, а јављало се и у вези с пиритом и другим рудама. Оно је вађено из златоносних пирита андензитског масива. У сливу Пека таложено је у плиоценским језерским и дилувијалним речним терасама, а нарочито у алувијалним наносима свих потока и река који протичу кроз примарна лежишта злата.³⁾

Врло рано је у овим пределима било развијено рударство, између осталог и вађење златне руде, о чему нам сведоче многобројни остаци старих рударских окана и справа. Још за време Римљана рударство је било врло напредно, да би у доба доласка Словена и доцније опало, а онда, за време Уроша I, оживело.⁴⁾

¹⁾ Стеван Вујадиновић: Привредно-географске и саобраћајне одлике слива Пека — Из Зборника радова САН XXXII — Географски институт, књ. 6 (1953), 62; Народна енциклопедија српскохрватскословеначка I, 819; Коста Јовановић: Неготинска Крајина и Кључ — Српски етнографски Зборник 55, 130; Д-р Сима Тројановић: Цигани — Српски књижевни гласник, св. 1, јануар 1902, 26—38; Тихомир Ђорђевић: Кроз наше Румуне — Путописне белешке Београд 1906, 79.

²⁾ У села Пореча, Неготинске Крајине и Тимочке области одлазила сам у три маха, и то 1952 и 1953 године, ради набавке предмета за Етнографски музеј у Београду и испитивања народног живота. Тада сам набавила знатан број предмета за музејске збирке и прикупила значајну етнолошку грађу, а и податке о испирању злата, његовог престанка, што овде саопштавам.

³⁾ Стеван Вујадиновић, нов. дело 56.

⁴⁾ Стеван Вујадиновић, нов. дело 57—58.

Падом Српске деспотовине под турску власт рударство почиње постепено да опада и да се гаси. Тек окупацијом северне Србије од стране Аустрије 1718—1738 године оно се обнавља, те се на његов развој доцније обраћа све већа пажња. Барон Жигмунд је констатовао око 1835 год. на неколико места незнатан примитиван рад на рударству наших сељака. Тако он наводи да су из Пека, Тимока и Безданице испирали сељаци у доколици, „мимогред, покрај других својих, домаћих послова“ злато и продавали „обично Чивутима у Видин“ и добијали „за онолико злата колико један дукат важи 30—32, кадкад и 37 гроша“.⁵⁾ Крајем 19 века оснивају се страна акционарска друштва за експлоатацију руда, која су доста допринела унапређењу рударства, али заједно са тим и одношењу народног блага из земље.

Као што смо већ рекли, злато се добијало или из златоносних руда или приликом испирања златоносног песка. Испирање се вршило организовано, за рачун владара и имућних појединаца, или су га испирали појединци за свој рачун, са примитивним алатом. У новије време на експлоатацији злата из речних наноса у долини Пека радила су нека акционарска друштва и помоћу мањих багера.

За наша испитивања је од највишег интереса испирање златоносног песка од стране људи из народа, појединаца, које су вршили помоћу примитивног алата, чији је облик за дуги низ година остао непромењен, а чије време постанка свакако сеже у далеку прошлост. Испитивања сам ограничила углавном на села Велику и Малу Јасикову, и то на начин испирања како су га вршили сељаци последњих 80 година.

Село Велика Јасикова, чије је становништво влашко, налази се 7 км удаљено од железничке пруге Прахово-Зајечар и исто толико од Тимока, док је село Мала Јасикова, чије је становништво такође влашко, на главном путу Зајечар-Неготин, 2—3 км удаљено од Велике Јасикове. Сељаци ових села познати су као добри испирачи злата не само у тимочкој области већ у целој Источној Србији. И међу њима се особито истичу сељаци Мале Јасикове, који се сматрају најбољим испирачима злата овог дела Србије. По њихову причању, овим су се бавили још пре проналаска Борског Рудника (почетак 19 в). Готово није било куће која није имала неког члана домаћинства да се бави овим послом. У близини села или мало даље протичу планинске речице, које су у својим наносима, поред осталог, имале и састојке злата. Тако су као златоносне речице и потоци познати: Метришка Река, која протиче поред села Метрижа, а близу је Мале Јасикове, Воденичка Река, Глоговичка Река и поток Ветрина код села Дубочана и Луке (сл. 1). Сељаци села Мале Јасикове, које је на благо за-

⁵⁾ Т. Р. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша — Културне прилике од 1815 до 1839 г., Београд 1922, 7.

таласаном брдовитом терену овде-онде испресецаном поменутиим потоцима и речицама, сезонски су се бавили испирањем злата из њихових наноса, или су одлазили у Нересницу код Кучева и до Брзе Паланке у село Кулузиште. Испирали су злато и у потоцима око Књажевца, Врњачке Бање, Соко Бање, Рујишта, Крушевца у селу Велућу и др.

Испирачи злата Мале Јасикове сматрају се првима, који су се почели бавити овим послом у Тимочној области, а од којих су доцније ово занимање прихватили и сељаци суседних села Велике Јасикове и Чокоњера. Због тога сам се највише задржала на испитивању њихова начина рада.

Алат. — У раду, као што смо већ раније навели, употребљава се врло једноставан алат: испитач, корито (за испирање злата), обична мотика и тиква (звана „ајдук“), за захватање воде при испирању.

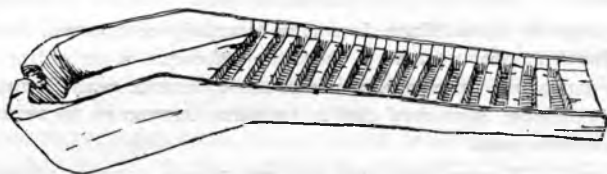

Сл. 1. Испитач за испитивање златоносног терена

Испитач је прављен од лаког јасикова или тополова дрвета. Употребљава се за пробно испирање речног песка да би се утврдио проценат присутних златних честица. Код њега је основа-дно облика половине елипсе, чија дужа оса износи 31 см, док краћа, која уствари сече елипсу по средини, износи 19 см. Бочне стране испитача се продужавају с периферије елипсе, и то тако да је према заобљеном делу периферије најдужа, 22 см, с кљунастим завршетком, док је идући према делу где је елипса пресечена све нижи, тако да је најнижа висина омотача 4 см. Цео испитач је рађен дубљењем једног комада дрвета (сл. 1 — Инв. бр. 20419).

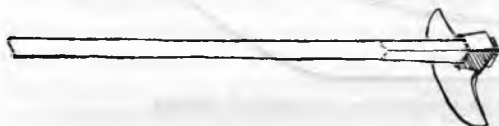
Корито је други значајан предмет, без кога се, поред испитивача, не може радити на испирању веће количине песка. Нарочито је урађено за ту сврху. И оно се ради дубљењем, од једног је комада јасикова или тополова дрвета. За његову израду бира се здраво, дебље дрво, од кога се направи корито просечне дужине 1 м и 55 см, а у најширем делу износи 36 см. На њему се, према облику, разликују два дела, која, кад бисмо посматрали корито постављено за време рада, ради лакшег описа можемо назвати „горњи“ и „доњи“ део. Горњи део је по облику сличан испитачу, само што је дужи — износи 56 см. Овде основа није правилна половина елипсе, већ више

личи на правоугаоник, чије су две дуже стране једнаке, док једна краћа износи 30 а друга 18 см. И овде као код испитача постоји бочни омотач, који се косо издиже изнад периферије основе-дна, и то тако да је према крањој мањој страни основе релативно једнаке висине 19—20 см, док се идући по дужим странама ка дужиој супротној страни

Сл. 2. Корито за испирање злата

све више смањује, тако да је најмања висина 3 см, где се омотач и завршава. Доњи део корита је у облику правоугаоника, чије су дуже стране дугачке 83 а краће 24 см. Горњи део чини описани део корита. Целом дужином доњег дела попречно направљено је паралелно 14

Сл. 3. Мотика за копање песка

олучастих удубљења дубине 2 см, с размаком између њих од 3 см. Она помажу лакше испирање, јер се у њима, као теже, задржава злато, док песак, као лакши, односи вода (слика 2, види Инв. бр. 20418).

Поред ових, као помоћна средства употребљавају се обична гвоздена мотика (сл. 3) за копање песка и тиква „ајдук“ или неке

Сл. 4. Тиква-ајдук којом се сипа вода у корито

друге врсте суд погодан за захватање воде која се сипа преко песка при испирању. Обично се дршка тикве продужава неким дужим штапом како се не би испирачи при испирању већим сагињањем до воденог нивоа реке непотребно замарали (сл. 4).

За прикупљање испраних честица злата из корита служе се обичним цепним ножем. За смештај тог злата употребљавају се ку-

тије од шибица или какве друге. Мере га малим апотекарским вагицама.

Радне дружине. — Испирањем злата су се бавили искључиво мушкарци. Многи су се овом послу научили још као деца посматрајући рад одраслих. Они су, уствари играјући се, стицали искуства у проналажењу најпогоднијих места за испирање као и с већим процентом злата.

Пошто је сам процес рада доста компликован и захтева рад више људи, радило се обично у групама од 3—4 човека. Групе су се стварале по вољи појединаца. Обично су групу сачињавали суседи и пријатељи. Сваки члан групе имао је свој одређени посао. Није било неких одређених правила којих би се морао придржавати сваки члан групе. О свему су се заједнички договарали и пронађено злато на подједнаке делове делили. У свакој групи било је искуснијих људи који су се по познавању свих фаза испирања песка ради проналажења злата истицали, те су због овога цењени како од чланова своје групе, тако и од целог села, па и од суседних села.

Испирачи злата су се у време сезоне испирања злата, која је трајала обично од 1 марта до 1 октобра, бавили само овим послом. Они су били ослобађани свих послова који су се морали радити у њиховим домаћинствима за време топлих дана. По читав дан, од раног јутра па све до мрака, проводили су испирајући песак. Многе су групе из ових села одлазиле и у друге крајеве, као што смо раније навели, да се и тамо баве овим послом. Са собом су односиле храну, обично за 20 дана, после ког су се времена враћали кућама да се одморе, опораве и снабдеју новом храном.

Корито и испитач су куповали у селу, од људи који су знали да их праве, а било их је и који су свој алат сами правили.

Радна сезона и бирање места за испирање. — Главна сезона испирања је од 1 марта до 1 октобра, у време топлијих годишњих месеци, пошто испирачи за све време рада стоје у води. Најбољи су резултати рада после киша, која приликом отицања спира земљу, а заједно с њом и ову драгоцену руду, таложећи је у корита потока и речица.

Сваки искусан испирач према конфигурацији земљишта, према положају обала, као и саставу речног наноса, може одредити на ком месту треба приступити испирању песка. Посебно се пази да се испирања врше код лучног, нагнутог дела речног корита, где је река у своје току, особито после кишног спирања земље, највише наталожила песка. Ако се при захвату наноса мотиком поред песка запажа, како они кажу, и „црна земља“ (која уствари садржи гвожђе), сматрају да се ту може наићи и на злато. После великих киша, услед којих долази и до изливања воде ван речног корита, налазила се ова

земља наталожена и по трави, а у њој често и велики проценат злата.

Испитивање терена. — Пошто се тако одреди место за вршење пробног испирања песка, приступа се испирању испитачем. Ако је на

Сл. 5. Скупљање златоносног песка за испитивање терена

тај део реке дошло више група испирача, расподеле се на извесном отстојању, те по један из групе (или ако имају више њих испитаче онда више њих) почиње с пробним испирањем. Ово обично раде вештији људи. При испитивању, као и при главном испирању, врши се подела рада. Као што смо рекли, једну групу сачињавају 3—4 човека. Свако је од њих задужен извесним делом посла. Тако један копа земљу, други је преноси до корита, трећи

врши испирање, док четврти врши друге узгредне радње.

Пробно испирање може вршити један човек, док остали, сакупљени око њега, посматрају какав ће бити резултат. Напунивши испитач довољном количином земље (две мотике) с одређеног места (сл. 5), испитивач одлази на реку, загазивши у њу окрене се лицем према горњем току реке или потока и чучне. Испитач поставља тако да извесна количина воде прелази стално преко земље у њему, те вршећи покретачке испитача наизменичним покретима руку у хоризонталном правцу, удаљавањем испитача од себе и приближавањем себи, доприноси да вода пролази кроз све слојеве песка (сл. 6). Сталним улажењем воде у испитач и излажењем из њега она са собом односи лакше састојке, док се крупнији шљунак отстрањује руком. Ово се врши

Сл. 6. Испитивање песка испитачем

наизменично, стално, док се на дну не буде видела само црна земља. Сада испитивач мора бити много пажљивији при даљем испирању. Црна земља је тежа и зато остаје, али се даљим испирањем отстрањује и она, а на дну остаје као најтеже, ако га има, злато у облику већих или мањих љуспица. Ово се злато додавањем мало чисте воде и покретањем испитача према потреби дотерује у угао, одакле се после избацивања воде вади ножем и ставља у кутијицу од шибица или чега другог, па све заједно остављају пред наложене ватре да се суши.

Сл. 7. Постављање корита за испирање злата

Ако се на овај начин утврди да има довољне количине злата у тим воденим наносима, на том месту се приступа обимнијем испирању помоћу корита.

Испирање с коритом. — Ако се врши испирање с више корита, обично се поређају на извесном отстојању једна од других. Прво се врши специјално постављање корита. Оно се мора поставити у кос положај, тако да је олучасто издубени део корита доле, а део сличан испитачу, који у-

Сл. 8. Пуњење испитача златоносним песком

ствари с олучастим делом чини краке једног тупог угла, треба да је готово у хоризонталном положају. Ово се постиже на тај начин, што се неколко бусенова од траве с кореном ставе један на други, те се начини стуб висине пола метра, на који се наслони корито делом сличним испитачу, док се доњи део наслони

на стуб од бусена висине 20 см. Овако у косом положају постављено корито с једне стране омогућава лакше спирање песка, а друго мање замара испирача, јер може радити у усправном ставу (сл. 7). Корито се обично поставља у плићак да би вода за време главног испирања била при руци.

Кад се постави корито, приступа се самом процесу испирања. Пре почетка посла, као обичај је уведено да се попије мало ракије, као и то да се њом мало покваси корито ради успеха у послу. После овога одређени људи мотикама копају песак (земљу), те с њим пуне испитаче или карлице (сл. 8). Други чланови групе односе то до корита и сипају у његов горњи део. Пошто тако пренесу 10 испитача земље, онај који је одређен да врши само испирање поменутом тиквом захвата воду и стално је сипа преко песка, док га другом руком стално меша (сл. 9). Та вода спира песак, односи га отичући преко

Сл. 9. Пуњење корита песком и испирање злата водом

ребрастог дела корита, при чему тежа земља с евентуалним честицама злата упада у удубљења, док лакши песак одлази. На овај се начин испирање врши стално, док се на крају као резултат на дну корита не појави злато, које се испрано сакупи ножем. Пажљиво се сакупља и оно злато што је остало на дну хоризонталних олука. Сакупљено злато стављају исто тако у кутијицу поред ватре да се суши. Осушено се мери апотекарским вагицама, па се дели на равне делове међу члановима групе.

У току дана једна група од три до четири човека није могла испрати више од 300 испитача песка. Највише се у току дана могло наћи 1—2 грама злата. Пре рата за један грам плаћано им је 20—45 динара, од стране трговца, док је банка плаћала и 50 динара. За време Другог светског рата један је грам плаћан 1000—1400 дин. Пронађено злато сељаци су продавали свом дућанцији у селу, који га је препродавао даље, банци или сличним установама.

Сам процес испирања је врло тежак и замара људе толико да су могли стално радити само 10—20 дана, а онда су се морали одмарати. Стално стојање у води и трење песка око ногу стварали су ране, те су се испирачи морали после сваких 20 дана одмарати, перући ране ракијом, док не зарасту. За то време они су у кући радили само неке лакше послове. Понекад им се исплаћивао труд око испи-

рања, али се дешавало да и после дужег испирања не нађу скоро ништа.

На показани начин сељаци села Мале Јасикове долазили су до злата које им је омогућавало да побољшају свој животни стандард, него што им је могло помоћи само обрађивање земље. Кад је испирање злата постало већ устаљена појава рада у њихову селу и околини, кад се појавио већи број испирача, а у вези с тим и осиромашење златоносног терена, видели смо да су неки сељаци, организујући радне групе, одлазили и у друге крајеве, те на тај начин преносили своја искуства и тамо. Њихов алат је по своме облику и материјалу од кога је прављен остао до краја непромењен.

Та, умаломе „златна грозница“ трајала је непрекидно до пред Други светски рат и продужила се у току окупације, само у мало мањем обиму. Испирање злата је престало после ослобођења, кад је донесен Закон о рударству, по коме злато није могао више свако откупљивати. Због овога су се многа корита за испирање злата као и испитачи нашли склоњени по таванима или подрумима, где полако пропадају.

Испирање се злата више не врши, али испирачи злата Мале Јасикове жељно очекују час кад ће се одобрити да могу опет извући своја пращљива корита и почети свој тешки али корисни посао.

Оливера Поповић

A METHOD OF WASHING GOLD IN BROOKS AND RIVULETS OF THE RIVER BASIN OF THE TIMOK

by

Olivera Popović

Summary

In the present article a description is given of the method of washing gold in the above mentioned brooks and rivulets, used in the course of the last 80 years by the inhabitants of the villages Mala and Velika Jaskova. The whole operation was performed in the most primitive way, with tools made of the light poplar or aspen-tree of special shapes, including a particular implement, »ispitač« (explorer) — fig. 1 for exploring the fields in order to ascertain the presence of particles of gold in them and a trough (fig. 2) for washing gold. A simple hoe, made of iron as well as a gourd for drawing water (fig. 4) called hajduk (brigand) bō the people, were used as accessory tools. The work was performed in groups consisting of 3—4 men, organized according to a previous agreement. Earth and sand, containing particles of gold, were put into the trough and water was poured over them by means of the gourd (fig. 8). This water carried earth and sand away and gold, being heavier, remained in the grooves. Gold thus obtained was distributed in equal shares among the participants. The season lasted from the 1st of May to the 1st of October, when the days are warm enough, for one had to stand almost incessantly in water while working. The process of working itself was very difficult and tiresome and the workers were obliged to take rest after 10—20 days' work. Washers of gold from these villages went also to other regions where they performed the same work. So they went, for instance, to Neresnica near Kučevo, to the village Kupusište in the neighbourhood of Brza Palanka, to Knjaževac, Vrnjačka

Banja, Soko Banja, Rujište, Veluće (near Kruševac) etc.

Washing of gold ceased after the Second World War, after the Law on Mining had been passed, according to which the free commerce of gold was abolished.

Fig. 1 — Explorer — implement for exploring gold-bearing placers

Fig. 2 — Trough for washing gold

Fig. 3 — Hoe for digging up the auriferous gravel

Fig. 4 — Gourd — called »brigand«, used for pouring water into the trough

Fig. 5 — Drawing the auriferous gravel for examining the placers

Fig. 6 — Examining the gravel by means of the explorer

Fig. 7 — Setting the trough for washing gold

Fig. 8 — Filling the explorer with auriferous gravel

Fig. 9 — Filling the trough with gravel and washing gold

НАШЕ НАРОДНО БОЈЕЊЕ

Поријекло боје сеже у најстарију прошлост људскога рода. Човјек се није могао задовољити бојом животињске длаке од које је одијело израђивао, а још мање је био задовољан бојом своје коже, ако му одијело због климатских услова није било потребно. Раскошне боје биљнога свијета и многобројни други украси којим га је природа обдарила увијек су привлачили његову пажњу и дражили његова осјећања. Зато се у њему још од најстаријих времена почела јављати тежња да мијења боју свога одијела, предмета којим се служио, па чак и своје косе и свога тијела. И, временом, поред биолошке тежње ка љепоти облика у њему се развила и тежња за склад боја.

Немамо додуше сачуваних примјерака обојених тканина и меких материја из преисториског доба, али према ономе како се боја живо, разноврсно и с посебним естетским смислом употребљава код многих племена, која су се још увијек задржала на примитивнијим ступњевима људске културе, можемо закључити да су и културнији народи морали проћи кроз сличну фазу народног бојења.

Различита су схватања о улози боје и њеној употреби код друштвених заједница на најнижем ступњу материјалне и духовне културе. Непосредно одражавање шаренила боја и елементи употребе боје заједно с предметима како су настали природним процесом у амбијенту (дјелови флоре и фауне који се одликују привлачношћу боја) указује свакако на примарну улогу нагона за имитирањем, за непосредним одражавањем, које је утолико непосредније уколико је човјек у ближој и непосреднијој вези с природом.

На бази непосредног подражавања природе како неки научници тумаче и настанак људског говора, могао се развити и сигурно се тако и развио нагон за украшавањем и кићењем. Ово утолико прије што постоји слична аналогија и у природи. Све богатство и шаренило животињског свијета које је настало као резултат процеса природног одабирања и прилагођавања средини поред биолошке функције борбе за природни опстанак има за нас естетску функцију. Она игра значајну улогу у парењу. Многи мужјаци су на примјер раскошније „одјевени“ од женки да би их што лакше могли примамити.

Утолико прије можемо тврдити да је жеља за непосредним подражавањем природе у њеном богатству боја изазвало и код човјека нагон за кићењем и уживањем у спољашности. Можда он није био увијек естетски и артистички диференциран, нити је можда био самом себи циљ, али се увијек осјећа. Чак и у култним радњама и играма не смије се изгубити из вида да накићеност и украси имају врло реалну улогу узајамног привлачења и буђења нагона за допадљивошћу. Многе игре које су формално уврштене у култни церемонијал често немају никакве друге сврхе сем да се привуче пажња и изазове симпатија код супротног пола. Елементи бојења употребних предмета често су само средство за буђење полног нагона и потребе за допадањем, без обзира какви култни и церемонијални профил има сама игра. Често ритам обреда и кореографија покрета каже много више него тобожња магиска садржина попјевке.

Од непосредног подражавања природе, технике одражавања, с развојем средстава за производњу људи су поступно прелазили на слободно комбиновање боја и систем нијансирања и контраста. Довољно је само поменути египатску керамику и бојени текстил источњачких народа, на којима је техника колорног комбиновања и нијансирања надмашила све оно што у природи може да служи као поштицај и узор.

И наш је народ показао изванредан примјер вјештине у изналажењу материјала од кога се добијају разноврсне боје. Свака генерација је на бази вјековног искуства додавала нешто ново, тако да се у том дугом стваралачком процесу дошло до боја које се благим тоновима и хармоничним склопом својих прелива скоро не разликују од оних које налазимо у природи. Оне не само што пријатно дјелују, него су и врло постојане, тако да их ни најсавршенији технички проналасци синтетских катранских боја нијесу надмашили.

О историјату ове врсте наше народне радиности као и о средствима која је народ за добијање појединих боја употребљавао биће говора на наредним страницама овога рада. Моја излагања заснивају се на проучавању ове појаве по литератури, која ми је била приступачна, као и на подацима које сам добио од колега и у народу за разне крајеве наше земље.

Поријекло и историски развој нашег народног бојења

Израз *боја* и *бојадисати* турског су поријекла, од турског *bojadum*.¹⁾ Код балканских Словена, који су стољећима били под турским утицајем, одомаћио се овај израз још из времена средњовјековне феудалне епохе. Иначе, стари народни словенски израз је *мастити*, *омастити* (обојити). У појединим српским крајевима који се

границе с Македонијом, као и у Македонији и Бугарској, каже се *впцовати*.

Још су стари Словени знали за народно бојење природним бојама. Као што је из научних извора већ познато, употреба броћа²⁾ код Јужних Словена потиче из времена заједнице словенских народа: „Man darf annehmen dass die Südslaven Rezepte für ihre vorzügliche Krappfärbung... mitbrachten...“ Колико је броћ код Јужних Словена био на цијени, нарочито у феудално средњовјековно доба, најбоље свједочи чињеница што једна жупа у Херцеговини носи назив *Броћно*. Наиме, у једној повељи босанског краља Стефана Остоје, посліје 1408 године, помиње се одмах иза Блатне Жупе *Жупа Броћно*.³⁾ У топомасници села то име се исто јавља. Тако напр. једно село на граници Дренице и метохиског Подгора зове се *Броћно*, а једно брдо између Роваца и Пипера у Црној Гори — *Броћник*.

Бојацки занат у западној Европи цвјета нарочито у вријеме феудалне епохе. Процват многих њемачких и италијанских градова био је под утицајем разних заната, међу којима су бојације заузимале једно од видних мјеста.

Код наших народа, колико сам из литературе могао утврдити један од најстаријих помена о бојацком занату имамо у Сарајеву. У Гази Хусреф-беговој вакуфнама из 1531 године међу свједоцима помиње се и један бојација (саббаг), и то по имену Мухамед, син Хамзин.⁴⁾ Између 1697 и 1707 године био је бојацки хеџаја у Сарајеву неки Хаџи Омер, а 1819 Ахмед. Године 1746 приредио је бојацки еснаф излет.⁵⁾ Бојације су у Сарајеву у средњовјековно феудално доба имали и своју посебну чаршију, која се налазила у близини казанџија и изгорјела је. У Мостару се помињу бојације по презимену Бојацићи из 1685 године, а 1762 године постојао је у овом граду бојацки еснаф, коме је устабашија био неки Осман-баша.⁶⁾

Историски извори такође говоре да је бојацки занат цвјетао и код Срба, особито у Будиму. У једном попису из 1706 и 1707 као бојација помиње се неки Владислав.⁷⁾ Концем XVIII вијека у Славонији се поклањала особита пажња народном бојадисању вуне и других разних тканина, као и бијељењу платна. Боју су добијали од броћа, жутилице, дивље крушке, бијеле брезе, брескве, бијелог јасена куваног са жељезним струготинама итд.⁸⁾

У првој половини XIX вијека било је код Срба у многим крајевима професионалних бојација. Тако, из архивске грађе за занате и еснафе у вријеме владавине кнеза Милоша сазнајемо да је 29 јула 1838 писао Совет Магистрату Округа јагодинског (сада Светозарево) да се неки Смиљко Радовановић, бојација из села Медвеђе Среза левачког, жали да му се у истом мјесту забрањује да обавља занат бојацки, тј. „бојациницу држати“, додајући да он нема никаквих сред-

става за издржавање себе и своје породице. Совет је изишао у сусрет његовој жалби и наредио да се Смиљку допушта обављање бојаџиског заната, с напоменом „да само занат свој ради, без да му је слободно у истоме селу чивите, стипсу и којекакве ситнице продавати“, јер је овај начин трговине био у Србији у то доба забрањен.⁹⁾ Исто тако веома су важни архивски подаци из 1840—1843 године, у којима се износи како се пожаревачке занатлије: бојаџије, абаџије и ћурчије жале на сеоске занатлије те врсте и моле да им се забрани по селима да раде, него да им се нареди да дођу у град.¹⁰⁾ Из тих се података види да су сеоске бојаџије обављале свој посао по приватним кућама, тј. да нијесу имали својих радњи. Из истих података сазнајемо да су бојаџије 1845 године имале свој еснаф у Београду. Устабаша овога заната био је неки Петко Славковић, а истакнути бојаџија Богдан Миливојевић. Они су од Попечитељства унутрашњих дела тражили плацева на Врачару да би могли да подижу своје радионице.¹¹⁾

У Куманову (Македонија) је у ово доба било око двадесет бојаџиских радњи, а еснаф је имао своју славу.¹²⁾ У Македонији је био особито развијен у Штипу и Прилепу.¹³⁾ У Србији је према попису из 1884 године било 319 бојаџија.¹⁴⁾

Поред бојаџија за текстилне предмете постоје код нас од старине и *накаси* („фарбари или бојаџисари“). Ове занатлије бојаџишу куће и зову се бојаџије као и они који боје тканине. Веома стар траг сачувао се у презимену једне породице, чији је предак био *накас*. Из прорачуна за поправку цареве цамије у Сарајеву, који је састављен 1693 године, види се да је предвиђена сума од 64.800 акчи за бојаџисање. Године 1763 помиње се као *накас* неки Осман-баса.¹⁵⁾ Ово се име по занату одржало међу балканским Словенима све до данашњих дана у породичном презимену Бојаџић или Бојаџијевић. Оно се врло често јавља и код Македонаца и Бугара.

Посуђе и алат за народно бојење

У нашој стручној литератури нема много података о алату бојаџиског заната. Из ње за Србију знамо само неке алатљике: казан, дибек, ваган (за врћење), ћуп за чивит, мамаљуга (дрво за трвење),¹⁶⁾ ћупове за бојење узидане у банак висине 1 м, дужине 2 м и 1,5 ширине, који хватају по 120—130 ока воде а примају 31 оку пређе, бабраче разне величине,¹⁷⁾ вргове за сипање воде, корита за парење памука и дрвене мијешалице, земљане ћупове који хватају по 150 литара, а служе за бојење у модру, и дрвене предмете за цијеђење пређе.¹⁸⁾

Као што се из наведених података види, посуђе је за народно бојаџисање је доста једноставно. Понегдје се мјесто ћупа употребљава и

крњава тестија, која се у Левчу и Темнићу зове *чивитар* и служи за сабирање мокраће.¹⁹⁾ Понегдје умјесто дрвеног преметача или кључаца употрeбљава се обична дрвена грана, стари штап или оклагија.

Све посуђе за бојење мора бити чисто, добро опрано и изрибано да би се боја приликом бојења што боље хватала. Обично се за сваку боју употрeбљава засебан суд. Сваки суд за бојење поклапа се поклопцем. Казани и велики котлови поклапају се тепсијама или дрвеним круговима, па се преко тога стављају старији текстилни предмети (џак, ћебе, неки хаљетак и слично). Земљани судови за бојење најчешће су глеђосани. Код наших сељака, нарочито имућнијег стања, има домаћинстава које држе посебне судове за бојадисање. Њих често дају својим сусједима и рођацима на послугу за исту сврху. Аналогно овоме код многих племена и народа на свијету судови у којима се боји имају глатку унутрашњу површину и плетене поклопце којима се затварају. Овакви се судови обично смјештају у јаме, које су дубоке 6—20 метара. Оне се граде изван насеља јер боја има јак и тежак мирис. Јаме су у старо доба припадале једном сопственику, и то мајстору бојацији.

Називи боја, средства и начин бојења

Црна боја. — Од свих боја код балканских Словена нарочита се пажња поклањала црној боји. Она се особито употрeбљава у Црној Гори, као и у Македонији у Скопској Црној Гори за вез женских кошуља и зубуна. Раније је она, а и данас, служила за означавање жалости, док је у даљој прошлости ту улогу имала бијела боја.

У неким крајевима сјеверне Србије, а и у Косаници, Топлици и Јабланици, за црно обојен предмет каже се *врано*. Овај назив познат је и у Црној Гори и Херцеговини. У предјелу Змијања у Босни обојену пређу и друге тканине у кори и лишћу од јесена, у црној боји, називају именованом *мор*.

Постоји неколико начина бојења у црно. Најраспрострањенија је употреба коре и листа од јасена (*Fraginus excelsior* — црни јасен и *Fraginus ornus* — бијели јасен). Набере се коријен и лист од јасена па се то скува и дода му се „карабоја“. Предиво обојено у овом раствору зове се *карабоја*. У предјелу Змијања у Босни такав начин бојења назива се *морити*. У другим крајевима Босне кори и листу од јасена додају се и струготине од гвожђа. У Гацком у Херцеговини стучану јасенову кору добро раскувају, а затим на сваку оку пређе додају литар карабоје. Кад се ово раствори и раскува, пређу се сложи у неки суд и поспе стученом јасеновом кором. Све се ово поспе водом у којој је скувана јасенова кора и карабоја. Суд се добро затвори и стави поред ватре или на сунцу да се суши четири до пет дана. По-

слије тога извади се пређа па се осуши а затим испере.²⁰⁾ У Котору и Црногорском Приморју у црно се боји кореном од љутог шипка (нара). Коријен се покисјели три дана прије бојадисања, а затим се кува. Кад коријен сасвим омекша, дода се галице и мијеша док се растопи. У тај раствор метне се пређа и одмах скине суд с ватре и остави да се пређа у њему сасвим охлади, а онда се вади и суши. Кад је пређа потпуно сува, потопи се у куповну анилинску боју, која је претходно растворена у води, и вари, а затим опет осуши и испере.

Код Срба граничара у другој половини XIX вијека бојило се у црно поред јасенове коре и у кори јасиковој. Вунени предмети повраћали су се у боју три пута, а сваки пут је трајао дан и ноћ.²¹⁾

У Косаници, Јабланици и Топлици (Србија) све до данас се одржао народни начин *враћења*. О Тројичинудне набере се лист и омладак од јасена, и то обично један до два цака. То се стави у казан да се с водом скува. Кад се добро раскува, вода се опрједи у други суд. На исти начин скува се још један казан воде и састави се с оном првом. У све ово дода се пола килограма карабоје, *па се вране девет руна вуње*, добро опране и суве. То се остави да преноћи у казану или да стоји од јутра до вечери. Вуна се за вријеме док се налази у казану покрије неком мокром тканином „да не издише“. Увече или ујутру вуна се извади и онако мокра опере у текућој води, а затим суши. Ако се жели да боја буде што тамнија или ако се није добро обојила, онда се „поврне карабојање“, још једанпут се обоје с тим што ће се овог пута додати још јасена и карабоје. Поред јасеновог лишћа у овим крајевима боји се и у кори од јове (*Alnus, alno-Alnus*). Употреба јове позната је и у Млави, Хомољу²²⁾ и многим другим крајевима.²³⁾

У Млави се за добијање црне боје употребљава и *пајасен* (кисело дрво). Његово се лишће кува у води два до три сата, па се у њој потопи пређа. Суд се затим скине с ватре и остави да пређа у њему преноћи. Сјутрадан се пређа извади и осуши. Иста се вода поново може употријевити с тим што се дода мало галице и поново прокува. Потопљена пређа у оваквој боји мора дуже да стоји. Да би пређа омекшала, у боју се може сем галице додати и *цијећ*.²⁴⁾ За бојење у црно употребљавају се такође и *лужњакове шишарке* и *бобошке*. Оне се истуцају и добро искувају, па се вода проциједи и у њу успе модре галице. Потопљена се пређа добро прокува, извади и осуши, а затим поново потопи и прокува. На овај се начин боји и биљком *савро* (налик је на мајчину душицу). Употребљава се цијела биљка: коријен, лист и цвијет.²⁵⁾

У Расини за справљање црне боје употребљава се *орახов* или жешљиков суви лист, коме се додаје по неколико сладунових туцањих шишарки. Исто тако употребљава се и *орახова*, *шљивова* и же-

шљикова сува кора. Кора се потопа у врелу воду и остави да стоји дан и ноћ. па се послвије додаје стуцане стипсе или лимунтоса и остави да се кисјели два до три дана, послвије чега се сипа у казан са загријаном водом у коју се потапа пређа. Прије него што се пређа стави, вода се циједи кроз цједиљку да би се отстранили биљни отпади.²⁶⁾

У Македонији, особито у Малешеву,²⁷⁾ у Косаници и Топлици употребљавају и кору од шљиве. Њу скидају у првим летњим мјесецима. Кора се скува и дода јој се карабоја. Остали процес је исти као и при употреби јасенове коре.

Аналогно овоме, код многих примитивних племена и народа на свијету црна боја се добија из графита, чађи и „ђумура“ у праху. Све се ово мијеша с туткалом, па се онда премазују материје. Код народа на Горњем Нилу црна боја добија се на тај начин. што се предмет који хоће да се боји закопава у мочварни хумус.²⁸⁾

Бијела Боја. — Овај назив заступљен је код свих наших народа. Највише се употребљава природна бијела боја. Вунено плетиво и тканине да би побиељели перу се у хладној води и сапуну, па се послвије тога, док је материја влажна, дими на сумпорном диму („одими се или окади се“). Памучне, ланене и конопљане тканине као и свила највише се бијеле на сунцу, и то љети. Наизмјенично се материја пере, сунча и суши. То се понавља више пута.²⁹⁾ Да би материја била што бјеља, често се употребљава и свјежа говеђа баљега. Она се претходно раствори у хладној води, па се у том раствору тканина покисјели, извади из раствора и нецијеђена простире по трави да се осуши. Ово се понавља неколико пута. Мокро платно, ако је тамно, често се трља свјежом баљегом, па се оставља да се на сунцу убијели, а затим се испира и осуши у текућој води.

У нашој народној поезији често се јавља помен бијељења платна на изворима или ријечи. У познатој лирској македонској народној пјесми „*Биљана платно белеше*“ то се везује за Охридске Изворе. У Мариову се помиње у једној пјесми да је то била Иљана, која је бијелила платно на *Илинските Извори*.³⁰⁾

Црвена боја. — Ова је боја најомиљенија у нашем народу, зато је и њена употреба свуда веома распрострањена. Овим је именом називају у цијелој Србији, Хрватској, Босни, Херцеговини, Црној Гори, док се код Срба у Косовско-метохиској Области и у Македонији најчешће каже *алево* или ал-боја, у Србији алена. Термин ал-боја је у Македонији највише заступљен у Дебарској Жупи, Скопској Црној Гори и Скопској Блатији. У Босни се каже аласта боја.

Вишња или *вишњеренџија* (загаситоцрвено) каже се у сјеверној Србији и Босни. На Косову, у предјелу Лугови и у Средачкој Жупи називају је *боћак*, у Старом Расу *галибарда*, по селима Дебарске Жупе *крмузова* или *коделка*, у Скопској Црној Гори *кафелија*, у

скопској Блатији *ђувезијо*, код Мијака (Македонија) и у западној Босни *крмез*. Интересантно је напоменути да се у племену Кучима у Црној Гори назива *жутило*.

Најраспрострањеније је добијање природне црвене боје из броћа. Код Срба и Хрвата боја се добија на сличан начин. Угрије се вода, па се у њу стави сува стипсана пређа, и то се онда броћним прахом поспе; или се пређа спусти у раствор стипсе, па се ставља у врелу воду у којој је прокуван броћ.³¹⁾ У Мостару професионалне бојације концем XIX вијека бојили су броћем на тај начин што су на оку пређе стављали пола оке броћа и *литар стријеса*. То би измијешали и потопили у млаку воду и оставили поред ватре два до три дана да се укисјели. Кад укисне и надође, стуче се *литар шапа* (стипсе), стави у други суд и узаври. Кад вода почне да кључа стави се пређа и остави да ври пет до шест минута, па се скине с ватре и остави да се охлади, а затим се оциједи, испере и осуши. Кад се пређа осушила, ставе суд с бојом на ватру. Кад боја проври, спусте у њу пређу и оставе је да ври око четврт часа, последије чега суд склоне, поклопе га и оставе да се охлади, а затим га залуже. Лужење се састоји у томе што се ставља ред пређе ред пепела, пазећи притом да пепео буде равномјерно распоређен. Овако олужена, пређа се покрије и остави око четврт часа, да „надође“, последије чега се вади и носи на текућу воду да се испере.³²⁾

Код Срба граничара црвено се такође бојило у броћу. Пошто се очувао опис тога бојења с краја XIX вијека, навешћемо га као интересантан примјер. Броћ се утуца и помијеша с *бијелим каменом* и стави у суд с чистом водом да проври. Скине се затим с ватре и остави на топлоту. У њега се стави пређа у три реда и примакне поново ватри да прокључа. Притом се брзо преврће четврт часа, а онда извади и осуши. Осушена пређа се полужи у лугу од винове лозе и просене сламе. У лугу стоји четврт часа, последије чега се испере и осуши. Ако пређа није добро прихватила црвенило, узме се корица *рибате*, скува се у чистој води и у ту се воду пређа поново стави да остане дан и ноћ. После тога пређа се извади, испере у текућој води и осуши.³³⁾

У Пољацима се раствори *олум* у води и у њу потопи пређа а затим извади и осуши. Броћ се узаври у води и у њој држи три дана, па се узаври и потопи пређа и добро прокува, затим се извади и осуши.

У Лици се бојадиле једноставно, само вуну прије бојења отипсају, онда скувају коријен од броћа и једанпут „моче“.

У Херцеговини покисјели се пређа у води у којој има стипсе, па се „ошапи“, онда се скува ситно иверје од јасенова дрвета и у ту

воду стави ошапљена пређа, па вари. Затим се извади и осуши и поново вари у води у коју је стављен броћев коријен.

У славонији су у старо доба бојили на тај начин што би поки-сјелили пређу у стипсу, а ову би закували у каши од проје да се мало раскисјели. Онда би осушили пређу и варили с броћем. По народном мишљењу, овакво црвенило је „сјајно и питомо“. Слично овоме бојадичу у Босанској Крајини и Вишеграду.

У многим крајевима Хрватске боје црвено у истуцаном коријењу од броћа, али поред тога употребљавају и његов цвијет и лист.

У Млави обојена пређа с броћем се полужи и остави да мало постоји, па се онда вади и суши. На овај начин добија се затворено-црвена и сјајна боја.

У Средачкој Жупи боји се такође броћем. Сукно, вунене тка-нине или пређа се прокува у броћу. Материјал којим се везе стави се послје кувања у повећи ћуп, који се закопа у буњиште и остави да стоји четрдесет дана да би боја била што трајнија.

У Гацку се на оку пређе стави пола оке броћа и литра *сријеша*. То се помијеша у млакој води и остави три до четири дана да се уки-сјели. Затим се раствори стипса у води и стави на ватру да прокључа. У овако кључалу воду спусти се пређа и остави да ври десет минута. Онда се скине с ватре, охлади, испере, добро оциједи и осуши. Послије овога стави се лонац с бојом на ватру. Кад боја проври, метне се пређа у воду и остави да се кува четврт часа, па онда скине лонац и добро поклопи. Пошто се пређа мало охлади, полужи се. Лужење траје такође око четврт часа. Из луга се пређа брзо извади и испере. Понегдје се пређа потопа у расо од *кунуса* у коме се *раствори* стипса.

Некад се по селима Дебарске Жупе бојило броћем који мјештани називају *брош*, а пређу обојену у њему називају *каделка*. Сад је овакав начин бојења сасвим изишао из употребе. Мјесто броћа је у употреби *крмузова боја*.

Осим броћа за добијање црвене боје употребљавају наши на-роди и друге биљке. У Средачкој Жупи на примјер црвена боја се добија од биљке *врбас* или *бурјан*, чије је лишће слично врбовом па се у народу и зове *врбас*. У Млави се употребљава кора од младих брестића. С коре се скине тврди суви део особито ако је кора хрпава, па се скува и извади а пређа потопа и остави да стоји док се не раз-кисели. Затим се извади и остави да се полужи око један час. Послије лужења се осуши, па тек онда стави у броћ.

У Скопској Црној Гори *кафалија* (боја вишње) масти се нај-прије у алевој а онда у коруби од ораха.

У Травнику се најприје кисјели вуна у стипси и кори од *же-тице*. Кора се свари прије употребе па онда у њу стави стипса. По-

слије тога пређа се боји биљком *метвицом*. Овако се добија загасито-црвена боја. Сличан се начин употребљава и у околини Кључа.

У Расини професионалне бојације добијају црвену боју од крмеца, калаја, ђезапа, винског стријеша и лимунтоса. То се све мијеша према количини пређе. На оку пређе узима се обично 50 драма ђезапа (азотна кисјелина), 30 драма крмеца, 6 драма калаја, двадесет драма винског стријеша, и пет драма лимунтоса. Све се ово најприје рствори у ђезапу или витриолу (сумпорна кисјелина), па сипа у загријану воду, мијеша и у њега потапа пређа. На оку (1280 грама) пређе узима се, седам до осам литара воде. Ако се жели загаситоцрвена боја, стави се већа количина крмеца и стријеша.

Зелена боја. — Овај се назив употребљава код свих наших народа, а боја се добија на разне начине. Срби граничари су је правили од коре *паси лијеске*, зановијети или од изгњечених смрдљивих јагода.³⁴⁾ У Мостару се добија на тај начин што се најприје обоји предмет у модро, а затим се осуши и поново обоји у јасеновом лишћу.³⁵⁾ Сличним поступком се добија и у Малешеву у Македонији.³⁶⁾

У Хомољу се зелена боја добија на тај начин што се у већи суд стави бијела неопрана вуна, звана *сираива*, и прелије хладном водом. Вуна се извади кад из ње изиђе сва нечистоћа. Добијена вода зове се *сира*. Сира се остави два до три дана на топлом мјесту да се *усмрди*, а послије јој се дода мало чивита. Потопљени предмет у овакав раствор добије отвореноплаву боју. Тако обојена пређа се потопи у сиркову воду и суд запуши сирковим лишћем и остави да преноћи. Сјутрадан се пређа извади, испере и осуши. Овим путем двије супротне боје, плава и жута, дају боју зелену као трава.³⁷⁾

У Пољцима обоји се вуна најприје у модро, па се осуши. Затим се иста модра течност у којој је обојена поново прокува с јасеновим лишћем или с *прошчом купницом*; потопи се у њу предиво или вуна па се вади и суши.

У Херцеговини боји се зелено у *шјери* с чивитом и јасеновом кором. Ако се желе разне врсте зеленила, вари се пређа најприје у води у којој се дан прије кувало *подбјелово лишће*. Онда се пређа у мокром стању замота у *одварину* од *репуке* и у њој стоји пола часа. Затим се пређа поново умочи у *одварину* подбјела и ту стоји пола дана: Послије тога се поново ставља у репуку. Каткад се ово понавља по седам пута ако се хоће да зеленило буде што сјајније.

У Лици боје у двије врсте зелене боје: свјетлију и тамнију. Прва се добија кад се предмет најприје држи у стипси, па се затим кува с младим брезовим лишћем и остави да стоји у томе читав дан, а друга се добија кад се предмет свјетлије обојен потопи у *одвару* од коре од дивљих јабука.

У Пакрацу и Липику у Славонији за свјетло зелену боју употребљава се коприва (*Urtica urens*), а за тамнију — сушени цвијет од сљеца. У Хрватској се употребљава трава од гаваза. Трава се стави да стоји у топлој води два до три часа да би вода добро позелењела. У ту се воду стави вуна и остави дан и ноћ, онда се извади и осуши, а затим испере и наново суши.

У Пироту и његовој околини боји се пређа најприје у жуто, а онда се стави у ћуп у коме је с пепелом растворен чивит. У јачем раствору чивита добија се тамније зелена боја а у блажем плаво-зелена.

У Гацку пређа се најприје боји у *мавилу*, затим се остипса, па осуши и боји у јасеновом лишћу. Тако се добија врло лијепа зелена боја.

У Млави се ожути пређа у *жутиловој трави* или *српку*, па се онда стави у плаву боју. Затим се у ћупу у људској мокраћи раствори чивит. Ћуп се онда примакне ватри да се течност смлачи и у њега се потопа пређа. Дневно се два до три пута циједи и мало просуши, па се опет стави у ћуп, а ако је потребно додаје се и помало чивита. Тако се ради два-три дана, па се пређа извади и осуши. Негдје се пређа обоји у отвореноплаво, опере у цијећу, осуши и поново метне у обојену воду од скуваног *кисељака* помијешаног са стучаном стипсом. У томе пређа остане седам до осам часова, па се затим извади, испере у цијећу, осуши и поново спусти у искувану воду од траве *шерпет*. У тој млакој води („чорби“) стоји све док се не добије лијепа зелена боја.

У Македонији да би се добила боја *зејтинлија* наструже се кора од орахова коријена, па се добро скува. У овакав раствор спусти се пређа пошто се претходно обоји у жуто. За справљање зелене боје жене су и у овим предјелима од старине додавале људску мокраћу.

Модра боја. — И ова је боја врло распрострањена по свим нашим покрајинама, а особито је омиљена у Скопској Црној Гори и Босни. За њу постоји више назива. У сјеверној Србији, осим малих изузетака, каже се *плаво-љубичасто*; на Косову *ачикмодро* (отвореноплаво) а *синомавија* код Македонаца по селима Скопске Блатије; код Мијака, у Дебарској Жупи, Охридском Дримколу, у селима око Преспанског Језера и Скопској Црној Гори та је боја позната под именом *плаветно*. У селима око Ниша каже се *мастиљава* или *казназија* боја, у Крагујевачкој Јасеници *чивит* и *мораста* боја, у предјелу Лугови на Косову и у Средачкој Жупи каже се *сигналија* (отвореноплаво); у Подриму (Метохија) позната је под именом *бојдок*.

За модру боју највише се употребљава чивит растворен у сјерљивој води. Сјера се добија првим испирањем острижене вуне.

Сјера се остави да укисне или се помијеша с мокраћом. У Мостару и његовој околини опере се вуна да би се добила сјера, а затим се прокува и неколико пута опјени и остави да стоји на сунцу неколико дана — да *надође*. Послије тога стави се у сјеру мало чивита замотаног у крпицу. Он се трља прстима да се растопи и помијеша са сјером. Вуна се добро опере и осуши па се стави у тако спремљену сјеру и покрије крпама да се не би охладила. Ујутру се извади пређа из посуде, добро се оциједи и објеси да се осуши, а посуда се изложи сунцу. Увече се кесица с чивитом протрља и пређа спусти у посуду, па посуда поклопи крпама као и први пут. Ово се понавља три пута. Ако пређа добије сасвим тамну боју, направи се благ цијећ („лукшија“), па се у њега потопи пређа да мало постоји да би била што отворенија. Пређа се затим испира у води тек пошто се добро осуши.³⁸⁾ При бојењу у модро нарочито се пази да се пређа не умрља машћу.

У Лици се чивит потопи у мокраћу, али се не вари већ стоји поред ватре, затим се ставља пређа у један ред, па вади и суши. Кад се осуши, опет се по три пута повраће. Овако обојена пређа суши се у хладу.

У Пироту и његовој околини основ за бојење у модро је *маја*. У њу се ставља чивит. Вода се додаје према томе да ли се жели отвореније или затвореније модро. Тако се добијају све нијансе: црно-модро, плавомодро, затворено и отвореномодро или плаво. Да би чивит што боље дејствовао, ставља се у њега *штављак*.³⁹⁾

У Крајини се пређа прије бојења скува у кључалој води у коју је стављено доста пепела. Затим се пређа извади, а вода оциједи и преспе у суд гдје ће се пређа бојити. У ту се воду дода и *маја сијерина*, чивит и потопи пређа, па остави тако дан и ноћ на топлом мјесту. Пређа се може да повраћа у боју по неколико пута ако се није боја добро прихватила, али се мора пазити да се послије сваког вађења добро осуши да не би била шарена. Отвореноплаву боју у овом крају називају *туркез*.

У Јабланици, Косаници и Топлици модро се такође боји у сјери. Сјера се стави у лонац, а овај у свјеже стајско ђубре, које још није прегорјело. Ту стоји десет до петнаест дана док се добро укисјели и усмрди, а затим се дода мало чивита и пређа потопи. Обојена пређа суши се у хладу. Кад се добро осуши, поново се на исти начин обоји. Овако обојена пређа никад не *спада*. На сличан начин боји се у овим крајевима и у мокраћи. Накупи се мокраћа од жена и дјеце у неки суд и остави у стајско ђубре да *зрене*. Затим се стави мало чивита и суд с времена на вријеме помиче, али тако да га *сунце не виђа*. Такође се и на пређу пази, док се суши, да је сунце не види (ухвати).

Кад се пређа извади из лонца, добро се осуши па тек онда испере у хладној текућој води.

Код Срба граничара бојење помоћу мокраће врши се на тај начин што се мокраћа сакупљена од дјецe држи у суду док се не *уштави*, а затим се у њу стави чивит и вунена пређа. Суд се остави на сунчано мјесто или покрај ватре пазећи да се пређа не *ошури*. Зато суд треба често окретати а пређу превртати и циједити. Одијеђена вода се поново додаје. При превртању мора се пазити да доњи крај пређе *увијек* буде горе. То се понавља за осам дана, а тада се извади, испере и осуши. Да би се добила загаситомодра боја, овако обојена пређа се крајем XIX вијека у овом крају поново стављала у спремљено зеленило да се обоји.⁴⁰⁾

Жута боја. — Код Јужних Словена уопште ова је боја позната под тим именом. осим извјесних мањих отстапања. У Крагујевачкој Јасеници на примјер називају је именом *рујо*. У селима Скопске Блатије и Скопске Црне Горе *крваво* (блиједо-жута), у Средачкој *Жупи* и предјелу Лугови на Косову *пембаво*, у Македонији *зејтинлија*, код Куча у Црној Гори *шапјело*, у Косаници *рујаво* и *кафено* (затворено жута).

За добијање жуте боје употребљавају се разне биљке. Тако за *рују* боју употребљава се кора од биљке *руј* или *рујака* (*Rhus coriaria Cotinus*; 2. *Rhus cotinus* L), и то у Крагујевачкој Јасеници,⁴¹⁾ Пироту,⁴²⁾ Млави.⁴³⁾ Расини,⁴⁴⁾ Херцеговини и Босни. У Хомољу и у Млави добија се и од *српка*,⁴⁵⁾ а у Словенији од броћевог жутила или од дудовог срца, у Хрватској од шафрана (*Crocus vernus*), у Босни од српка (*Serratula tinctoria*) и зановијети (*Genosita tinctoria*, *Cutis tinctorius*), у Сјеверној Србији од брезовог лишћа, али овако добијена боја није постојана, у Крајини. Млави, Скопској Црној Гори, Скопској Блатији и Дебарској Жупи од коре *дивље јабуке*. У предјелу Лугови на Косову и у Средачкој Жупи од коре и листа *благе јабуке* (питоме слатке јабуке). Од осушене или сирове јабукове коре прави се жута боја на тај начин што се саструже *покожица* и мало прокува у води, па затим извади. У обојену воду потопа се сува остипсана пређа. Послије једног часа се извади, проциједи и осуши. Суд с водом се поново стави на ватру и у њега просије пепео. Кад се течност добро угрије, спусти се пређа и остави један час да се лужи, затим се извади, испере и осуши у хладу. У дебарској жупи кора се најприје *прокисне* да *загније* (утњили), па се онда кува. Њоме се боји само *напредна* вуна. Кора од јабука може трајати и дуже времена само ако се суши на сувом мјесту. јер ако побуђа, губи много од своје вриједности.

У Банату и селима Скопске Котлине жуту боју добијају од траве мљечике (*Euphobia Paralias*), у Гацку, Мостару и предјели-

ма Јужне Далмације од *јасеновог лишћа*, у Пироту и његовој околини од *дуњиног лишћа*, у Добричу од *сувог лишћа паприке*, у Скопској Блатији од *лишћа зелених пиперки* (паприка) и *листа од четвртилије* (бресква — *Amigdalus Perseca*), у Млави од траве жутилице.

У Лици скувају кору од руја, у тај раствор потопе *остипсану* пређу и оставе је да стоји дан и ноћ. Ако желе да пређа има затворенији тон. у Херцеговини додају рују зелен лист *жућак*. У Далмацији се поред руја употребљава и цвијет рујике. У Пироту и његовој околини руј најприје стуцају у прах па онда њиме боје. У Млави руј употребљавају и за бојење памука. Осушена рујева кора се оструже и кува уводи. Предмет који се боји потопи се у млаку воду у којој је растворена стипса, или у цијећу, па се одатле вади и у хладу суши. Просушен предмет се поново потопи у рујево воду и остави дан-два а затим се поново у хладу суши. Ако боја није лијепо *примљена*, цио се рад понови још једном. Рујево се дрво чува по неколико година на сувом мјесту.

У Млави и Хомољу тканина се боји у жуто српком на овај начин. Српак се чупа из коријена а затим кува у води па избаци. У другом суду раствори се сто драма стипсе и сипа у српкову воду. У њу потопе пређу и покрију српковим лишћем, па оставе да тако преноћи. Сјутрадан посуду с пређом ставе на јаку ватру да проври, па пређу изваде и онако врелу загњуре у хладну воду — то називају *калење*. Послије овога пређу добро исперу и осуше. Тако обојена пређа добије златножуту боју, која је врло постојана.⁴⁶⁾ На исти се начин боји и травом жутилицом коју у шумадиској Колубари називају *жутиловица*.

У Расини жуто боју добијају од лишћа које опадне с црног дуда или брескве. То се лишће осуши па се испршти и потопи у врелу воду и дода му се мало зелене галице и лимунтоса.⁴⁷⁾

У Банату, Млави⁴⁸⁾ и на Косову жута боја добија се од *луковине*—*луковца* (лиске од црног лука). Оне се добро скувају у води и успе се галица, па се пређа потопи. На тај се начин добија отвореножута и затвореножута лукова боја. Луковином обојену пређу затим прокувавају у рујевој води да би добила боју *шама*. У Скопској Црној Гори боју добијену од луковине називају *крваво*. Ако се памучна тканина обоји у луковини а затим испере у цијећу, добија се такозвана мед-боја.

У свим нашим покрајинама позната је употреба траве млечике за добијање жуте боје. Начин употребе је врло сличан. Млечика се добро скува па се у њу потопи пређа. Тако постоји мало, па се извади и испере. По селима скопске Блатије с млечиком помијешају још и кору од *црнице* и лишће од паприке, па све сваре и ставе пређу. У истом крају бледожуту боју добијају употребом цвета *карафила*, а

називају је *плаво*. У Пироту и његовој околини, као и по разним мјестима сјеверне Србије, жуту боју добијају од дуњиног листа, а и од коре или коријена. Поступак је исти као при употреби орахове коре или орахова листа. Бојење се врши у позну јесен, кад лист добије блиједожуту боју.

Моравна боја. — То је загасито љубичаста или мастиљава боја. У употреби је у ужичком крају, на Косову, у Јабланици, Косаници и Топлици. Свакако да је њена употреба много распрострањенија у нашој земљи, али о томе немамо података. У поменутиим крајевима добија се из зрелих зрна од автовине, која се бере у јесен. Зрна се добро самелеу и испрште, па се скувају у текућој или изворској води. Кад се добро раскува та маса, пажљиво се проциједи да би се остаци од биљке отстранили, па се успе у њу мало кухињске соли и поново стави да проври. Пређа или памучна тканина метне се у хладну воду, испиједи и спусти у ову боју. У њој се држе само да их *кључ преври*, па се суд скине с ватре, покрије старим крпама и остави да се охлади, а затим се предмети изваде, осуше у хладу и исперу у текућој води.

Кафе-боја или кафелија. — Ова је боја такође веома позната у нашем народу, а особито у Македонији. По селима скопске котлине добијају је на тај начин што *љуште* од ораха остану у суду два до три дана на сунцу да накисну, па у томе држе пређу неколико дана. Потом се пређа извади, просуши и поново спусти у суд. Ово се понавља неколико пута док се не добије лијепа *кафе-боја*.

Ова се боја у Блатији добија и од јасенове коре. Кора се стави у земљани ђуп, па се ђуп метне у свјеже стајско ђубре и ту остави недељу дана да кора „скисне“. Затим се у ђуп метне *жгура* или неко старо *железо*, без кога се не може *повапцати* (обојити). У ђуп се онда метне пређа и остави да у њему стоји неколико дана. Пређа се више пута вади и суши и поново враћа све док се лијепо не обоји.

У Црној Гори, Косаници, Топлици и многим другим крајевима у нашој земљи кафена се боја добија из шљивове „џибре“. Кад се разгради казан (по печењу ракије) стави се пређа у џибру и остави да преноћи. Ако је предмет добро обојен, испере се па осуши, а ако није бојење успјело, поново се на исти начин поступа.

У Шумадиској Колубари цеметна боја (отворенокафена) добија се од ораховине; *зејтињаво-циметно* од *гуњиног* (дуњиног) листа куваног с паприком.

Чајава боја. — Ова се боја добија од џибре (комина) или од чађи. Када Малешевци испекну ракију, у џибру потопе предмет који боје два до три пута или изваде чађ из оцака, па је скувају, потопе пређу у тај раствор и оставе да стоји неко вријеме, а затим исперу и осуше. Ако хоће да предмет буде лијепо обојен, ово понављају неколико пута.⁴⁹⁾

У Косаници у чађаво боје овако. На једно руно вуне узму пола килограма чађи, па је добро истуцају и просију, успу у воду и добро прокувају, а затим у то потопе пређу. Кад се добро обоји, испирају је у хладној текућој води па суше на сунцу.

Код Срба граничара овако добијена боја назива се *жутило*.⁵⁰

Драп (дучо) боја. — Ова се боја добија најчешће од брестове коре. У Добричу нагуле брестове коре, па је покисјеле и оставе да стоји два до три дана. Кора се затим извади и стави материјал за бојење и прокува. Кад се извади и охлади, материја се испере и осуши у хладу у текућој води.

Бојење памука, лана, свиле и конопље. — Мало је података у стручној литератури о бојењу памука и свиле код наших народа. Исто тако врло мало има помена о бојењу ланених и конопљаних предмета, стога што су испитивачи пропустили да поред бојења вуненог материјала обраде и начин бојења свиле, памука, лана и конопље. Ја се такође нијесам посебно бавио овим питањем, па ми је овдје немогуће дати његову потпунију слику.

Узгредно сам се дотакао на неким мјестима и бојења памучног материјала. Поступак је, као што ће се видјети, исти као и при бојењу вуне.

Пошто имам податак за бојадисање свиле у Котору и његовој околини, овдје ћу га укратко изнијети. Ако желе да свилу обоје у жуту боју, потопе је у *коцељ*, онда јагоде од *црног глога* стуку, док су још зелене, па их потопе у воду и оставе да се тихо варе а затим изваде свилу из *коцеља* и потопе је у воду. Касније исперу свилу у *танкој лисији* (благом раствору цијеђа) и исперу је више пута сапунном да би била што жућа и сјајнија. Овај се начин у новије вријеме све више губи и замјењује употребом анилинских боја.

Бојење коже, дрвета и лике. — Од давнине многа племена и народи поклањају особиту пажњу бојадисању коже, дрвета-лике и земље. С овом се појавом сусрећемо у знатној мјери и код нашег народа. У том прастаром обичају код многих народа и племена видно мјесто заузимају жута и црвена боја. Познато је да се жута боја код примитивних племена и народа добија од жељезног оксида, а за добијање црвене боје најчешће се употребљава *креч*, који иначе игра врло важну улогу у народном бојадисању. Тако се на пример тамноцрвена боја добија кад се иструже коријен од дрвета *моринда* и дода *креч*. У оваквој се боји бојадише *лика*. Када Ескимима прерађују кожу, боје је у црвено једном врстом *пурпурних шкољки*. Поред тога, многи народи да би боја била постојана намажу обојене коже соком од индига.⁵¹)

Код балканских Словена од старине је у кожарству или табачком занату бојење коже било познато. У Млави напр. кожу од

које се праве опанци боје у црвено и тамноцрвено кад је потопе у јовову кору, коју су претходно истуцали и скували у води.

Бојење куће, покућства и пољопривредних алатки

Код нас се од старине поклањала пажња бојадисању куће, покућства и пољопривредних алатки. За бојење куће преовлађивала је бијела боја добијена од креча. Понегдје се употребљавала и жута, модра или тамнозелена боја. По селима Скопске Блатије и у Дебарској Жупи куће боје већином земљом коју растворе у води, а отскора су почели да употребљавају креч.

На бојење-кречење куће раније је важан утицај имала и сама власт. Било је области у којима је власт наређивала становништву да све куће и помоћне зграде обијеле кречом. Да ли је сличних прописа било и раније, тешко је рећи.

Поред куће у појединим крајевима боје се и кошеви за оставу жита, и то особито они који су рађени у резбарији,⁵²⁾ дрвени предмети који служе као намјештај у кући, алат, превозна средства: кола, чезе, санке, чамци итд. У Крагујевачкој Јасеници напр. омиљене су црвена и црна боја за бојење кола, плуга, капије на оборима и слично.⁵³⁾

Чудно шаренило бојења џамија запажа се особито у Тетову, а и по харемима на Косову и Метохији Босни и Херцеговини. У многим се може да наиђе на разноврсне боје дате у врло складним нијансама и орнаментима: биљним (најчешће чемпреса), геометриским, а понегдје се сусрећу и фигурални.

У Словенији пастири израђују многе дрвене предмете који служе као украс или пак у практичне сврхе: преслице, распињаче, двојнице, штапове, рамове за огледала, кутијице итд. Многе од ових предмета најприје обоје у црно па онда преко боје урезају разне орнаменте. најчешће геометриске. Бојење се изводи на тај начин што се узме напр. љескова шиба, отсијече се и остави да провене. Затим се расцијепи начетворо, запали и док још гори, притисне се на хладну сјекиру. Тада дрво пусти црну мрљу која се одмах преноси на глатку површину предмета који се боји и по њој размаже. Послије овога запали се орахова језгра и масним ораховим угљеном премаже предмет да би се боја што боље сјајила.

У Дреници (Косово-метохиска област), особито код Шиптара, на цијени су црвено обојене па резбарене преслице. Има их и у зеленој, жутој и црној боји или пак обојене у више боја истовремено. Поред преслица у овим а и у многим другим крајевима боје се и колијевке, најчешће у жутој боји, коју праве на исти начин као и за бојење вуне. Бојење намјештаја у ранија времена није познато. Он је

обично имао природну боју дрвета од кога је израђиван. Тек касније под утицајем градске културе села у околини већих градова почели су да боје кућни намјештај. По сјеверној Србији за бојење намјештаја, капија на оборима и кола преовлађује црвена боја, и то тзв. *трула вишња*. У Босни, новопазарском крају, у Херцеговини, Црној Гори, Македонији, Косову и Метохији дрво се боји црно или кестењасто усијаним гвожђем. Црна баја се добија ако се усијано гвожђе дужи држи на дрвету, а кестењаста ако се само овлаш додирује. Поред дрвених предмета овако се шарају и предмети од рожине и вргови. Слично овоме многа примитивна племена и народи бојадишу дрвене предмете којима се служе. У Меланезији дрвене држаље за оружје завлаче се у муљевиту земљу и оставе извјесно вријеме. Тако се добија лијепа сребрнасто-црвена боја. У многим дјеловима Океаније шара се дрво усијаним гвожђем на сличан начин као и код нас, а и усијаним комадом чврсте орахове коре. На сличан начин боји се дрво и у Африци. Код народа на Горњем Нилу предмети од дрвета се боје кад се омотају лишћем банане па по лишћу исијекну шаре, а затим горе над ватром.⁵⁴⁾

Бојење ускршњих писаница. За бојење ускршњих писаница свуда се код балканских Словена најчешће употребљава *варзило*. У Македонији га називају бакам. Оно се најприје „покисне у води и дода му се мало стипсе да би писанице биле добро обојене. Писанице се прије бојења варзилом ставе у расо од купуса да би се шаре што боље прихватиле и биле трајне. Поред варзила за бојење се раније употребљавао и броћ, затим луковина, руј, мљечика, кукуријек, чемерика, коприва итд. У Боки Которској породица која је у жалости држи ускршње писанице у стипси док не поцрне. То су такозвани калуђери.⁵⁵⁾ У племену Кучима овако обојена јаја носе жене на гробове својих покојника. У Војводини је интересантан начин бојења ускршњих писаница „половљењем“. Преко куваног јајета писаљком се изводи уздуж круг, па се једна половина обоји масном бојом а на другој се изводе разни геометриски и биљни орнаменти, стилизоване људске фигуре и разне друге шаре. Код мијачких зоографа у Македонији, остао је од старине обичај да се на ускршњим писаницама цртају *иконице*. Овај је обичај био чест код монаха у Светој Гори.⁵⁶⁾

Бојење човјечијег тела. — Бојење човјечијег тијела познато је на свим странама свијета. Њега су много његовале, а и данас га његују жене. У њему црвена боја има важну улогу. Код нас је тетовирање доста распрострањено, као што је познато особито код Влаха и приморског становништва које се бави рибарењем и морепловством.

Бојење косе, обрва, ноктију на рукама и ногама, као и прстију и дјелова руке (шака), такође је распрострањено. Коса се боји обично

у црвено или црно, већ према томе какав је обичај код које етничке групе. Црна боја се добива од *шишарке* која се употребљава за штављење кожа. Шишарке се најприје испрже слично кафи, па се самелу. Прах се прелије врелом водом и стави се у овај раствор мало кухињске соли. Тиме се намаже дио тијела који жели да се боји, па се замота крпама и у том стању остави двадесет четири часа а после тога се крпе скидају и тај дио опере водом. На овај се начин добија боја *црна као зифт*. На сличан се начин поступа ако се жели да боји у *црвено*. У Крагујевачкој Јасеници мијешају се туцане шишарке с кафом и ракијом, па кад то мало устоји, мажу се по коси перушком.⁵⁷⁾

Поред употребе црне и црвене боје за бојење разних дјелова тијела наше жене употребљавају и разна бјелила, међу којима је особито познат *аклак*, који је на цијени особито код наших муслиманки, а и код других у крајевима које муслимани настањују. Поред аклака вриједно је споменути *варак*, који муслиманске невјесте стављају на лице на дан вјенчања па и у току цијеле прве године брачног живота. Понегдје се ова појава запажа и код Срба у градовима Косова, Метохије и новопазарског краја.

Справљање мастила. — Још од старих времена наш народ је знао да справља мастило за писање. У средњовјековно феудално доба у том послу су се истицали као добри стручњаци монаси зоографи. а исто тако и остала црквена лица која су се бавила писањем и преписивањем црквених књига.

Сељаци су такође сами правили мастило. Крајем XIX и почетком XX вијека у Крагујевачкој Јасеници прављено је мастило плаве боје, и то на тај начин што се плава боја раствори у ракији. У Косаници, Топлици и Јабланици има случајева да се чађ раствара у ракији и на тај начин добија црна боја, односно црно мастило. У Црној Гори сељаци праве мастило плаве боје од биљке *ртровине*.

Важнија вјеровања и обичаји у вези с бојењем

У народу живи обиље разноврсних вјеровања о бојама и народном бојадисању.

Код наших сељака постоји вјеровање да се „не ваља“ бојити сриједом, петком, суботом и осталим вјерским празницима. Но, од овог обичаја има и отступања. Тако у Косаници, Топлици и Јабланици у већини случајева боји се празником и то обично недјељом, кад су жене слободне од пољских радова. У Расини пак најчешће се боји у сриједу или петак, јер се вјерује да се боја у те дане „најбоље прима“. У селима Дебарске Жупе боји се само у вријеме кад нема мјесеца, кад је он, како народ каже, „седнат“. Изузетак се чини само ако се боји

црвеном бојом. У Хомољу жена која хоће да боји облачи старо одијело, јер вјерује да ће се боја боље да прими.⁵⁸⁾

По селима Скопске Блатије жена која боји треба да буде *чиста*, тј. да нема менструацију. У околини Преспанског Језера, кад неко умре, укућани не боје за три године него дају сусједима да им боје.

Разнобојно обојена пређа употребљавана се за разна врачанја и гатања. У Источној Србији постоји обичај да се за умрлим момком или дјевојком носи у погребној поворци искупана шљива младица искићена разнобојном вуном. Ову шљиву заседе умрломе више главе.⁵⁹⁾ У Мостару вјерују да се модра боја, *мавило*, може лако урећи. Стога чувају да бојење не види много очију.⁶⁰⁾ По селима Дебарске Жупе, жене гатају с два кончића обојена жуто и црвено. Послије гатања, рано, прије сунца, ставе црвен конач на ружу а жути болеснику на десну руку да с њим преноћи. Сјутрадан то учине обратно говорећи: „Ја ти, трандафиле, дајем жлтицу да носиш, а ти мени црвенило“. Ко болује од грознице везују му око руке кончић бијеле боје, који носи неколико дана па га скида и веже на дрво „да се треска (грозница) на дрвету осуши“. У Скопској Блатији која жена *пометнује* (побацује), носи за појасом зашивен модри кончић, вјерујући да ће је то спасти од урока. У многим другим крајевима дједи када се роде вежу црвен кончић да их брани од урока.⁶¹⁾ У Скопској Блатији распуштеница везује болеснику бијели кончић, јер се вјерује да ће онда и болесника оставити болест (аналогна магија). На Ђурђевдан дједи везују црвени конач с *дебеликом* и старом паром.

У Скопској Црној Гори, Скопској Блатији и у селима око Преспанског Језера носе црне мараме и старије и млађе жене иако нијесу у жалости. Код Срба у метохиском Подгору и *Васојевићима* у Црној Гори задржао се све до данас обичај ношења бијеле боје за вријеме „коротовања“ (жалости). Жена која је у жалости преко чела завеже бијелу крпу. И у неким селима Зете жене у доба коротовања носе бијелу мараму.

Наше народно бојење помиње се и у нашим умотворинама. Послије појаве анилинских боја броћ је почео да излази из употребе. Отуда је у народ у настала изрека: „Тандара броћ“, када хоће да се каже: „Мијења боју као бојациски ћуп“, а за неморалну жену: „Прима стоје изреке. Тако се код Срба за човјека превртљива и нестална каже: „Мијења боју као бојациски ћуп“, а за неморалну жену: „Прима свашта као бојациски ћуп“.

У Херцеговини, када бојадилцу у црвено, дјевојке пјевају:

„Ја обукох црвено на бијело,
Код год види нек се чуди!
Кò када се чедо роди,
Кò када се млада води,
Кò кад паша коња јаше!“

Која дјевојка приликом бојења овако пјева вјерује да ће се у одијелу обојеном у црвеној и бијелој боји најлакше удати или како се у народу каже, најлакше момка примамити“.

Закључак

Наше народно бојење у своме развоју имало је значајну улогу у нашој народној умјетности. Оно се у појединим нашим крајевима одржало све до данашњих дана сачувавши у себи многе елементе архаичног начина бојења. Бојење као занатска радиност такође је још увијек понегдје очувало свој траг. Но и једно и друго преживљавају своје последње дане. Појава анилинских боја и фабричких тканина учинили су да они све више губе од свога значаја. Употреба анилинских боја нашла је широку примјену и по нашим селима, јер начин бојења природним бојама захтијева и много времена и доста труда.

Најзад, треба нешто рећи и о утицајима са стране уопште и у вези с функцијом бојене материје у сплету нашег народног умјетничког стварања.

Не смијемо губити из вида да значајну улогу у развијању умјетничког индивидуалитета играју боја и њено комбиновање. Најприје, што се тиче оригиналности боје у упоређењу с фигурама и мотивима народне орнаментике, треба истаћи да су овдје веће могућности за оригиналност, него што је то случај с фигурама. Фигуре се, наиме, примају на мање практичној основи. Основне боје зависе најприје од могућности саме технике бојења. И ма колико да се технолошки методи могу да пренесу и преносе се редовно из једне области у другу, ипак је справљање боје и аутохтоно, засновано на могућностима природне средине и техничко технолошког степена домаће радиности и производње уопште. Притом, уколико је сама заједница економски изолованија — утолико је цјелокупна народна умјетничка производња била више упућена на своје сопствене производне могућности. То и јесте разлог што се технологија скоро свих па и најсложенијих прелива боја код нас развила првенствено на основи стољетног народног искуства у оквиру његове сопствене кућне радиности.

Али потпуна изолованост није никада постојала. Заједно са страним мотивима и орнаменталним детаљима, а и независно од тога, продирала су у нашу домаћу умјетничку производњу и нове нијансе боја. Ми данас нијесмо у стању да извршимо потпуну диференцијацију између боја унесених са стране и оних које су настале кроз домаће искуство и самосталне напоре за проширивањем и повећавањем колорних изражајних могућности. Али ма колико да су домаће производне могућности и објективна стања природне средине били основни потстицаји, особито за један природно затворен тип производње какав је наш радни облик породичне задруге, у који период и спада врхунац

домаће народне производње у сваком погледу — ипак је естетски сми-
сао. стваран у пракси производње, али и као израз одређене духовне
физиономије народа, и са своје стране утицао на проширивање и обо-
гаћивање прелива, упућујући домаћег произвођача на нова укршћања,
мијешања и тонске преливе. Једном већ створени естетски укус даље
се префињавао, варирао у богатству изражајних могућности, распдје-
тавао у сплетовима прелива боја које је развио скоро до максимума.
И данас кад једно изванредно дјело народне орнаментике, какви су
најприје наши ћилими, није више у фази активног народног ствара-
лачког напора већ само предмет организоване занатске репродуктивне
умјетности и радиности. јасно је више него икад да се богаћење у пре-
ливима боја није могло ни замислити без одговарајућег стваралачког
развоја естетске потребе и смисла, без оног изванредног естетског сен-
зибилитета који је био у стању да у својим колорним визијама створи
читаве скале прелива и тонова. Тако је сарадњом дјеује потреба, прак-
тичне и естетске, настала она величанствена творевина народног духа
— народна орнаментика, изванредна у свом изражајном, орнаментално
колорном богатству, које задивљује и најфинији укус савременог
човјека.

Војин М. Ивановић

¹⁾ Рјечник хрватског или српског језика I, Загреб 1880—1882, код боја

²⁾ Fr. Fischbach: Die Verarbeitung und Kultur der Südslaven, Hanau 1871

³⁾ Ст. Новаковић: Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 324

⁴⁾ Hamdija Kreševljaković: Esnaf i obrti u Bosni i Hercegovini — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXX, sv. I, Zagreb 1935, 155.

⁵⁾ Нав. дјело 155

⁶⁾ Isti: Esnaf i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1787), II, Mostar — ZBNOJS, knj. 35, Zagreb 1951, 109

⁷⁾ Г. Витковић: Споменици из Будимског и Пештанског архива — Гласник Срп. ученог друштва, 2-ги одељак, књ. III, Београд 1873, 71

⁸⁾ Т. Матић: Народни живот и обичаји у Пожешкој жупанији крајем XVIII вијека. ZBNOJS knj. 35 (1951), 11

⁹⁾ Тих. Р. Ђорђевић: Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од II устанка до еснафске уредбе 1847 г., Београд 1925, 68

¹⁰⁾ Нав. дјело, 219

¹¹⁾ Нав. дјело, 250

¹²⁾ Јов. Хаџи-Васиљевић: Јужна Стара Србија, Београд, 1909, 75; М. Веселиновић: Еснафи у Скопљу — Годишњица Н. Чупића, XV, Београд 1895, 223, 224

¹³⁾ М. Савић: Занати и индустрија, Београд 1914, 227

¹⁴⁾ В. Карић: Србија, Београд 1887, 410—411

¹⁵⁾ Х. Крешевљаковић, нав. рад 155

¹⁶⁾ Јов. Хаџи-Васиљевић: Јужна Стара Србија, Београд 1909, 75

¹⁷⁾ М. Живковић: Албум пиротских ћилимова, 8—10

¹⁸⁾ Ст. Мијатовић: Занати и еснафи у Русији — СЕЗБ, књ. 42, Београд 1928, 18

¹⁹⁾ Ст. Мијатовић и Т. Бушетић: Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу — СЕЗБ XXXII, Београд 1925, 147

²⁰⁾ Лука Грђић-Бјелокосић: Војење пређе — Глас. Зем. музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево 1895, књ. VII, 477

²¹⁾ Н. Веговић: Живот и обичаји Срба граничара, Загреб 1887, 4

²²⁾ С. Милосављевић: Обичаји српскога народа из Среза хомољског — СЕЗБ XIX, Београд 1913, 381

²⁰) М. Крајчиновић: Прилог проучавању бојења код нашег народа — Посебна издања САН, књ. 148, Београд 1948, 27—30

²¹) Ј. Јуришић: О старинском народном бојењу у Млави — Гласник Етнографског музеја у Београду IV, Београд 1929, 37—39

²²) Ј. Јуришић, на нав. мјесту

²³) Ст. Мијатовић, нав. дјело, 20

²⁴) Ј. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд 1929, 113—114

²⁵) G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde I (Amerika—Afrika)*, Stuttgart 1922

²⁶) Упор. Т. Матић, нав. рад, 12

²⁷) Вој. С. Радовановић: Народна ношња у Маријову, Скопље 1935, 60

²⁸) Ј. Јуришић, на нав. мјесту

²⁹) Лука Грђић-Бјелокошић: нав. рад, 476—477

³⁰) Н. Беговић: на нав. мјесту

³¹) Н. Беговић: на нав. мјесту

³²) Лука Грђић-Бјелокошић, нав. рад, 476—477

³³) Ј. Павловић, на нав. мјесту

³⁴) С. Милосављевић, на нав. мјесту

³⁵) Лука Грђић-Бјелокошић, на нав. мјесту

³⁶) М. Живковић, на нав. мјесту

³⁷) Н. Беговић, на нав. мјесту

³⁸) Ј. Павловић: Народни живот у Крагујевачкој Јасеници — СЕЗБ.

XXII, 36

³⁹) М. Живковић, на нав. мјесту

⁴⁰) Ј. Јуришић, на нав. мјесту

⁴¹) Ст. Мијатовић, нав. дјело, 12—20

⁴²) С. Милосављевић, на нав. мјесту; Ј. Јуришић, на нав. мјесту

⁴³) С. Милосављевић, на нав. мјесту; Ј. Јуришић, на нав. мјесту

⁴⁴) С. Мијатовић, нав. дјело, 20

⁴⁵) Ј. Јуришић, на нав. мјесту

⁴⁶) Ј. Павловић, на нав. мјесту

⁴⁷) Н. Беговић, на нав. мјесту

⁴⁸) Упор. Т. Вукановић: Реч две о нашој народној уметности — Уметнички преглед, Београд 1940

⁴⁹) Т. Вукановић: нав. рад

⁵⁰) Ј. Павловић, нав. дјело, 36

⁵¹) G. Buschan, *nav. djelo*

⁵²) E. Schneewels: *Grudriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbo-croaten*, Celje 1935.

⁵³) Т. Вукановић: Ускршње писанице у Јужној Србији — Уметнички преглед III, 4—5, Београд 1940, 139—141

⁵⁴) Ј. Павловић, на нав. мјесту

⁵⁵) С. Милосављевић, на нав. мјесту

⁵⁶) Упор. Ж. Станковић: Народне песме у Крајини — Посеб. изд. САН, књ. 175, Музиколошки институт, књ. II, Београд 1951, 16—18

⁵⁷) Лука Грђић-Бјелокошић, на нав. мјесту

⁵⁸) Тих. Р. Ђорђевић: Зле очи у веровању Јужних Словена, 1931, књ. 53, Београд 1938, 29 и на више мјеста за црну боју с. 128, за остале боје види регистар. О бојењу код наших народа види и: Караџић II, бр. 4, Алексинац 1900, 23—2; Рад. Н. Казимировић: О старом народном бојењу, Гласник Етнографског музеја у Београду, II, Београд 1927, 59—61, И. Франић: Старо народно бојење кунним бојама, Вјесник Етнографског музеја у Загребу, Загреб 1937, 132—149; Народна енциклопедија Ст. Станојевића I, стр. 220; о бојадисању човјечијег тијела види Тих. Р. Ђорђевић: Зле очи у веровању Ј. Словена, 145 и на више мјеста.

POPULAR DYEING IN YUGOSLAVIA

by

Војин М Ивановић

Our popular dyeing has played a considerable part in our folk manufacture. It is impossible to ascertain the exact time when men began to use the colour in their art, but it is almost sure that it is as old as art itself. In the introductory part of the present work the author gives a short explanation of the rôle of colour in the adornment among human communities on the lowest stage of human culture. In his opinion the primary part in the use of colour was played by the instinct of immediate imitation of nature. In the remaining chapters are exposed first the origin and historical development of our popular dyeing, further some data about the vessels and tools, terminology, means and ways of dyeing, some substantial beliefs and customs in connection with dyeing and finally a conclusion in which the author explains the originality and the influences that had penetrated from abroad into our popular dyeing.

ПАУН У НАРОДНОЈ РЕЛИГИЈИ, УМОТВОРИНАМА И УМЕТНОСТИ*

Човек немоћан да се бори противу разних природних појава, не познајући им узроке настанка увлачио их је у круг својих проматрања и размишљања. Многе животиње, разно цвеће, нека небеска тела и друго, услед њихових специфичних особина, добили су у чо-вековој машти, управо у религиозним претставама различиту симбо-лику. Отуда се срећу и у уметности, у обичајима мађији и у неким религиозним обредима како код примитивних племена тако и код културних народа.

Неке животиње човек је обожавао зато што је од њих зависио његов опстанак, неке зато што је настојао да их умилостиви јер му доносе зло, а неке због тога што су лепе. Једна од таквих животиња је и паун. Због свога перја чаробних боја привукао је добрим делом човекову пажњу, тако да га је проматрао као украс природе, опевао га у песмама, назвао игре његовим именом, поредио га са боговима и слично.

У нашој народној религији паун није остао незапажен. Сматрало се, по народном схватању, пауново перје као особита хамајлија за заштиту од злих погледа. Код нас су на појаву пауна у народном веровању скренули пажњу до извесне мере испитивачи старе религије и народног живота и у већини случајева само су констатовали ту појаву. Како има нових података у литератури у вези са тим проблемом, ми ћемо их изнети у овом излагању.

Порекло и распрострањење пауна

Паунова постојбина је Индија и Цејлон.¹⁾ Одатле је он врло рано постепено прешао у друге земље, тако да се као најукрашенија птица за време (Тиглатпилесара око 740 г. пре н. е.) већ налази у Асирији.²⁾ Европски народи, долазећи као освајачи, сматрали су да је Асирија његова постојбина³⁾ те се због тога у литератури одома-

* Рад је из основа преуредио и допунио новим подацима Петар Ш. Влаховић. Уред.

било погрешно мишљење да је то персиска, међанска или вавилонска птица. Одатле се он ширио даље по Средоземљу. Већ у класичној Грчкој паун је ухватио велико пространство, а нарочито на острвима. На Самосу је, например, гајен у великом броју, посвећен богињи Јунони одакле је у V веку пре н. е. пренет у Атину.⁴⁾ Ову нарочиту птицу запазили су и војници Александра Великог на својим завојевањима према Индији, па се сматра да су је и они ширили.

Паун се у Европи, због лепог изгледа, ширио још у античко доба, нарочито за време ратова. У његовом разношењу делимично су учествовали картагински и грчки трговци. Претпоставља се да су га у Италију пренели Картагињани. У Риму је, например, гајен у великом броју од II века пре нове ере.

У Средњем веку перје пауново било је омиљен украс жена и ритера, па је Карло Велики наредио да се на његовим имањима гаје паунови а Енглези су правили надалеко познате шешпире украшене пауновим перјем, који су били у моди све до XVI века. Такође није био редак случај да се пауново перо или цртеж нађе на столу као украс.

Тако се, за ондашње саобраћајне прилике, распростро паун доста брзо из своје постојбине Цејлона и Индије, преко старе Асирије и грчких острва до Рима, одакле је даље разнет и одомаћен по западној Европи.

Из своје постојбине ова птица се није ширила само по европском тлу. Она се врло рано помиње у Кини где из времена око 300 година пре н. е. постоји једна збирка докумената позната под именом Yi Chou Chu, из чијег се коментара сазнаје да је једно кинеско племе гајило паунове, а у једној песми из истог доба при опису богаташке куће помиње се парк са пауновима.⁵⁾ Судаћи по наведеним подацима из Кине, паун је врло рано постао украс богаташких дворова, као и у Европи. У Кини је пауново перје означавало и положај-достојанство као, например, ранг код свештеника-мандарина.

И код нас је паун дошао из средоземља. Не зна се тачно колико су га Словени ценили при досељавању на Балканско Полуострво, али се јавља и код њих још врло рано. Касније је и хришћанска религија утицала до извесне мере на ширење пауна, јер су га свештеници и сами гајили на црквеним имањима. Поред тога хришћанство је сматрало паунов лик као оличење васкрсења,⁶⁾ те га као такав налазимо често уз Христов амблем на саркофазима.

Паун у нашој народној орнаментичи, игри и песми

Наша народна уметност, нарочито она старија, претставља пауна на разне начине. Најчешће га срећемо као украс на ускршњим јајима. Етнографски музеј у Београду располаже већом збирком

цртежа са шараних јаја. Међу њима налазе се четири на којима је приказан паун. Осим на једном, лик је стилизован. Једва се распознаје. Али, што је најважније, наглашене су све оне особине које карактеришу пауна. Најпримитивнија је претстава паунице на јајету из Призрена (Инв. бр. 19.332, II, 11). Карактеришу је само две ђубице-китице на леђима, затим једна на глави и нешто гушћи реп. Окаца нема (сл. 1). На цртежу са шареног јајета из Крушевца (Инв. бр. 4059/1) реп претставља трокрака гранчица која се завршава са три окаца (сл. 2). Цртеж са јајета из Прокупља приказује пауна рашпиреног репа са седам великих пера (Инв. бр. 4062/3). Пера се завршавају са по једним окцем које је овде, с обзиром на претходне цртеже, много јасније наглашено (сл. 3). Слика пауна на јајету из околине Ваљева (Инв. бр. 4047/55) показује већ развијен укус народног уметника

Сл. 1. „Пауница“ са јаја из Призрена

Паун је насликан тако око јајета да му се глава и реп скоро састављају. Обиље окаца на перју изражено је врло јасно. Овај цртеж претставља у неку руку мало уметничко дело и изненађује својом прецизношћу (сл. 4). Слика пауна заступљена је и на тканинама. Етнографски музеј у Београду има један ћилим и један пешкир на којима су шаре паунови. Пешкир је из Старе Србије (како је забележено у Инвентару — Инв. бр. 730) а паунови — шаре су извезене златовезом. По три пара паунова су на крајевима окренути један према другом (сл. 5). На неким женским грађанским хаљетцима од чохе као шаре су извезени паунови.⁶а)

Музеј у Вршцу има једну кошуљу код које је погрсје, под грлом, украшено са два извезена пауна, окренута један према другом, а с њихових репова пружају се биљни орнаменти и иду скоро до рамена кошуље (сл. 6).

Међу разним шарам на ствари-ма старих религија је претстављен и паун. Та „птица вечности“, како га зваху стари Египћани, често се јавља као декоративни амблем и у старохришћанској, као и у каснијој средњовековној црквеној уметности.⁷

Сем у декоративној, црквено-профаној уметности, пауна налазимо као украс и у великашким одајама како код нас тако и код

Сл. 2. „Паун“ са јаја из Крушевца

других народа. У царској спаваћој соби византиског двора у Цариграду, која је била „право чудо од лепоте“, на поду изграђеном мозајиком у средини налази се фигура пауна са сјајно црвеним перјем.⁸⁾

У храму Ротонди (Солун) насликани су у доба хришћанства паунови.^{8а)}

Паун је заступљен у орнаментацији и код Кинеза. За разлику од других источњачких тканина кинеске се тканине одликују симболиком својих шара. На једном кинеском примерку веза у Државном музеју источних култура, на белом атласу, разнобојним концем извезене су разне птице и цветови, међу којима су у доњем левом углу шаре облика паунова. Има их свега три. Један је у ходу, други стоји, а трећи је са раширеним репом. Овај примерак веза познат је под именом „Цвеће и птице“, из XIX века.⁹⁾

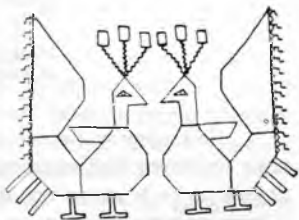
Сл. 3. „Паун“ са јаја из Прокупља

Сл. 4. „Паун“ са јаја из Ваљева

Не само на Далеком Истоку, већ и у средњој Европи има претстава пауна. На једном пешкиру из Бургеланда, који се налази у Volkskunde Museum у Бечу (Инв. бр. 19.347) извезен је паун сличан онима на пешкиру из Старе Србије¹⁰⁾ (сл. 5).

Пауново перје има доста велику примену у религиозном животу народном. Због многобројних окаца на перју наш народ је сматрао пауна као птицу која може лако да урекне.¹¹⁾ Због тога, попут оне народне изреке: „Клин се клином избија“, пауново перо има широку примену као средство у свим случајевима где је потребна заштита од злих погледа. Уроку је по нашој народној религији подложно све, а нарочито младенци.¹²⁾ Њих је требало заштити неким предметом, врстом хамајлије, која је имала одбојну моћ. Нарочито се тражило у ту сврху и посебно ценило пауново перје због обиља окаца, а око као хамајлија одавна је познато појединим народима.¹³⁾ Младе у Србији носиле су раније познату капу „смиљевац“ на којој је било скоро обавезно једно или више паунових пера.¹⁴⁾ Ако их је било више, постављена су тако да „штрче“ над теменом као мала руковет. Перје на овој капи није служило само као

Сл. 5. Паунови са пешкира из Старе Србије

украш. У младиној одећи, а посебно на капи, пауново перје имало је поред естетске и заштитну улогу, наиме, да скрене поглед са лица младе које је подложно уроку.¹⁵⁾ У Соколској Нахији ношено је на женској капи пауново перје (Ј. Вујић: Путешествије по Србији 1928) онако као и на левачкој цеги (Т. Бушетић: Левач, Сзб V, Београд 1903, 495).

У кући Раича Раичевића (село Дружетићи код Ужичке Пожеге) налазило се насред младине постеље забодено пауново перо 1954 г. (саопштила С. Кнежевић, асистент Универзитета). Овоме је коментар непотребан, утолико пре јер је намена јасна, пошто се ради о заштити

Сл. 6. Паунови са кошуље из Вршачког народног музеја

недавно доведене младе. У крагујевачким селима као врсту жртве остављали су по неколико класова („бсжја брада“) који су везивани при врху као пауново перје на младиној капи — „смиљевцу.“¹¹⁾

У Левчу је забележена ова песма:

„Роди мајка под старост орача,
Па му даје рало и волове.
Рало му је од белог сребра,
А орало од сувога злата.
Јармови су дрво шемширово,
А палице перје пауново
.....“¹⁸⁾

Сам опис у песми довољно говори колико се посвећивало пажње заштити пољопривредних алатки од злих погледа. Није ретка појава да се и данас по неким нашим областима (Санџак, на пример) сретну волови у јарму на коме је неки црвен кончић или што друго. Може се претпоставити да је некада и пауново перје било на јарму на видном месту са истом наменом као и на младиној капи смиљевцу — да заштити од злих погледа, од урока.

Народ је и неке игре назвао пауновим именом. Игре: „Паун“, „Паун пасе“, „Болесни паун“, „Златни паун“, „Паун и пауница“ —

познате су у многим нашим крајевима. Свуда се оне играју готово на исти начин. Ево како Вук то описује: „Играчи и играчице ухвате се управо у коло а једно метну у сриједу, и оно се зове паун. Кад играчи пјевају: „Паун пасе, трава расте“ онда се паун рукама маша за земљу као да чупа траву . . . .“ итд. Паун се на одговарајуће стихове хвата рукама за ноге, за главу, за леђа, чисти хаљине, маше рукама као да лети и најзад налази новог пуна из кола који стаје на његово место.“) Ова је игра позната—каже даље Вук—у Србији и Босни по варошима. Милићевић наводи да се хвата у коло све мушко до женскога и женско до мушкога. У колу се налази мушкарац—паун. Радња је иста као и у претходном опису. Песма је сасвим слична. Кад се која од радњи помене у песми, паун је имитира. Кад се отпевају последњи стихови, мушкарац—паун тежи да раскине коло на неком месту, па тамо где успе, замењује га онај играч код кога је коло раскинуто.²⁰⁾ Слична игра позната је и у Кучима,²¹⁾ а и у другим крајевима Црне Горе. Начин ове игре у Цуцама је, на пример, исти, само су стихови нешто друкчији. Кад се пева: „Пауна ми глава боли, ој, пауне мој“, паун се стиска рукама за главу. Коло редом пева за сваки део тела а на завршетку:

„Паун лети да полети, ој, пауне мој!
На чија неш крила пасти, ој, пауне мој!“

паун се залеће више пута из кола, покушавајући да прескочи на неком месту и тако напослетку „излети“ напоље.²²⁾

В. Врчевић је забележио у Боки Которској игру „Златни паун“. Коло је мешовито као и на другим странама. „Паун“ у десној руци држи убрус за један крај и њим маше унаоколо. Док он то чини коло пева:

„Златан паун крил’ма лети и перјем трепти;
Погледује наоколо, хоће да лети;
Пауница уза њ’ игра, не боји га се,
Не боји га се“.

На овај последњи стих момак убрусом удари по глави неку од девојака. То је знак којим се казује да жели њу место себе у колу, и тако се мењају док се сви не обреде. Међутим, девојке ретко ударају пешкиром непознатог момка, а момци то не пазе већ ставе убрус на девојку која им се у игри „Златни паун“ највише свиђа.²³⁾

У Рисну се ова игра зове „Болесни паун“. Коло је исто као и код претходне игре. Паун брише очи убрусом и завезује главу, руку, груди и на крају ногу, управо онако како се у песми пева.²⁴⁾

Игра се „паун“ и у Грузи слично овом овде. Разлика је у имену игре јер се овде назива коло „Паун и пауница“. На последњи стих „Љуби те се паунови“, момак и девојка се пољубе и пре него што изађу из кола девојка означи новог „пауна“, а „паун“ пауницу.²⁵⁾

Овакве или сличне игре познате су и у другим крајевима.⁸⁹) Судајући по ритму, лакоћи покрета, једноставности стихова, начину на који се изводе, оне сежу у далеку старину. Милићевић је међу старим играма које се не играју уз пратњу инструмената забележио: „Плети танац“, „Хватајте се танке сламке“ и „Паун“.⁹⁰) Чињеница да се неке играју само уз пратњу песме навела је Тих. Ђорђевића на закључак да залазе у далеку старину. Међу тим играма је и „Паун пасе“. Он сматра да су је Словени донели из прадомовине, те да се као атавистичка појава очувала код деце.⁹¹) Занимљиво је на који су начин ове игре добиле име. Игре су за човека израз снаге, одраз психичког стања, као и онога лепога. Паун, откада су га људи упознали, несумњиво претставља украс природе и поред свих „његових порока“, о којима ћемо говорити нешто касније. То је вероватно и био разлог да се овим нежним и пријатним играма да пауново име, да се назову именом „савршенства природе“, онога коме се заиста треба дивити, што треба поштовати.

Пауново име носе и извесна имена насеља. Код нас их има десетак⁹² и то у разним крајевима Југославије. Нека помињу и старе средњевековне повеље.⁹³) Такође није ретко презиме Пауновић у западној Србији и Паунов у Војводини, а доста често среће се лично име Паун у Црној Гори.

И у народним песмама опеван је паун. Али о њему нема дугих епских описа, него су скромни помени у лирским песмама које су настајале као израз човековог осећања нераздвојно везаног за народне обичаје, а понекад и за религиозне обреде. Разматрајући те песме видимо.

1. Паун је поносита животиња, горда на своју лепоту, стас и држање. Управо, тако је замишљала песник. Због тога се са њом пореди пород, оно што је човеку најдраже. У једној свадбеној песми из Црногорског Приморја, која се пева при сејању брашна, за мешење сватовског колача изражава се жеља да будући супружници имају леп пород и да се подиче њим „Као паун златним пером“.⁹⁴)

2. Старог свата, кума и барјактара народне песме упоређују са лепотом пауновог пера:

„Пошетао паун тица испод наранче,
Сјају му се брчна пера, те се дичи с њим'
И ми с тобом стари свате, и имамо с ким“.⁹⁵)

3. Пауново перо по народним песмама даје се и као поклон. Једна песма из Горњег Приморја сведочи о томе:

„Пасла Маре пауниће
И бијеле голубиће,
На дан перце узимала,
У вјенац га увијала,
Старог свата даривала“!

Овакав исти венац дариван је, као што се види из осталог дела песме, куму и војводи.³³)

4. У неким крајевима паун и пауница имају преносно значење. У Бачкој се, на пример, младенци називају „Паун“ и „Пауница“ кад иду на венчање.³⁴)

5. Пауново име преноси се и на младожењину родбину. Млада у Конављима назива свекра и свекрву пауновима, а заове пауницама.³⁵)

6. Паун чини хлад Јелени-госпођи, љуби богатога Гавана:

„На глави јој пауни,
Крилима јој лад чине“.³⁶)

Овде је свакако у питању нека врста капе са украсом од пауновог перја.

7. Народни песник не пореди пауна са немоћном, ружном, слабом пернатом живином. већ са оним птицама које су лепе и омиљене човеку, које га нападају пријатном песмом. Паун се по једној песми хвали славују да би развеселио господу само кад би имао „грло јасно“. На то му славуј одговара:

„Чу ли мене, паун перо златно!
Да с'у мене тако пера златна,
Ја бих моја пера повадио
Сву господу редом даровао“.³⁷)

Ово је најбољи одраз оних схватања која су владала о лепоти пауна. У овој песми истакнуте су две супротности. Паун који има ружан глас награђен је чаробним перјем и служи господару као украс. Славујево перје, међутим, нема неке лепоте, али његов нежан, пријатан глас, заноси човека и увесељава га.

На основу онога како је опеан у нашим народним лирским песмама могло би се претпоставити да паун има двојаку улогу. Прва је естетска, јер се жели да паунова лепота и гордост пређе на људе. Друга је мађиска која је у вези са народним веровањем у пауново перје као заштитно средство од злих погледа.

У народним приповеткама паун се не спомиње тако често. Неке само указују на паунову некада далеку постојбину („Златна јабука и девет пауница“). Како видимо, пауну је у народном животу поклоњено прилично пажње.

Бернадзиковска наглашава да је митолошко раздобље у нашој орнаментици оставило занимљивих трагова који су се и до данас у народу очували.³⁸) Отуда у нашим шарам на тканинама има, без сумње, облика још из предхришћанских веровања, па је такав и лик птице који даје обиље везилачких мотива, пуних потајних веровања.³⁹) Такав је и паун-птица која, по народном веровању, доноси срећу, љубав и друго.⁴⁰)

И Казимировић истиче да у ткању и везу сусрећемо често као шаре разне животиње, птице итд.⁴¹⁾ Међу нашим народним шарама он помиње пауна („паунчето“), крило пауново, пауново перје (исто код Египћана и старих Грка).⁴²⁾

Веровања о пауну настала су у вези са његовим перјем живих боја. Његово перо је цењено и поштовано због обиља окаца, због складне и нежне боје, па му је због тога придавана важност у народним умстворинама, орнаментички и народној религији уопште.

Опти осврт на веровања о пауну у народној религији

Као најлепша птица, „украс природе“, како су га звали, паун је врло рано скренуо пажњу на себе. Дивећи се лепоти боја, њиховим топлим и нежним преливима, складно компонованим, неки народи су га упоређивали са божанствима, други га обожавали, а у мађији његово перо се особито ценило.

У свом завичају Индији, по подацима Еркеса, паун је изгледа цењен више него на другим странама. Упоређиван је са небом и сунцем, а у Ведама га зову „сунчевом птицом“. Поредили су га и са богом грома Индром. Сматран је победником змије, подземних духова, а доспео је са извесним својствима и у браманску и у будистичку религију. Буда је, например, замишљан да стоји на пауну или му овај носи престо.⁴³⁾ Вероватно су, због напред наведених разлога, и држана јата паунова која су чували свештеници по индиским храмовима.

У Кини су пауна звали „велики краљ светлости“. По једној шаманској песми код племена на средњем Јанг Цеу бог мртвих Се-Минг прекривен је балдахином од пауновог перја.⁴⁴⁾ У Кини је паун оличење добра и зла. Он је заштитник од злих погледа, „велики краљ светлости“, а у вези је са богом мртвих. Та његова двострука улога показана је и у једној старој кинеској поеми („Паун“) у којој је истакнута сва ругоба нељудског живота, борба добра и зла, нечовечан поступак свекре према послушној снаси.⁴⁵⁾

Египћани су пауна сматрали за птицу вечности, а стари Јелини љубимцем богиње неба — Хере.⁴⁶⁾ Паун, птица Јуноне, у II и III в. н. е. налази и на новцима неких консекрираних римских царица. На златницима Анијегалерије Фаустине претстављен је како корача (Cohen 426) или шири реп (Cohen 178) док се на новцима Аније Фаустине (Cohen 69) као и на оним консекрираних царица III в. налази претстава пауна који летећи носи царицу (по писменом саопштењу др Р. Марића, кустоса Народног музеја у Београду). У Вијетнаму су, например, премазивали врата пауновом крвљу, што бесумње упућује на апотропејско значење.⁴⁷⁾ Такође није јасно својство пауна ни код предњеазијских народа. Једна исламска секта Језиди обожава паунову слику, а ђавола зове Melik Tawus („Краљ паун“).⁴⁸⁾

У Италији је пауново перје сматрано због окаца особитом врстом хамајлије, па је стављано деци на видном месту по оделима. Верује се да око на пауновом перју одбија зле погледе. Око је иначе код старих народа поред Средоземног Мора: Египћана, Картагињања, Грка, Етрураца и Римљана сматрано као важно заштитно средство од урока.⁵⁴) Међутим, код Енглезе паун се сматра доносиоцем несреће те су га врло нерадо држали по кућама и вртовима. Веровали су да је пауново перје проузроковач зла и зависти па Енглези и због тога имају одвратност према накиту и тканинама у којима се оно јавља.⁵⁵

Судећи по подацима којима располажемо, могло би се закључити да је код јужноазиских народа постојало много више развијено веровање у моћ пауна и његовог перја као заштитног средства. Међутим: код нас су се очували само бледи трагови таквог веровања, настали због извесних паунових особина. Пре свега, човек није имао од пауна никакве практичне користи, једино што је, можда, његова пера продавао. Пауново месо је опорно, кисело и неукусно, те се није могло употребити за храну. Такође није корисно држање паунова по уређеним двориштима, пошто им наноси штету више него остала перната живина, јер се често „праши“, разгрће земљу и чепрка ногама. С друге стране, како је паун по спољашности леп, његово перје је било врло цењен украс.

Паун је двојако схваћен и у народној религији, исто онако као и у песмама. Његово перо поштује се као хамајлија, али ипак по селима га не гаје због штете коју наноси, а онда и зато што се од њега не може искористити ништа друго сем перја, а највероватније и због тога што пушта непријатне крикове при парењу, па народ верује да они доносе несрећу, претсказују смрт или болест у кући. Кроз нашу сурову и мучну историску прошлост било је честих сукоба и погибија, па је народна машта, иако без икаквог основа, добрим делом везала ово за пауново крештање. С те стране га у нашем народу сматрају за несрећну животињу, па га сељаци нигде не гаје.⁵⁶) Поред тога, веровању да је паун оличење добра допринела је хришћанска религија. Сматра се по црквеним књигама да је у пауну оличена бесмртност, васкрс, подмлађивање, јер се његово тело не распада,⁵⁷) а уз то је и украс рајскога врта.⁵⁸) Због тога се његово месо не једе.

Веровања о пауну и његовом перју као заштитном средству наш народ примао је у додиру с другим народима почев од Средњег века као што је, уосталом, примао и низ других религиозних манифестација које претстављају мешавину разних схватања узетих из многих ранијих култова и религија.

*Петар Ш. Влаховић
и Предраг Ацић*

- 1) Meyers: Grosses Konversations Lexikon XV, Leipzig—Wien 1906, s. v. Pfau
- 2) M. Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte X, Berlin 1927/28, s. v. Pfau
- 3) O. Keller: Die antike Tierwelt II, Leipzig 1913, 148
- 4) E. Erkes: Der Pfau in Religion und Folklore — Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig X, 1952, 68.
- 5) Erkes: нов рад, 71
- 6) Л. Мирковић: Литуријика 1, Сремски Карловци 1918, 166
- 6а) Н. Арсеновић: Албум, слика Инв. бр. 4016/12, 4016/13, — Етн. муз. у Београду
- 7) Erkes: нав. рад, 69; М. Kus-Nikolajev: Motiv životnog stabla na obrovačkom koroganu — Narodna starina IX, Zagreb 1930, 46 (sl. 8)
- 8) Ш. Дил: Византиске слике I, (С. К. Задруга XXX, 203), Београд 1927, 2
- 8а) У хришћанском храму „Ротонди“, у Солуну, израђени су на златној подлози у мозаику паунови — По саопштењу Сребрице Кнежевић
- 9) Глухарева: Из историје китајског народног искуства — Сов. етнограф. 1, Москва 1953, сл. 5
- 10) По саопштењу Д-ра М. Барјактаревећа, доц. Универзитета 1938, 40
- 11) Т. Ђорђевић: Зле очи — Срп. етн. збор. LIII, Београд 1938, 40
- 12) Исти: Наш народни живот III, Београд 1931, 36—78
- 13) Исти: Зле очи, 254—259; Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, VI, Berlin—Leipzig 1934/35, s. v. Pfau
- 14) Н. Зега: Изобичајене младине капе у Србији — Гл. Етнограф. музеја I. Београд, 1926, 72
- 15) Упореди: Т. Ђорђевић, Зле очи, 209; Шневајс: Апогропејски елементи у свадбеним обичајима код Срба и Хрвата — Гл. Етнограф. музеја II, Београд 1927, 23
- 16) В. Караџић: Рјечник, Београд 1852, код паун перо
- 17) С. Тројановић: Главни српски жртвени обичаји — СЕЗБ XVII, Београд 1911, 18
- 18) Мијатовић-Бушетић: Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу — СЕЗБ XXXII, Београд 1925, 7—8
- 19) Вук Караџић: Српске народне пјесме I, Београд 1891, 192
- 20) М. Милићевић: Живот Срба сељака — СЕЗБ I, Београд, 1894, 256
- 21) С. Дучић: Кучи — СЕЗБ XLVIII, Београд 1931, 372—373
- 22) Д-р Л. Костић: Народно глумовање — Гл. Земаљ. музеја у Б. и Х, V, Сарајево 1893, 363
- 23) В. Врчевић: Српске народне игре II, Дубровник 1889, 36—37
- 24) Исти: нав. дело 37—38
- 25) П. Ж. Петровић: Гружа — СЕЗБ LVIII, Београд 1948, 467—468
- 26) Љ. и Д. Јанковић: Народне игре VII, Београд 1952, 147
- 27) М. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 572
- 28) Тих. Ђорђевић: Српске народне игре — СЕЗБ IX, Београд 1907, 23
- 29) Imenik naseljenih mesta u FNRJ, Beograd 1951, 434
- 30) Ст. Новаковић: Законски споменици, Београд 1912, 634, 695
- 31) В. Караџић: Српске народне пјесме I, Веч 1841, бр. 9
- 32) В. Караџић: Српске народне пјесме I, бр. 119
- 33) Исто, бр. 94
- 34) Исто, бр. 45
- 35) Исто, бр. 113
- 36) Исто, бр. 207
- 37) Исто, бр. 379
- 38) Ј. Беловић-Вернадзиковска: Српски народни вез, Нови Сад 1907, 26
- 39) Исто, 27, 30, 32
- 40) Исто, 32
- 41) Р. Казимировић: Наше народне шаре, Београд 1930, 12
- 42) Исто, 13
- 43) Ерkes: нав. рад, 67
- 44) Ерkes: нав. рад, 71
- 45) Д-р В. Ђурић: „Паун“ стара кинеска поема — Зборник Фил. фак. II, Београд 1953
- 46) Ерkes: нав. рад, 68
- 47) Исто, 73

- 48) Исто, 70
 49) Тих. Ђорђевић: Зле очи, 209
 50) Исто, 42
 51) Тих. Ђорђевић: Зле очи, 209
 52) Л. Мирковић: Православна литургија I, Сремски Карловци 1918, 166;
 Kaufmann: Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn 1913, 146, 283, 542
 53) Еркес: нав. рад, 70

PEACOCK IN POPULAR RELIGION, POETRY AND ART

The present article is divided into three parts.

The first part speaks of the origin and the spread of the peafowl. Its home is India and Ceylon, but from there it was transplanted to different countries until it reached Greece over Assyria (in the time of Pericles) and in consequence of the Roman conquests moved on farther to the Western Europe.

In the second part a particular attention is devoted to various objects ornamented with the figure of the peacock, dances bearing its name and songs that have chanted it. It is particularly represented as an ornament on Easter-eggs, towels, shirts and carpets. The peacock plumes play a special part in the wedding customs and it was considered to be a talisman and used as a good protective means against the evil eye.

It is remarkable that many dances were named after the peacock. («Peacock», «Peacock feeds...», «Sick peacock», «Golden peacock» etc.) chiefly the older ones, where the rhythm was given by singing without the musical accompaniment.

Popular lyric poems compare to the peacock particular wedding guests, such as witnesses, standard-bearer etc. further other beings (nightingale), but never such persons or animals that are ugly, powerless or weak.

The third part makes a general review of the various beliefs concerning the peacock in the folk religion. It is remarkable that all these beliefs have a double character — a good and a bad one: it is believed to protect against the evil eye and to portend ill, the explanation for this double conception lies in the fact that the peacock is a handsome bird with many eyes on its plumes and that it is of no particular practical use to man.

Spread and maintaining of beliefs concerning the peacock were partly influenced by the Christian religion for it was bred in the churchyards by the priests.

Beliefs in reference to the peacock and its plumes began to fade away towards the end of the XIX century with the change of social and historical conditions.

- Fig. 1 — «Pea-hen» on eggs from Prizren
 Fig. 2 — «Peacock» on eggs from Kragujevac
 Fig. 3 — «Peacock» on eggs from Prokuplje
 Fig. 4 — «Peacock» on eggs from Valjevo
 Fig. 5 — Peacocks on towels from Old Serbia
 Fig. 6 — Peacocks on the shirt from the National Museum of Vršac

СТОЛАРСКО-ПРЕПАРАТОРСКА РАДИОНИЦА

— *On the Activity of the Preparators' Workshop* —

Прилив предмета у Етнографски музеј у Београду био је нарочито велики од ослобођења до данас. Поклони, доста велики кредити и повећање стручног особља омогућили су да се за релативно кратко време набаве хиљаде нових предмета од различитог материјала, као што су дрво, кожа, метал, тканине, кост, глина, камен, тесто и други предмети, те је тешко чување и одржавање предмета. Међу предметима који су набављени пре рата налазио се изванредан број, који је због ратних прилика пропадао. Ради спасавања тих значајних објеката наметнула се потреба за оснивањем једне конзерваторско-преparatorске радионице. Тешкоће за оснивање овакве радионице биле су прилично велике с обзиром на то што је у читавој Србији постојао мали број квалификованих стручњака за обављање овога посла. Ни у Етнографском музеју није било таквих стручњака, па је одлучено да Музеј из круга својих стручњака који су показивали вољу за тај рад оспособи кроз практичан рад у самом Музеју и у музејима других република изванредан број стручњака. За осposобљавање таквих стручњака Министарство просвете НРС организовало је конзерваторско-преparatorски курс у Београду. Тај курс су завршила и три службеника Етнографског музеја у Београду.

Док је Етнографски музеј био смештен у згради бившег двора (1945—1951), конзерваторско-преparatorска радионица није могла бити организована због недостатка просторија. Јуна 1951 г. Етнографски музеј се уселио у данашње просторије, у којима су могућности за рад преparatorске радионице знатно боље, јер се могу обављати разни столарски послови, као и рад са хемикалијама. Али рад са хемикалијама је још доста отежан због малих и неподесних просторија. И поред тога, кроз ову радионицу су морали проћи скоро сви музејски предмети ради конзервације, чишћења или рестаурације. Оснивање ове радионице почело је набавком једног специјалног сандука, обложеног лимом, величине 2 м × 1 м × 1 м, који служи за дезинфекцију и дезинсекцију свих мањих предмета донетих у музеј, као и оних који су већ у музејским збиркама.

Главна пажња посвећена је заштити дрвених предмета од црвоточине и трулежи. Неки дрвени предмети, како они у збиркама

тако и они донесени са терена, били су у распадању, па су предузете мере заштите — да се изједени и трули делови очувају. Да неведемо један пример: сандук Инв. бр. 1325, стари музејски предмет, био је доста изједен од жишка: две ноге отпале због црвоточине, обојене површине избледеле итд. У првом реду требало је учврстити све делове који су били у распадању, и то на тај начин што је с унутрашње стране премазан раствором желатина и формалина. Тај поступак се понављао десетак дана. Да бисмо сандуку повратили његову некадшњу боју, тампонирали смо га најпре дестилисаном водом. Освежење боје постигли смо премазивањем сандука мешавином маковог зејтина и бензина. Затим се приступило додавању ногу, и то тако што су направљене од струготине помешане с раствором туткала и формалина.

Други пример: Наћвар Инв. бр. 18466, новонабављени предмет, био је врло оштећен: две задње ноге одломљене, на предњем делу није било једног крила-вратанца, јако чађав и прљав. Пре свега извршена је дезинфекција предмета, па дебеле наслаге чађи скинуте механичким путем, направљена нова вратанца, али по боји један тон светлија. На крају је премазан петролеумом са додатком фирнајза ради освежења.

Рестаураторским радовима смо приступили само у изузетним случајевима, и то код веома оштећених предмета којима су недостајали поједини делови, а без којих тим предметима не би могли сагледати праву слику.

Музеј има и предмете од теста као напр. обредне колаче. Пошто је такве предмете врло тешко очувати, од њих се морају правити одливи у гипсу. Да се добију добри одливи тих предмета, потребно је извршити многе предрадње.

Метални предмети чишћени су и конзервирани на неколико начина: хемиским или физичким путем, а каткад и комбиновано. Кад је језгро предмета било здраво, није постојала опасност да се предмет уништи, али у противном требало је предмет осигурати да сасвим не пропадне. Поред чишћења предмета путем електролизе вршено је чишћење и помоћу ватре (Блелова метода).

Метални предмети кујундискe радионице су конзервирани по Крефтинговој методи: очишћени су помоћу („електролизе“), опрани и излужени у дестилованој води или кишници, а затим искувани у поташи, осушени у рерни, искувани у парафину итд.

Из изложенога се види само углавном шта треба све урадити док се један предмет конзервира, очисти и рестаурира, и то колика је улога препараторске радионице у једном музеју.

*Препаратори:
Милутин Јовановић
Радуле Кецојевић*

БИБЛИОГРАФИЈА ЗА 1938 И 1939 ГОДИНУ

Ethnographical bibliography for 1938 and 1939

Скраћенице — Abbreviations

- Богословље — Богословље орган Православног богословског факултета у Београду
 Браство — Браство, годишњак Друштва св. Саве, Београд
 ВЕМ — Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu
 Гајрет — Гајрет, гласник Културно-просвјетног друштва, Сарајево
 ГГД — Гласник Географског друштва, Београд
 Глас — Глас Српске академије наука, Београд
 ГЛЕМ — Гласник Етнографског музеја у Београду
 ГлЗМ — Гласник Земаљског музеја, Сарајево
 ГИД — Гласник Историског друштва, Нови Сад
 ГЈПД — Гласник Југословенског професорског друштва, Београд
 ГМЈС — Годишњак музеја Јужне Србије, Скопље
 ГНЧ — Годишњица Николе Чупића, Београд
 ГСАН — Годишњак Српске академије наука, Београд
 ГСНД — Гласник Скопског научног друштва, Скопље
 ГСФФ — Годишњак Скопског филозофског факултета, Скопље
 GCZ — Glasnik civilne zaštite, Zagreb
 Etnolog — Etnolog, glasnik kr. Etnografskega muzeja, Ljubljana
 Записи, часопис за науку и књижевност, Цетиње
 ZBNZ — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb
 ЗИЖ — Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САН, Београд
 ЈП — Јужни преглед, часопис за науку и књижевност, Скопље
 Круг — Круг, недељни часопис, Београд
 ЛМС — Летопис Матице српске, Нови Сад
 Napredak — Napredak, glasilo Hrvatskog kulturnog društva, Sarajevo
 НИ — Нови источник, службени лист Епархије дабробосанске, Сарајево
 NS — Narodna starina, Zagreb
 ППНП — Прилози проучавању народне поезије, Београд
 ПКЈИФ — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
 Развитак — Развитак, Бањалука
 RL — Ribarski list za sve grane ribarstva, Sarajevo
 СДЗ — Српски дијалектолошки зборник, Београд
 СЕЗБ — Српски етнографски зборник, Београд
 СКГ — Српски књижевни гласник, Београд
 SMP — Socijalno-medicinski pregled, Bеоград
 Споменик — Споменик Српске академије наука, Београд
 Starine — Starine, Zagreb
 УП — Уметнички преглед, Београд
 ХД — Хришћанско дело, Скопље

Година 1938

- Атанасијевић Ксенија: Схватање судбине у нашим народним умотвори-
 нама — Браство, XXIX, 9
 Анастасијевић д-р Д.: Из историје Пећке патријаршије после Арсенија
 III — Браство, XXIX, 20
 Балбо А.: Црна Гора — Записи, XI, књ. XIX, 86
 Babić Jovo: Kratak pregled razvoja stručnih škola u Vojvodini — GJPD,
 XVIII, 1901

- Балугић Живојин*: Борба за уједињење 1903—1908 — СКГ, LIII, 288
Барјактаревић Мирко: Вјештачко наводњавање у околини Берана — ГЛЕМ, XIII, 46
Батаклијевић Ив.: Бугарска, кратак преглед географски са 10 слика и картом, Београд, 1—61
 Bogićević d-r Jovan: Vuk i Nemci — GJPD, XVIII, 369
Богмишић Владалар: Опаско у Даниловом законуку — Записи, XI, књ. XX, 73; Економски одношаји у Црној Гори — Записи, XI, књ. XX) 270
Боцарић Штиро: Народна култура и наши музеји — Развитак, V, 333
Бошковић Ђурђе: Значај споменика наше старе архитектуре — УП, 1, 3, 67
 Budimir Milan: Vukov trebnik — GJPD, XVIII, 314; O južnoslovenskom usudu — Развитак, V, 363
 Bujan Vinko: Osebjunosti Proputnjaraца i njihova dijalekta — VEM, IV, 38
 Burina Safet: Vuk i Dubrovnik — GJPD, XVIII, 433
Васић д-р. Милоје: Стари српски грбови око манастира Винче — ПКЈИФ, XVIII, 366
Велден Венерал: Црногорци — Записи, XI, књ. XIX, 24
 Vinski d-r Zdenko: Die Südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum Asiatischen Grossraum, Zagreb, 1—100; M. Ferdinand Limus: Esti Rahvarovivad — VEM, IV, 252
 Вини д-р. В.: Музички и језички облик гусларске епске рецитације — ППНП, V, 1, 97
 Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, IV, Zagreb, 1—252
Влаховић Влајко: Неколико запажања о народним песмама у Битољу — ГЛЕМ, XIII, 86
Влаховић Митар С.: О гусларима око Моравице и Скрапежа — ГЛЕМ, XIII, 101; О кумству у Колашину на Ибру — Братство, XXXIX, 139; Etnološka zapažanja u okolini Plava i Gusinju — VEM, IV, 146
 Војвођански зборник, Нови Сад, 1—192
 Vrbat Tomislav: Narodni običaji u Korčivničkom Ivancu — VEM, IV, 180
Вукановић Татомир: Владимир Ђорђевић — ГЛЕМ, XIII, 179; Култ цара Уроша — ХД, 4—6, посебно, Скопље 1—70; Alatke za češanje i hvatanje vašaka — SMP, X, 4, 380
Вуковић Војин: О народној песми и начину певања на Пељешцу — ГЛЕМ, XIII, 93
Вуксан Душан: Главарске титуле и главари у Црној Гори од XV до друге половине XIX вијека — Записи, XI, књ. XIX, 14; Црна Гора у 1803 години — Записи, XI, књ. XIX, 267; Црна Гора у 1807 години — Записи, XI, књ. XIX, 257; Црна Гора у 1804 години — ГНЧ, XLVII, 60; Црна Гора у 1813 години — Записи, XI, књ. XIX, 65; Живот никшићских Срба под Турцима у почетку XIX вијека — Записи, XI, књ. XIX, 223; Преписка митрополита Василија митрополита Саве и црногорских главара 1752—1759 године — Споменик, LXXVIII, 136; Једна збирчица народних лирских pjesama — ППНП, V, 2, 244
 Вулић д-р Никола: Дериоп у Јужној Србији — ЛМС, 112, књ. 350, 33; Најстарија уметност наше земље — СКГ, LII, 439; Kavadarci, Београд, 1—23; Географија Јужне Србије у античко доба — ГСНД, XIX, 1
Георгијевић д-р Крешмир: Војвођански зборник — СКГ, LIII, 458; Један путопис по Чехословачкој — СКГ; LIII, 614; Муркова Хасанагиница — СКГ, LIII, 368
 Гласник Географ. друштва, Београд, XXIV
 Гласник Етнографског музеја у Београду XIII, Београд, 1—181
 Гласник Народног универзитета Воке Которске IV, 1—3. Котор, 1—53
 Гласник Скопског научног друштва XIX, Скопље, 1—260
Глушац д-р Душан: Јосија, цар Јудин и Асирци — Богословље, XII, 1—2, 3
Гранић д-р Филарет: Рад Ст. Станојевића на историји односа између Византије и Срба до почетка IX века — ГИД, XI, 3—4, 54
Грбић д-р Миодраг: Три касноантичка портрета из Јужне Србије — ГСНД, XIX, 17; Подунавска грнчарија — УП, I, 2, 42
 Грол Милан: Предратна Србија — СКГ, LIII, 202
 Grubić Velislav: Zbirke rala i plugova Etnografskog muzeja u Zagrebu — VEM, IV, 159
Грујић Владимир Р.: Просветне прилике у Горњем Пологу новијег времена — Братство, XXIX, 121
 Gunda d-r Bela: Eine ethnographische Parallele in der balkanischen und nordeuroasischen Jagdkultur — VEM, IV, 11

- Delić-Dubicki Stjepan: Kobilici—Južnokobilicani — Turropoljci, Zagreb, 1—40
 Дероко Александар: Народски народни споменици — ГСНД, XIX, 211
 Dizdar Hamid: Izvor sevdalinke — Гајрет, XIX, 14, 247
 Димитријевић Вера: Папуије у Скопљу — ГлЕМ, XIII, 30
 Димитријевић Ст. М. прота: Вук Стефановић Караџић (1787—1937) — Браство, XXIX, 1; Бадњидан и Божић — Браство, XXIX, 156
 Димић д-р Михаило: Трг Дријева и околина у средњем веку — ГНЧ, XLVII, 109
 Dragitch d-r Milorad: La medecine dans la poesie nationale des Slaves du Sud, Beograd, 1—19
 Дражићевић Ристо: Сок и соџбина — Записи, XI, књ. XIX, 278; Покушај сеобе Пригороца у Ванат за вријеме Митрополита Петра I — Записи, XI, књ. XX, 277
 Дробњаковић д-р Боривоје М.: Народна врата и таванице — УП, I, 12, 373; Етнографски музеј у Београду у 1938 години — ГлЕМ, XIII, 173; О нашем илимарству — УП, I, 1, 17; О гулама и гусларима у златиборским Рудинама — ГлЕМ, XIII, 138; Неколико података о гулама и гусларима на Луштици у Воки Которској — ГлЕМ, XIII, 142; Вајање против змијиног уједа на Златибору — ГлЕМ, XIII, 150; Средства против невремена на Златибору — ГлЕМ, XIII, 150
 Душанић С.: Самртни и погребни обичаји православних Срба у Усори — ХД, Скопље, 4, 298 — и посебно, 1—10
 Ђекић Љубиша: Прикојасе — ГлЕМ, XIII, 149; Гуслари на Златибору — ГлЕМ, XIII, 140
 Ђерић Михаило: Какви смо — Развитак, V, 71; Кићење или стваран рад — Развитак, V, 10
 Ђорђевић-Malagurska Mara: Stara bunjevačka nošnja i vez — GJPD, XVIII, 1019
 Ђорђевић д-р Милош: Гуслар у савременом немачком роману — ПКЈИФ, XVIII, 612
 Ђорђевић Тихомир Р.: Зле очи у веровању Јужних Словена — СЕЗБ, LIII, 1—349; Неколико архивских података о нашим народним обичајима — ГлЕМ, XIII, 1; Медицинске прилике у Србији за време I владе Кнеза Милоша (1815—1839), Београд, 1—96; Белешке из наше народне поезије (VII) — ППНП, V, 73, 193; Неколико самртних обичаја код Јужних Славена — ГНЧ, XLVII, 153; Полагање самртника на земљу — ПКЈИФ, XVIII, 468; Што је небо да је лист хартије — ЛМС 112, 350, 50; Lokman medecin dans la tradition nationale, Beograd, 1—10
 Ђурић V.: Vuk kao etnolog — GJPD, XVIII, 378
 Ђуровић д-р Д.: Символи у народној поезији — ППНП, V, 2, 234
 Елезовић Глиша: Кафа и кафана на Балканском Полуострву — ПКЈИФ, XVIII, 1—2, 617; Чудна сличност једног догађаја на истоку са нашом народном песмом „Бановић Страхиња“ — ППНП, V, 2, 205
 Ердељановић д-р Јован: Етнологија као наука — ГлЕМ, XIII, 9; О почецима вере и другим етнолошким проблемима, Београд, 1—322; коју ћемо културу: само српску или југословенску? — Круг, Београд, 1, 21—25 — и посебно
 Ердељановић д-р Јован — Филиповић д-р Миленко: Упутство за испитивање народног живота, обичаја и особина у Јужној Србији, Скопље, 1—80
 Živančević Илија: Srbi i Rumuni — GJPD, XVIII, 225
 Живанчевић Михаило М.: Наше занатство и занатлиски покрет, Београд, 1—170.
 Županić d-r Niko: Pogledi antropologa Jana Czekanovskog na rasnost Srbo-Hrvata — VEM, IV, 22
 Zajić Katarina: Iskaz posjeta Etnografskog muzeja u Zagrebu od 1 januara do 31 decembra 1937 — VEM, IV, 234; Nabavljen alat — VEM, IV, 252
 Zbožinek Dragan: Seljačka kuća u Ivanskoj i okolici — VEM, IV, 190; Jedan narodni običaj u Ivanskoj i okolici na Đurđev dan — VEM, IV, 188; John James Frazer: Zlatna grana — VEM, IV, 225
 Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXXI, 2, Zagreb, 1—240
 Зубовић Јово: За народни говор — Развитак, V, 301
 Ивановић Вогосав: Обравање села — ГлЕМ, XIII, 152
 Ивић д-р Алекса: Устанак Бугара и Срба у Браили — ЛМС, 112, 349, 262; Subotica krajem 17 i početkom 18 veka — GJPD, XVIII, 990
 Илић-Аганова Марија: Илустрована историја Београда, Београд, 524
 Јанковић Даница С.: Празничне народне игре у Поречу у Јужној Србији — ГлЕМ, XIII, 24; Народне игре у Тетову и околини — СКГ, LV, 175, 290; Народне игре у Кумановској области — ППНП, V, 2, 216

- Јанковић Милан*: Јаворове гусле на Крајини — *Развитак*, V, 163
Ј. В.: Rad na pobijanju nepismenosti u Bosni i Hercegovini — *Napredak*, XIII, 1, 5
Јеремић д-р *Ристо*: Коначишта и сиротињске кухиње у прошлости Балкана — *Гајрет*, XIX, 5, 78
Јовановић Јован: Особености Кладова и околине, Београд, 1—51; Шума и човјек — *Развитак*, V, 42
Јовановић д-р Милан М.: Проблем смисла живота и наше народне поезије — *ЈМС*, 112, 350, 213
Јовановић Мирко: Поводом питања наших старина — *ХД*, Скопље, 3, 214
Јовановић Slobodan: Vuk kao slikar istoriskih ličnosti — *GJPD*, XVIII, 327
Јованчевић Борис: Сава М. Милосављевић — *ГлЕМ*, XIII, 181
Jurjević Juraj: Solidarnost u životu sela — *Napredak*, XIII, 1, 1
 Каква су саопштења доносиле српске новине о Црној Гори назад сто година — *Записи*, XI, књ. XX, 355
Карановић Милан: Воћарство у Поуњу — *Развитак*, V, 110; Историско-етнографске цртеце о жупама Рами и Скопљу — *ГлЗМ*, L, 2, 73; Бабине уке — *Развитак*, V, 130; Један значајан опис наслеђеног породичног слављења — *НИ*, 2, 52—58 — и посебно, 1—8; *Франјевац Јукић* о Босанској Крајини — *Развитак*, V, 169 — и посебно 1—11; *Бањалучани* и *Вукова књига* о обичајима — *Развитак*, V, 36; *Илиндански вавар* у *Вечима* — *Развитак*, V, 262; *Франјевац Јукић* о крајишкој ношњи — *Развитак*, V, 169; *Франјевац Јукић* о манастиру *Гомионици* — *Развитак*, V, 199; *Вук* и *слављење Божића* у *Босни* — *Развитак*, V, 1; Два типа жене по народним пјесмама — *Развитак*, V, 297
Катакић Томаш: О барјаку код *Васојевића* — *ГлЕМ*, XIII, 158; Народна веровања — *ГлЕМ*, XIII, 156
Кастратовић Милева: Израда *црепуља* у *Вихору* код *Берана* — *ГлЕМ*, XIII, 147
Кириловић Димитрије: Српски народни сабори, *Нови Сад*; *Станоје Станојевић* и *Историско друштво* у *Новом Саду* — *ГИД*, XI, 3—4, 91
Киселиновић Ј. Ђ.: Народна песма *Кузман Капидан* из *Охрида* — *ЈП*, 5—6, 213, 271
 Књига о *Вуку Караџићу*, Београд, 1—158
Ковачевић Божидар: „*Богомили*“ црква босанска — *СКГ*, LIV, 32, 217
Ковачевић Мил.: *Весници* и *пошта* кроз *векове*, Београд, 1—220
Кочић Бранислав: *Конак књегинје Јубице* — *УП*, I, 4, 118
Костић Душан: Народна песма о *зидану* *Високих Дечана* — *ППНП*, V, 2, 250
Kostić Đorđe: Napomene o vojvodanskoj poeziji — *GJPD*, XVIII, 1096; *Principi Vukove pravopisne reforme* — *GJPD*, XVIII, 350
Костић д-р Мита: *Станиша Марковић-Млатишума*, оберкапетан *крагујевачки* — *ГСНД*, XIX, 173
Кулишић Шпиро: О *васиљци* — *Развитак*, V, 174; *Неки божићни обичаји* у *Босанској Крајини* — *Развитак*, V, 212
Laurenović Mato: Koliko iznose stari seljački dugovi i kako se otplaćuju — *Napredak*, XIII, 10
Лазаревић Бранко: *Уметност* — *УП*, I, 4, 97
Лазих Ант.: *Етничке промене* у *Хомољу* и у *Звижду* — *ГлГД*, XXIV, 83
Лажала А. Ј.: *Јединство Кине* — *СКГ*, LV, 107
Layard sir Henry: На *Цетињу* — *Записи*, XI, књ. XX, 155
Лоренц д-р Борислав: *Религијска теорија сазнања* — *Богословље*, XIII, 2, 99; *Проблем бесмртности душе* — *Богословље*, XIII, 3—4, 198
Likanec Pero: Poslovice i fraze — *ZbNZ*, XXXI, 135
Мазалић Ђоко: *Кратак извештај* о *испитивању старина* *манастира Озрене* у *Тамне*, *Папраће* и *Ломнице* — *ГлЗМ*, L, 2, 95
Максимовић Бранко: *Урбанизам* у *Србији*, Београд, 1—143
Maldini barun Rudolf: *Riječne životinje po narodnim nazivima uz oznaku mjesta i pokrajine* — *RL*, XIII, 5—6, 30; 9—10, 54; 11—12, 61; *Rakolov na Rakitnici*, *pritocići Prače kod Rogatice* — *RL*, XIII, 5—6, 34
Мано-Зиси Ђорђе: *Вожић* у *српском средњевековном сликарству* — *УП*, I, 4, 111
Марковић Бранислав: *Поводом занатске изложбе* — *УП*, I, 12, 380
Марић д-р Растислав: *Чудесна исцелена* и *знамења* у *старим српским животописима* — *ГНЧ*, XLVII, 213
Марић д-р Драгољиб: *Хришћанство* и *жена* — *ХД*, Скопље, 5, 321

- Марковић Љубица*: Учешће жене у стварању наше народне песме — ПКЈИФ, XVIII, 590
- Marković d-r Radosav P.*: Vuk Karadžić i otvaranje prvih viših škola u Srbiji — GJPD, VIII, 317
- Матић С.*: Лични и колективни израз у народном епу — ППНП, V, 2, 224; Још о хадујчком одевању — ППНП, V, 2, 255
- Меденица Рад.*: Црногорски аед стотинаш Саво Матов Мартиновић — ППНП, V, 1, 1; Гуслар и његови слушаоци — ППНП, V, 2, 171
- Месеснел д-р Франц*: Црква Св. Николе у Марковој Вароши код Прилепа — ГСНД, XIX, 37
- Миладиновић Мит.* и *Петровић Вуко*: Етнолошка грађа из Радовишког у Јужној Србији — ГЛЕМ, XIII, 60
- Милаковић Бранко*: Библиографија за 1937 годину — ГЛЕМ, XIII, 161
- Милекер Срећко*: Две српске народне песме XV столећа из околине Вршца, Вршац, 1—11
- Milić d-r Ivo*: O bačkim Bunjevcima — GJPD, XVIII, 996
- Милојевић д-р Милоје*: Владимир Р. Ђорђевић и његов однос према народном музичком благу — СКГ, LIV, 548
- Милошевић Мил.*: Љагани — колевке у Злоту — ГЛЕМ, XIII, 154; Обичаји приликом грађења куће у Горњем Звижду — ГЛЕМ, XIII, 153
- Милутиновић д-р Коста Н.*: Из историје политичких идеја, Београд, 1—94
- Мирковић Лазар*: Црквени уметнички вез — УП, I, 10, 298; О старим српским златарима — УП, I, 12, 362
- Mitford Edvard*: Посета Његошу — Записи, XI, књ. XIX, 87
- Мишић Смиља*: Из историје београдског Лицеја — СКГ, LIII, 443
- Младеновић д-р М.*: Ст. Станојевић и историја српског средњевековног права — ГИД, XI, 3—4, 82
- Можировић Петар*: Бајање у нашем народу — ГЛЕМ, XIII, 76
- Москочљевић Милош*: Дијалектолошка карта Војводине, Београд, 1—32;
- Vuk Karadžić kao gramatičar i dijalektolog* — GJPD, XVIII, 398; *Dijalektološka karta Vojvodine* — GJPD, XVIII, 1044
- Мошин д-р Владимир*: Повеља краља Милутина Карејској хелији 1318 год. — ГСНД, XIX, 59
- Mravljak Josip*: Kmetски stan do jožefinskih reform, Celje, 1—28
- Мурко д-р Матија*: За народном епиком на Косову — ПКЈИФ, 18, 565
- Народни суд 1871 године — Записи, XI, књ. XX, 185
- Nedeljković d-r Dušan*: Đurđevsko jagnje i »ktravaј« u Maleševu kao participacioni relikт primitivnog kolektivnog mentaliteta — VEM, IV, 1
- Недељковић Милан*: Улога керамике — УП, I, 4, 115
- Николић Риста М.*: Ширење Арнауца у српске земље, Београд, 1—38
- Новак д-р В.*: Рад Ст. Станојевића на српској дипломатици — ГИД, 3—4, 74
- О Vuku Karadžiću povodom njegovog jubileја — GJPD, XVIII, 303
- Острогорски д-р Г.*: Рад Ст. Станојевића на проучавању каснијег средњег века византиске историје — ГИД, XI, 3—4, 67
- Равићевић М. М.*: Ženske narodne pesme iz Crne Gore, Zagreb, 1—57; *Lažni car Šćerpan Mali* u svjetlosti istorije i narodne tradicije — VEM, IV, 72; *Pet bajki moga oca* — VEM, IV, 174
- Равиčić-Sunjić Mate*: Obrada zemljišta u Lovincu u Lici — VEM, IV, 164
- Paulić Tereza*: Povećanje inventara Etnografskog muzeја u Zagrebu 1937 — VEM, IV, 250
- Перовић Радослав*: Из архива Хаџи Јануша — ГНЧ, XLVII, 295
- Петковић д-р Влад. Р.*: Из црквеног календара у живопису Грачанице — ГСНД, XIX, 79
- Петровић д-р Александар*: Црни глог у народном веровању — ГЛЕМ, XIII, 132; »Zeluci« — SMP, X, 338; *Narodna medecina na Sirokom Brijegu* — SMP, X, 1, 21
- Петровић д-р Александар* и *Љубисављевић Марија Љ.*: Дневник распореда радног времена једне сељачке куће из београдске околине — SMP, X, 1, 67
- Петровић Вуко* и *Миладиновић Мит.*: Етнолошка грађа из Радовишког у Јужној Србији — ГЛЕМ, XIII, 60
- Petrović Nikola T.*: Vukov život, rad i značaj — GJPD, XVIII, 303
- Петровић Петар Ж.*: Женидбени обичаји муслимана у Новом Пазару — Браство, XXIX, 147; Једна обредна песма из Шумадије — ППНП, V, 2, 230

- Петровић Рад.*: Библиографија радова Ст. Станојевића — ГИД, XI, 3—4, 160
Плагон (епископ): Наука и религија, Сремски Карловци, 1—124
Погодин д-р *Александар*: Српска народна песма о Куликовом Боју 1380 год. — ПКЖФ, XVIII, 500
Поленаковић Х.: Још један тип приповетке о девојци без руке — ГлЕМ, XIII, 128; Шишање (чулање) косе у жалости — ГСНД, XIX, 253
Поповић д-р Д.: „Од Српјема Рајко“ — ППНП, V, 1, 67; Ст. Станојевић на проучавању историје Војводине — ГИД, XI, 3—4, 87; Место Ст. Станојевића у нашој историографији — ГИД, 3—4, 101; Слика Војводине у 16 и 17 веку — ЛМС, 112, 350, 68
 Правила Института аустралијанске задужбине за антропогеографију, социологију и економију, Београд, 1—10
Продановић Јаша М.: Морал и хуманост у нашим народним пословицама — ПКЖФ, XVIII, 602; Ђакон Стеван и два анђела — ЛМС, 112, 351, 40; Антологија народне поезије, Београд, 1—463
Протић Љубиша: Заклетва као доказно средство код Срба и Цигана — ГлЕМ, XIII, 51
Пирковић д-р Миодраг Ал.: Итинерар краља и цара Стефана Душана — ГСНД, XIX, 239; Прилошки средњевековној српској историји — ГСНД, XIX, 144
Радовановић д-р Војислав: Две омашке у тумачењу Душановог законика. Осуда потстрекача себарских сабора на губитак части и достојанства. Осуда неискривних поротника на гашење њихова рада и порода — ГСФФ, 1934-38, III, 145
Радица Богдан: Медитерански повратак — СКГ, LIII, 114, 206, 283
Радојичић Ђорђе Ст.: У штампарији Црнојевића — ГСНД, XIX, 133
Радојичић д-р Светозар: Фреска Константинове победе у цркви светог Николе Дебарског — ГСНД, XIX, 87; Наша стара уметност и ми — УП, I, 65
Радонић д-р Јован: Сећање на Ватрослава Јагића — СКГ, LIV, 277
Радуловић Јован: Први следбеник Вука Караџића у Херцеговини, Јоаникије Памучина — СКГ, LIII, 34
Радошевић Ђ. М.: Четири „прилике“ у песми „Почетак буне против дахија“ — ГГД, XXIV, 73
Рађеновић Петар: Жупа Земљаник и нахија Змијање — Развитак, V, 224; Дијелови ораћег радила — Развитак, V, 225
Rajakovac Bogdan: Mićun M. Pavićević: Crnogorci u pričama i anegdotama XIV — VEM, IV, 226; D-r Dušan Nedeljković: Rase i rasizam — VEM, IV, 221; Izveštaj o muzejskoj biblioteci — VEM, IV, 239; Naša, strana, dnevna i periodična štampa o muzejima i muzejskim publikacijama — VEM, IV, 230
Решетар Милан-Банели Ђ.: Два дубровачка језичка споменика из XVI вијека, Београд, 1—207
Ристић д-р С.: Српско народно песништво и мотиви — ППНП, V, 2, 190
Роглић Јосип: Имотско поље, Београд, 1—125
Roca S.: Sto treba da se zna, Split, 1—111
Savić Nikola: Vaso Pelagić u Osjeku — Развитак, V, 258
Сергијевић Димитрије: Шта причају камен споменици — Развитак, V, 235
Sirovina Vukašin: Prošlost i naselja grada Doboja, Doboј, 1—27
Соловјев д-р Александар: Књига привилегија Грбальске жупе (1647—1767) са Душановим закономиком — Споменик, LXXXVII, 128; Сокалници и отроци у упоредно-историској светлости — ГСНД, XIX, 103; Мотив двоглавог орла у нашим старим споменицима — УП, I, 4, 108
 Spomenica u proslavu 50-godišnjeg opstanka Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1—93
 Српски Етнографски зборник LIII, Београд, 349
Стајић Васа: Новосадске биографије, Нови Сад, 1—297; Gradska gimnazija u Subotici 1748—1918 — GJPD, XVIII, 973
Станојловић Александар: Петровград, Петровград, 1—470
Стефановић Св.: Једна италијанска студија о теми легенде о зидању Скадра — ППНП, V, 2, 270; Сунчани мит у нашој народној поезији и песми о Страхинићу Бану — ППНП, V, 2, 257
Стојадиновић Милан: Будизам и хришћанство — ХД, IV, 4, 262
Стојачковић Александар: Црна Гора и њени обитатељи — Записи, XI, књ. XIX, 283, 344
Stojković d-r Marija: Dvije hrvatske ljekaruše iz Dalmacije — ZbNZ, XXXI, 2, 201

Страњаковић д-р Драг.: Историја српског народа у Средњем веку — СКГ, LIII, 57; Карађорђе — СКГ, LIII, 579; Рад Ст. Станојевића на новијој српској историји — ГИД, XI, 3—4, 95

Sykora Grete: Поводом смрти гуслара Танасија Вучића — Записи, XI, књ. XIX, 211

Таковић Стеван: Карактеристичне особине орских игара у околини Ђевђелије — VEM, IV, 123; Народна лечења из околине Ђевђелије — ГлЕМ, XIII, 70

Тешић Момчило: Веровање о птицама и домаћој живини — Развитак, V, 29; Гашење угљевља — Развитак, V, 193; Уроди — Развитак, V, 97; Натра — Развитак, V, 282; Српски селаци-књижевници — Развитак, V, 304

Томić В.: Vuk i Višnjić — GJPD, XVIII, 383

Томић Свет.: Списак (извода) фермана и повеља породице Дробњак из Рисна — Братство, XXIX, 99

Thaller d-r Lujo: Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika, Zagreb, 1-365
Улићевић Душан: Музичка обрада народне пјесме у Босанској Крајини — Развитак, V, 325; Seoska sevdalinka Bosanske Krajine — Развитак, V, 75

Урошевић д-р Атанасије: Вучитрн — ГСНД, XIX, 215

Uhlik Rade: O devlikane ratore e sumnale Lukantar, Beograd, 1—131

Филтковић д-р Мил. С.: Номадски Цинцари на Ограждену — ГГД, XXIV, 59; Самарциски занат у Струмици — ГлЕМ, XIII, 144; Три примера како настају народне пјесме — ППНП, V, 1, 44; Карвалија и његови потомци — ЈП, 2, 65; Тенсијање — ППНП, V, 2, 252; Однос народне приповетке и епске пјесме — ППНП, V, 2, 254; Ускрп код муслимана — ХД, Скопље, 2, 128

Franić Ivo T.: Romulus Vuia, Le village roumain de Transylvanie et du Banat — VEM, IV, 224; D-r Vojislav Radovanović: Geografske osnove Južne Srbije — VEM, IV, 219; XVII međunarodni kongres za antropologiju i prehistorisku arheologiju u Bukureštu od 1—8 IX 1937 — VEM, IV, 195; Haupt-Festtage des landwirtschaftlichen Kolender und die damit verbundenen Riten, Gebräuche und Aberglauben bei den Südslawen — VEM, IV, 88

Хаџи-Васиљевић д-р Јован: По Тетовској области — Братство, XXIX, 177

Црна Гора у XVIII вијеку — Записи, XI, књ. XIX, 149, 216

Црна Гора и Херцеговина — Записи, XI, књ. XX, 399, 374

Црногорци у причању — Записи, XI, књ. XX, 122

Chloupek d-r Drago: Što su Turci donijeli seljaštvu Balkana — Гајрет, XIX, 4—5, 75

Čiplić Bogdan: Za etnološko proučavanje Vojvodine — GJPD, XVIII, 1074
Чременишник д-р Грегор: Неколико нотара на Ластову пореклом из Зете средњег века — ГСНД, XIX, 23

Чубриловић д-р Васа-Ђоровић д-р Влад.: Србија од 1858—1903 године, Београд, 1—195

Sabanović A.: Muslimani u Kini — Гајрет, XIX, 1, 12

Šajnović Stjepan: Propadanje i obnova naše narodne pošnje — VEM, IV, 119

Шаулић Новица: Једна пресуда од пре сто година — ГлЕМ, XIII, 152; Вук Лопушина — ГлЕМ, XIII, 117

Šimček Ante: Napomene uz poslovice — ZbNZ, XXXI, 2, 1

Širola d-r Božidar: Novalja na Pagu — ZbNZ, XXXI, 2, 41

Шишић Фердо: Босна и Херцеговина за време везировања Омер-паше Латаса (1850—1852) — ЗИЖ, XXXI, 602

Šmalcelj d-r Ivan: Dobićanje i prerada vune u Dolini Gacke (Lika) — VEM, IV, 137

Шмаус д-р А.: Једна турска успаванка — ППНП, V, 2, 267; Белешке из Санџака — ППНП, V, 2, 267; Кссово у народној пјесми муслимана — ППНП, V, 1, 102; Из муслиманске традиције у Санџаку — ППНП, V, 1, 137

Шневајс Едмунд: Обичаји о рођењу и крштењу у долини Пљеве — Развитак, V, 103

Шобајић П.: Никшић-Оногшт, Београд, 1—145; Постанак имена Шобајић — ГлЕМ, XIII, 150

Година 1939

А. Б.: Вођа кроз Бугарску, Београд, 1—70

Александров А.: Црногорка у приватном и друштвеном животу — Записи, XII, књ. XXII, 370

Алексијевић Властоје Д.: Биографија Јаше Томића-Дака Поповић — ГИД, XII, 1, 114

- Алексић Драгослав: Дечије веселице, песме из народа, Београд, 1—43
 Бакогић Лујо: Срби у Далмацији, Београд, 1—190
 Балугић Живојин: Ђоновићева „Црна Гора пре и после уједињења“ — СКГ, LVIII, 110
 Вановић Стјепан: Псеће чаролије — ZbNZ, XXXII, 1, 230; Karakusa — ZbNZ, XXXII, 1, 234
 Бараћ Јован: Проблем пасивних крајева, Земун, 1—124
 Барјактаровић Мирко: Посуђе у околини Берана — ГЛЕМ, XIV, 101; Још о барјару код Васојевића — ГЛЕМ, XIV, 106
 Бачвански Вук Д.: (Младен Лесковац) — ГИД, XII, 1, 122
 Велић д-р Александар: Дубровник и српскохрватски живот у прошлости — СКГ, LVI, 28
 Благојевић Борислав: Законик цара Душана, Скопље, 1—106
 Блажека Марија-Илона: Cirkovljan u Međumurju — ZbNZ, XXXII, 1, 194
 Bogdan-Bijelić Pavlina: Gataња — ZbNZ, XXXII, 1, 209
 Богишић Валтазар: Разреди и слојеви народа у Црној Гори — Записи, XII, књ. XXII, 76; Судски поступак у Црној Гори — Записи, XII, књ. XXII, 76
 Божовић Гр.: Ѓиљани и Горња Морава — ЈП, 1, 14
 Бошковић Ђ.: Две цркве крај Купинова — ГИД, XII, 2, 211
 Бошњак Радован: Хрватско Загорје — ГД, XXV, 66
 Бранковић Драгољуб: Косово, Српске народне песме из збирке Новице Шаулића, Београд, 1—14
 Bratanić Branimir: Oraće sprave u Hrvata 1, Zagreb, 1—99
 Брчко, срез и град, Београд, 1—45
 Бујукалић Хајрудин: Економски положај сељака Муслимана у Босни — Гајгер, XX, 12, 219
 Букуров Бранислав Б.: Послератне миграције у северозападном Потисју — ГД, XXV, 54; Привреда и саобраћај у нашем Потисју, Београд, 1—55
 Булабуловић Ертеж: Турци и развјат Турске државе — Гајгер, XX, 4, 77
 Buturović Derviš: Jedan interesantan slučaj iz prošlosti sudovanja seriatskih sudova u našim krajevima — Гајгер, XX, 11, 258
 Ватевъ Ст.: Телло мозька у България — Etnolog, X—XI, 102
 Vinski d-r Zdenko: O značenju etnologije za kulturnu historiju Slavenskog Juga — ГЛЕМ, XIV, 77; Kulturna dobra i suvremeni rat — GCZ, I, 5, 144—149 — посебно, 1—8
 Влатовић Влајко: Међуплеменски односи у Брдима — Записи, XII, књ. XXII, 122, 184
 Влатовић Митар С.: Неки слични делови женске ношње у западним и источним крајевима Југославије — ГЛЕМ, XIV, 82; О ношењу крста у Ибарском Колашину и Пећкој нахији — Etnolog, X—XI, 414
 Вукановић Татомир: Реч две о народној уметности — УП, II, 1, 25; Народни вез у Скопској Котлини — УП, II, 7, 214; Једна арбанашка песма о Телу Кули — ЈП, 1, 33; Лов на змије у Југославији — NS, XIV, 122; Мутавције у Приштини — ГМЈС, I, 181; Култ цара Уроша — ХД, 1—3
 Вукмановић Јован: Маслињаци и прерада маслина у Паштровићима — ГЛЕМ, XIV, 53
 Вуковић Војин: Сјеничке куће на точковима — ГЛЕМ, XIV, 99
 Вуксан Душан: Црна Гора у 1820 и 1821 години — Записи, XII, књ. XXII, 65; Црна Гора у 1818 и 1819 години — Записи, XII, књ. XXII, 1; Црна Гора у 1790 години — Записи, XII, књ. XXII, 1
 Вукчевић Мило: Југословени у румунском Банату — Наш забавник, Н. Сад 1919 — посебно, 1—26
 Вуловић д-р Д.: Рад на познавању расних особина Југословена — ЈП, II, 379
 Вучић Радмило: Народна песма и савремени друштвени живот — Братство, XXX, 81
 Gavazzi d-r Milovan: Godinu dana hrvatskih narodnih običaja, Zagreb, I, 108, II, 1—86
 Гаковић Петар Н.: О Власима — Развјат, VI, 358
 Gaspari M.: Albert Sič — Etnolog, X—XI, 96; О људских сликама на стакло — Etnolog, XII, 5
 Гласник Географског друштва XXV, Београд, 1—118
 Гласник Етнографског музеја у Београду XIV, Београд, 1—125
 Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske, V, 1—4, Kotor

- Glonar d-r Jože: Dodatek k »Slovenskim narodnim pesmim« — Etnolog, X—XI, 224
- Грчић Ј.: Портрети с писама (М, Лесковац) — ГИД, XII, 2, 243
- Дворниковић Владомир: Карактерологија Југословена, Београд, 1—1060
- Дероко А.: Народно неимарство, Београд, XX
- Драгићевић Ристо: Парохиске књиге у Црној Гори — Записи, XII, књ. XXI, 287
- Дробњаковић д-р Боровоје: Етнографски музеј у Београду у 1939 години — ГлЕМ, XIV, 121
- Дучић Нићифор: Како се у Црној Гори Божић слави — Записи, XII, књ. XXII, 309
- Душанић С.: Права наших властелинки пре пет векова — Развитак, VI, 22; Свадбени обичаји у Приштини, „Воја“ — Etnolog, X—XI, 220
- Вокић Војислав: Уметност кованог гвожђа — УП, II, 7, 208
- Ђорђевић Тих. Р.: Порекло накита и одела — Глас, CLXXIX, II, 258; Бедешке о нашој народној поезији, Београд, 1—189; Неколико самртних обичаја у Јужних Словена — ГНЧ, XLVIII, 246; Цуха у предању шпанских Јевреја у Београду — ГлЕМ, XIV, 15
- Ђурић Дос.: Писмо вршачког епископа Стефана Поповића архимандриту месичком Арсенију Шакабенти из 1848 — ГИД, XII, 1, 81
- Елезовић Г.: Арбанашка тужна песма Gud Isuf — ППНП, VI, 1, 84
- Ердељановић д-р Јован: Основе Етнологије, Београд, 1—191
- Etnolog, glasnik kr. Etnografskega muzeja v Ljubljani XII, Ljubljana, 1—171
- Ефендић Ф.: Ћирилска преписка босанских муслимана са Дубровачком Републиком — Гајрет, XX, 13, 236; Nešto o dubrovačko-turskim dokumentima — Гајрет
- Џић Франјо: Убијане старца — ZbNZ, XXXII, 1, 229
- Џупанић К.: Šopek poljskih cvetlic iz Gribelj v Beli Krajini — Etnolog, X—XI, 114
- Џупанић д-р Нико: Problem povzročitve metamorfoze možganske lobanje z ozirom na kranijски индекс при Југословенки — Etnolog, X—XI, 301; Značenje barvnega atributa v imenu »Crvena Hrvatska« — Etnolog, X—XI, 335
- Џупанићев зборник, Ljubljana, 1—428
- Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена XXXII, Zagreb, 1—239
- Здравковић Иван: Један старински конак — УП, II, 8, 247
- Здеšар д-р А.: Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig — Etnolog, X—XI, 228
- Иванић Ст.: Становање на селу у Југославији — SMP, XI, 1, 5
- Ивић д-р Алекса: Насељавање Војводине — ЛМС, 113, 351, 113; Родбински и биографски подаци о Карађорђу и његовим војводама — ЛМС, 113, 351, 330; Први оружани сукоби Срба и Мађара 1848 године — ЛМС, 113, 351, 207
- Извештај Г. Т. Живановића о истраживањима у области Криминалне етнологије — ГСАН, XLIX, 353
- Исаиловић Д.: Мијачка варијанта народне песме „Зидане Скадра“ — ППНП, VI, 2, 290
- Јанковић С. Д.: Охридске народне игре — ППНП, VI, 2, 179
- Јанковић Даница и Љубица: Народне игре III, Београд, 1—352
- Јанковић Љубица С.: Русалије — ГлЕМ, XIV, 20
- Јевтић Боровоје: Писци Босне и Херцеговине у борби за слободу — СКГ, LVI, 43
- Јеремић д-р Р.: Продаја оружја и муниције у Србији 1806—10 и 1818 — ГИД, XII, 2, 223
- Јеремић Р. — Тодић Ј.: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, Beograd, 1—240
- Јовановић Ал. — Коџа: Из борбе за обнову наших школа под Турцима — ХД, V, 4, 284
- Јовановић д-р Милан: Видовданско сазнање — ЛМС, 113, 352, 72
- Јовановић Слободан: Карађорђе и његове војводе — Глас, CLXXIX, II, 258
- Кабардинский Фольклор N. Preobraženski — Etnolog, XII, 165
- Kako živi narod, Zagreb, 1—192
- Како је књагиња Даринка доведена на Цетиње — Записи, XII, књ. XXI, 56
- Калуђерчић Ст.: Срби и Српкиње из Војводине учитељи и учитељице у Босни и Херцеговини — ГИД, XII, 2, 193; Из прошлости Сарајева — Сијело, Београд, 1—16

- Капицић Хамдија*: Како се поступало са дужницима у Дубровнику — Примјер из XVIII вијека — Гајрет, XX, 12, 218; Мања прилози историји Југо-словенске медицине — Гајрет, XX, 13, 239
- Каравелов Љубен*: Српске приповетке, Београд, 1—208
- Карановић Милан*: Благовјести, троје исповести — Развитак, VI, 139; О проsvијешности и животним приликама на Змијању — Развитак, VI, 17; Вођа кроз Етнографски музеј — ГлЗМ, LI, I, 37; Слава „Цркве Ловнице“ у Вирчу — ГлЕМ, XIV, 43; Из народа о народу — народни вјерски обичаји — НИ, I, 10—18 — и посебно; Самртни и погребни обичаји православних Срба у Усори од Св. Душанића — Развитак, VI, 32
- Karlovšek J.*: Estetika slovenske arhitekture — Etnolog, X—XI, 65
- Катанић Томаш*: Песма о Стеви Васојевићу — ГлЕМ, XIV, 70; Једна тужбалица из Васојевића — ГлЕМ, XIV, 75
- Кашанин Милан*: Цивилна и војна архитектура у средњевековној Србији — УП, II, 10, 295
- Kelemina J.*: Popa Dukljanina »Libellus Gothorum« (I—VII) — Etnolog, XII, 15
- Кириловић д-р Димитрије*: Око оставке митрополита Саве Косановића (Прилог новој историји Босне) — СКГ, LVII, 45, 129; Из прошлости бечкеречке, карловачке и новосадске гимназије — ГИД, XII, I, 85
- Кнежевић Мил.*: О забелешкама Вука Ст. Караџића — ППНП, VI, 2, 261; О најстаријој словенској песни — ППНП, VI, 2, 268
- Ковачевић Вождар*: Стеван Стратимировић и народна песма — СКГ, LVI, 282
- Коњовић Петар*: Мусогорски и руска народна музика — СКГ, LVII, 36
- Кордиџако*: Проучавање народне поезије у Албанији — ППНП, VI, 2, 167
- Kos M.*: Iz metliškega mestnega arhiva — Etnolog X—XI, 25
- Kos F.*: Paleolitske najdbe ob Nevljici — Etnolog, X—XI, 417; Slovenska svadba — Etnolog, XII, 145
- Костић Дразутин*: Три сестре Арбанке — СКГ, LVII, 361; Откуд Змај-Огњаном Вуку тај надимак — ППНП, VI, I, 95
- Костић К.*: Из прошлости учитељске школе у Сомбору (В. Стајић) — ГИД, XII, I, 100
- Коџка W.*: К проучавању расности Луџићких Србов — Etnolog, X—XI, 420
- Koštial I.*: O oseiniku — Etnolog, X—XI, 22; Kdo je »divja horda« — Etnolog, X—XI, 62
- Крстић Бранко*: Пророчанство о косовском боју — ППНП, VI, I, 47; Коњ као пророчка животиња наших народних песама — ППНП, VI, 2, 245
- Krumpestar Fr.*: Oznanilna knjiga pri Sv. Gregorju iz 1. 1830—34 — Etnolog, XII, 127
- Кулишић Шпиро*: Веровање о лесковини у Босанској Крајини и Кордуну — Развитак, VI, 48; Матаруге код Приједора — Развитак, VI, 370; О светковању четвртка — ГлЕМ, XIV, 93; Ђурђевдански обичаји Босанске Крајине и Кордуна — Развитак, VI, 160
- Лазич Ант.*: Насељавање и развитак насеља у средњем и горњем Пеку — ГГД, XXV, 11
- Лазич Бр.*: Виноградовштина — Развитак, VI, 110
- Лашковић Андрија*: „Monituer Universel“ из 1858 о Црној Гори и Црногорцима — Записи, XII, књ. XXI, 86, 161
- Лалевић М. С.*: Белешке из Среза источок — ППНП, VI, 2, 272
- Laszowski Emil*: Vukova grofa Vuka K. Frankopana iz god. 1648 i 1649 — Starine, XL, 75
- Ložar R.*: »Mali krulek« v Škofji Loki in okolici — Etnolog, X—XI, 169
- Loon van Hendrik*: Umjetnost čovječanstva kroz vjekove, Zagreb, I, 1—137, II, 1—349
- Лутовац д-р Милосав*: Привредно-географске одлике катунског краја — ГГД, XXV, 38
- Мазалић Ђ.*: Старице по околини Сарајева — ГлЗМ, LI, I, 7
- Mal d-r Josip*: Vodnik po Ljubljanskem Mestnem muzeju, Ljubljana, 1—24
- Maldini barun Rudolf*: Štetne životinje po ribarstvo — RL, XVI, 3—4, 13
- Mali Franta*: Jugoslavija, Beograd, 1—152
- Malorusi i Ukrajina*, Zagreb, 1—197
- Мамузић д-р И.*: Кућаначко „окретање“ и његова песма — ППНП, VI, 2, 288
- Mandić d-r M.*: Preistoriska radionica kod Pazarica — GIZM, LI, I, 1
- Марић д-р Растислав*: Бинд, илирски бог извора — ГНЧ, XLIX, 146
- Марјановић Милан*: Уметност у стварању Југославије — СКГ, LVI, 121

- Markić M.: Še en doprinos k etimologijam «Celovec», «Hrvat» i d-r — Etnolog, X—XI, 51
- Милекер Срећко: Вођ кроз збирку старина Градског музеја у Вршцу, Вршац, 1—20
- Милојевић д-р Милоје: О типу народних мелодија Јужне Србије и о њиховој израженој снази — СКГ, LVI, 441
- Милошевић Милорад: Неколико података о риболову на средњем Пеку — ГлЕМ, XIV, 107; Вачијање у Звизду — ГлЕМ, XIV, 113; Израда барута у селу Дубокој у Звизду — ГлЕМ, XIV, 115; О изради црепуља у селу Нересници у Звизду — ГлЕМ, XIV, 117; Етнолошка грађа — ГлЕМ, XIV, 107
- Мирић Милајло: Економски развој у Србији од доласка Срба до ослобођења од Турака, Загреб, 1—168
- Мирковић Л.: Опис рукописних богослужбених књига Горње и Доње цркве у Ср. Карловцима (Б. Радојчић) — ГИД, XII, 1, 103
- Митровић Исаије: Српске школе у Бос. Крајини за турске управе — Развитиек. VI, 254
- Мољевић Ст.: Улога и значај Врбаске бановине, Вања Лука, 1—19
- Мошировић Петар: Етнолошка грађа из села Слепче у Срезу крушевском — ГлЕМ, XIV, 96
- Морган д-р Влад.: Изборни систем у бившој Мађарској — ГИД, 1939, XII 1, 66
- Мошин Владимир: Средњевековна Србија и византиска култура — СКГ, LVI, 354
- Mrkun Antun: Ljudska medicina v Dobrópoljski dolini — Etnolog, X—XI, 1;
- Lov na polhe v Dobrópoljski okolici — Etnolog, XII, 76
- Nametak Alija: Rodoskrvnje — ZbNZ, XXXII, 1, 235
- Nahtigal R.: Donesek k zgodovini vprašnja o imenu Hrvat — Etnolog, X—XI, 383
- Наш забавник — Читанка за народ — Просветно одељење Дунавске бан. Нови Сад
- Недељковић д-р Д.: Облици малешевске епике — ППНП, VI, 1, 18
- Никачевић М.: Лазаричке песме из Средачке Жупе — ЈП, 3—4, 112; Шицење наше писмености у Ст. Србији и Македонији — ЈП, 6—7, 221
- Orel V.: Od kruha do «malega kruhka» — Etnolog, X—XI, 198
- Pavao Tijan: Senjske štoriје i čakule — ZbNZ, XXXII, 1, 77
- Pavičević Mićun: Guslarske narodne pjesme, Sombor, 1—357;
- Павићевић М. М.: „Горски вијенац“ као народно дело — Етнолог, X—XI, 11
- Павловић д-р Миливој: Говор Средачке Жупе — СДЗ, VII, 347; Скопски торбешки најстарије српско племе на Балкану — Гајрет, XX, 4, 68; У чему је проблем Босне — Гајрет, XX: Словенска мисао у српској и хрватској књижевности, Скопље, 1—25
- Пашић М.: Вид и лик Филипа Вишњића у народном предању — ППНП, VI, 2, 258
- Pata J.: Z wumelskich wothlosow serbskeje prazy — Etnolog, X—XI, 377
- П. Ђ.: Становништво у крајевима Босне и Херцеговине — Гајрет, XX, 3, 43
- Београд, 1—196
- Пејановић Ђорђе: Становништво, школство и писменост у крајевима Босне и Херцеговине, Сарајево, 1—27
- Perić d-r Jelka: Lov koralja i spružava u Dalmaciji — ZbNZ, XXXII, 1, 157
- Петровић Александар: Грађа за изучавање наше народне религије — ГлЕМ, XIV, 31; Наша народна исхрана: славе — SMP, XI, 4, 378; Раковица II, Београд, 1—169; Prilozi proučavanju naših narodnih lekova — SMP, XI, 3, 263
- Петровић К.: Из историје Карловачке гимназије 1791—1851 — ГИД, XII, 2, 145
- Петровић д-р М.: Писмо Јована Бороте Григорију Барусковићу — ГИД, XII, 2, 241
- Петровић Петар Ж.: Наше пећине — Братство XXX, 146; Др. Сима Тројановић — Etnolog X—XI, 426
- Покорни Владимир: Топлина и романтика арнаутске народне песме — Гајрет, XX, 2, 32
- Полемаковић д-р Х.: Коресподентне поуке на Југу с почетка 19 stoleћа — ЈП, 12, 411; Бугарско предање о Мурату на Косову — ППНП, VI, 2, 252; „Муж на свадби своје жене“ — ППНП, VI, 2, 266
- Попов А.: Нека јунаштва у Црној Гори — Записи, XII, књ. XXXII, 345

- Поповић д-р Вл.: Белешке Валопа, посланика енглеског краља, о Цару Јовану — ГИД, XII, 2, 221; Босанске избеглице у Војводини педесетих година 19 века — ГИД, XII, 1, 174
- Поповић д-р Д.: Словаци у мађарским пословицама — ГИД, XII, 1, 72; Насељавање Војводине — ГИД, XII, 1, 21
- Роровић Ј.: Ljetni stanovi na planinama Hrblijini i Krugu — ГИЗМ, LI, II, 61
- Поповић Миљаш: Црна Гора и Црногорци — Записи, XII, књ. XXI, 24
- Поповић д-р Слободан: Психологија српских сеоских младића — ЛМС, 113, 351, 398
- Проконијевић Трајко: Лазаропољске игре — ЈП, 2, 89
- Протић-Гучанин Милосав: Трнавски мученици, Битољ, 1—144
- Пурковић д-р Миодраг: Студенички игумани — ЈП, 11, 369; Један странац у нашим крајевима пре шест векова (Византинцац Никифор Григора 1326 год.) — ЈП, 1, 30; Белешке о игуманима српских манастира у средњем веку — ЈП, 12, 425
- Радовановић д-р Михаило: Југославија, студија о броју Срба и Хрвата — СКГ, LVIII, 350, 419, 480
- Радојчић Ђ.: Иларион Руvaraц о синовима Дечанским — ГИД, XII, 2, 210
- Р. П.: Дубровник и Хрватско питање од М. Шингрије — Развитак, VI, 228; Историско-етнографске цртеце о жупама Рами и Скопљу од М. Карановића — Развитак, VI, 230; Полагање смртника на земљу од Т. Р. Ђорђевића — Развитак, VI, 137; Становништво, школство и писменост у крајевима бивше Босне и Херцеговине од Ђ. Пејановић — Развитак, VI, 203; Белешке о нашој народној поезији од Т. Р. Ђорђевића — Развитак, VI, 136; Гласник Етнографског музеја у Београду XIII — Развитак, VI, 105
- Рађеновић Петар: Косни алат — Развитак, VI, 68
- Раичевић Светозар: Култ свете Русе у Катланову — ЈП, 11, 373; О старим српским гробљима у Метохији — ЈП, 1, 26; Библиографија радова наших етнолога — IX Митар С. Влаховић — ГЛЕМ, XIV, 119
- Rajakovac Bogdan: Mićun M. Pavićević, Eine montenegrischer Dichter und Folklorist, Beograd, 1—12
- Ракић Радослав: Из прошлости Босанске Градишке — Развитак, VI, 60
- Rešetar Mil.: Početak kovanja dubrovačkog novca, Zagreb, 1—21
- Rubić d-r Ivo: Antropogeografske funkcije otoka u istočnom Jadranu — ГГД, XXV, 1
- Сабо Ђуро: Градови и градине у Хрватској и Славонији — УП, II, 6, 173
- Saria B.: Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele — Etnolog, X—XI, 245
- Светосавски зборник, Београд, 1—256
- Северна Далмација некад и сад, Београд, 1—142
- Сијерчић Исмет: Риболовне прилике у рогатичком срезу — РЛ, XIV, 1—2, 9
- Сировина Вукашин: Зарјеча у Крњину — Развитак, VI, 93
- Сјеласки д-р С.: Трагови прастаре културе у Поуњу — Развитак, VI, 184; Наше село Голубић — СМП, XI, 3, 209
- Скарић Владислав: Старо рударско право и техника у Босни и Херцеговини, Београд, 1—124
- Скож д-р Петар: Топономастика Војводине — ГИД, XII, 1, 1; Völ-Etnolog, X—XI, 344
- Škutil J.: Avarské nálezy na Morave — Etnolog, X—XI, 31
- Соловјев д-р А.: Непознати кандедат на српски престо г. 1774 — Споменик, XCI, 117; Богишићев напрт закона за херцеговачке усташе — Споменик, XCI, 137
- Списи Св. Саве и Ст. Првовенчаног (Превео Ј. Мирковић), Београд, 1—234
- Српски Етнографски зборник LIV, Београд, 1—566
- Стајић Васа: „Из Кумана Јаша“ — ГИД, XII, 1, 76; Једна жртва буне — ГИД, XII, 2, 232
- Станојевић Маринко: Из народне књижевности — ГЛЕМ, XIV, 90; Баја-Цора у народној традиционалној књижевности источне Србије — ГЛЕМ, XIV, 1
- Стевановић Боривоје: 33 године сликања око Београда, Београд, 1—XXXVIII
- Stele d-r F.: Izročilo Tomaža Steleta — Etnolog, X—XI, 329

- Steska V.: Spomin na povodenj v Železni Kapli — Etnolog, XII, 142; Inventan na Kureščku iz l, 1757 — Etnolog, X—XI, 55
- Стефановић Светл.: Два догађаја угарске историје у нашој народној поезији — ППНП, VI, 1, 35
- Стојановић д-р Душан: О општечовечанским вредностима Јужних Словена — СКГ, LVII, 443
- Stojković д-р Marijan: Stati na nogu — ZbNZ, XXXII, 1, 71; Partenogenezа — ZbNZ, XXXII, 1, 72; Tri hrvatske narodne pripovjetke — ZbNZ, XXXII, 1, 61
- Stolychwo K.: Les praenänderthaloides et les postnänderthaloides et leur rapport avec la race du Néanderthal — Etnolog, X—XI, 147
- Страњаковић д-р Драгослав: Чехословачко-српски односи у првој половини XIX века — СКГ, LVII, 40; Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846—1869, Београд, 1—286
- Тадић д-р Јоржо: Положај муслимана у нашој држави — Гајрет, XX, 4, 63; Дубровник за време Цива Гундулића — СКГ, LVI, 275; Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik, 1—335
- Тасић Драгољуб: Вишкови женског становништва, Београд, 1—19
- Тежаве нашега Етнографског музеја — Etnolog, XII, 171
- Теших Момчило: Веровања о сновању, навијању и ткању — Развитак, VI, 232
- Томић Светозар: Један поглед на погребне народне обичаје — Братство, XXX, 91
- Тошковић д-р Јово: Из старе београдске чаршије — СКГ, LVIII, 224
- Ђоровић Владимир: Утицај Француске револуције на Југословене — СКГ, LVII, 426, 494
- Умићевић Душан: Ојкање у Бос. Крајини — Развитак, VI, 88; Нијемо коло у Бос. Крајини — Развитак, VI, 209
- Урошевић д-р А.: Косово Поље — ЈП, 12, 407
- Урошевић Лаз.: Правосуђе и писано право у средњовековној Србији, Београд, 1—246
- Филиповић д-р Мил.: „Св. Сава“ у култу и предању у североисточној Босни, Братство XXX, 17; Дебарско, Скопље, 1—143; Обичаји и веровања у Скопској Котлини — СЕЗБ, LIV, 566; Чечава — Развитак, VI, 23; „Песма сајбаји нема“ — ППНП, VI, 1, 98; Изгубљене песме о једној буни — ППНП, VI, 2, 264
- Franić T. I.: Jugoslovenska žetva — Etnolog, X—XI, 263
- Хасанефендић Хасан М.: Финансијски уређај у исламској држави — Гајрет, XIX, 3, 72; Islam i klasna borba — Гајрет, XX, 2, 24
- Хафнер Ст.: „Спричање“ код градиштанских Хрвата — ППНП, VI, 2, 282
- Хаџи-Васиљевић д-р Ј.: Трагови словенских насеља преко границе Југославије — ХД, V, 5, 352
- Надžijahić Muhamed: Sarajevske džamije u narodnom predanju — ZbNZ, XXXII, 1, 217
- Horak Leopold: Oвčarevo kod Travnikа — ZbNZ, XXXII, 1, 203; Hrvatski ženidbeni običaji — ZbNZ, XXX, 1, 203
- Horvat Josip: Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1—192
- Хришћанско дело V, Скопље
- Cecil Roth: Jevreji u kulturi čovječanstva, Zagreb, 1—300
- Cividini Tomislav: Kresnice — ZbNZ, XXXII, 1, 228
- Czekanowski J.: Antropologische Struktur des Slaven im Lichte polnischer Untersuchungsergebnisse — Etnolog, X—XI, 233
- Чајкановић д-р Веселин: Старинска религија у нашим дневним листовима — ГНЧ, XLVIII, 164
- Чрмошник д-р Грегор: Нотарске листине са Ластова — Споменик, XCI, 661
- Šarić Ismet: Jurjev — ZbNZ, XXXII, 1, 225
- Шаулић Новица: Браћа Мусићи на Косову — ГлЕМ, XIV, 61; Манастир Св. Тројице код Пљеваља — ГлЕМ, XIV, 103; Крштеница Радована Мрчаревића — ГлЕМ, XIV, 105
- Šašelj J.: Slovenski pregovori in reki iz rastlinstva — Etnolog, XII, 36; Slovenski pregovori iz rudinstva — Etnolog, XII, 123; Svetniki in svetnice v slovenskih pregovorih in vremenskih prislovciah — Etnolog, X—XI, 75

Шварц д-р Бернхарт: Црна Гора — Записи, XII, књ, књ. XXII, 28, 101, 159, 221, 290

Шеровић П.: Неколико цртица о раду епископа Рајачића у Боки — ГИД, XII, 2, 229

Шимчик Антун: Турске шале и каурске подвале — Гајрет, XX, 4, 77; Napomene uz poslovice — ZbNZ, XXXII, 1, 1; Recept za salatu od krastavaca — ZbNZ, XXXII, 1, 75; Tri anegdote o egzorcizmima — ZbNZ, XXXII, 1, 237

Širola d-r Božidar: Stoždraga u Zumberku — ZbNZ, XXXII, 1, 187

Шкарић д-р Милош Ђ.: Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком Гором — СЕЗБ, LIV, 566

Škerlj B.: Ali je Pithecanthropus erectus prethodnik sedanjih hominidov — Etnolog, X—XI, 257

Шмаус д-р А.: Белешке из Сандака — ППНП, VI, 1, 117; „Ед' рлез“ — ППНП, VI, 2, 270; Презиме „Бугарин“ — ППНП, VI, 2, 269

Шмит Р.: Град Бечеј — ГИД, XII, 1, 33

Štedimlija M. S.: Albania, Zagreb, 1—47

В. Щербаківський: Неїндogerманські племена на території України за часів Геродота.

Милица Бошковић-Матић

Д-р ТИХОМИР Р. ЂОРЂЕВИЋ И ЊЕГОВ РАД

1868 — 1944

Етнографски музеј, односно његов Гласник, који послије прекида од 13 година наново почиње да излази, има и посебних разлога да се о десетогодишњици смрти сјети Тихомира Ђорђевића. Ђорђевић је био вриједни сарадник Гласника Етнографског музеја за цијело вријеме његовог предатног излагања.

Ми ћемо бацити један сасвим кратак поглед на доиста плодни рад Тихомира Ђорђевића. Биографске по-

датке и службенички живот Ђорђевића овдје нећемо износити, јер је то досада више пута урађено (Енциклопедија С. Станојевића; Гласник Етнографског музеја у Београду књ. V — са дјелимичном и библиографијом његових радова — Годишњак Српске академије наука XXIX и XXXV и Гласник Етнографског института САН 1—2, 1952).

Прије педесетак година код нас је стање етнологије било сасвим другачије него што је то данас. Тек је при крају прошлога стољећа, а на заузимање Стојана Новаковића, Српска академија наука образовала и покренула издавање Српског етнографског зборника од ко-

јега је досада изашло у четири одељења неколико десетина мањих и већих томова антропогеографије и етнографије наших крајева. Сем тога, последњих година прошлога стољећа Јован Цвијић је почео за студенте географије да предаје и етнологију (етнографију). Године 1902, на заузимање професора Цвијића, изабран је за државног питомца Јован Ердељановић, који је био дипломирао Историско-филолошки отсек Велике школе у Београду, и послат у иностранство да студира етнологију и сродне јој науке. Ето таква су била почетна званична настојања да се етнологија и код нас уведе под кров науке.

Али у исто вријеме, од 1891, откада је и завршио Историско-филолошки отсек Велике школе у Београду, Тихомир Р. Ђорђевић је почео и сам, и то у унутрашњости, како бисмо ми рекли, да ради на нашој етнографији и фолклору (како је он обично и називао народне умотворине) те да се за неких 13 до 14 година формира и уздигне као изразит научни радник који ће 1906 године бити изабран за доцента етнологије на Универзитету у Београду. Тако је то стајало са овом нашем науком о народу прије педесетак година.

Шта је утицало и упутило Ђорђевића у област младе науке етнологије? Можемо претпостављати да је службовање његовога оца „попа Раје“ у селима која су била седамдесетих и осамдесетих година прошлога стољећа етнографски још свјежа и занимљива било главни покретач за буђење интереса код младог Тихомира да се ода испитивању и проучавању народног живота и народне културе, наслањајући се прилично у томе на радове Вука Караџића, Милана Милићевића, као и неких других. Изгледа да је било и нечега природног и наслијеђеног у потомству „попа Раје“, јер је и брат Тихомиров, Владимир, временом постао познат мелограф и композитор, као што су се и унук његове, а сестричине браће Ђорђевића, видно истакле на пољу проучавања наших народних игара (ЈБ. и Дан. С. Јанковић). Њега је последице матуре „срез“ у Алексинцу хтио да пошале као свог стипендисту на медицину у Беч. Он се на томе захвалио и отишао на Историско-филолошки отсек Велике школе у Београду.

Шта је заинтересовало и предодредило животни и стручни пут Ђорђевића, то је унеколико и споредније за ову прилику. За нас је важан његов рад који сада можемо да сагледамо у извјесној заокружености и цјеловитости, али који као такав још није проучен. За то ће, уосталом, требати и више времена, јер је Ђорђевић написао преко седам стотина радова. Само у посмртној заоставштини нађено је близу двадесет радова потпуно опремљених за штампу.

Рад Т. Р. Ђорђевића можемо углавном подијелити на три групе.

Једно су му радови теренске, каткада и путописне природе, али, разумије се, са етнографском садржином. Такви су му напријер: Кроз наше Румуне, На Боденику, Поред Топлице и други.

Друго су му радови који су потекли на основи података које је проналасио у архивским документима, нарочито у Државној архиви у Београду и Судској архиви у Зајечару. Тако су му, између осталих, и настали радови: Грађа за насеља, Грађа за српске народне обичаје, Из Србије кнеза Милоша, Медицинске прилике у Србији, Занати и еснафи итд.

Трећа група радова најбронија је и свакако најважнија. У тим радовима, писаним на основу литературе, обрађивани су проблеми опште природе, али најчешће наша питања која су нашим материјалом доказивала извјесне раније тезе и закључке. Ево неколико радова из те групе: Брак, Људождерство, О најстаријој религији, Кувада итд., затим: Зле очи у веровањима и обичајима Јужних Словена, Деца у животу и обичајима наших народа, Вампир, вештице и друга сродна бића и друго.

Рад професора Ђорђевића могли бисмо и на који други начин да дијелимо, рећемо на списе са садржајем општије природе, на списе о балканским народима, на радове о нашем народном животу и обичајима, на радове са темама нашег фолклора и на радове из области наше културне историје.

Како је обрађивао и рјешавао питања и научне проблеме професор Тихомир Ђорђевић? У вези са овако постављеним питањем може се одмах и без икакве резерве рећи: од његових првих штампаних радова, па, до последњих, укључујући ту и оне који су му остали необјављени и које је радио последњих дана живота, Ђорђевић је писао о појединим питањима с одличним познавањем материјала и литературе. Али му је свакако једна од најљепших одлика што је његов начин писања дјеловао на читаоца веома убедљиво. Но, он скоро никада није био категоричан и искључив па да каже да је само онако како он мисли и тврди и да би свако другачије мишљење било погрјешно и бесмислено. Он је узимао туђе податке, са пажњом излагао и дискутовао туђа мишљења да би иза тога опрезно и обазриво изнио и податке којима је располагао и извео на основу њих своје закључке. Конкретно, у обичају *куваде*, насупрот Бастијану и другима, мисли да је ту у питању заштита породице од злих погледа а не новорођенчета (или нешто друго). Када већ спомињемо вјеровање у *зле очи*, овдје можемо рећи да се нама засада чини да је Ђорђевић сразмјерно велики број појава из живота и културе људске објашњавао баш у вези са постојањем тих вјеровања. Сем тога, он је и о првобитној религији, као и о националној припадности Македонаца имао своја гледања која данас не би могла да се одрже.

Но, и поред тога што ми сада из једне друге перспективне и временског отстојања можемо за извјесне појаве да замјеримо Ђорђевићу, то се њему могло урадити и у лице и за вријеме његовог живота, јер је он заиста у том погледу био не само демократ већ и

велики да прими разложене сугестије, па, ако га увјерите и да призна своје грјешке. Он је штавише тражио, потстицао и изазивао људе не само на рад уопште већ и на другачија мишљења и закључке од његових. Тога се добро сјећам са његових вјежбања и дискусија са студентима. Њему је чак драго било да неко о појединим проблемима и другачије мисле него он, само је за тако мишљење, сасвим природно, тражио и оправдања и документације.

Ђорђевић са Ердељановићем доиста и чини прекретницу код нас у стварању и издвајању етнологије као посебне науке. Ђорђевић је многобројне појаве и питања први начео и рјешавао код нас.

Код нас, на примјер, прије њега нико као етнолог и стручно није писао о народним играма, о народној ношњи, народној исхрани, браку као народној установи, обичајима као и бројној другој проблематици и темама. Али, и поред тога, он је несумњиво од свих наших етнолога досада био највећи и најбољи систематичар грађе и литературних података. Скоро свако питање које је обрађивао он је почињао упоредним подацима са стране, да би га завршио упоредним излагањем наших домаћих података. Каткада је те податке остављао и као врсту закључака јер, како је познато, подаци и факта често и сами по себи најбоље говоре.

Тихомир Ђорђевић био је познавалац стручне литературе као ријетко ко у његово вријеме. Познавао је и лијепу књижевност скоро исто тако. У вези са тим овдје се мора споменути још нешто. Наиме, честа је појава у Ђорђевићевим радовима да у напоменама налазимо о појединим питањима богату литературу те да каткада само то може да послужи као повод и упут за обраду извјесних питања и појава које је он само напоменуо и наговјестио.

Ђорђевић је владао и великим бројем језика. Сем великих европских језика, он је знао нешто и румунски и цигански. Уз то, он је имао меморију каква се доиста ријетко срета.

Тако је, са изванредним познавањем литературе и знањем знатног броја страних језика, Ђорђевић, нарочито између два свјетска рата, много Радио и заиста много урадио. Он је на науци радио више од педесет година са фанатичном марљивошћу и великом педантношћу. Само тако се може објаснити онако и онолико плодно и разнолико његово дјеловање. За последњих тридесетак година Ђорђевић је са Јованом Ердељановићем био основни стуб наше науке о народу. С правом су сматрани (Ердељановић је дошао на Универзитет исте године када и Ђорђевић, а исте године је и умро) за најбоље познаваоце нашег народног живота и обичаја и цјелокупне наше културе народне.

Сем свог личног и научног рада Ђорђевић је био и највреднији популаризатор наше науке о народу. У том смислу он је не само сам

писао већ и преводио. Његовим заузимањем је од 1930/31 школске године етнологија била заведена као обавезан предмет у VII разреду гимназија. Тај је предмет код нас учило неких петнаестак генерација, што је свакако усамљен случај у свијету.

Да би што успјешније и више покренуо рад на нашој етнографији, он је саставио и већи број упутстава за сабирање грађе (на примјер, о занатима, ношњи, лову, храни, обичајима). Та упутства су каткада била директни потстицај појединим испитивачима за овај или онај рад. У вези са овим морамо истаћи и његово проналажење људи из унутрашњости, тј. из народа, које је он временом заинтересовао за рад на нашој етнографији. Он је често путем анкета и приватних писама сам тражио извјесне податке, па је и тиме код појединаца будио интересовање о понеким стручним питањима. Његовом заслугом су пронађени и формирани као познати испитивачи народног живота народни учитељи: Тановић, Милосављевић, Грбић и неки други.

Колико је Ђорђевић још од почетка свог научног рада био занесењачки предат научноме раду и колико је живео само за своју струку, види се и по томе што је он, о своме трошку, 1899 г. у Алексинцу покренуо часопис „Караџић“ који је излазио непуне четири године. У последњој свесци „Караџића“ он је тешка срца саопштио да часопис више не може да излази те „да се силом ништа не може“. „Караџић“ је иначе не само наш први стручни часопис и централно гласило ондашњих људи добре воље за напредак наше науке о народу већ и права ризница разноликих података о нашем народном животу. Ђорђевић је био не само власник и издавач часописа, који је изискивао и прилична материјална средства, него и изванредан организатор научног посла. (Стари Алексинчани се добро сјећају свог дугогодишњег грађанина, „госпон-Тике“, па се у вези са њим данас тамо могу чути и извјесне анегдоте). Уређивање „Караџића“ још више је оспособило Ђорђевића да касније буде одличан уређивач неколико књига Српског етнографског зборника и сауређивач Братства, Годишњице Николе Чупића, Српског књижевног гласника и др.

Да је Ђорђевићу био најпречи и највећи животни задатак и циљ љубав према књизи и нашој науци, он је то доказао и својом последњом жељом да се његова богата библиотека, свакако најбоља етнолошка библиотека у земљи и једна од најбогатијих приватних библиотека код нас уопште, преда Народној библиотеци у Београду која је 1941 године пожаром уништена.

Тихомир Р. Ђорђевић, академик, дугогодишњи професор етнологије на Универзитету у Београду, познат и признат друштвени радник још више је и још даље познат и признат као научни радник. Као такав он је одавна познат и изван наше земље.

Списи Тихомира Ђорђевића одликују се великом ерудицијом и свестраним познавањем проблема и литературе. Сем тога, Ђорђевић је писао лијепим и чистим народним језиком и лаким, прегледним и кристално јасним стилем.

Какав је био Ђорђевић према млађим научним радницима и према студентима својим? Ако би се хтјело кратко да каже, онда би се могло рећи: као родитељ. Он је несебично и вазда спреман давао литературу, савјете и помоћ сваком ко би му се обратио. Често је уступао своје књиге, а каткад и своје исписе. То је ваљда био јединствен случај код нас.

Овдје ваља нарочито истаћи да је Ђорђевић први код нас на Универзитету држао предавања о музејима (уопште и код нас). То је било одмах после Првог свјетског рата. Од тих предавања касније је он нешто и објавио у чланку „Развој етнолошке науке код Ј. Словена“ (Наш народни живот, књ. I). Нешто су прије двије године објавили и „Музеји“, књ. VII, док остало и даље чека у рукопису. Тако је уствари Т. Р. Ђорђевић био и први наш музеолог.

Д-р М. Р. Барјактаровић

D-r TIHOMIR ĐORĐEVIĆ

1868 — 1944

D-r Tihomir Đorđević, professor of Ethnology at the University of Beograd, regular member of the Serbian Academy of Sciences, as well as of many scientific societies in the country and abroad. Born 1868, died 1944. The present article sets forth life and work of this eminent ethnologist who wrote more than 700 ethnological works and treatises from all the branches of ethnology.

Д-р ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ

30 X 1874 — 12 II 1944

Јован Ердељановић је радио на етнолошкој науци више од пола века и за то време написао око 80 дела општијег значаја.¹⁾ Кад се узму у обзир обим и садржај његових дела као и његов метод рада долази се до закључка да он спада у ред наших врло плодних и врло солидних научника.

Иако је Ј. Ердељановић, нарочито у сарадњи са Ј. Цвијићем, био врло активан радник на антропоеографији, и у делима те врсте

огледа се етнолог. Већ од најранијих његових антропоеографских радова: „Доње Дарагачево“ (СЕЗБ IV, Београд 1902, 1—224) и „Плеће Кучи у Црној Гори“ (СЕЗБ VIII, 1907, 1—334) само први је углавном антропоеографски а други је више етнолошка студија.

Већ одмах по доласку са студија из иностранства, Ердељановић, као и многи ондашњи домаћи и страни научници, сматра да су етнологија и етнографија посебне научне гране од којих прва обухвата оно што је опште и стално код свих етничких заједница људских и на основу компаративних студија изналази законе развика људскога рода. Међутим, етнографија не проматра суштину појава већ описује материјалну културу и одређује физичку организацију народа и раса на земљи (Етнографија, етнографија и сродне им науке, Дело, за октобар 1906). Али, у даљем раду, што би се могло назвати и завршном етапом његова развоја, он долази до закључка да етнографија, етнологи-

гија и фолклор нису подвојене научне гране, већ органски везане једна за другу. Етнографија и етнологија се узајамно допуњују и чине науку о народима. А, како каже Ердељановић: „*наука о народима само је једна и природно је да она треба да има само једно име и да се и све што спада у ту науку обележава њеним именом. А име „етнологија“, управо одговара задатку те науке*“ (Основе етнологије, Београд 1932, 3; Етнологија као наука, Гласник Етнографског музеја XIII, Београд 1938, 13—14). То његово схватање усвојено је и на међународном конгресу за европску и западну етнологију у Стокхолму 1951 године (Гласник Етнографског института САН I, Београд 1952, 575).

Ердељановић је радио на низу општијих проблема. Од особитог су значаја његова проучавања племена у Црној Гори. Поред Куча обрадио је Братоножиће (СЕЗБ XII, 1909, 449—538) и Пилпере (СЕЗБ XVII, 1911, 241—528) с брижљивим улажењем у суштину племенског живота. Он је, затим, написао велику расправу: „Стара Црна Гора — етничка прошлост и формирање црногорских племена“ (СЕЗБ XXXIX, 1926, 1—890). Ово је једно од најбољих дела те врсте јер је у њему на основу историских, лингвистичких, етнолошких и других података, дата исцрпна слика племенског живота у Старој Црној Гори од најранијих времена па све до првих деценија XX века. Сви извори су брижљиво употребљени и свака тврдња документована. Ова студија са академском беседом „Старине и значај племенских предања у Срба“ (Летопис Матице српске у Н. Саду за 1934 г.), и радовима „Етничко сродство Бокеља и Црногораца“ (Глас САН, XCVI, Београд 1914—1920) и „Неке црте у формирању племена код динарских Срба“ (Гл. Географ. друштва у Београду V, 1921, 67—79) претстављају завршетак његовога рада на проучавању племена. У тој области његови закључци засновани на обиљу чињеница и доказа претстављају најпоузданија решења тих врло нејасних и раније непроучених питања.

Ердељановић је писао о Црногорцима и Мегленским Власима (Нова Европа за 1924, 461—471) и о Буњевцима (О пореклу Буњеваца, Посебна издања САН, књ. LXXIX, Филозоф. и филолошки списи књ. 19, Београд 1930, X — 408). Пошто се писало врло разноврсно о Буњевцима Ердељановић је пропутовао све крајеве од Јадранског Мора до Суботице па на основу прибраног материјала са терена и познате литературе дао расправу која детаљно разјашњава њихово порекло и развој.

Ердељановић је започео испитивања и Шумадије, али није стигао да их заврши по својој замисли. Ипак је тај његов рад од значаја за етнолошку науку па је зато издат после његове смрти као „Етнолошка грађа о Шумадинцима“ (СЕЗБ LXIV, Београд 1951, 7—203 са XIX табли и једном картом испитане области). Такође оставио је у рукопису доста материјала о Македонији и Старој Црној Гори.

Он као етнолог проучавао је и на терену дуже времена етничке проблеме Војводине. То је питање почео такорећи са палеоетнологијом (Трагови најстаријег словенског слоја у Банату, Niederlöv Sbornik, Прага 1925, 275—305). Пошто су та проматрања веома сложена израдио је за то и посебна „Упутства . . .“ (Нови Сад 1925, 1—63), а образложио их у „Летопису Матице српске“ (књ. 308, г. 1926, 186—189). Међутим, од обилате грађе коју је сабрао објавио је само главнија запажања о тим истраживањима под насловом „Значај етнологских испитивања у Војводини“ (Летопис Матице српске, јули—септембар 1927, 116—129). Сву ту велику и значајну грађу оставио је Матици српској да је изда под уредништвом његовог ученика Рајка Николића.

Поред ових и низа других проблема које је испитивао и обрађивао, Ердељановић се бавио питањем постанка религије уопште. Позната је његова студија „О почецима вере и о другим етнологским проблемима (Посебна издања САН СХХIV, Филозофски и филолошки списи 33, Београд 1938, 1—322). Поводом овога проблема Ердељановић је у два маха боравио у Лондону и прегледао целокупну светску литературу у богатим енглеским библиотекама. Поред студија племенског живота, неоспорно најосетљивије материје, којом је он тако зналачки владао, и поред рада на проучавању Буњеваца, поменута расправа из области религије, такође је значајан рад Ердељановићев. То је управо редак пример студија те врсте и у светској науци. У њој је Ердељановић дошао до закључка да је првобитна религија *анимизам* а не врста једнобоштва, као што су сматрали неки домаћи и страни етнологи.

Ердељановић се бавио и питањем првобитне заједнице и пракомунистичког друштва.

Од значаја је поменути и Ердељановићеву студију „Нидерлово дело о старим Словенима“ (Гласник Географског друштва у Београду св. 7—8, 1922, 218—239 и св. 9, 1923, 69—94). Он је као Нидерлов ђак и етнолог опширно приказао ово дело и разјаснио многе чињенице на основи свог истраживања.

Врло је значајан његов рад на Цвијићевом делу „Балканско Полуострво и јужнословенске земље књ. II (превео д-р Боривоје Дробњаковић са француског) у коме је „попунио празнине, унео неке допуне и дао му дефинитиван облик“.

Уз наставу на Унивезитету Ердељановић је израдио одличан уџбеник „Основе етнологије“ (Београд 1932, X — 206 и друго издање 1936). Иако је у првом реду био намењен потребама средње школе, корисно је служио студентима етнологије и просветним радницима уопште, јер су многа раније непозната питања у њему била разјашњена. Ердељановић је радом „Етнологија у средњим школама“ (Гласник Етнографског музеја у Београду V, 1—5) објаснио улогу, потребу и значај овога предмета у образовању наше омладине.

Као што видимо он није радио само на Универзитету и у Академији већ се занимао и средњом школом и другим просветно-научним установама. За Ердељановића је рад у музејима, на пример, био раван раду на универзитету. Чак је сматрао да у музејима има више услова за рад на науци о народу него на другим местима, јер ту уз добру литературу постоји и добар, оригиналан материјал (Музеј и универзитет, Гласник Етнографског музеја у Београду I, 1926, 54—56).

Ердељановић је са Тихомиром Р. Ђорђевићем и Ј. Цвијићем био васпитач и учитељ оних генерација које су сарађивале на Српском етнографском зборнику и на тај начин створили значајну збирку научних радова.

Он је уз остале послове уредио 15 књига Српског етнографског зборника (X, 1908; XIII, 1909; XVI, 1910; XXII, 1921; XXXII, 1925 (ову са Чојкановићем); XXXIII, 1925; XLIII, 1928; XLVI, 1930; XLVII, 1930, XLVIII, 1931; LI, 1935; LIV, 1939; LV, 1940; LVI, 1948 и LVIII, 1948) у два његова одељења. Академија је после Цвијићеве смрти поверила Ердељановићу вођење и уређивање „Насеља и порекла становништва“. Али, самим означавањем уредничког имена на насловној страни није ни издалека исказан онај невидљиви напор који је улагао Ердељановић при сређивању овако великих дела. Неки пут није било довољно само прегледати грађу, припремити је технички за штампу. Требало је много мукe и напора да се рукопис доведе у ред а уз извесне радове напишу и посебни одељци (СЕЗб, XLVIII с. XI—XIV).

Ердељановићев плодан рад огледа се и на другим пословима. Између осталог неколике године био је секретар академије филозофских наука (Годишњак САН, XLIII, Б. 1935, 131, 164; исто XLIV, Б. 1936, 3, 134.)

Као што је употребљавао врло брижљиво све изворе, писао јасно, тако је и своја предавања студентима излагао прегледно и са пуним научним методом. Та његова предавања, особито предавања о Јужним Словенима или она из опште етнологије, била би велика добит кад би се објавила.

Он није био само кабинетски научник. Путовао је много, обишао скоро све крајеве наше земље. Као истраживач највише се посветио проучавању племенског живота, разних етничких група и религије.

Ердељановић је љубав према науци и онима који се њом баве осведочио и тиме што је личну библиотеку и радну собу завештао Етнолошком семинару. Око тога Ердељановићевог замашног поклона (око 1.500 Инв. бројева, а књига много више), Етнолошки је семинар по ослобођењу 1944 године почео да ствара своју библиотеку, јер су Немци приликом повлачења сагорели са осталим реткостима и последњу књигу Етнолошког семинара.²⁾ Ердељановићева библиотека, са пробраним делима, остаће главно језгро данашње библиотеке Етнолошког семинара.

О Ердељановићу као човеку, родољубу, васпитачу млађих нараштаја, организатору научног рада, утемељивачу једне науке код нас, за коју је у време оснивања постојало мало разумевање, требало би писати и посебну студију. Овим ни издалека није речено све оно што би требало рећи о Ердељановићу, човеку и научнику. Његови на око и ситнији радови значајни су допринос коначном решавању одређеног питања, а да не говоримо о дубини и значају његових замашнијих расправа које су му донеле име научника стветског гласа. Ердељановићев изворни радови са радовима Тих. Р. Ђорђевића и Ј. Цвијића остају камен темељац наше етнологије и културне историје.

Петар Ш. Влаховић

1) О биографским и библиографским подацима види: Годишњак, САН, XXX, 313—318 и XXXV, 285—287; Д-р Бор. М. Дробњаковић: Д-р Јован Ердељановић, Гласник Етнографског музеја у Београду VI, 141—144; Д-р Вој. С. Радовановић: У спомен академику Д-ру Јовану Ердељановићу, уреднику Српског етнографског зборника, СЕЗБ, LXIV, V—VII; Д-р Бор. М. Дробњаковић: Д-р Јован Ердељановић, Гласник Етнографског института САН I, Београд 1952, 553—557.

2) Д-р Мирко Барјактаровић: Библиотека проф. Ердељановића, Гласник Етнографског Института САН, I, 593—594.

D-r JOVAN ERDELJANOVIĆ

30 X 1874 — 12 II 1944

D-r Jovan Erdeljanović, professor of Ethnology at the University of Beograd, regular member of the Serbian Academy of Sciences as well as of many scientific societies in the country and abroad. He wrote about 80 well known scientific treatises. He distinguished himself particularly in the study of the origin of Serbian tribes, ethnical groups and the oldest religion in general.

НАПОМЕНА О СЛИКАМА

1. Сlike из Илустративног одељења Етнографског музеја у Београду:
на страни 71, 75, 77 су рад сликара Сатмарија;
19 (сл. 8), 23 (сл. 12, 12а), 24 (13, 14), 27 (сл. 18), 29 (сл. 20), 33 (сл. 22),
„ рад В. Тителбаха;
„ 230 (сл. 2), 231 (сл. 3, 4), рад Н. Зеге;
„ 60 (сл. 9), 61 (10а), 78 (сл. 26), рад Луке Младеновића;
„ 26 (две слике), рад Марије Живковић.
2. Слика на стр. 56 (сл. 4а) је рад Милице Бабић, сликара Народног Позоришта Београд;
Слика на стр. 232 (сл. 6) је рад Растка Рашајског, директора Музеја — Вршац.
3. Остале слике и цртеже су урадили по музејским сликама и предметима
сликари Музеја Рад. Танасковић (60 слика), Милица Јанковић-
Матлас (26 слика), а кројеве препаратори овог Музеја Живка Нова-
ковић и Радмила Ристић.
4. Све су фотографије (75) из Илустративног одељења овог Музеја.

Корице и насловна страна — Владимир Стојановић, сликар

Преводилац и коректор страног текста — Миливоје В. Исaiловић

Клишеа — „Цинкографија Глас“, Београд. Шафарикова 11

ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ
EDITIONS DU MUSEE ETHNOGRAPHIQUE DE BEOGRAD

Гласник-Bulletin, књига-tome I — XV, 1926 — 1940
Гласник-Bulletin, књига-tome XVI, за 1953 год., цена 700 дин.
Зборник Етнографског музеја у Београду 1901 — 1951, 1700 дин.
Recueil des travaux du Musée Ethnographique à Beograd 1901—1951.

ПОСЕБНА ИЗДАЊА — Editions speciales

Вођа — Guide, стр. 1 — 49, Београд 1924

Св. 1, Југословенске народне ношње — Costumes nationaux Jugoslaves.

Св. 2, Тителбах: Аквареле и цртежи — Titelbach: Aquarelles et dessins.

Св. 3, М. С. Влаховић: Лов у Колашину — Vlahović: La chasse dans la région de Kolachin.

Св. 4, Д-р В. М. Дробњаковић: Риболов на Дрини — Drobñjaković: La pêche sur la Drina.

Св. 5, П. Ж. Петровић: О народним песмама у Рудничком Поморављу — Petrović: Sur les chansons populaires de la région de Rudničko Pomoravlje.

Св. 6, Прилози проучавању наше народне керамике — Contributions à l'étude de notre céramique populaire.

— Изложба ћилимарства у НР Србији, 1950 г. — Exposition des tapis dans la RP de Serbie 1950.

Н. Арсеновић: Ношње Србије, 17 акварела, Београд 1954 — N. Arsenović: Costumes de Serbie, 17 aquarelles.

Упутства — Guides de recherches ethnographiques.

1. Упутства за прикупљање грађе о народним песмама (спремили: М. С. Влаховић и Д-р А. Шмаус, Београд 1935).
2. Упутства за прикупљање грађе о риболову (спремио: Д-р В. М. Дробњаковић, Београд 1953).
3. Упутства за прикупљање грађе о народним играма (спремила: Љубица С. Јанковић, Београд 1940).

